T.C
SELÇUK UNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ BİLİM DALI

“AZERBAYCAN KOMÜNİST GAZETESİ” NE GÖRE TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ (1939-1945)

Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Çağatay BENHÜR

Tural HASANGARAYEV

Yüksek Lisans Tezi

Temmuz-2017 KONYA

Bilimsel Etik Sayfası

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin		
	Adı Soyadı	Feral Hasangarayev
	Numarası	154 2020 51011
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☑ Doktora ☐
	Tezin Adı	"Azerbaycan Komünist Gazetesine Göre Türk-Sovyet İlişkileri (1933-1945)

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası
(İmza)

Alâaddin Keykubat Kampüsü Selçuklu 42079
KONYA Telefon : (0 332) 241 05 21-22 Faks : (0 332) 241 05 24
e-posta : sosbilens@selcuk.edu.tr Elektronik Ağ : www.sosyalbil.selcuk.edu.tr

Yüksek Lisans Tezi Kabul Formu

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Yüksek Lisans Tezi Kabul Formu

Öğrencinin		
	Adı Soyadı	Tural Hasangarayev
	Numarası	154202051011
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☑ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. Çağatay Benhür
	Tezin Adı	"Azerbaycan Kommunist Gazetesi"ne göre Türk-Sovyet ilişkileri (1939-1945)

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan ………………………… başlıklı bu çalışma .28../.07./.2017. tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/~~oyçokluğu~~ ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Danışman ve Üyeler	İmza
Yrd. Doç. Dr Çağatay Benhür (Danışman)		Yrd. Doç. Dr. Çağatay BENHÜR S.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Yrd. Doç. Dr Mehmet Yılmaz		
Yrd. Doç. Dr. Kerim Sarıçelik		

İÇİNDEKİLER

ÖZET

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti zamanı 1919 yılında kurulan Komünist gazetesi Azerbaycan solcularının en önemli gazetesi olmuştur. Azerbaycanda Sovyet iktidarı kurulduktan sonra bu gazete yeni sovyet cumhuriyyetinin resmi yayın organı olarak yayınına devam etmişdir. 1920 yılından itibaren sadece Azerbaycanda değil tüm Kafkasyada okunan gazete İkinci Dünya Savaşı zamanı 600 000 tiraj'a ulaşmıştı. 1990 yılından itibaren gazete "Halk gazetesi" olarak yayımlandığı için genel literatürde gazete bu isimle biliniyor. Azerbaycan dilinde iç ve dış gelişmeleri okuyucularına ileten gazete İkinci Dünya Savaşı döneminde de en büyük gazete ismini korumuştur.

Bu çalışmada Komünist gazetesinin basın-kamuoyu ilişkisi incelendikten sonra tarihsel kimliği ve gazetecilik bakışı ele alınarak bu hususta Sovyetlerle Türkiye ilişkilerinin basına etkisi anlatılmıştır.

Sonuç olarak Kommunist gazetesi diğer Sovyet gazeteleri gibi devletin resmi yayın organı olarak olaylara devletin görüşü açısından aynı fikirlerde bulunmuş ve meselelere bakışını devletin politikasıyla özdeşleşmiştir. Bu çalışma Sovyetler açısından Türkiye ile ilişkileri ve İkinci Dünya Savaşı öncesi dost olan iki ülkenin savaş zamanı nasıl bir birinden koptuğunu anlamak için ideal kaynak olma niteliğini taşımaktatır.

ABSTRACT

The Communist Newspaper, established in 1919, during the government period of the Democratic Republic of Azerbaijan, was the most important newspaper of Azerbaijani leftists. After the establishment of Soviet power in Azerbaijan, this newspaper continued to be published as the official publication of the new Soviet Republic. Since 1920 onwards, newspaper has been known not only in Azerbaijan, but also in the entire Caucasus, and during the World War II reached 600,000 circulation. Since 1990, the newspaper has been published as "Halk gazetesi" (“People`s newspaper”), so in general literature it is known by this name. The newspaper, which transmitted the internal and external affairs in Azerbaijani language to its readers, was regarded as the most widely read newspaper during the period of World War II.

In this study, the Soviet-Turkish relations and their influence on the the press has been researched after reviewing the press-public relations, the historical identity and the journalistic outlook of the Communist newspaper.

Here by, the Communist newspaper, being the official publication body of the state and like other Soviet newspapers, had the same with the state's opinion regarding the events, and identified own views of matters according to the state`s. This study carries the ideal source for understanding of the position of the Soviet Union regarding the relations with Turkey and how the two nations, being friends before the World War II, broke out their relations during the period of battle.

ÖN SÖZ

İkinci Dünya Savaşı insanlık tarihinde en çok insan ölümüne sebep olan süreçdir. Bu süreçde en ağır kayıp veren Sovyetler Birliği olmuştur. Bu dönem Sovyetlere ekonomik olarak ağır etki etse de askeri ve ekonomik olarak dünyanın en güçlü 2 devletinden biri haline getirdi. Ekonomik açıdan dünyanın en güçlü ikinci devleti olmasına rağmen savaşın vurduğu ağır yaralar Kazakistandaki kıtlıkla kendini gösterdi. En hassas olan bu dönemleri öğrenme açısından gazetelerin canlı bir belge olduğunu unutmamalıyız. Bu çalışmada Sovyetlerle Türkiye ilişkilerini Komünist gazetesi açısından İkinci Dünya Savaşında izlediği politikaları yansıtma ışığında değerlendirilmiştir.

Bu güne kadar İkinci Dünya Savaşında Sovyetlerle Türkiye ilişkilerinden bahseden bir çok tez ve çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların nerdeyse hepsinde Türkiye arşiv kaynaklı belgelerden ve Türkiyede yayımlanmış kaynaklar kullanılmış bu ilişkilere bakış daha çok Türkiye açısından ortaya konulmuştur. Bu çalışma İkinci Dünya Savaşında Türkiye Sovyet ilişkilerine Azerbaycan gazetesi açısından bakılan ilk spesifik tez olma niteliğini taşımaktatır. Bu çalışma okuyucuya Türk-Sovyet ilişkilerine Sovyet açısından bakma niteliği taşıyarak bu dönemdeki tarihe daha sağlam yanaşma yapılmasını sağlayacaktır.

Henüz işlenmemiş bir konu olan Azerbaycan Komünist gazetesine göre İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye-Sovyet ilişkileri çalışması bu mevzuyla ilgili bilimsel bir açığı kapatacağını söyleye biliriz. Ayrıca bu çalışmayla 1939 yılından itibaren Sovyet basınında Türkiye olan bakışın olumlu halden nasıl olumsuz hale dönüştüğünü görmek mümkün olacaktır.

Bu çalışmada savaş döneminde Sovyet basınında köşe yazarlığı çok yaygın olmadığı için genellikle gazete haberleri ve başyazılar kullanılmıştır. Bu dönemde Sovyet basınında köşe yazıları genellikle en büyük iki gazete olan İzvestiya ve Pravda gazetinde yazılmaktaydı. Döneme uygun olayları analiz eden köşe yazarları Türkiye savaşta olmadığı için üzerinden geçiyor ve daha çok savaş üzerinden yazılar yazmakta ve analizler yapmaktaydı. Sadece Azerbaycan Komünist gazetesi değil Pravda ve İzvestiya gazeteleri de ülke içinde haberleri yayınlarken Sovyetler Birliği resmi ajansı olan TASS'a dayanarak bilgi veriyordu. Azerbaycan Komünist gazetesi Komünist partinin resmi yayım organı olduğu için dış haberden daha çok bilgilendirme amaçlı haberlere önem veriyor ve halkı partinin programına uygun bir biçimde yetişdirmeye çalışıyordu. Bu yüzden gazetede yazılan haberlerin bir kısmı değerlendirme içerdiği için irdelenmiştir.

Tezde Komünist gazetesinin değerlendirmeleri kronolojik seyre sadık kalarak belirtilmişdir. Bundan başka İzvestiya, Pravda, Krasnaya Zvezda gazeteleri ile karşılaştırmalı analiz yapılmıştır.

Bu çalışmanın konusunun belirlenmesinden itibaren tezim yazım aşamasında bana yardımlarından ve bilimsel yöntem konusunda kazandırdığı yeni bakış açısından dolayı, Hocam sayın Yard. Doç. Dr. Çağatay Benhür'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Tural Hasangarayev

Konya 2017

GİRİŞ

Sovyetlerle Türkiye'nin ilişkileri bu devletlerin ilk kurulduğu zamanlarda başladı. Her iki devletin mirasçıları yıkıcı olan Birinci Dünya Savaşı'nda olmuş ve bu savaşdan yenik olarak çıkmıştı. Büyük Ekim devrimi'nden sonra Sovyet Rusyası Çarlık Rusya'sının 300 yıllık genişleme ve sıcak denizlere inme politikasından vaz geçti. Aslında Türkiye ile Sovyetler'in yakınlaşmasının en büyük sebebi Sovyetlerin Türkiye'yi işgal etmek isteyen büyük devletlere karşı olan mücadelesi olmuştu. Osmanlı'yı bölme planları bulunan ve kendi müttefikleri olan Rusya'nın devrim nedeniyle savaşdan çekilmesi ile İstanbul'u işgal eden İngilizlerin Osmanlıdan daha büyük toprak elde etmek imkanı sağlamıştı. Sevres anlaşmasıyla İngiltere istediğini gerçekleştirdi. Ancak böyle bir anlaşmanı kabul etmeyen bir çok Türk subayı, diplomatlar, öğretmenler İstanbulu terk ederek Anadoluda toplanmaya başladı. Bu subaylardan biri olan Kemal Paşa Anadolu'da bulunan Sevres anlaşması'nı kabul etmeyen dağınık Türk Ordusunun başına geçti. Kemal Paşa 23 Temmuz 1919 tarihinde Erzurum Kongresi'ni topladı. İşgalde bulunan 6 İlden 62 delegenin katıldığı bu kongreyle Antanta devletleri'ne karşı ulusal savaşda önemli kararlar alındı. Eylül 1919 tarihinde ise Erzurum Kongresi'nin ardından Sivas Kongresi toplandı. Bu kongrede artık tüm Türkiye arazisinde illerden delegeler bulunuyordu. 8 Maddeden oluşan bu kongreyle artık Kuvâ-yi Milliye kurulmuş oldu. Bu zamanlarda artık Rusyadaki iç savaşda Bolşevikler üstünlüyü ele geçirmişti. Emperyalistlere karşı savaş yaptığı için Türkiyeye elini ilk uzatan Sovyet Rusyası oldu. 1920 yılı şubat ayında Moskovada Sovyet Rusyası ve TBMM arasında ilk resmi temaslar kuruldu. Bu görüşmelerde Londra konferansında bulunan İtilaf Devletleri delegeleri de bulunuyordu. Birinci İnönü Savaşının kazanılmasıyla Ankara Hükümeti uluslararası anlamda kendine yer edinmek istiyordu. 22 Şubat 1921 yılında yapılan Londra konferansında İtilaf devletleri Ankara Hükümeti üyelerini davet etmişti. Burada İtilaf Devletleri Ankara Hükümeti'ne onu İstanbul Hükümetine bağlayacak ve Sevres anlaşmasından bir farkı olmayan bir anlaşma türü önerdi.[1]Ayrıca İtilaf devletleri Ankara Hükümeti'yle Sovyetler'in mümkün ittifakını bozmaya çalışıyordu. Buna rağmen Batılı devletler TBMM Hükümetini tanımadıkları için anlaşma imzalanmadı. 16 mart 1921 yılında Sovyet Rusyası ve TBMM Hükümeti arasında Dostluk ve Kardeşlik hakkında anlaşma imzalandı. Anlaşmayı SSCB Dışişleri Komiseri Çiçerin ve Celalettin Korkmasov, TBMM Hükümetinden Yusuf Kemal ve Rıza Nur imzaladı. Bu anlaşmayla Artvin, Ardahan ve Kars Türkiye'ye veriliyor, Batum

[1] Y. Bağirov, Türkiye Lozan Konferansında, Bakü, Azerbaycan SSC Bilimler Akademisi Yayınları, 1957, s.50.

Gürcistan içinde , Nahçivan Azerbaycan içinde özerk bir bölge statüsü taşımaya başladı. Bu anlaşmayla Türkiyenin Doğu sınırları tam olarak tespit edildi ve İstanbul Sovyetler tarafından Türkiyenin başkenti olarak kabul edildi. Sovyetler ayrıca Türkiyenin boğazları için onun başkentine ve ulusal bağımsızlığına zarar vermeyecek Uluslararası Komisyon kurulmasına razı oldu.[2] Türkiye ve Sovyetler arasında dostluk anlaşması aynı zamanda Sovyetlerin islam dünyasında prestijinin da artmasına neden oldu. Ancak bununla birlikte TBMM hükümeti Sovyetlerle çok yakınlaşmayı istemiyordu. Bunun nedeni Kemal Paşanın ve Heyetinin komünist fikirlerden uzak olması ve bu yakınlaşmayla Türkiyede bu fikirlerin onların iktidarı için zarar vereceği bir etki ola bilirdi. Buna rağmen Kemal Paşa yine Sovyetlerle yakın teması sürdürüyordu, zira büyük devletlerden yalnız Sovyetlerin Türkiye toprağında gözü yoktu ve aynı zamanda Türkiye topraklarının bütünlüğünün kurulmasına yardım ediyordu. Bu fikirler Kemal Paşanın Sovyet Rusyası Dışişleri Komisseri Çiçerin'e 29 Kasım 1920 tarihinde mektubunda göz önüne alınıyordu:"*Sizin bana gönderdiğiniz 2 Temmuz 1920 tarihli mektupunuzu Türkiyedeki temsilciliğinizden aldım. Size Batı emperyalizmine karşı yürüttüğümüz bu savaşta verdiğiniz büyük değerden dolayı teşekkür etmek istiyorum. İzninizle, Türk halkının kendi zincirlerini kıran ve 2 yıl süren tüm dünyanı bağımsız yapmak istediği bu şerefli savaşta Rus halkına olan derin hayranlığını ifade etmek istiyorum. Bizim halkımız Rusların zamanında geri kalmasını istediği ve Avrupa emperyalistlerinin ele geçirmek istediği müslüman ülkeleri yeniden insanlığı kurtarmak adına yaptığı bu mücadelede kaybedilen kurbanlara büyük değer veriyor. Ben eminim ki, uluslarararası kapitalin bulunduğu geri kalmış Asya ve Afrika ülkelerinde halkların bu mücadelesi sonuçta kolonyalizmin çöküşüne ve burjuazi iktidarının yok oluşuna sebep olacaktır. Yoldaş Komiser benim samimi selamlarımı ve derin saygımı kabul ediniz."*[3]

Türkiye Sovyet ilişkilerine etki edecek bir diğer faktör Bakü'de kurulan Türkiye Komünist Partisi oldu. *Yeni Dünya* isminde gazete yayımlayan ve başlarında İsmail Hakkı ve Mustafa Suphinin bulunduğu bu grup kendi yayınlarını ve broşürlerini Türkiyede teşvik ediyorlardı. Ancak onların Türkiye'ye gitmesi ve Trabzonda öldürülmesi Sovyetlerle Türkiye'nin ilişkilerine zarar veremedi. Bu 2 devlet aynı zamanda Gürcistan Sovyet Cumhuriyeti'ni kurulmasında birlikde hareket etti. Doğu Cephesinde sınırlar belli olduktan sonra Yunanların Batıda hızla ilerlemesini durdurmak için Türkiye'ye yardım eden devletler, Sovyet Rusyası ve Sovyet Azerbaycanı oldu. Azerbaycanın Sovyetleştirilmesinde de TBMM

---

[2] Mihail Pavloviç Veltman, Revolyutsionnaya Turtsiya, Moskova, Gosudarstvennoye İzdatelstvo Yayınları, 1921, s.92.
[3] Veltman, s.101.

Hükümeti ve RSFSC[4] birlikte hareket etti. XI Kızıl Ordunun Azerbaycanda zorluk çekmesi halinde Kemal Paşa Dağıstanda bulunan Halil Paşa'dan yardım etmesini istemişti. Bağımsız Sovyet Azerbaycanı kuruldukdan sonra TBMM Hükümeti arasında ilişkiler devam etmiş, Nahçivan'ın Kars anlaşmasıyla Ankara Hükümetinin garantisi altında Azerbaycana verilmesine sebep olmuştu. Bu yüzden de Azerbaycan Türkiyeye Kurtuluş savaşında büyük miktarta benzin, silah ve diğer eşyalar vermişti. Sovyet Rusyası da Türkiyeye 200,6 kilogram Altınla beraber çok sayıda silah yardımı etti. Sovyetler 1921-1922 yıllarında Ankara Hükümeti'nin kesin zaferi için karşılıksız 10 milyon Altın Ruble değerinde yardım yaptı. [5] Bu yardımlar Ankara Hükümetinin Yunanlar üzerinde büyük zaferine önemli etkisi oldu. Bununla ilgili Türk gazeteci Enver Behnan Şapolyo şunları yazmıştır: "*Sovyet Rusyası bize bu kara günlerimizde yardım eden tek devlet oldu. Bazen öyle zamanlar oluyordu ki, Ankaradaki devlet işçileri ve memurlar Ruslar tarafından gönderilen rus altın parasıyla maaşlarını ala biliyorlardı*[6]*".* Türkiye Cumhuriyeti'ni resmen ilk tanıyan devlet de SSCB olmuştu. Türkiye Cumhuriyeti kuruldukdan sonra Sovyetler Türkiye'nin ekonomik olarak kalkınmasına da yardım etti. Sadece Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti 1923-1924 yıllarında Türkiye'ye Batum limanı üzerinden 16 391 ton yakıt gönderdi. Ancak Türkiye'nin içinde Sovyetlerle yakınlaşmanı istemeyenler de çoktu. 1922 yılında Sovyet Büyükelçiliği'nin yakılması ve aynı yılda Türk-Sovyet ticari anlaşmanın gerçekleşmemesi bu insanları bir nevi maksadına yakınlaştırdı. Batılı devletlerle Musul sorunu yaşayan Türkiye yeniden Sovyetlerle işbirliğine döndü. İlk önce Sovyetlerle 1923 yılında lisans olmadan ticaret sistemine geçildi. 1925 yılında Sovyetlerle imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık anlaşması Musul'un Iraka verilmesine protesto niteliği taşıyordu. Musulun Irak'ta kalmasına sebep olacak nihai anlaşma 5 Temmuz 1926 yılında imzalandı. Bu anlaşmayla Türkiye'nin Irak sınırı tespit edildi. Aynı yıl Mayıs ayında Fransa ile Dostluk anlaşmasını imzalayan Türkiye resmi olarak Hatay sancağına olan iddiadan vaz geçti.[7] Batılı Devletler bu zamanlarda Türkiye'ye politik ve ticari meydanda imtiyaz vermek istemiyordu. Hatta ABD, 1927 yılına kadar Türkiye'yi bağımsız bir devlet olarak tanımadı.[8] Bu da doğal olarak Türkiye'nin Sovyetlerle olan ilişkilerine daha sağlam zemin sağlamaktaydı. 1928 yılında savaşın politik malzeme olarak kullanılmasını yasaklayan Kellogg-Briand Paktı'na Türkiye'nin davet edilmesini isteyen de SSCB olmuştu. Bu

---

[4] Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyyeti.
[5] Ekrem Bizhe, 1920-1939 yılları içinde Sovyet Türkiye ekonomik ilişkileri, Bakü, Az.SSC. Bilimler Akadem. Yay., 1965, s.16.
[6] Bağirov, s.50.
[7] M.A.Gasratyan, S.F.Oreshkova, Y.A.Petrosyan, Otserki İstoriyiy Turtsiy, Moskova, Nauka Yayınları, 1983, s. 196.
[8] Bije, s.23.

konferansta Sovyetlerin yaptığı Tüm silahların lağv edilmesi için yapılan teklifi sadece Türkiye desteklemişti. 14 Temmuz 1937 yılında o dönem Türkiye Dışişleri Bakanı olan Tevfik Rüştü Aras Sovyetlere yaptığı gezisinde bu anlaşmaya değinmiş ve Litvinov Protokolünü imzalayan devletlerden birinin de Türkiye olduğunu belirtmiştir.[9]

Türkiye ile Sovyetlerin ilişkileri sadece siyasi değil ekonomik olarak da canlanmaktaydı. Sovyetlerin hızlı sanayileşme alanında başarısı Türk hükümetinin de dikkatini çekti. 1933 yılında Türkiye Sovyetlerin ekonomik modelini kullanarak 5 yıllık ekonomi planlaması yaptı. Türkiye ile Sovyetler ilk zamanlarda 2 yıl süresince lisans olmadan ticaret yaptı. 1923-1924 yılında Sovyet malları Türkiyeye, Türk malları Sovyetlere hiç bir lisans olmadan götürüle biliyordu. 1925 yılında "Russotürk" isminde karışık bir şirket kuruldu. Şirketin maksadı hem Türkiye ile SSCB arasında ticareti arasında hem de Yakın Doğu ülkeleri ile ticari ilişkileri pekiştirmek idi. 1927 yılında yapılan Türk-Sovyet ticari anlaşmasıyla Russotürk ortadan kaldırıldı. [10]Türkiye ve Sovyetler arasında ilk ticari anlaşma 11 Mart 1927 yılında imzalandı. Bu 2 devlet arasında tarihteki ilk ticari anlaşma olmuştu. 4 yıl sonra biten ticari anlaşma 16 Mart 1931 tarihinde ikinci bir anlaşma ile yenilendi. 5 yıllığına imzalanan ve 30 maddeden oluşan ikinci anlaşmayı Sovyetlerden Lev Karahan, Türkiyeden Moskova Büyükelçisi Hüseyin Ragıp imzaladı. Anlaşma gereği Sovyetler Türkiyeye ekonomik gelişmesi için 8 milyon altın dolar kredi verdi. 1932 yılında Sovyetlerden gelen uzmanların temel görevi bu kredinin sanayi yapılanmasının hangi alanını kapsayacağını belirlemekti. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kamu yatırımı olan Sümerbank bu zaman kuruldu.[11] Sovyet uzmanları tarafından kurulan Kayseri Tekstil Kombinası 16 Kasım 1936 yılında açıldı. Bu kombina o zaman Türkiyede bulunan en büyük tekstil kombinasıydı. İkinci en büyük kombina olan Nazilli Tekstil Kombinası 20 Ağustos 1937 yılında resmen açıldı. Törene Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk de katıldı. Ekonomik ilişkilerin büyümesi her iki ülkeye büyük yarar sağladığı için 8 Ekim 1937 tarihinde 29 maddeden oluşan üçüncü ticari anlaşma imzalandı. Bu yıllarda Sovyetlerin Türkiyenin ihracatında oranı yüzde 7,18, ithalatında ise 5,36 rakamlarla ifade olundu. [12] Ahmet Şükrü Esmer, Sovyetlerle Türkiye arasında olan ilişkilerde dönüm noktasının Montreaux anlaşmasından sonra İngiltere ile yakınlaşmanın sebep olduğunu belirtiyordu. Bu 1937 yılında

---

[9] S.A. Tisminets, Vneshnaya Politika SSSR, Sbornik Dokumentov 1935-1941 G., C.IV, Moskova, Tipografiya Gazeti Pravda Yayınları, 1946,s.279.
[10] Dış Ticaret İle İlgili İlmi Araşdırma Enstitüsü, Torqoviye Otnosheniya SSSR So Stranami Vostoka, Moskova, Mezhdunarodnoye Kniga Yayınları , 1938, s.52
[11] Bizhe, s.94.
[12] Bizhe, s.42.

Anti-Sovyet politika izleyen Celal Bayarın Başbakan olmasıyla daha da belirgin hale döndü. Türkiye Odessa, Bakü, Erivan ve Gümrüde bulunan konsolosluğunu, Sovyetler ise İzmir ve Karsda bulunan konsolosluğu kapattı. Karşılıklı anlaşmayla Sovyetlerin İstanbul konsolosluğu, Türkiye'nin ise Batum konsolosluğu hizmet vermeye devam etti. Atatürk'ün Sovyetlerdeki imajı çok yüksekti. Bu zamanlarda artık Atatürkün ağır hastalığı nedeniyle devlet işlerinde belirgin bir rolü yoktu. Atatürk hayatını kaybettikten 1 gün sonra Karadeniz Sovyet Filosu gemilerinden "Moskva" İstanbuldaki anma törenine katılmış ve gemi kaptanı diğer Türk gemileriyle birlikte 21 adet top ateşi açmıştı.[13] Ancak Atatürkün ölümü ile Türkiye'nin iç ve dış politikasında olan değişiklik Sovyetlerle olan ilişkilere de etkisini gösterdi. Türkiye ekonomik liberalleşme yolunu tutarak Batı Devletleri ile işbirliği yapmaya başladı. Atatürkün ölümü sonrası İsmet İnönünün Cumhurbaşkanı olması, Celal Bayarın istifası ve Başbakanlığa Refik Saydamın getirilmesi Sovyetlerle olan ilişkileri biraz iyileşdirdi. Sovyetler 1938 yılı ilkbaharında Türkiye'ye depremden etkilenenler için maddi yardım gönderdi. 30 Nisan 1938 yılında Terentyev Moskovaya gönderdiği mektupta Türkiyedeki depremde Sovyet Hükümeti'nin depremzedelere yaptığı 10000 Amerikan doları yardımına karşılık Menemencioğlu'nun teşekkürünü iletti. Menemencioğlu Türk halkının bu yardımı hiç bir zaman unutmayacağını söylemişti.[14]

İnönü iktidara geldikten sonra Atatürkün zamanında izlenilen politikanın devam etmesine ve Sovyetlerle olan dostluğun güçlenmesi taraftarı olduğunu açıklamıştı. Ancak bu zaman Münih anlaşmasının imzalanmasıyla güçlenen faşist devletleri Türkiye'nin siyasi durumuna etki etmeye başladı. Bu yıllarda Türkiye'ye en büyük tehdit İtalyadan gelmekteydi. Mussolinin liderliğinde Faşist İtalyası Türkiye'nin güney vilayetlerini ele geçirmek istiyordu. İtalyanın Rodos adasından Türkiye'nin sahil arazileri arasında sadece 18 kilometrelik mesafe vardı. Almanya ile ilişkiler İtalya ile kıyasla daha yumuşaktı. 14 Mart 1938 yılında Sovyetlerin Türkiyede Geçici İşler Vekili Halk Dışişleri Komiserliği'ne gönderdiği mektupta Avusturya Alman birleşmesi ile ilgili bilgiler veriyordu. Türkiye'nin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Almanya, İtalya ve Polonya'nın yardımıyla 1938 yılında Avusturya'nın Almanya'ya birleşmesinin mümkün olduğunu düşünüyordu. Aras ayrıca bu birleşme sonucunda Balkan ülkelerinden bazılarının Almanya'nın etkisi alanına gire bileceğinden kuşkulanıyordu. Aras'a göre, bunun karşısını almak için Balkan ülkeleri arasında ilişkileri

[13] V.V.Naumkin, SSSR İ Strani Vostoka Nakanune İ V Godi Vtoroy Mirovoy Voyni, Moskova,Rusya Bilimler Akademisi Doğu Bilimler Enstitüsü Yayınları, 2010, s. 377

[14] A.A. Gromiko, Dokumenti Vneshney Politiki SSSR 1 Yanvarya- 31 Dekabr 1938 G., C.XXI, Moskova, İzdatelstvo Polititseskoy Literaturi Yayınları,1977,s.224.

güçlendirmek, aynı zamanda İtalya ve Fransa ile dostluk ilişkilerinin kurulması önemliydi. Aras Fransız elçisine şimdiki durumda Polonya'yı Almanya'nın etkisi alanından kurtarılması gerektiğini de belirtiyordu. 1938 yılı Temmuz ayında Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Arasla görüşmesinde Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop ona Türkiye'nin Mihver Devletleri'ne katılmasını önerdi. Ribbentropun teklifini reddeden Aras Türkiye'nin yeniden Osmanlı kurmak gibi bir derdinin olmadığını açıkladı.[15] Ribbentrop Türkiye'yi Üçlü Pakta çeke bilmek için arazi faktörünü kullandı. 1938 yılı 1-7 Temmuzda Ribbentropla Menemencioğlu arasında yapılan görüşmelerde Türkiye'yi Mihver devletlerine katmak için Almanya Türkiye'ye Kuzey Suriye topraklarını vaat ediyordu. Menemencioğlu Ribbentrop'un tarafsızlık anlaşmasını redd ederek Türkiye devletinin siyasi alanda her hangi değişikliğe gitmeyeceğini belirtti. Menemencioğlu ayrıca Almanya ile ilişkilerinin devam edeceğini belirtirken Almanyaya karşı ittifaklarda yer almayacağını söyledi.[16] Türkiye bundan önce Almanya'nın Montreaux anlaşmasına katılması için yapılan görüşmelerde Almanyanın 2 taraflı anlaşma şartını da reddetmişti.

Almanya'nın bu dönemde Batı Avrupa ve Balkanlara yönelik siyaseti Türkiye'yi rahatsız ediyordu. Sovyetlerin Türkiyede Geçici İşler Vekili Zalkind 28 Şubat 1938 tarihinde Halk Dışişleri Komiserliği'ne gönderdiği mektupta İtalya'nın Etiyopya'yı işgal etmesiyle ilgili Balkan Antantı ülkelerinin her hangi açıklama yapmadığını belirtti. Balkan Antantı üyesi olan Türkiye ve Yunanistan bu mesele ile ilgili fikrini İtalyan-İngiliz görüşmeleri sonrası yapacaklarını söylediler. Dışişleri Bakanı Rüştü Aras Zalkindle konuşmasında Etiyopya meselesine göre Balkan Antantı ülkelerinin bütünlüğüne zarar vermek istemediklerini, ayrıca bu siyasetin İngilterenin siyasetiyle de uyumlu olduğunu açıkladı. [17] Hitler iktidara geldiği ilk dönemlerde Sovyetlerle İngiltere arasındaki soğuk ilişkilerden yararlandı. Hitler ister müzakerelerle isterse de savaşla korkutmak yoluyla İngiltere ve Fransadan taahütler alıyordu. Münih anlaşmasından sonra Almanların iddialarının bitmeyişi nedeniyle artık İngiltere hükümetinde Hitler'i müzakerelerle yola getirmenin mümkün olmadığı kanaatine varıldı. Bu yüzden İngiltere ilk olarak Polonya'ya daha sonra Romanya'ya güvenlik garantisi verdi. Bundan sonra Türkiye ile ittifak anlaşması imzalandı. [18] Münih anlaşmasından sonra Almanya'nın Bohemya ve Slovakya'yı da kendi topraklarına katması İngiltere ve Fransa'nın

---

[15] Rusya Federasyonu Savunma Bakanlığı, Velikaya Otetsestvennaya Voyna 1941-1945 Godov, C.IX, Moskova, Kutskogo Pole Yayınları, 2014,s.543.

[16] Ermenistan SSC İlimler Akademisi Doğu Sektörü, Strani İ Narodi Blizhnego İ Srednego Vostoka" , R.S. Korkmazyan, K Voprosu O Germano-Turetskikh Otnosheniyakh(1939-1940 G.G), C.V, Erivan, Ermenistan SSC Bilimler Akademisi Yayınları, 1970,s.203.

[17] A.A. Gromiko,s.95.

[18] Winston Churchill, Vtoroya Mirovaya Voyna, C.I, Moskova, Terra Yayınları, 1997,s.167

Sovyetlerle yakınlaşmasına neden oldu. 1939 yılında Fransa ve İngiltere Almanların yayılmacı siyasetinin karşısını almak için Sovyetlerle karşılıklı yardım anlaşması imzalamak istedi. Almanya'nın Japonya ve İtalya ile Anti-Komintern Paktı imzaladığı için Sovyetlerin gözüne düşman olarak girmişti. Münih anlaşmasını da protesto eden tek devlet SSCB olmuştu. İngiltere ve Fransanın Sovyetlere verdiği ilk teklifi Almanların Baltık Cumhuriyetleri, Polonya, Romanya, Belçika ve Türkiye'ye saldırısı halinde Müttefiklerin biri birilerine yardım etmesi gerektiği ile ilgiliydi. Ancak anlaşma Fransa ve İngiltere tarafından tektaraflı yapıltığı için Sovyetlerin görüşlerini yansıtmıyordu. Bu yüzden ilk anlaşma gerçekleşmedi. 1939 yılı 25 Nisanda yapılan görüşmelerde Fransızların Sovyetlere sunduğu şarta göre, Sovyetler Almanya'nın saldırısına uğradığı durumda İngiltere ve Fransa'ya her türlü yardım yapmalıydı. Eğer Almanların Sovyetlere saldırısı olduğu takdirde böyle bir yardım söz konusu değildi. Maksim Litvinov bu teklifi alaycı olarak algıladı. 15 Mart 1939 yılında Çekoslovakya'nın işgali sonrası 23 Martta Romanya kendi ekonomisini Almanyaya bağlayan ticari bir anlaşma imzaladı. Bundan rahatsız olan Türkiye Martın sonunda elçi Aras aracılığıyla İngiltere hükümetine saldırıya uğradığı durumda İngiltere'nin yardımına güvenip güvenemeyeceğini sordu. Olumlu cevap almasına rağmen belirsizlik hala devam ediyordu. Türkiye'yi harekete geçiren 7 Nisan 1939 yılında İtalya'nın Arnavutluğu işgal etmesi oldu.[19]

İkinci Dünya Savaşı başlanmasına kadar Sovyetler Karadenizde onun yolunu kapatmış Romanya ve Bulgaristanla barış anlaşması yapmak istemiyordu. Halk Komiserleri Sovyeti Başkanı Stalin aynı zamanda Türkiyenin Bulgaristan ve Romanya ile anlaşma yapmasından korkuyordu. Olası bu anlaşma Çekoslovakya ve Yugoslavya ile anlaşma demekti. Bu I Dünya savaşında olduğu gibi Fransa ve İngiltere'nin Balkanlarda etkinliğinin artmasına neden olabilirdi. [20] 1939 yılı 28 Nisanda Türkiye'yi HDK(Halk Dışişleri Komiserliği) temsilcisi Potemkin ziyaret etti. Bu konuşmalar sırasında Türk hükümetinin Almanların boğazları işgal edeceği endişesi duyuluyordu. Bu ziyaretin sebepi olası faşist saldırısına karşı Sovyet-Türk karşılıklı yardım anlaşmasını imzalamaktı. Türkiye bu anlaşma teklifine cevap vermedi.[21]Türkiye böyle bir anlaşmanı Fransız ve İngilizler olmadan yapmak istemiyordu. Sovyetlerin dış siyasetinde büyük değişiklik 3 Mayıs 1939 yılında Halk Dışişleri Komiseri Maksim Litvinov'un görevden alınmasıyla başladı. Dış politikada Anti-Nazi fikirleriyle bilinen Litvinov'un yerine daha çok faydacı ve dengeci biri olan Vyaçeslav Molotov Halk

---

[19] R.S. Korkmazyan ,s.204.
[20] S.S.Zahareviç, Bosforskiy Pokhod Stalina İli Proval Operatsiyiy “Groza”, Minsk, Harvest Yayınları, 2007,s.137
[21] P.P. Moiseyev, M.A.Gasratyan, A.M. Şamsutdinov, Noveyshaya İstoriya Turtsii, Moskova, Nauka Yayınları, 1968, s.170.

Dışişleri Komiseri oldu. Buna rağmen Molotov da Litvinov gibi ilk olarak Müttefiklerle anlaşmak istiyordu. Sovyetlerin Türkiye'ye yönelik politikasında ama hiç bir değişiklik yoktu. Güney sınırlarının güvende olması için Sovyetler Türkiye'nin güvenliğine önem veriyordu. 12 Mayıs 1939 yılında İngiltere'nin Türkiyeye verdiği garanti Sovyetler tarafından olumlu karşılandı. 13 Ağustos 1939 yılında Sovyet Mareşali Voroşilov Müttefik Heyetine Almanya'ya karşı saldırıya geçmek için Sovyet ordusunun Polonya ve Romanya arazisini kullanmak zorunda olduğunu belirtti. Bir gün sonra Fransız general Joseph Doumenc konuşmasında Polonya, Romanya ve Türkiye'nin saldırıya uğradıkları ve ihtiyaçları olduğu durumda yardım edebileceklerini ancak bununla beraber bu devletlerin savunma sorumluluğunun kendilerine ait olduğunu söyledi. [22]2 Haziranda SSCB resmen olası saldırı durumunda Fransa ve İngiltere'nin garanti verdiği ülkelere yardım etmeye hazır olduğunu söyledi. 2 Haziran 1939 yılında Sovyetler Birliği ile İngiltere ve Fransa arasında yapılan müzakerelerde garanti verilecek 8 ülkenin ismi açıklandı. Belçika, Yunanistan, Romanya, Litvanya, Letonya, Finlandiya, Estonya ve Türkiyeden oluşan bu 8 devletten Estonya, Letonya, Litvanya ve Finlandiya Sovyet etki alanına dahil olacaktı. Ancak Fransa ve İngiltere Baltık ülkeleri üzerinde Sovyet etkisini kabul etmedi. Fransa ve İngiltere garanti verilecek ülkeler listesine Hollanda, Lüksemburg ve İsviçrenin de ilave edilmesini Sovyetlerden istedi. Bu ülkelerin Sovyetlerle hiçbir diplomatik ilişkisi olmadığı halde garanti edilecek ülkeler listesinde istenmesi Sovyet Heyetinde şaşkınlığa sebep oldu. Sovyetler savaş başladığı takdirde kendisi 100 tümen ordu çıkarmaya hazırdı ancak garanti verilen ülkeler de buna yakın rakamda tümen ortaya çıkarmalıydı. Bunun için Sovyetlerin önemli bir şartı vardı. Sovyetler tazminat için Polonya ve Türkiye arasında karşılıklı yardım hakkında anlaşma yapılması ve bu ülkelere Sovyetler tarafından tektaraflı garanti verme şartını ileri sürdü. Fransa ve İngiltere bu şartın Polonya ve Türkiye'nin egemenliğine tehlike olarak algıladığı için reddetti.[23]Romanya Kralı II Karol 11 Ağustos 1939 yılında İsmet İnönü'yle görüşmesinde Sovyet ordusunun yardım amaçlı bile kendi ülkesine girmesine izin vermeyeceğini ve Sovyetlerle karşılıklı yardım anlaşması imzalamak istemediğini söylüyordu. Sonda İngiltere ve Fransa'nın nihani anlaşma şartı Sovyet çıkarlarını göze almadığı için imzalanmadı. Almanlar bu görüşmeleri dikkatle izliyordu. Polonya'dan Danzig şehrini geri vermesini isteyen Almanya redd cevabı almıştı. Hitler artık politikayı bırakıp askeri yolla ilerlemek maksadını karşısına koymuştu. İkinci Dünya Savaşı öncesindeki siyasi durumu göz önüne

[22] Vilnis Sipols, Vneshnaya Politika Sovetskogo Soyuza 1936-1939 G.G., Moskova, Nauka yayınları, 1987, s.291.

[23] Ivan Maisky, Kto Pomogal Gitleru, Moskova, Mezhdunarodnoye Otnosheniya Yayınları, 1962 , s.137-138.

alan Almanya Sovyetlerle ilişkilerini iyileştirmek maksadını karşıya koydu. Almanyanın Sovyetlerle olan ilişkisinin düzeltilmesinde Ekonomik Departman üyesi Karl Schnurre ve Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Franz von Papen'in önemli etkisi vardı. Sovyet Dış İstihbarat Servisinin Türkiye ve Orta Doğu üzre başkanı Hankulov ve temsilcisi Melnikov Hitlerin Sovyetlerle temas yapmak istemesi ile ilgili bilgiler aldı. İstihbarat Servisi üyeleri olan Hankulov ve Melnikov von Papenle Sovyetlerin Türkiye elçisi Terentyev'in konuşmasının ses kaydını yazdı ve bunları Dış İstihbarat başkanları Fitin ve Merkulova iletti. Bu görüşme zamanı Balkan meselesi ortaya atıldı. İkinci görüşme teklifi ise Sovyetlerden geldi. İkinci görüşme zamanı von Papen Rusya ile Almanya arasında hiç bir probleminin olmadığını söyleyerek ideolojik düşünceleri bir kenara bırakıp Bismarck dönemi dostluğununa dönülmesi gerektiğini belirtti. [24]Hitler I Dünya Savaşında olduğu gibi 2 cephede savaşmamak için neyin pahasına olursa olsun Sovyetlerle anlaşmayı Dışişleri Bakanı Ribbentropa havale etti. Hitler hatta Ribbentrop'un Stalinle anlaşamadığı durumda kendisinin Moskova'ya gideceğini söylemişti. Sonda Moskovada yapılan görüşmeler olumlu sonuçlandı ve Molotov-Ribbentrop Paktı olarak bilinen anlaşma yapıldı. Molotov-Ribbentrop Paktı ismiyle tarihte bilinen bu anlaşmayla Almanya Sovyetlerin Baltık Cumhuriyetleri, Doğu Ukrayna, Doğu Belarusya ve Bessarabya üzerinde garantörlüğünü kabul etti. Moskovada yapılan Molotov-Ribbentrop anlaşması Türkiye ile Sovyetlerin ilişkilerinde soğukluğu da beraberinde getirdi. Bu anlaşma Türkiye'nin Fransız ve İngilizlerle müttefik olduğu durumunda Rusların geçmişde yaptıkları Boğazlar Meselesini ortaya çıkarmasına neden olacaktı. Franz von Papen Sovyetlerin Türkiye elçisi Terentyevle konuşmasından bahsederken Terentyev'in Montreaux anlaşmasına yeniden bakılmasına sıcak baktığı, Sovyetler için Boğazlar sorununun barış ve ya askeri yolla halledilmesine bağlı olmadan ne kadar önemli olduğunu belirtti. Molotov-Ribbentrop paktı Almanya'yı doğudan gelecek tehlikeden kurtararak Polonya üzerine saldırıya geçmesine imkan sağladı. Böylece İkinci Dünya Savaşı başladı. Sovyetler de bu anlaşmayla 2 yıl savaştan uzak kalmayı başardı.

[24] Pavel Sudoplatov, Razniye Dni Taynoy Voyni İ Diplomatii. 1941 God, Moskova, Olma- Press Yayınları, 2001,s.36.

I Bölüm: 1939-1941 yıllarında Türk-Sovyet ilişkileri

1. II Dünya Savaşı'nın başında Sovyet gazetelerinde Türkiye ile ilgili haberler

1939 yılı 1 Eylülde Alman Orduları Silezya, Pomeranya ve Doğu Prusya'dan Polonya'ya karşı taaruza geçti. [25] 2 gün sonra İngiltere, Fransa ve Kanada resmen Almanya'ya savaş ilan etti. İngilizler Avrupada savaşmak için Hindistandan ordu getirmeği planlıyordu. Türkiye'nin Fransızca haberler yazan *Journal d' Orion* gazetesinin muhabiri Mısır'a Hindistandan 1000 İngiliz Subayı getirildiğini ve Eylülün sonuna kadar 100 000 Hintli askerin geleceği ile ilgili haberi bunu doğruladı. [26] İkinci Dünya Savaşı'nın resmen başlanmasıyla Türkiye bazı ekonomik önlemler almaya başladı. 3 Eylülde Türkiye ülkeden eşyaların çıkarılmasını ve aynı zamanda ülkeden transit petrol hattlarının geçmesini resmen yasakladı. [27]

4 Eylül 1939 yılında Sovyet Hükümeti'nin talimatıyla Saraçoğluyla görüşen Büyükelçi Terentyev Türkiye'nin boğazlarına ve yakın arazilerine saldırı olacağı durumda Türkiyeye yardım edeceğine, aynı şekilde Sovyetler saldırıya uğradığı zaman Türklerin Sovyetlere yardım etmesi hakkında teklifi yaptı. Aynı gün Moskovada Molotovla görüşen Türk Büyükelçi Ali Haydar Aktay savaşın başlamasıyla ilgili böyle bir karar alamayacaklarını, İngiltere ve Fransayla çok iyi ilişkilerinin olduğunu söyledi. [28] Almanya Sovyetlerle saldırmazlık paktını imzaladıktan sonra Türkiye ile de buna benzer bir anlaşma istiyordu. Bu yüzden en tecrübeli diplomatlarından biri olan von Papen'i Türkiye'ye elçi olarak göndermişti. Papen'in maksadı Türkiye'yi İngiliz-Fransız blokundan koparıp Almanya ile yakınlaştırmaktı. Ancak İtalya tehditi yüzünden Türkiye İngiltere ve Fransayla ittifak yapmak istiyordu. Türkiye ayrıca Hatay meselesinde Fransa'nın verdiği tavizi unutmamışdı. 6 Eylülde Türk Hükümeti Almanya ile yapılan ticari anlaşmanın 31 Ağustosda sona erdiğini ve uzatılmayacağını resmen belirtti. [29] Mussolinin tehditleri Türkiye'yi bazı askeri önlemler almasına sebep oldu. İtalya'ya karşı savunma gücünü artırmak için 10 Eylülde Türkiye yedek askerleri orduya çağırmaya başladı. Türk yetkililer Türkiye'nin her türlü beklenmedik olaylara

[25] Komünist Gazetesi, 2 Eylül 1939, s.4
[26] Komünist Gazetesi, 4 Eylül 1939, s.4
[27] Komünist Gazetesi, 3 Eylül 1939, s.4
[28] P.P. Sevostoyanov, Pered Velikim İspıtaniyem:Vneshnaya Politika SSSR Nakanune Velikoy Otetsestvennoy Voyni, Sentyabr 1939 G.-İyun 1941, Moskova, Politizdat Yayınları, 1981,s.233
[29] Komünist Gazetesi, 8 Eylül 1939, s.4

hazırlandığını söylese de bu eylem Türkiye'yi tehdit eden İtalyadan başka bir devlete yapılamazdı. Aynı gün Türk hükümeti petrolün diğer ülkelere gönderilmesini de yasakladı.[30]

11 Eylül 1939 tarihinde Ankarada Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin oturumu açıldı. Türkiye Başbakanı Refik Saydam açılışda uzun bir konuşma yaparak Türkiye'nin savaştan önceki politikasını sürdürdüğünü belirtti. Refik Saydam Almanya ile Türkiye'nin hiç bir siyasi ihtilafının olmadığını, Polonya ile her zaman dost ilişkiler kurduğunu, İngiltere ve Fransa ile bir çok alanda ortak ilgilerinin olduğunu söyledi. Refik Saydam savaşın Türkiye'ye dokunacak kadar yayılmasını istemediğini, Türkiye'nin askeri alanda önlemlerini yalnız tedbir amacı için yapıldığını belirtti. Sovyetlerle Türkiye'nin ilişkilerinden de konuşan Refik Saydam bunun her zaman dostça olduğunu ve bundan sonra da böyle olacağını söyledi [31]*Tan* gazetesi yazarı Zekeriyya Sertel 15 Eylülde yazdığı yazısında Başbakan Refik Saydam'ın Sovyetlerle ilgili söylediği sözlerin insanları rahatlatdığını, Sovyetlerle olan dostluğun bu coğrafyada barışın teminatçısı olduğunu belirtti. [32]

2. Saraçoğlu'nun Moskova ziyareti

22 Eylülde Türkiye Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu Sovyetlerle müzakereler yapmak için Moskova'ya gitti. Saraçoğlu Moskova'ya Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreter yardımcısı Cevat Açıkalın, Dışişleri Bakanlığı Ticaret, İktisat ve Siyasi Daireler Umum Müdürü Feridun Cemal Erkin, Dışişleri Bakanlığı Kabine Müdürü Zeki Polarla birlikte hareket ediyordu.[33]22 Eylülde Şükrü Saraçoğlu'nun Moskovaya gitmesi sebebiyle *Yeni Sabah* gazetesinde Cahit Yalçın'ın makalesi yayınlandı. Makalede tüm dünyanın gözünü bu görüşmelere diktiğini, Sovyetler'in Çarlık emperyalizmine karşı mücadelesinden ve Türkiye'ye Kurtuluş Savaşında olan yardımlarından bahs etti. Türkiye Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu Moskovaya gitmezden önce *TASS* muhabirine verdiyi demeçte Türk halkının selamlarını kardeş Sovyet halkına iletiyor ve bu ziyaretin bu 2 devlet arasında ilişkileri daha çok irelileyeceğine inancını belirtiyordu. [34]25 Eylülde Moskova'ya karşılıklı yardım anlaşması için giden Şükrü Saraçoğlu gitmeden önce ABD Türkiye büyükelçisi Steinhardtla görüştü. Steinhardt Washington'a

[30] Komünist Gazetesi, 11 Eylül 1939, s.4
[31] Komünist Gazetesi, 14 Eylül 1939, s.4.
[32] Komünist Gazetesi, 17 Eylül 1939, s.4.
[33] Komünist Gazetesi, 23 Eylül 1939, s.4.
[34] Komünist Gazetesi, 24 Eylül 1939, s.4.

gönderdiği mektupunda Türk-Sovyet görüşmelerinden İngilterenin Almanlarla Sovyetlerin arasını açmak için kullanacaklarını yazıyordu. [35] Saraçoğlu ve Heyeti 23 Eylül sabahı Odessaya ulaştı. Odessaya Saraçoğluyla birlikte Sovyet Türkiye temsilcisi Terentyev de geldi. Köprüde misafirleri Odessa şehir Sovyeti Başkanı Savçenko ve SSCB Halk Dışişleri Komiser temsilcisi Novikov karşılamıştı. Saraçoğlu ve Türk Heyeti aynı gece Moskova'ya yola çıktılar. [36] Şükrü Saraçoğlu ve beraberindeki Türk Heyeti 25 Eylülde Moskova'ya ulaştı. Kiyev tren garında onları Halk Dışişleri Komiser yardımcısı Potyomkin, Moskova şehir Sovyeti Başkan yardımcısı Korolyov, Türkiye SSCB büyükelçisi Ali Haydar Aktay ve İran, Afganistan, Yunanistan, Romanya büyükelçileri karşıladı. [37]26 Eylülde SSCB Halk Dışişleri Komiseri Molotov, Saraçoğlu ve Türk Heyetini Kremlinde kabul etti. Görüşmeye Türkiye SSCB Büyükelçisi Ali Haydar Aktay ve SSCB Türkiye temsilcisi Terentyev yoldaş katıldı. Ertesi gün başlayan müzakerelerde Molotov Saraçoğlu ile görüştü ve ona konuşmanın sonunda Montreaux anlaşmasının değiştirilmesiyle ilgili bir kağıt uzattı ve incelemesini istedi. Saraçoğlu soğukkanlıkla bu meselenin incelenmesini istemediğini ve kağıtı almayacağını belirtti. 1 gün sonra görüşmelere Stalin de katıldı ve Türklerin sarsılan güvenini yeniden kazanmaya çalıştı. Görüşmelerde Stalin Türkiye'nin Fransa ve İngiltere ile yapacak İttifakın Türkiye'nin aldığı sorumlulukların Sovyetlerle savaşa sebep ola bilecek hareketi zorlayamayacağı ile ilgili protokolu telkin etti. Ayrıca ilave edilen protokolde İngiliz ve Fransızların Sovyetler Birliği'ne savaş ilan edeceği durumda bu anlaşmanın savaş döneminde geçersiz olacağını belirtiliyordu. İngilizler ve Fransızlar bu öneriyi kabul ettiler. Ancak Stalin anlaşmaya Alman ihtiyat kaydı ilavesini de talep ediyordu. Stalin, böylece Müttefiklerin yardımlaşma mekanizmasını tamamen sıfıra indirmek istiyordu. Saraçoğlu bu talepi şiddetle reddetti. Stalin Almanya'nın Türkiye'ye saldırması durumunda Sovyetlerin tarafsız kalmasını istiyordu. [38]Aynı gün Saraçoğlu ve Heyetini SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumu Başkanı Mihail Kalinin kabul etti. Görüşmelerden sonra Saraçoğlu'nun şerefine sabah yemeyi verildi. [39]27 Eylülde Saraçoğlu ve Heyeti Tarım Sergisine bakmaya gitti. Aynı gün Saraçoğlu Bolşoy Tiyatrosu'nda "Şelkunçik" balesini izledi. [40]

Saraçoğlu'nun Sovyetlerde resmi temaslarda bulunduğu zamanda Almanya Polonya seferinde Varşova önlerindeydi. 17 Eylülde Sovyetler de Polonya'nın mağlup olması

[35] Sevostoyanov,s.126.
[36] Komünist Gazetesi, 26 Eylül 1939, s.1.
[37] Komünist Gazetesi, 27 Eylül 1939, s.1.
[38] Feridun Cemal Erkin, Türk-Sovyet ilişkileri Ve Boğazlar Meselesi, Ankara, 1968, s.146.
[39] Komünist Gazetesi, 28 Eylül 1939, s.1.
[40] Komünist Gazetesi, 29 Eylül 1939, s.1.

sebebiyle Ukrayna ve Beyaz Rus uyruklu vatandaşlarını korumak için Polonya'ya girdi. Bu operasyon Molotov-Ribbentrop anlaşmasının gizli protokolünde belirtilmişti. 28 Eylülde Moskovada SSCB ile Nazi Almanyası arasında Dostluk ve Sınır hakkında Alman-Sovyet Antlaşması imzalandı. Antlaşmaya Sovyetlerden Stalin, SSCB Berlin Büyükelçisi Şkvarçev, Almanyadan Almanya Dışişleri Bakanı Joachim von Ribbentrop ve Almanya Moskova Büyükelçisi Shulenburg imza attı. Antlaşmaya göre, Doğu Belarusya ve Doğu Ukrayna Sovyet toprağı olarak kabul ediliyor ve Batı Bug nehri SSCB ve Nazi Almanyasının sınırı olarak tespit ediliyordu. Ayrıca taraflardan hiç biri üçüncü devletin bu sınıra karışmasına izn vermeyecekti. Sovyetler Almanyaya hammadde vermeyi kabul ederken, Almanya da Sovyetlere sanayi malları vereceğine söz vermişti.[41] Polonya'nın çok erken teslim olması 1 Ekimde karşılıklı ilişkilerin güncel sorunları üzere Şükrü Saraçoğlu ve Molotov arasında konuşmalara da etkisini gösterdi. 4 saatden fazla süren görüşmede Terentyev ve Ali Haydar Aktay da bulundu. Saraçoğlu Sovyetlere Türk-Sovyet Yardım paktı anlaşmasını önerdi. Balkanlarda Sovyetlerin etki alanının büyütmek istemesi kendi toprak bütünlüğünü korumaya çalışan Türkiye'yi rahatsız etmişti. Bu yüzden toprak bütünlüğü için Sovyetlerden garanti istedi. Bu garantini 1939 yılında İngiltere Türkiye'ye vermişti. Molotov Saraçoğluyla konuşmasında konuya böyle açıklık getirdi : "*Bu Türk-Sovyet anlaşması kime karşı olacak? Almanya'ya karşı biz bu anlaşmayı imzalayamayız. İtalya'ya da Almanların müttefiki olduğu için karşı çıkamayız. Bulgaristanmı? Bulgaristan da Türkiyeden toprak talep etmiyor*." Stalin Saraçoğlu ile konuşmasında 2 devlet arasındaki en önemli görüş farklılıklarının Bulgaristan meselesi olduğunu söylemiş, Balkanlarda Türk-İngiliz etkisinin güçlenmemesi için Türklere Romanya ve Bulgaristana saldırı olduğu durumda karışmamayı tavsiye etti. Stalin sözünü şöyle noktaladı: *Bulgaristan Türkiye'ye karşı çıkacağı durumda onun ezilmesine hakk tanıyorum. Ancak Bulgaristanın Türkiyeye bir tehditi yoksa neden üzerine gidelim*?" [42]Stalin Saraçoğlu ile konuşmasında Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile olası anlaşmasına sıcak bakmadığını söyledi . İngiltere Türkiye ve Fransa arasında imzalanacak olan anlaşmanın şartlarını öğrenen Molotov da bu anlaşma imzalanmamasının daha iyi olacağını belirtti. Saraçoğlu bu zaman anlaşmada olan Sovyet maddesini 2 lidere gösterdi. Anlaşmada Sovyetlere karşı saldırı olduğu durumda Türkiye'nin taahütlerinin gerçekleşmeyeceği ile ilgili madde vardı.[43] Görüşmeleri dünya basını da dikkatle izliyordu. *Associated Press* haber ajansı

---

[41] Komünist Gazetesi, 30 Eylül 1939, s.1.
[42] A.V. Pızhikov, A. A. Danilov, Rozhdeniya Sverkhderzhavi, SSSR V Perviye Poslevoyenniye Godi 1945-1953 Godi, Moskova, Olma-Press Yayınları, 2002,s.14.
[43] L.N.Nezhinskiy, A.V.İgnatyev, Rossiya İ Tsernomorskiye Prolivi (XVIII-XX Stoletiya), Moskova, Mezhdunarodnoye Otnosheniya Yayınları, 1999, s.445.

Fransa ve İngiltere Sovyetlere savaş ilan ederse , karşılıklı yardım hakkında Türkiye'nin taahütleri geçersiz olacağını ile ilgili haberi yayımladı. Türk gazetelerinde de Sovyetlere karşı olumlu yazılar yazılmaktaydı. Gazeteci Yunus Nadi, 30 Eylülde yazdığı makalesinde Sovyetlerin siyasetiyle Balkan ülkelerinin barış içinde yaşadığını, savaştan uzak olduğunu ve Sovyetlerin siyasetinin Avrupada güç dengesinin kurulmasında büyük rolü olduğunu söylemişti. [44] Sovyetlerde resmi temaslarını sürdüren Saraçoğlu 2 Ekimde Moskova metrosunun "Mayakovskaya" ve "Dinamo" istasyonlarına baktı ve kendi Heyetiyle birlikte Volga-Don kanalında gezdi. Aynı gün Saraçoğlu Bolşoy Tiyatrosunda "Karmen" operasını izledi. [45] 3 Ekimde Saraçoğlu Sovyet Mareşali Kliment Voroşilovla görüşmüş, aynı gün SSCB Halk Dış Ticaret Komiseri Anastas Mikoyan tarafından kabul edilmişti. Molotov Almanya'nın SSCB Büyükelçisi Schulenburgla 8 Ekim 1939 yılında yapılan görüşmesinde Türklerle her hangi bir anlaşma yapılacağına inanmadığını söylemişti. Molotov, Schulenburga görüşmeleri Türklerin fikirlerini öğrenmek açısından yaptıklarını ve nihai anlaşma yapacaklarından kuşku duyduğunu belirtmişti. [46]Saraçoğlu'nun Moskova görüşmeleri zamanı Sovyetleri daha bir Türk Bakan ziyaret etti. Sovyetlerdeki Tarım sergisini izlemek için 16 Ekimde Türkiye Tarım Bakanı Mühlis Erkmen, Millet Vekilleri Şükrü Esmer ve Sadri Ertem, Türkiye Dışişleri Bakanlığı temsilcisi Cevat Ülken ve kadın yazar Suat Dervişden oluşan heyet Odessaya geldi. Gazetelere açıklamasında Sovyetler Birliği'nde ilk defa olduğunu belirten Mühlis Erkmen tarımda Sovyet tecrübesinden yararlanmak için buraya geldiğini söylemişti. 1 aydan fazla Moskovada bulunan Saraçoğlu Sovyetlerle anlaşmanın mümkün olmadığını görüyordu. 17 Ekimde Saraçoğlu Lenin'in Mozolesini ziyaret ederek ziyaretini sonlandırdı. [47]Sovyetlerde resmi temaslarda bulunan Şükrü Saraçoğlu ve Türk Heyeti Kursk tren garından Ankara'ya yola çıktılar.[48] Müzakerelerin başarısızlığına rağmen Türk Heyeti'nin Sovyetlerden ayrılışı dostane oldu. 18 Ekimde yayımlanan ortak bildiri de aynı havanı taşımaktaydı. 19 Ekimde Türkiye Başbakanı Refik Saydam'ın CHP grup toplantısında yaptığı açıklamada Sovyetlerin Türkiye'ye sunduğu garantilerin ve tekliflerin Türkiyenin kabul edecek niteliğinde olmaması yüzünden görüşmelerin başarısızlığa uğradığını açıklamıştı.

---

[44] Komünist Gazetesi, 2 Ekim 1939, s.4.
[45] Komünist Gazetesi, 4 Ekim 1939, s.1.
[46] Nezhinskiy, s.446
[47] Komünist Gazetesi, 6 Ekim 1939, s.1.
[48] Komünist Gazetesi, 20 Ekim 1939, s.1.

3. İngiliz-Fransız-Türk Paktı ve Sovyetlerle Türkiye'nin ilişkilerinin soğuması

Almanya da Sovyetler gibi Türkiye'nin Fransa ve İngiltere ile anlaşma yapmasını istemiyordu. Bu yüzden 27 Eylül 1939 yılında Hitler Türkiye'nin Almanyada elçisi Hüsrev Geredeyi kabul etmiş ve Türkiye'nin bu anlaşmayı yapmamasını tavsiye etmişti. [49] Ancak Türkiye kendi yolunu artık belirlemişti. Polonya seferini zaferle tamamlayan Almanya ile Sovyetler bu devleti bölerek kendi arazilerine birleştirdi. Sovyetlerin Polonyadan aldığı toprakların bir kısmı 1920 yılında Polonya-Litvanya savaşında Litvanyadan koparılan topraklardı. 12 Ekimde yapılan SSCB ve Litvanya arasındaki Anlaşmaya göre, Polonya'dan alınan Vilno oblastı ve ona dahil olan Litvanyanın eski başkenti Vilnius Litvanya'ya geri verildi. Litvanya başkenti Kaunasda konuşan Cumhurbaşkanı Smetona bunun için Sovyetlere minnetdar olduğunu söylüyordu. [50]

19 Ekimde Sovyet TASS haber ajansı Ankarada Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında karşılıklı yardım paktı imzalanması haberini verdi. [51] Anlaşmaya göre, Avrupa devletlerinden biri Türkiye'ye saldırırsa, Fransa ve İngiltere Türkiye'ye her türlü yardım yapacaktı. 13 Nisan 1939 yılında Fransa ve İngiltere'nin Yunanistan ve Romanya'ya garanti verdiği tüm zaman sarfında bu ülkelerden birine saldırı olursa Türkiye İngiltere ve Fransayla işbirliği yapacak ve onlara yardım yapacaktı. 2.ci protokolde Türkiye'nin kendi üzerine aldığı taahhütlerin Sovyetler Birliği ile savaşa sebep ola bilecek hareketlere zorlayamaması açıkca belirtiliyordu. [52] Üçlü İttifakın kurulması haberini SSCB soğuk karşıladı. Sovyetleri küsdüren anlaşmanın Moskovada yapılan itirazlara rağmen İttifak anlaşması metninde ilk şeklinde koruması olmuştu. [53]Ancak bu maddenin olması Türk politikacılarının Sovyetlere olan dost olmayan politikasını etkilemedi. Bir Türk gazetecinin yazdığı gibi : "*Bizim Hükümet bu anlaşmanın İtalya'ya karşı yapıldığını düşünmüşdü, ama zaman gösterdi ki, bu anlaşma hem de Sovyetlere karşı yapılmıştı.*" [54]31 Ekimde Sovyetler Birliği Yüksek Sovyeti toplantısında Halk Dışişleri Komiseri Molotov Türkiye'yi de ilgilendiren açıklamalar yaptı: *Türkiye ile görüşmelerde yabancı basında her türlü iftira dolu makaleler yazılıyor. Bazıları Sovyetler Birliği'nin Türkiyeden Kars ve Ardahan'ı kendisine verilmesini istediğini söylüyor. Bazıları da, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den Montreaux anlaşmasının değiştirilmesi istediğini ve Boğazlarda SSCB*

[49] Komünist Gazetesi, 29 Eylül 1939, s.4.
[50] Komünist Gazetesi, 14 Ekim 1939, s.4.
[51] Komünist Gazetesi, 21 Ekim 1939, s.1.
[52] Komünist Gazetesi, 22 Ekim 1939, s.4.
[53] Erkin, s.157.
[54] Moiseyev, s.173.

için ayrıcalık tanımasını istediğini yazıyor. Bunların hepsi yalan ve iftiradır. Aslında SSCB ile Türkiye arasında Karadeniz ve Boğazlar için karşılıklı yardım anlaşmasını imzalanması için görüşmeler oldu. SSCB böyle bir anlaşmanın imzalanmasının Almanya'nın bu bölgelerde silahlı çatışma olanağının karşısını alınması için önemli olduğunu ekledi ve ayrıca SSCB olası savaş durumunda Karadeniz devleti olmayan devletlerin Boğazlardan geçmesine izin verilmeyeceğine emin olmadığını söyledi. Türkiye Sovyetlerin bu şartlarını kabul etmediği için anlaşma imzalanmadı.[55] Molotov ayrıca Türkiye'nin 2 aydır Almanya'ya karşı savaşan İngiltere ve Fransayla ittifak anlaşmasını imzalamasını Türkiye'nin savaşta tarafsızlık siyasetinden vaz geçmesinin göstergesi olduğunu söyledi. Tarafsız ülkeleri kendi tarafına çeviren Fransa ve İngiltere bundan memnun kalmıştır. Türkiye'nin bundan pişman olup olmayacağınıysa tarih gösterecektir. Rus Diplomat Nikolay Novikov açıklama yapılırken Türk Büyükelçi Ali Haydar Aktayla birlikteydi ve konuşma çevrilirken Aktayın nasıl suratını asdığını gördü. [56] Artık Türkiye ile Sovyetlerin yolları ayrılıyordu. İlişkilerde soğukluk basında da görülmeye başladı. *Son Posta* gazetesinde çıkan yazıda Sovyetlerin Türkiye arazilerinden toprak istediği ile ilgili yazı yazıldı. Bu yazının sahibi emekli general Erkilet olmuştu. Sovyetler böylece açıklamalarında Almanya'ya karşı düşmanlık yapan her hangi bir anlaşmadan hoşlanmayacağını da belirtmiş oluyordu. Moskovada Saraçoğlu'nun görüşmelerinin başarısız olmasına neden bu meseleydi. Eğer Türkiye ile ittifak anlaşması imzalanıp daha sonra Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile bu tür anlaşması gerçekleşeceği halde bu Almanya ile Sovyetleri karşı karşıya getire bilirdi. Aslında Türkiyedeki bazı komünistlerin de isteği bu şekildeydi. Türkiyede 1935-1945 yılları arasında yayımlanan Tan gazetesi komünist yazılar yazmasına karşın Sovyetler Birliğiyle Nazi Almanyası'nı savaşa sokmak istediği için o dönem Sovyet basını tarafından çok sert şekilde eleştiriliyordu. 15 Kasımda Azerbaycan Komünist gazetesinde "*Ankarada Pazardı, Pazarındaysa Tan Gazetesi*" makalesi yayımlandı. Makalede *Tan* gazetesinin Türkiye, İngiltere ve Fransayla anlaşma imzalamasına karşı hiç bir şey yazmadığını ancak 4 Ekimde Sovyet Ordusunun Doğu Ukrayna ve Doğu Belarusyada irelilediği zaman tüm dünyaya Nazi-Sovyet savaşının başlayacağını duyurmasını eleştiriyordu. 25 Ekimde *Tan* gazetesinden çıkan yazıda savaşın nedeni olarak SSCB gösterilmişti. Sovyet basının en çok eleştirdiği konu 31 Ekimde Sovyetlerin Macaristanı işgaline karşın İtalya'nın onu savunacağını yazmasıydı, zira Sovyetlerin Macaristana hiçbir iddiası yoktu. [57]

---

[55] Komünist Gazetesi, 1 Kasım 1939, s.1.
[56] Nikolay Novikov, Vospominaniya Diplomata ,Moskova , Politizdat Yayınları, 1988,s.33.
[57] Komünist Gazetesi, 15 Kasım 1939, s.4.

4. SSCB-Finlandiya savaşı ve savaşın Balkanlardaki diplomatik ilişkilere etkisi

Sovyetlerin Finlandiya'ya karşı iddiası siyasi durumdan dolayı ortaya çıkmıştı. Sovyetler Finlandiya'nın bağımsızlığına karşı iddiada bulunmamasıyla birlikte kendi güvenliğini düşünüyordu. Ülkenin en büyük şehri olan Leningrad Finlandiya sınırından sadece 30 kilometre uzaklıktaydı. Stalini en çok düşündüren Finlandiya'nın İngiltere ve Fransayla olan çok iyi ilişkisi olmuştu. Stalin bu yüzden en büyük şehrinin güvenliğini korumak için Finlandiyadan Karelya arazisini Sovyetlere vermeği karşılığındaysa Kola yarımadasında bulunan arazisini teklif etti. Sovyetlerin teklif ettiği topraklar yüz ölçümü bakımından Karelyadan büyüktü ancak stratejik olarak hiç bir önemi yoktu. Bu yüzden Finlandiya bunu kabul etmedi. Sovyetler artık meseleni askeri yolla halletmeyi düşünüyordu. 27 Kasımda Türkiye'nin *Ulus* gazetesi Finlandiya askerleri topçu eğitimi yaparken Kızıl Ordu askerlerine ateş açması haberini verdi. 8 askerin ölümüyle sonuçlanan ateşin daha sonra Sovyet Ordusuna bağlı başka bir tümenden yapıldığı ortaya çıkacaktı. Artık Stalin'in savaşı başlatmak için elinde bahanesi oluştu. 29 Kasımda Sovyetler Finlandiyadan elçisini geri çağırdı ve aynı gün Sovyetler Finlandiya'ya karşı askeri harekata başladı. [58] Stalin savaşın sadece bir kaç gün içerisinde halledileceğini düşünüyor ve bu yüzden de Finlandiya Demokratik Cumhuriyetini oluşturmuştu. Savaş başlandıktan sonra Türk gazeteleri Sovyetlerin saldırgan mevkiyini suçlayan bir takım haberler yayımladı. [59] 14 Aralıkta Sovyetler Birliği'nin Finlandiya'ya taaruzu nedeniyle SSCB Milletler Cemiyyetinden ihraç edildi. SSCB resmi açıklamasında kararın önyargılı olduğunu, Finlandiya Demokratik Cumhuriyetiyle yaptığı anlaşmada Finlandiyadan her hangi bir toprak talebinin bulunmadığını, Karelya bölgesinin Sovyetlere verilmesine karşın nüfusu 100 000 olan 70 000 km² olan arazinin Finlandiya'ya verileceğini belirtmişti. Milletler Cemiyyeti'nin İngiltere ve Fransanın elinde olduğu belirten TASS durumu protesto etti. [60] Sovyetlerin Finlandiyaya saldırması ona komşu devletlerde huzursuzluk yarattı. Sovyetler Çarlık Rusyası'nın dağılmasından sonra Romanya toprakları olan Bessarabya ve Kuzey Bukovina'yı geri verilmesini istiyordu. Bu yüzden 18 Aralık 1939 yılında Romanya'nın Türkiye Büyükelçisi Stoyka Saraçoğluyla görüşerek Rus tehlikesine karşı birlikte hareket etme teklifi yaptı. Saraçoğlu bu görüşmede Büyükelçiye cevap vermedi. 20 Aralık 1939 yılında Stoyka bu defa kendi fikirlerini anlaşma şeklinde Türkiye'ye sundu. 25

---

[58] Komünist Gazetesi, 28 Kasım 1939, s.4.
[59] Çağatay Benhür, Stalin dönemi Türk-Rus ilişkileri (1924-1953),Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2008,s.299-300.
[60] Komünist Gazetesi, 17 Aralık 1939, s.4.

Aralıkta Saraçoğlu resmen Romanya'nın teklifini reddetti.[61] Türkiye Hükümeti Romenlerin teklifini reddetmesine rağmen SSCB-Finlandiya savaşında Türk gazeteleri açıkca Finlandiyanı destekleyen haberler yayımlamaktaydı. 28 Aralıkta Molotov Türk basınında Anti-Sovyet haberlerin karşısını alması için Aktay'a müracaat etti. 5 Ocak 1940 yılına Sovyet elçisiyle görüşen Saraçoğlu Türk basınında Sovyetlere karşı yazıların yazıldığını itiraf etti ve bununla ilgili önlem alacağına söz verdi. [62] Sovyetlerle Finlandiya arasında devam eden Kış savaşı Müttefiklerin gözünde de Sovyetlere karşı düşman imajı kurmuştu. İngiltere Hükümeti kendi donanmasını Boğazlardan Karadenize geçirerek baskı yapmayı düşünmekteydi. Fransa'nın Türkiyede Büyükelçisi Rene Massigli 1940 yılı Ocak ve Şubat aylarında "Büyük Turan" ideolojisi kurmuşdu. Massigli Sovyetlerin güneyinde kurulacak bu devlete gerçekleşmesinde durumunda Türkiye'nin bunu destekleyeceğinden emindi. Fransa'nın Bakü'yü bombalama isteğinden SSCB haberdardı. Önemli ölçüde ordunun Kafkasya'ya kaydırılması, Finlandiya ile acele yapılmış barış anlaşması, Molotovun Kafkasya seferi Sovyetlerin durumdan haberi olduğunu gösteriyordu.[63] Suriyede Fransız ve İngilizlerin büyük miktarta bombardıman uçağı toplanmıştı. Çok büyük ihtimalle Stalinin Finlandiya'yı rahatlıkla işgal edeceği halde barış teklifi yaparak savaşı bitmesinde İngiliz ve Fransız olası saldırılarının büyük etkisi vardı. 1940 yılının başlarında Türk-Sovyet sınırında üzerinde hiçbir devlete belli olmayan bir kaç uçak uçmaya başladı. Uçaklardan birinin Sovyet hava sınırını ihlal etmesinden sonra Sovyetler Türk Büyükelçi Aktaya diplomatik nota verdi. Bir gün sonra Aktay Türkiye'ye ait her hangi uçağın Sovyet sınırını ihlal etmediğini açıkladı. Dekanozov uçağın artık sınırı geçmesi tespit edildiğini söyledi. Aktay düşündü ve bununla ilgili her hangi bilgisinin olmadığını, bu gibi olayların bir daha tekrar olmayacağını iletti. [64]Müttefiklerin Almanya ve Sovyetlere karşı diplomatik mücadelesi Balkanlarda da kendisini gösteriyordu. 2 Şubatta Belgradda Balkan Antantı ülkelerinin toplantısı başladı. Toplantıya Türkiye, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan Dışişleri Bakanları katıldı. Toplantıya Romanya Dışişleri Bakanı Gafencu başkanlık yapmaktaydı.[65] 2 gün devam eden toplantıda İngiliz-Fransız askeri ittifakının Balkan Ülkelerini savaşta kendi tarafına çekmesi meselesi tartışıldı. İngiltere ve Fransa Balkan Antantı ülkelerinden Romanya'ya baskı yaparak Almanya ile ekonomik ilişkileri durdurmasını istiyordu. Bulgaristan ve Macaristan yetkili birilerinin Belgrada göndermemesi bu ülkelerin de Balkan Antantı ülkeleriyle iyi ilişkilerin olmadığını

---

[61] B.M.Kolver, İ.E.Levitt, Vneshnaya Politika Rumıniyiy İ Rumıno Sovetskiye Otnosheniya (Sentyabr 1931-İyun 1941) , Moskova , Nauka Yayınları, 1971,s.75.
[62] Sevostoyanov,s.239.
[63] Benhür,s.308.
[64] Novikov, s.31.
[65] Komünist Gazetesi, 4 Şubat 1940, s.4.

göstermekteydi. Versay anlaşmasıyla Bulgaristan ve Macaristan'ın büyük toprakları Balkan ülkelerine verilmişti.[66] Toplantıda Türkiye Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu İngiliz-Fransız ittifakının Balkan ülkelerinin Almanya'ya karşı askeri ittifak kurmasını istediklerini belirtti. Ancak bu ülkelerin hiç biri buna razı olmadı. Saraçoğlu şöyle devam etti: *Türkiye şu an devam eden İngiliz-Fransız ve Almanya arasındaki savaşta tarafsız değildir, sadece ülke olarak savaşta değiliz. Eğer İngilis-Fransız askeri kanadı başarısız olursa Türkiye ikinci seçenek kullanacaktır.*[67] Saraçoğlu Balkan ülkelerine kendilerinin Balkan Savunma Birliği isminde askeri ittifak kurulmasını teklif etti. Ancak Yugoslavya Dışişleri Bakanı Aleksandar Markoviç savaşta tamamen tarafsız olduklarını belirtti. Bulgaristanı sakinleştirmek için Romanyadan Dobruca bölgesine özerklik verilmesi meselesine Romanya sert tepki gösterdi. Artık ilk görüşmelerde Balkan ülkeleri arasındaki büyük ayrılıklar kendini göstermiş oldu.[68] 13 Şubatta Romanya Dışişleri Bakanı Grigore Gafencu Balkan Antantı tüzüğüne göre, Antanta Başkanı görevini Türkiye Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğluna vermişti.[69]

Sovyet Türkiye sınırında bilinmeyen uçakların bulunması Sovyetlerde Türkiye'ye karşı derin kaygı oluşturdu. Bu yüzden Sovyet basınında Türkiye ile ilgili çeşitli spekülasyonlar oluşmaya başladı. *İzvestiya* Gazetesi köşe yazarı Mikhail Osipov İngiliz-Fransız İttifakının Türkiyenin 1936 yılında İran, Irak, Afganistan arasında imzalanan Sadabad anlaşmasına Suudi Arabistanını da katarak bu ittifakın Almanyaya karşı askeri ittifaka dönüştürmek istediğini yazıyordu: "*Son zamanlar Türk fabrikalarında çalışan Alman Mühendislerin çoğunun ülkelerine geri gönderilmesi Almanya'ya karşı askeri ittifak meselesinin ortaya çıkmasına sebep olabilir. Bu ittifakın aynı zamanda Sovyetler Birliği'ne karşı da yapılması muhtemeldir. Ancak müttefikler Sadabad Anlaşmasında olan Devletlerin İstişaresini çağırmayı hala başaramadılar. Fransa'nın Türkiye'ye Suriyeden İskenderun sancağını vermesi Türkiye'ye politik baskı niteliği taşıyabilir. Ancak İran, Türkiye ve Afganistan kendi bağımsızlıklarını Sovyetlerin desteğiyle kazandılar. Bu yüzden bu devletlerin Sovyetlere karşı çıkmayacağını düşünüyoruz* ".[70] Bu ve bunun gibi haberler dünyada Almanya'ya karşı Türkiye'nin de savaşa girmesi haberlerinin yayımlanmasına neden oldu. 29 Şubatta Türkiye Başbakanı Refik Saydam 18 Ocakta kabul edilen Milli Korunma Kanunu ve Türkiyenin Savaşa girmesi hakkında gazetelerde çıkan söylentilere cevap verdi : "*Türkiyede Milli Korunma Kanunu ve diğer radikal kararların alınması Türkiye'yi hem askeri hem de*

[66] Komünist Gazetesi, 5 Şubat 1940, s.4.
[67] Izvestiya Gazetesi, 5 Şubat 1940, s.2.
[68] Komünist Gazetesi, 6 Şubat 1940, s.4.
[69] Komünist Gazetesi, 15 Şubat 1940, s.4.
[70] Komünist Gazetesi, 17 Şubat 1940, s.4.

ekonomik olarak korumaktır. Türkiye bu kararları ancak mecbur olduğu zamanda kullanacakdır. Sınırlarda askeri hareketliliğin olmasıyla ilgili haberler gerçeği ifade etmiyor. Bazıları bu kararların Sovyetler Birliği'ne karşı alındığını söylüyor. Türkiyenin son 6 ayda SSCB ile siyasetinde hiç bir değişiklik yoktur. Biz öyle dönemde yaşıyoruz ki, hiç kimse kararlarını açık bir şekilde ifade etmiyor ancak biz Sovyetlere karşı hiç bir harekatlara onay vermeyiz. Zaten bunu bizden isteyen de yoktur. Sovyetler bize karşı böyle şeyler düşünüyor mu bunu bilmiyorum ama bunu kanıtlayacak delil de yok. Son zamanlar SSCB ile sınırda ihlaller olduğu ve bunun sistematik devam etdiğini söylüyorlar. Bu haberlerin gerçekle hiç bir alakası yok ve bu haberi yayınlayanların da bizim Sovyetlere olan politikamıza da hiç bir etkisi yoktur. Bizim pozisyonumuz her kese bellidir, biz savaşdan uzakta olmak istiyoruz ve bu isteğimiz herhangi bir kombinasyon için oyuncak değildir."[71]

30 Martda SSCB Genel Kurulu toplantısında Halk Dışişleri Komiseri Vyaçeslav Molotov'un raporunda Sovyetler Birliği'nin dünya devletleri ile ilişkilerine değinilmiş, Sovyetlerin saldırıya maruz kaldığı takdirde sert cevap vereceğini belirtti. Sovyetlerin Türkiye ve İranla ilişkilerinden konuşan Molotov bu ilişkilerin her 2 devlet arasında imzalanan anlaşmalarla sabit olduğunu, Türkiye ile saldırmazlık anlaşmasının imzalandığı ve bundan ireli gelen her hangi taahhütlerin yerine yetirildiği takdirde hiç bir problemin yaşanmayacağını ifade etti. [72]1 Nisanda İstanbul'un tüm gazeteleri Molotovun raporuyla ilgili makaleler yazdı. Abidin Daver *İkdam* gazetesinde Molotov'un raporunda en önemli kısmın Türkiye ile ilgili olduğunu ve dostluk ilişkilerinin artırdığını yazdı. *Akşam* gazetesi bu konuşmanın Türkiye ile SSCB arasındaki tüm yalnış düşüncelere son koyduğunu gösterdi. *Son Posta* gazetesi Molotov'un verdiği teminatın Yakın Doğuda savaş tehlikesini önlediğini belirtti. [73]

5. Almanya'nın Fransa'ya saldırması ve Müttefiklerin Türkiye'yi savaşa sokma çabaları

İngiltere ve Fransa Almanya'ya savaş ilan etmesine karşın aktif çatışmalar yoktu. Tuhaf Savaş ismiyle bilinen bu dönem Almanyanın 9 Nisan 1940 yılında Norveçe saldırmasıyla müttefikler de harekete geçtiler. Almanlar Norveçi çok rahat işgal ettikten sonra Fransaya karşı operasyona başladı. I Dünya Savaşındaki gibi Belçikadan saldırılara hazırlanan Fransa ordusunun önemli ksımını bu cepheye atmıştı. Almanların Ardenne ormanlarından tanklarını geçirmesi ile milyar dolarlık Maginot hattının hiç bir önemi kalmadı. Belçikada toplanan

---

[71] Komünist Gazetesi, 4 Mart 1940, s.4.
[72] İzvestiya Gazetesi, 30 Mart 1940, s.2.
[73] Komünist Gazetesi, 3 Nisan 1940, s.2.

İngiliz-Fransız ordusunun güneyden kuşatılmasıyla artık savaşın başında her şey belirlenmişti. Almanya'nın Fransa'ya saldırısı sonrası Türkiye çok zor durumda kaldı. Menemencioğlu ile görüşen Papen Berline gönderdiği telgrafta Türkiye'nin bu savaşda İtalya'nın katılmasını istemediğini zira İtalya'nın Fransa'ya gireceği durumda anlaşma gereği Türkiye'nin sorumluluklarından kaçamayabileceğini belirtmişti. 10 Haziran 1940 tarihinde İtalyanın savaşa girmesiyle İngiltere ve Fransa Taraflar arasından olan Karşılıklı yardım anlaşmasına göre Türkiye'nin savaşa gireceğini düşünüyorlardı. İtalya'nın savaşa girmesinden 1 gün sonra İngiliz ve Fransız Büyükelçiler Türkiye Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu ile görüştüler. Müttefikler ayrıca Türkiyeden askeri operasyon yapılması için Boğazlarda üslerin kurulması için Türkiye Hükümetinden izin istedi. İngiltere Büyükelçisi Hugessen ve Fransız Büyükelçi Massigli Türkiye Hükümetinden İngiliz-Fransız-Türk anlaşması gereği taahütleri çerçevesinde savaşa girmesini istedi. Türk hükümeti bu talepi reddetti. Müttefikler hiç olmazsa Türklerin Almanya ile ilişkilerini kesmesini isteseler de Türkiye savaşan devletler arasında manevra yapmak için bunu da kabul etmedi. Menemencioğlu Mütttefiklerle imzalanan Karşılıklı Yardım Anlaşmasının ikinci maddesi gereği Sovyetlerle çatışmaya sebep olabileceği için savaşa girmeyeceklerini açıkladı. Almanya'nın Fransadaki bariz başarısı Türkiye'nin kendi politikasını da değiştirmesine sebep oldu. Almanyanın askeri üstünlüyü Türk diplomatlarını da etkilemişti. Türkiye'nin Lahey elçisi Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Almanya'nın Fransa'ya saldırması ardından 1940 yılı Mayıs ayında Türkiye'ye geri döndüğünde İngiltere'nin mağlup olmayacağını düşünüyordu. Yakup Kadri hatıralarında o zaman beni yalnız İsmet İnönü ve Refik Saydam'ın ciddiye aldığını yazmıştı. [74] İngiltere Başbakanı Churchill, kendisinin Türkçe bilen yüksek rütbeli tek subayı Marshall Cornwall'i Türkiye'nin savaşa girmesini ikna etmesi için Ankara'ya gönderdi. Ancak bu görüşmelerden de her hangi bir sonuç çıkmadı. [75]19 Ekim 1939'ta Fransa ve İngiltere ile Karşılıklı Yardım anlaşması imzalayan Türkiye Fransa teslim olana kadar Almanya'ya karşı politika yapmaktaydı. Türkiye'nin Fransa mağlup olduktan sonra İngiltere ile ittifaka sadık olmakla beraber Almanyaya karşı politikası iyileşmeye başladı. 14 Haziran 1940 yılında ABD Fransa büyükelçisi William Bullit, ABD Dışişleri Bakanlığı'na Alman Ordularının Paris'e girdiğini belirtti. İngiltere Fransaya yardım etme vaatini verdiği için Fransa savaşı devam etdirme kararı aldı. Paris Alman işgaline maruz kaldığı gün Ankarada Almanya ve Türkiye arasında

---

[74] Bernard Lewis, The Emergence Of Modern Turkey, Londra, Oxford Üniversitesi Yayınları, 1968,s.295.
[75] G.R. Berridge, British Diplomacy In Turkey 1583 To The Present , Boston, Martinus Nijhoff Yayınları , 2009,s.177.

ticari anlaşma imzalandı. [76] Fransızlar artık savaşın anlamsızlığını gördükten sonra Almanya'yı barış görüşmelerine davet ettiler. 21 Haziranda Fransız delegasyonu Alman delegasyonuyla görüşünde Almanlar barış şartlarını Fransızlara iletti. Bir çok gazeteciler Almanyanın Fransadan Alsas ve Lorraine bölgesini, Fransa kolonilerinin çoğunun Almanyaya devredilmesini ve çok büyük miktarda askeri tazminat isteyeceğini yazdı. Savaşa sonradan dahil olan İtalya ise Fransadan Nice şehrini, Korsika adasını ve Tunus'u kendisine verilmesini istiyordu.[77] 23 Haziran 1940 yılında Fransayla Almanya arasında barış anlaşması imzalandı. Fransız temsilciler anlaşmayı ağır ama şerefli olarak belirtiyorlardı. Almanya'nın ağır şartlarını kabul etmelerine rağmen Fransızlar mücadelerini kendi kolonilerinde sürdürebilirdi.

İngiltere Almanya'ya karşı savaşta olumsuzlukları psikolojik savaşta olumlu hale getirmek istiyordu. Bunu yapmak için en güçlü araç olan basındı. İngiliz gazetelerinde Almanları durdurmak için Sovyetlerle Almanyanın ilişkilerinin olumsuz hale getirmek için yalan haberler yayılmaya başladı. İngilterenin *Daily Mail* gazetesi Sovyetler Birliği'nin Romanya, Yugoslavya ve Türkiye arasında Almanlar ve İtalyanların Doğuya saldırısının karşısını almak için güçlü bir askeri ittifak imzalamak istediğini ile ilgili bir makale yazdı. Sovyetler Birliği Telgraf Ajansı TASS haberi yalanladı. 1940 yılı yazında İngiltere Hükümeti Mihver Devletlerinin Balkanlarda ilerlemesinin karşısını almak için Türk-Sovyet ilişkilerinin iyileşdirmek istedi. İngiltere Moskova elçisi Stafford Cripps Türkiye ile Sovyet ilişkilerinin iyileştirilmesi için aracı olabileceğini Stalinle görüşmesinde belirtti. Stalin bu teklifi onayladı ancak Boğazlar meselesinin revize edilmesine kadar bu durumun belirsiz olacağını belirtti. Ancak İngilterenin Boğaz meselesini halletme niyeti yoktu ve bu yakınlık Balkanlarda Alman ilerlemesinin durdurmak için lazımdı. [78]24 Haziranda SSCB ve Türkiye arasında anlaşma imzalanacağı ve bu yüzden de Saraçoğlu'nun Moskovaya gideceğiyle ilgili haberler yazılmaya başladı. TASS bu haberlerin yalan olduğunu ve gerçekle hiç bir alakası olmadığını belirtti. [79] 26 Haziran 1940 yılında Almanya'nın Sovyetlerdeki elçisi Shulenburg Almanya Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği mektupta İtalya'nın Sovyetlerdeki elçisi Russo ile Molotov arasında gerçekleşen sohbetten bahsederek tarafların Türkiye ile ilgili fikirlerine de yer verdi. Molotov konuşmasında Türkiye'nin Mihver Devletleri'ne karşı yürüttüğü politikadan dolayı kuşku duyduklarını, bu yüzden de Batum'u korumak için güney sınırlarının savunmasını güçlendiriklerini söyledi. Bu dönemde Türkiye'nin Karadenizde egemenliyi müttefiklerle

---

[76] Komünist Gazetesi, 15 Haziran 1940, s.1.
[77] Komünist Gazetesi, 22 Haziran 1940, s.2.
[78] Nicholas Tamkin, Britain, Turkey and the Soviet Union, 1940-1945, Basingstoke, Palgrave Macmillan Yayınları, 2009,s.20.
[79] Komünist Gazetesi, 24 Haziran 1940, s.1

dostluğu yüzünden Sovyetler tarafından hoş karşılanmamaktaydı. Bu yüzden bu görüşmede Molotov İtalya'ya Karadenizde Sovyet egemenliğini tanıdıkları takdirde Akdenizde İtalyan egemenliğini tanıyacaklarını söylemişti. [80]

6. Alman "Beyaz Kitap"ının ortaya çıkması ve Türk-Sovyet ilişkilerine etkisi

30 Haziranda Almanya Dışişleri Bakanlığı Fransa'nın işgal edilmesinden sonra ele geçirdiği gizli belgeleri yayımladı. "Beyaz Kitap" gibi isimlendirilen belgelerde İngiltere ve Fransa Belçika ve Hollanda arazisini kullanarak Almanyanın Ruhr bölgesine saldırı yapacaklarını isbatlıyordu. Ayrıca belgelerde Hollanda ve Belçika'nın Müttefiklerle gizli anlaşdığını, aynı zamanda İngiltere'nin Norveçin Narvik şehrine gizli saldırı planı olduğunu tesbit etti. [81] Fransa'nın Ankara büyükelçisi Rene Massigli 1940 yılının 14 Martında Paris'e gönderdiği telgrafında Bakü ve Batum şehirlerinin bombalanması için Türkiye Dışişleri Bakanıyla görüştüğünü yazıyordu. Bu görüşmenin bilgileri altıncı "Beyaz Kitap"ın dördüncü belgesinde yazılmıştı. Fransa'nın ele geçirilmesinden sonra arşivlerde Fransa'nın Türkiye Büyükelçisi Rene Massigli'nin Saraçoğlu ile konuşması ile ilgili rapor bulundu. Fransız Büyükelçi Rene Massigli Ankarada 1940 yılında Ocak-Şubat ayında planlanan "Büyük Turan" projesinin kurucusuydu. Massigli bu planın Türkiye Hükümeti tarafından da destekleneceğine emindi. Finlandiyaya karşı savaşta Karelya'nın Sovyet arazisine geçmesi ve Almanya'ya yapılan ticari ilişkiler Müttefiklerin gözünde Sovyetleri düşman yapmıştı. Almanya'ya verilen petrol ve sanayi hammaddelerinin karşısını almak için Müttefikler "Operation Pike" olarak bilinen Bakü ve Batum'u bombalamak kararına geldiler. Telgrafta Massigli harekatın yapılması için Türkiyeden hiç bir problem beklemediğini yazmışdı. Massigli ile görüşmesinde Saraçoğlu savaş uçaklarının Kuzey Iraktan Bakü'ye gide bilecek güçlerinin olduğunu, ancak bunun için İran ve Türkiye hava sahasını kullanması gerekeceğini düşünüyordu. Plana göre uçaklar Suriye ve Iraktan havalanarak Türkiye ve İran üzerinden geçerek Bakü ve Batum şehrini bombalayacaktı. İngiliz ve Fransızlar bu planla ilgili Saraçoğlu'nun fikrini sorduklarında çok şaşırtıcı cevap almışlardı: "*İran kendi hava sahasını kullanmaya izin verirmi*?" [82] Rus istihbarat üyesi Sudoplatov Saraçoğlu'nun bunun cevabında kullana bilirsiniz, ne yapacaksınız

---

[80] Y. Feltshinskiy, SSSR-GERMANİYA 1939-1941, Dokumenti İ Materiali O Sovetsko-Germanskikh Otnosheniyakh S Sentyabrya 1939 G. Po İyun 1941 G., Harkiv, Prava Lyudini Yayınları, 2014,s.89-90.
[81] Komünist Gazetesi, 3 Temmuz 1940, s.4.
[82] Naumkin, s.375.

hemen yapın diye cevap verdiğini yazıyordu. [83] Bakü'nün petrol kuyularının bombalanmasının Saraçoğlu taraftan desteklenmesi Moskovayı dehşete düşürdü. Massigli hemen açıklama yaparak verilen haberi inkar etti, Saraçoğlu ise Rusları sakinleştirmek için mektup yazdı ve bu haberlerin kurgu olduğunu söyledi. [84] Shulenburg 11 Temmuz 1940 yılında Nazi Almanyası Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Weizsäcker'e gönderdiği mektubunda Türkiye'nin Beyaz Kitap'ın ortaya çıkmasından sonra Saraçoğlu'nun Sovyetlerdeki elçiye gönderdiği telgraftan bahsetti. Telgrafta Saraçoğlu israrla Rene Massigli ile görüşmediğini söylüyordu. [85] 7 mart 1940 yılında Fransa Parlamento komisyonunda konuşan general Weigand ingiliz uçaklarının Bakü'yü bombalamadan önce istihbarat için incelemeler yapmak istedikleriyle ilgili bilgi verdi. Fransız General Maurice Gamelin 1940 yılının 12 Martında General Weygand'a gönderdiği telgrafta Sovyetlere karşı Orta Doğu operasyonuna İngiltere, Kafkasya operasyonu'na ise Türkiye'nin komuta etmesi gerektiğini yazmaktaydı. Weygand bu meseleyle ilgili Mareşal Fevzi Çakmakla irtibata geçmişti. Bu belgelerin yayımlanmasından 5 gün sonra Türkiye Başbakanlığı Fransız Büyükelçiliği'nin yayın organı *İstanbul* gazetesini kapattı. [86] 13 Temmuzda Türkiye Başbakanı Refik Saydam "Beyaz Kitap"la ilgili bunları söyledi: "*Yabancı bir ajans içinde Türkiyenin de bulunduğu bir kaç belgeler yayımladı. Doğru ve ya sahte belgelerin yayınlaması Türkiye Hükümetini panikleyemez. Ancak Türk hükümeti olarak bu belgelerin tahrif edilmeden yayınlanmasını isteriz. Türkiye Avrupada şu anki durumda kendi pozisyonunu değiştirmeden barış siyasetini devam etdirmeğe emin addımlarla irelileyecektir.* [87]

1940 yılının 1 Ağustosunda SSCB Genel Kurulu toplantısında Halk Komiserleri Kurulu Başkanı ve Halk Dışişleri Komiseri Molotov Almanya'nın "Beyaz Kitap"ında Türkiye ile ilgili belgeleri şöyle değerlendirdi: "*Türkiye ile ilişkilerimizde hiç bir problem yoktur. Ancak "Beyaz Kitap"ta bulunan belgeler Türkiye'nin bazı yönlerini hoş olmayacak düzeyde açıkladı. Fransa büyükelçisi Massiglinin açıklaması bu belgelerin karakterinde hiç bir değişiklik yapmadı. Bu yıl Nisan ayının başında Türkiye arazisinden bizim petrol fabrikalarımızın bulunduğu Batum'a bir yabancı uçak girdi. Türkiye resmi olarak o zaman kendi arazisinden Sovyetlere hiç bir uçak geçmediğini söylemişti, ancak sonra kendileri böyle*

---

[83] A.M.Nekrich, Voynu Kotoroyu Nazvanno Strannoy, Moskova, SSCB Bilimler Akademisi Yayınları, 1961,s.110
[84] Frantz von Papen ,Vitse-Kantsler Tretyego Reykha, Vospominaniya Politicheskoqo Deyatelya Gitlerovskiy Germaniyiy 1933-1947, Moskova, Tsentropoligraf Yayınları, 2005,s.453
[85] Feltshinskiy,s.95.
[86] Komünist Gazetesi, 14 Temmuz 1940, s.4.
[87] Komünist Gazetesi, 15 Temmuz 1940, s.4.

uçuşların karşısını almak için çaba harcayacaklarını söylediler. Almanyanın açıkladığı bu belgeler bizim bu meselede endişemizin ne kadar doğru olduğunu gösterdi."[88]

1940 yılında Fransa'nın teslim olması ve İtalya'nın Yunanistan'a savaş ilan etmesinden sonra Almanya, Türkiye ve Sovyetlerle ilgili ikili politika izlemeye başladı. Türkiye'nin yarıresmi gazetesi *Ulus,* Molotov'un 1 Ağustosda yaptığı Türk-Sovyet ilişkileriyle bağlı olan bölümünü tam olarak basdı. Bu sürede yabancı basında Sovyetleri Almanya ve müttefikleri ile arasını açmak için çeşitli yalan haberler dolaşmaya başladı. ABD'nin *United Press*, İngiltere'nin *Sunday Dispatch* ve Finlandiya'nın *Uusi Suomi* gazetelerinin SSCB, Türkiye ve Yunanistanla birlikte askeri bir ittifak kurduğuyla ilgili haberleri *TASS* resmen yalanladı.[89] *Press Telegraph* ajansı Belgraddan yayımladığı haberde Sovyetler Birliği'nin Türkiyeden Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun değiştirmesi istediğiyle ilgili haber yayımladı. *TASS* bu haberi diğer devletlerin iç işlerine karışmama konusunda Sovyet siyasetiyle bağlaşmadığını için reddetti. [90] Amerikan *United Press* ajansının haberine göre, Türkiye'nin SSCB büyükelçisi Ali Haydar Aktay 18 Ekimde Stalinle gizli görüşmüştü. *TASS* haber ajansı bu haberi de yalanladı.[91] 26 Ağustosda Balkanlarda savaş çıkması durumunda Türkiye Boğazlardan Sovyet gemilerinin geçmesine problem oluşturmayacağıyla ilgili diğer bir haberi TASS yalanladı. Hugessen 1940 yılı Eylül ayında İngiltereye gönderdiği telgrafta Türkiye'nin Yunanistan üzerinden İtalya ile savaş yapacağı takdirde Boğazlarda Sovyetlere taviz verilebileceğinden bahs ediyordu. Ancak İngilizler Sovyetlerin istediği gibi Boğazlarda kurulacak üsse değil Sovyet gemilerinin Akdenize geçebilmesine, aynı zamanda İngilizlerin de Karadenize geçmesini düşünüyorlardı. [92]

Fransa'nın düşmesi ve İngiltere'nin Almanya karşısında zayıf görünümü nedeniyle Türkiye Almanya karşısında yalnız kalmıştı. Almanlar aynı zamanda Türkiye ile Sovyetler'in arasındaki ilişkileri tahrip etmek niyyetleri vardı. 1940 yılında son baharında Almanya'nın Türkiye saldırması bekleniliyordu. Yalnız Kasımda Almanyanın Türkiyeden geçerek Sovyetlere saldırması planı ertelendi. [93] Rusya Dışişleri Bakanlığı belgelerine göre, 1940 yılı son baharında Balkanlarda olan gergin durumda Türkiye ABD'ye muracaat ederek İtalya ve Almanya'nın Balkanlardaki hükümranlığına karşı SSCB, Yunanistan, Bulgaristan ve Türkiyeden oluşan bir birliğin kurulmasına yardımcı olmasını rica etti. ABD tarafsız

---

[88] Komünist Gazetesi, 2 Ağustos 1940, s.1 .
[89] Komünist Gazetesi, 23 Ağustos 1940, s.1.
[90] Komünist Gazetesi, 26 Eylül 1940, s.1.
[91] Komünist Gazetesi, 22 Ekim 1940, s.1.
[92] Tamkin,s.26.
[93] N.G.Kireev, İstoriya Turtsiyiy XX Vek, Moskova, Kraft+ İV RAN Yayınları, Moskova ,2007,s.240.

siyasetini değişme niyeti olmadığı için Türkiyenin bu teklifini geri çevirdi. 30 Ekimde Türkiye'nin Sovyetlerdeki Büyükelçisi Mehmet Ali Aktay Halk Dışişleri Komiseri Başkan Vekili Andrey Vişinskiye devam eden İtalya ve Yunanistan arasındaki savaşla ve Bulgaristan'ın bu savaşda tutumuye ilgili Sovyetler Birliği'nin resmi görüşünü sordu. Aktay Türkiye'nin İtalya-Yunanistan savaşında kenarda kalamayacağını ve saldırgana karşı planlarının bulunduğunu belirtti. Buna rağmen Aktay, saldırıya maruz kalacağı durumda Sovyetlerin Türkiye'ye yardım etmesini istiyordu. Vişinski elçiyi dinledikten sonra ona verdiği ciddi soruları kesinleştirmek için Türkiye hükümetinin İtalya-Yunanistan savaşıyla ilgili tutumunu öğrenmek istedi. Aktay Türk hükümetinin olayların devamını beklediğini, Almanya'nın izni olmadan Yunanistan'a giren İtalya'nın gelecek maksadının ne olduğunu bilemediklerini söyledi. Bulgaristan'ın hala tarafsız olduğunu ancak buna rağmen ülkede yüksek askeri hareketlilik olduğunu belirten Aktay Bulgarların Alman askerlerini de kendi ülkesine girmesine izn verdiklerini söyledi. Vişinski kendi hükümetinin bu konuyla ilgili bilgilendireceğini söylerken kendinin şahsi görüşüne göre bu olaylarla devletin resmi politikasının önceden belirlendiği gibi tarafsızlık olduğunu belirtti. [94]

1 Kasım 1940 yılında TBMM oturumu açılışında Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü uzun bir konuşma yaptı. Konuşmasında Türkiye'nin dış ilişkilerine de değinen İnönü savaşın 14 aydan fazla devam ederek coğrafi olarak daha da yayıldığını, Fransa'nın düşmesinden sonra İngiltere'nin Alman taaruzuna direnmesiyle davaşın çok daha uzun çekeceğini belirtti. İsmet İnönü Türkiye siyasetinin kendi arazilerine saldırı olmadan savaşdan her zaman uzak kalacağını, Türkiye'nin SSCB ve diğer komşu ülkelerle her daim dost kalacağını söyledi. İnönü ayrıca İtalya ve Yunanistan arasındaki savaşa değinerek bu meseleleri müttefiki İngiltereyle müzakere etdiğini ve Türkiye-İngiltere ittifakının çok sağlam olduğunu belirtti. [95] Avrupa sınırlarında olan değişimler Türkiye'nin politikasına doğrudan etkisi vardı. Sovyetler de Türkiye'nin savaşa girmesini istemiyordu. Bu yüzden 1 kasım 1940 yılında İsmet İnönü tarafından açıklanan savaştan uzak duracakları ile ilgili politikası Sovyet tarafından olumlu olarak karşılandı. [96]

4 Kasım 1940 yılında Vişinski'nin Türkiyedeki Büyükelçi Vinogradov'a gönderdiği mektupta gerginlik duyuluyordu. Aktay Sovyet Finlandiya savaşında tarafsız politikasından bahseden Türkiye'nin Sovyetlere karşı düşman harekete hiç bir kuvvetin gücünün

[94] Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı Dokumenti Vneshnoy Politiki 1940-22 İyunya 1941, Moskova, Mezhdunarodnoye Otnosheniya Yayınları, 1998,s.21-22.
[95] Komünist Gazetesi, 3 Kasım 1940, s.4.
[96] Nezhinskiy, s.451.

yetemeyeceğini söylemişti. Vişinski buna karşı sadece 25 Aralık 1939 yılında Türk gazetelerinde Sovyetlere karşı 150'den fazla telgraf çekildiğini gösterdi. Aktay bu yazılan haberlerin hiç birinin devletle hiç bir alakasının olmadığını, Molotov'un Türk gazetelerinin Anti-Sovyet yazılarıyla ilgili kendisiyle 2 defa görüştüğünü ve bir daha bu konuya dönmeyeceğinden bahsetti. Aktay Vişinski'ye Sovyet basınında da Türkiye aleyhine yazılar yazıldığını söyleyince Vişinski örnek istedi. Elçi buna cevap veremedi. Aktay'ın 30 Ekimde Sovyetler Birliği'ne verdiği teklifle ilgili cevap 4 Kasımda geldi. Sovyetler Birliği Bulgaristanın İtalya ve Yunanistan savaşında yapacağı tutumun kendi kararı olduğu ve gelecekde Sovyetlerin tutumunun savaşın alacağı hale göre değişe bileceğini düşünüyordu. Türkiye'nin olası İtalya savaşında Sovyetlerden yardım istemesini şaşkınlıkla karşılayan SSCB Hükümeti bununla ilgili Türkiye ile arasında karşılıklı yardım paktının bulunmadığından bahsetti. Tüm bunlara rağmen Sovyetlerin tutumunun Türkiye'nin Sovyet-Finlandiya savaşındaki tutumundan daha iyi olacağına emin olmasını iletti. [97] Savaşın Balkanlara sıçraması Almanya ile Sovyetleri karşı karşıya getirmekteydi. Bununla ilgili haberler artık 1940 yılında ortaya çıkmıştı. 9 kasımda Sovyetlerin Fransadaki maslahatgüzarı İvanov NKİD'ye[98] son derece gizli mektup gönderdi. Mektup Fransadaki Türk Büyükelçi Behiç Ergünle olan görüşmede elde edilen bilgilerden oluşmaktaydı :"*Türk büyükelçi bana Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne bilhassa Sovyet Ukraynası'na saldırmaya hazırlandığını söyledi. Eğer bu olmadığı takdirde saldırı alanı Türkiye, Mısır ve Irak olabilir. Rosenbergin emriyle Parisden Berline 100 000 ciltlik kitaplar bulunan Türgenyev kütüphanesi taşındı. Hali hazırda Sovyet-Alman sınırında 105 Alman tümeni bekliyor. Almanlar Fransada Ukrayna dilini bilen ve o coğrafyaya hakim ola bilenleri arıyor"*.[99] Bu bilgilerin önemi Molotovun Berline gelmesinden önce ortaya çıkmasından oluşmasıydı.

7. Molotovun Berlin görüşmeleri

Molotov Sovyetlerin Mihver Devletleri'ne girmesi için yapılan müzakerelerde bulunmak için 1940 yılı 10 Kasımda Berlin'e geldi. İlk olarak yapılan müzakerelerin sonunda Sovyet-Alman ortak bildirisi yayımlandı. Yayımlanan bildiride her 2 taraf karşı tarafın çıkarlarına saygı duyduklarını ve bir birine güvendiklerini, müzakerelerin sıcak atmosferde geçdiği ve anlaşmaya yaklaştıklarını belirtiliyordu. Ancak gerçekte müzakereler anlaşmaktan çok uzaktı.

[97] Dokumenti, s.23.
[98] SSCB Halk Dışişleri Komiserliği.
[99] A.g.e.,s.33.

Sovyetler Mihver Devletleri'ne katılmak için bir kaç şart ileri sürüyor, Romanya'nın Alman etkisi alanında olduğu gibi Bulgaristan'ın Sovyet etkisi alanında olmasını istiyordu. Bunun yanında Sovyetler Türkiye'nin Boğazlarda hakim olmasını istemiyor ve Boğazlarda Sovyet üssü istiyordu. Almanlar Boğazlardaki üs teklifini kabul ederken Bulgaristan'ın Sovyet etki alanına girmesini kabul etmediler. [100] 13 Kasım 1940 yılında Vişinski'nin Almanya Büyükelçisi Aleksey Şkvarçev'e gönderdiği son derece gizli mektupta Almanlarla anlaşma şartlarıyla ilgili bilgi veriyordu. Vişinski Almanların İran teklifi verdiği takdirde razı olacaklarını, ancak Bulgaristana verilen garanti ve ora Sovyet askerleri girmeden barış anlaşması yapılması olanaksız olarak nitelendiriyordu. Bu eylem Türkiye'ye baskı rolünü oynamalıydı .[101]1940 yılı 12 Kasımda Sovyetler'in Üçlü Pakta girmesi için Molotov Berlinde ikinci müzakerelere katıldı. Molotov Sovyetler'in Üçlü Pakta girmesini prensipte mümkün olduğunu kabul ediyordu ancak Sovyetler için bundan daha önemli onun dış siyasetine uygun olan konularda Almanya ile anlaşmaktı. Molotov 1940 yılında imzalanan ancak Sovyetleri memnun etmeyen Finlandiya ile anlaşmanın ortadan kaldırılması için Finlandiyanı Sovyet etki alanında kabul edilmesini, Bulgaristanla Almanya ve Romanya arasında yapılan karşılıklı yardım paktına benzer anlaşma yapılmasını ve bunun için Sofya'ya büyük bir heyet göndermeği düşünüyordu. Türkiye konusunda Molotov üçüncü bir devletin karışmadığı Boğazlar meselesinde anlaşmaya varmayı, kara ve hava savunmasından oluşan askeri üs kurulmasını istiyordu. Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya meselesinde ise Molotov Almanya'nın genişleme ile ilgili fikirlerin istenmeyen olduğunu açıkladı. Alman Hükümeti Molotov'un bu konuda yanlış düşündüğünü söyleyerek Balkanlarda Almanyanın yalnız ekonomik çıkar düşündüğünü ilave etti. Hitler, Sovyetlerin Balkanlara olan etkisini yok etmek için ilk önce Türkiye ile anlaşma yapmayı, Türkiye'nin Bulgaristan'a baskı yapmasını azaltmayı, Yugoslavya'yı korkutmakla Macaristan arazisinden Romanya'ya geçmeyi düşünüyordu. Hitlere göre, Yugoslavya olmadan bu mümkün olamazdı. Berlinde Molotov ile Ribbentrop arasındaki üçüncü görüşmeler 12-14 Kasım 1940 yılı tarihlerinde yapıldı. Molotov önceden hazırladığı programda ayrıca Türkiye, Romanya, Macaristan ve İran konusunundа Moskovada görüşmeler yapılmasını, Mihver Devletlerinin Yunanistan, Yugoslavya ve İsveçle olan planları hakkında bilgiler almak, Baltık Denizinden Svalbard adası'na Sovyet filosunun rahat hareket etmesini sağlamak istiyordu. Konuşmalara Hitlerin de katılması olası bir anlaşmaya son koydu. Hitler kendi fikirlerini kabul edenlere çok nazik tavranırken fikirlerine karşı olanlara çok sert tepki veriyordu. Ribbentrop Molotovla pazarlık

---

[100] Sir Basil Liddle Hart, Liddel Harts History of the Second World War, Londra, Pan Yayınları, 1973,s.145.
[101] Dokumenti,s.61.

yapmaya hazırdı ama Hitlerin böyle bir niyeti yoktu. Hitler önce Sovyetlere Letonya, Litvanya, Estonya ve Bessarabya meselesinde Sovyetlerin garantisinin kabul ettiğini ve ordaki Almanları kendi topraklarına göç ettirtiklerini, eski Rusya topraklarına ait olmayan Kuzey Bukovinayı bile Sovyetlere verdiklerini söyledi. Molotov Sovyetlerin Almanyaya ödün vererek Güney Bukovinadan vazgeçmesini söylemesi Hitler ve generallerini çok kızdırdı. Güney Bukovina meselesi Moskovadaki görüşmelerde konuşulmamıştı. Müzakereleri çeviren Tercüman Shmidt Hitlerin yanında hiç bir yabancının böyle konuştuğunu görmediğini söylemişti. Görüşmelerin en önemli konusu Türkiye meselesiydi. Japonya hariç İtalya, Almanya ve Sovyetler Türkiye'nin etki alanına girmesini istiyordu. Moskovada devam eden görüşmelerde 3 Devlet Türkiye'nin kendileriyle işbirliyi yapması konusunda mutabakata varıldı. 3 devlet Sovyet Filosu'nun barış ve savaş zamanında Boğazlardan geçmesine izn verilmesi ilgili Montreaux anlaşmasının değiştirilmesi konusunda anlaşmaya vardı. [102]Ancak Sovyetlerin Bulgaristanı etki alanı olarak görmek istemesi Almanya'nın Balkan politikasına tamamen tersti ve Hitler tarafından reddedildi. Almanlar Sovyetlerin Avrupaya deniz yoluyla çıkışı olmasına karşıydı. Hitler Karadenizi Sovyet denizi olarak tanıdığını, Dünya Okyanusuna çıkışın ise Basra körfezi ve Arabistan denizi aracılığıyla yapılmasını önerdi. 13 Kasımda 1940 yılında Berlinde yapılan müzakereler zamanı Molotov Hitlerden Almanya'nın Türkiye, Bulgaristan ve Romanya ile ilgili fikrini sordu. Molotov Romanya'ya verilen Alman-İtalyan garantisinin Sovyetlere karşı verildiğini ve bunun kaldırılması gerektiğini düşünüyordu. Hitler bunu kesin dille reddetti. O zaman Molotov Sovyetlerin kendi güney sınırlarını korumak maksadıyla Bulgaristana garanti vereceğini söylemesiyle ortam gerginleşti. Hitler Kral Boris'in böyle bir garantini Sovyetlerden istemediğini söyleyerek konuyu kapattı.[103]Ertesi gün Berlinde devam eden Molotovla Ribbentropun görüşmesi aniden İngilizlerin Berlin'i bombalamasıyla kesildi. Barınakta devam eden görüşmede Molotov Sovyetlerin Finlandiya ve Türkiyeye güvenlik garantisini verdiğini açıkladı. 17 Kasımda Molotov Stalin'e gönderdiği mektupta Almanlar güvenlik garantisi sıfatıyla Türkiye'yi Romanya'ya benzer şekilde ele geçirme istediklerini yazıyordu. Molotov, mektupta Almanların kuru sözlerle Montreaux anlaşmasında değişiklik yapabileceğinden bahsediyordu. [104] Molotovla Ribbentropun sonuncu görüşmesinde Ribbentrop Almanya'nın Boğazlara saldırı yapmak gibi bir düşüncede olmadığını, hatta Türkler tarafından düşmanca tavır sergilense bile

---

[102] V.E. Molodyakov, Nesostayavshaysaya Os: Berlin-Moskova-Tokio, Moskova, Veche Yayınları, 2004,s.334.
[103] Valentin Berezhkov, S Diplomaticheskiy Missiey V Berlin 1940-1941, Moskova, APN yayınları, 1966,s.38-39.
[104] A.B. Shirokograd, Tisyatsiletnyaya bitva za Tsargrad", Moskova, Veche yayınları, 2005,s.636.

Türkiye'nin tarafsızlığına saygıyla yaklaşacağını belirtti. [105]Sovyetlerin Türkiyede büyükelçisi Vinogradov 21 Kasım 1940 yılında NKİD'ye gönderdiği mektubunda Bulgar Kralı Borisin 18 Kasımda Berlin'e gitmesi ve bunun Türkiyedeki etkisinden bahsediyordu: "*Türkler Macaristanın da Üçler İttifakı'na girmesiyle Almanların Macaristan ve Yugoslavya'ya girerek İtalyanlara yardım edeceğini düşünüyorlardı. Almanlar Türklerin Yunanlar için savaşa girmemesinin taraftarıydı. Türkleri en çok rahatsız eden Sovyetlerin Balkan politikası ve Berlinde yapılan Sovyet-Alman görüşmeleriyle ilgili habersizliğiydi. Bazıları Sovyetlerin Almanlara Balkanlarda istediği gibi hareket etme özgürlüğü verdiğinden bahsediyor. Politikacılardaki rahatsızlık sivillere de etki ediyordu. Devletin tüm şehirlerde elektrik kesintisi ile ilgili kanunu huzursuzluğu daha da artırdı*." Mektubun sonunda Vinogradov Türkiye Hükümetinin savaşa girmemesi için elinden geleni yapacağını belirtti. [106]23 Kasım 1940 yılında Hitler Romanya ve Finlandiya'ya Rusların taleplerine karşın her türlü destek vereceğini söyledi. 24 Kasımda Franz Halderle görüşmesinde Hitler Karadeniz boğazlarını Rusya tam olarak mağlup edilmesinden sonra işgal edeceklerini belirtti. Bu zaman Hitlerle Halder Mısırla ilgili aynı düşüncedeydiler. Mısıra saldırı Balkanlar üzerinden Türkiye ve Suriye'den geçerek yapılacaktı. 25 Kasımda Molotov anlaşma şartlarını Alman Hükümetine bildirdi.[107] Bu şartlar Almanya'nın Finlandiyadan çekilmesi ve bu ükede Sovyetlerin hareket serbestliği, Bulgaristanla askeri ittifak ve Sovyet üslerinin kurulmasına razı olmak ve Türkiyeden Çanakkale boğazları üzerinde üs kurulmasına izn vermekten ibaretti. Sovyetler Birliği bu şartları yerine getirmesi için kuvvet kullanacağı takdirde Almanya karışmayacaktı. [108] Almanya Sovyetlerin şartlarına hiç bir cevap vermedi. Hitler artık Sovyetlere karşı askeri harekatı düşünüyordu. 18 Aralık 1940 tarihinde artık Hitler Sovyetlere saldırının kod ismi olan "Barbarossa" harekatını onayladı.[109]

8. Almanların Balkan politikasının Sovyetler ve Türkiye üzerinde etkisi

1941 yılı Ocak ayında İtalyanların Yunanistanda durumu çok ağırdı. Savaşa Bulgaristanın da katılması için Şubatta yapılan görüşmelerden sonuç çıkmadı. Romanya, Macaristan ve Slovakyadan farklı Bulgaristan, Üçlü Pakta katılmak istemiyordu. Bu Bulgaristan'ın SSCB ve

---

[105] Joachim von Ribbentrop,Mezhdu Londonom İ Moskvoy:Vospominaniya İ Posledniye Zapisi, Moskova, Misl Yayınları, Moskova ,1996,s.184.
[106] Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı,s.124.
[107] Trumbull Higgins, Gitler İ Strategiya Blitzkriga:Tretiy Reykh V Voyne Na Dva Fronta 1937-1943, Moskova, Tsentropoligraph Yayınları, 2009,s.79.
[108] Henri Kissinger, Diplomasi, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, 2000,s.393.
[109] Nezhinskiy, s.452.

Türkiye ilişkilerinde problem yaşata bileceği için Bulgarların temkinli politikasıyla uzlaşmıyordu. 13 Aralık 1940 yılında Türkiye'nin Balkanlarda olan tehlikeli durumdan kurtulması için Churchill Almanya'ya karşı Balkan Cephesinin açılmasını teklif etti. 1941 yılı Ocak ayı sonlarında İnönü'ye yazdığı mektupta Churchill, Almanların Bulgaristan'a girdiği takdirde kendi hava alanlarını İngiliz uçaklarına vermesini rica etti. Bunun yapılacağı takdirde Türkiye Bulgaristan'a baskı yapmış imkanı sağlayacak ve tarafsızlık politikasına etki yapmış bulunacaktı. Churchill'e göre, Almanya'nın Bulgaristan'a girmesi durumunda Romanyada bulunan petrol madenlerini tehdit edebilir ve bu tehlike Almanyanın İtalya-Yunanistan savaşına girmesinin karşısını ala bilirdi. Churchill, Türkiye'nin hava sahasını korumak için Mısırdan 100 uçaksavar gönderebileceğini söylüyordu. [110] İngilizlerin teklifleri çok cazip olsa da Türkler hava alanlarının az olduğu ve burda İngilizlere üs verildiği takdirde Almanyanın aktif saldırısına neden olabileceği gerekçesiyle bu teklifi redetti. Yugoslavya da aynı gerekçeyle İngiliz tekliflerini reddetti. 21 Ocakta Ribbentrop bu topraklardaki Sovyet çıkarlarını tanımadıklarını, İngilizleri Yunanistandan çıkarmak için Bulgaristandan geçmek zorunda olduklarını belirtti. [111] İngiltere, SSCB ve Türkiyenin Bulgaristan'a diplomatik baskısının hiç bir anlamı kalmadı ve 1941 yılı 1 Martta Bulgaristan Mihverlere katıldı. 2 Martta yapılan anlaşmayla Alman askerler Bulgaristan'a girdi. Sovyetler kendi güvenliği için en önemli devlet olarak düşündüğü Bulgaristan'a Alman ordusunun dahil olmasını gayri resmi olarak protesto etti. Bulgaristanın Mihverlere katılması sonucu İngiltere Bulgarlarla diplomatik ilişkileri kesti. [112] Hitler Alman Ordusunun Bulgaristana girmesi nedeniyle Türkiye'yi rahatlatmak için 3 Mart 1941 yılında İnönü'ye mektup yazdı. Mektupta Hitler Türkiye'ye karşı arazi iddiasının olmadığını ve bunu kanıtlamak için Alman ordusunun Türk sınırlarına 60 kilometreden fazla yakınlaşmasına izn vermeyeceğini belirtti. [113] Bu mektup Türkiyede olumlu karşılandı ve bu konuda müzakereler yapılmasının uygun olacağını düşünüldü. Bu mektubun üzerinden 1 ay geçtikten sonra Türkiye İngiltere'nin Almanya ve İtalya ile ilişkilerinin kesilmesiyle ilgili taleplerine cevap vermedi. Almanya Yugoslavya'ya saldırdığında Balkan Antantı ülkesi olarak anlaşmaya göre ona yardım edeceği ilgili taahhütlere rağmen Türkiye tarafsız kaldı. Almanya Türkiye'ye askeri mühimmat için transit ülke olarak kullanmak hakkında gizli protokol önerdi. Bu teklif Türkiye'yi Almanyadan bağlı duruma ve tarafsızlığına gölge düşürecek niteliği taşıdığı için reddedildi. Türkiye'nin bu kararı

[110] Kurt von Tippelskirch, İstoriya Vtoroy Mirovoy Voyni 1939-1945, Sankt Petersburg, Poligon Yayınları, 1998,s.191.
[111] Higgins, s.89-90.
[112] Tippelskirch,s.192.
[113] Edward Weisband, Turkish Foreign Policy 1943-1945: Small State Diplomacy And Great Power Politics, Londra, Princeton Üniversitesi yayınları, 1973,s.40.

almasında Birleşik Devletlerin de uyarısının önemli etkisi vardı. *Manchester Guardian* ve *Times* gazeteleri bu anlaşmanın yapılmasının Sovyetler Birliği ile savaşa sebep olacağından bahsediyordu.[114]

İngiliz basını 26 Ocakta İngiliz generallariyle Türkiye Genelkurmay Başkanlığı arasındaki ilişkilerin sonuçlandığını belirtti. Bu görüşmelerde Türkiyeye olası saldırı durumunda askeri plan hazırlandı. Subay Heyeti ayrıca Balkanlarda savunma hattını izlemek için İstanbula ve Trakyaya gitti. [115] İngiliz Subay Heyeti generellarinden Marshal Cornwall ve Hava Küvvetleri Mareşali Thomas Elmhirst Genelkurmay Başkanlığıyla görüşmeleri sonrası İstanbula geldiler.Heyet İstanbula gelirken Karabükde bir İngiliz firması tarafından kurulan çelik fabrikasını gezdi. Diğer Heyet üyesi Amiral Kelly Ankarada kaldı. [116]14 Şubat tarihinde Ankarada İngiliz Askeri Heyetiyle Türk Genelkurmay başkanlığı arasında son görüşmeler oldu. Marshall Cornwall, Thomas Elmhirst ve Amiral Kellynin katıldığı görüşmelere Orgeneral Asım Gündüz de katıldı. Mareşal Cornwall Fevzi Çakmakla konuşmasından sonra yaptığı açıklamada görüşmelerin olumlu geçtiğini söyledi. [117] 3 Şubat tarihinde ABD Cumhurbaşkanı temsilcisi Albay William Joseph Donovan Türkiye Başbakanı Refik Saydam tarafından kabul edildi. Donovan aynı gün Türkiye Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğluyla görüştü.[118]17 Şubatda Türkiye Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ve Bulgaristanın Ankara Büyükelçisi Kirov Bulgaristan-Türkiye deklarasyonunu imzaladı. 4 Maddeden oluşan Deklarasyona göre, Bulgaristan ve Türkiye hiç bir zaman biri birilerine saldırmayacak ve ticari dostluğunu daha çok geliştirecekti. Deklarasyonda her 2 ülke basını deklarasyonda belirtilen dostluk ve kardeşlik ruhunu her zaman devam etdireceği yazılmıştı. [119]Türkiye İtalya-Yunanistan savaşı devam ederken Bulgaristan'ın Yunanistana savaş ilan etmesinden korkuyordu. Böyle olduğu takdirde Balkan Antantı ülkesi olduğu için Türkiye Yunanistan'a askeri yardım yapmalıydı. Bulgaristan'ın aynı zamanda Trakya iddiası da vardı. Ancak Almanyanın Balkanlara girmesi sonrası Türkiye Almanya ile anlaştı ve Türkiye Bulgaristana olan baskısından vaz geçti. Böylece Türkiye Alman ordusunun Bulgaristan ve Yunanistan'a girmesine itiraz etmedi. 17 Şubat 1941 yılında Türk-Bulgar Saldırmazlık anlaşması yapılmadan önce Bulgar diplomat Sofyadaki Türk elçisiyle konuşmasında Türkiye'nin Almanyadan korkması gerekmediğini söylüyordu. Sovyetlerin Bulgaristan'a Midye-Enez

---

[114] A.M.Nekrich, 1941 22 İyunya , Moskova, Nauka yayınları, 1965,s.57.
[115] Komünist Gazetesi, 29 Ocak 1941, s.4.
[116] Komünist Gazetesi, 2 Şubat 1941,s.4.
[117] Komünist Gazetesi, 16 Şubat 1941, s.4.
[118] Komünist Gazetesi, 8 Şubat 1941,s.4.
[119] Komünist Gazetesi, 19 Şubat 1941,s.4.

hattını teklif ettiklerini belirten Bulgar diplomat Türkiye ile Sovyetlerin savaşa girmesiyle Rusların Boğazlara inme niyetlerinin bulunduğunu açıklamıştı.[120] 17 Şubat 1941 yılında Bulgaristan-Türkiye saldırmazlık paktı imzalandı. ABD Bulgaristan ve Türkiye ile imzalanan saldırmazlık anlaşmasına olumsuz tepki verdi. İsviçrede çıkan bir gazete Türkiye ve Bulgaristan arasında deklarasyonun Sovyetler Birliği'nin aktif desteğiyle imzalandığını yazıyordu. Sovyet Haber Ajansı *TASS*, bunun yalan olduğunu açıkladı. [121] Türkiye'nin 1941 yılı kışındaki dış politikasından müttefiki İngiltere hiç hoşlanmadı. İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden ve Büyük Britanya Genelkurmay Başkanı General Dill 26 Şubat 1940 tarihinde resmi ziyaretle Ankaraya geldiler. İsmet İnönü ve Başbakan Refik Saydam tarafından kabul edilen Anthony Eden ve General Dill daha sonra Dışişleri Bakanı Saraçoğlu ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmakla görüştü. Görüşmelerde her iki ülke temsilcileri Balkanlardaki problemleri tartışarak bu konularda aynı düşüncede olduğu belirttiler. [122]

1940 yılı baharında Yugoslavya kuzeyden, doğudan ve güneyden Mihver devletleriyle sınırlandığı için diplomatik durumu çok kötüye gitmeye başladı. 20 Martta toplanan Yugoslavya Hükümeti Üçlü Pakta dahil oldu. Anlaşma 25 Mart Viyanada yapıldı. Anlaşmayı imzalayan Yugoslav delegesi geri dönerken 26-27 Martta Yugoslavyada yapılan darbe sonucu tutuklandı. Prens Pavel tahttan indirildi ve onun yerine Kral Aleksandrın oğlu II Peter tahta geçti. Yeni hükümetin kurucusu hava kuvvetleri generali Dušan Simović oldu. Yugoslavyada darbe olması Churchill'in umutlarını artırdı. Hemen Türkiye Cumhurbaşkanı İnönü'ye telgraf çeken Churchill, Yunanistan, Türkiye ve İngiltere'nin Balkanlarda 70 tümeninin olduğunu Almanların buna karşı yalnız 30 tümen çıkartabileceğini söyleyerek savaşa girme için ideal durumun olduğunu söyledi. Churchill görüşmeler yapmak için Anthony Eden'i Türkiye'ye, Atinada bulunan general Dill'i ise Belgrad'a gönderdi. Ancak Türkiye bu teklifi de gözden geçirmedi. General Dill ise Belgradda büyük hayal kırıklığına uğrayarak 4 Nisanda Atinaya döndü. İngilizlerin düşündüğü gibi Simović iradeli ve kararlı devlet adamı değildi. Almanyadan hoşlanmasa bile Almanyaya karşı savaşmak istemiyordu ve onun askeri gücünden inanılmaz korkuyordu. Yugoslavyada darbe olduğu gün Hitler Hava Kuvvetleri Generalleri ve personel şefleriyle toplantı yapıyordu. Kendisine verilen bu kötü haberden sonra Barbarossa planını 5 hafta ileri bir tarihe erteledi. [123]Yeni kurulan Yugoslav hükümeti ilk olarak Sovyetlere saldırmazlık anlaşması teklifi yaptı ve Sovyetler bunu olumlu karşıladı.

---

[120] Kamuran Gürün, Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar) , Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yayınları, 1983,s.79.
[121] Komünist Gazetesi, 23 Şubat 1941,s.4.
[122] Komünist Gazetesi, 3 Mart 1941,s.4.
[123] Tippelskirch, s.192-193.

6 Nisan 1941 tarihinde SSCB ve Yugoslavya arasında saldırmazlık paktı imzalandı. Anlaşmaya göre, her iki taraf bir birine karşı savaşa getire bilecek hareketler yapmayacak, eğer taraflardan biri her hangi üçüncü devlet tarafından saldırıya maruz kalırsa savaşta tarafsız kalacaktı. 5 yıllığına geçerli olacak anlaşmayı SSCB tarafından Vyaçeslav Molotov, Yugoslavya krallığı taraftan Milan Gavriloviç imzaladı[124]Anlaşmaya Türk basını da kayıtsız kalmadı. Türk gazetelerinden *Vatan* Moskovada çok önemli bir anlaşma imzalandığını belirtiyordu.[125] Yugoslavyada İngiltere yanlısı darbe yapan Başbakan Dušan Simović ile Sovyetlerin yaptığı Saldırmazlık anlaşmasını Hitler hiç hoş karşılamadı. Ribbentropla konuşmasında Hitler Sovyet-Alman Dostluk anlaşmasının artık geçerliliğini kaybettiğinden bahsetti.[126] 6 Nisan 1941 yılında Sovyet-Yugoslavya anlaşmasından sonra Yugoslavya temsilcisi Gavriloviçle konuşan Stalin, Almanların Sovyetlere saldırısı olduğu takdirde buna karşı koyma imkanlarından bahsetti. Gavriloviç Stalin'e Almanların Mayıs ayında Sovyetlere saldıracağıyla ilgili haberlere ne düşündüğünü sorduğunda Stalin "*Bırak yapsınlar*" diye cevap verdi. Sovyetlerdeki Türk elçiliği bu görüşmeyle ilgili bazı bilgileri elde etmişti. 7 Nisanda Türk temsilcinin İstanbula gönderdiği telgrafta Gavriloviçle Stalinin görüşmesinde Almanların Sovyetlere mümkün saldırısı için fikrini sormuştu. Stalin bunun için hazır olduklarını belirtmişti.[127] 5 Mayıs 1941 yılında Alman elçi Schulenburg Dekanozova Sovyetlerin Yugoslavya ile anlaşma yapmasının Hitlerde Sovyetlere karşı hiç hoş olmayan etki yaptığını söyledi. 6 Mayısda Alman Orduları Yugoslavya'ya girdi. Yugoslavya'ya Almanlarla birlikte Macaristan ordusu hareket ediyordu. 13 Nisanda Sovyet Hükümeti Macaristanın Yugoslavya'ya girmesini sert dille kınadı. Almanya ile Sovyetlerin savaşmasıyla ilgili haberlere 5 Mayısta Askeri akademide konuşan Stalin Hitlerin 2 cephede savaşmayacağına emin olduğunu belirtti. Bu yüzden Stalin Almanların Sovyet sınırına büyük orduyla hareket ettiğiyle ilgili verilen Dekanozov'un ve Churchill'in raporlarını görmezden geldi. Hatta Türkiyede Sovyet Elçiliği birinci sekreteri Dzgalov savaşın başlama tarihi olarak 15 Mayıs ile 15 Haziranı gösteriyordu.[128]

25 Mart 1941 yılında Sovyetlerle Türkiye arasında deklarasyon imzalandı. Deklarasyonda Türkiyenin olası bir saldırıya maruz kalacağı takdirde Sovyetler tarafsız olacağını açıkladı.

---

[124] Komünist Gazetesi, 7 Nisan 1941, s.1.
[125] Komünist Gazetesi, 10 Nisan 1941,s.4.
[126] Ribbentrop, s.181.
[127] Vladimir Nevedzin, Stalin O Voyne: Zastolniye Retsi 1933-1945 G.G", Moskova, Yauza ve Eksmo Yayınları, 2007,s.124.
[128] İ.S.İvanov , Otserki İstoriy Ministerstvo İnostrannikh Del Rossiy, C.II., Moskova, Olma-Press Yayınları,2002,s.270.

Sovyetlere olası saldırı durumunda ise Türkiye tarafsız olacaktı.[129]Franz Halder, 28 Mart 1941 yılında hatıralarında Türklerin ordusunu Edirneye getireceği takdirde Balkanlarda olan Alman General List bununla ilgili bizi bilgilendireceğini yazıyordu. Hitler Türk Büyükelçi Hüsrev Gerede ile görüşmesinde Sovyetlerin Mihver Devletlerine katılmamasının ana nedeni olarak Boğazları gösteriyordu. [130]7 Nisanda 3 Alman Ordusu Macaristandan , Romanyadan ve Bulgaristan taraftan Yugoslavyaya ve Yunanistana saldırıya geçti. Macaristan taraftaki ordu Belgrada, Bulgaristandaki ordu Üsküp şehrine doğru ilerledi. Harekat zamanı aynı anda Türkiye-Bulgaristan sınırına VII Alman Ordusu yerleşti. Savaşın başında Ankaradan verilen haberde, Yunanların Almanların saldırısını püskürterek karşı taaruza geçtiği ve Bulgaristan sınırlarında olduğu belirtilmekteydi. [131]Yunanistan İtalyan-Alman saldırısına maruz kaldıktan sonra İngilterenin teklifini kabul edip ülkeye ordusunu sokmasına izin verdi. İngiltere Yunanistanda ikinci Dunkirk hezimetini yaşadı.[132]Sovyetler ise Almanların dağlık bir bölge olan Yugoslavyada 1941 yılı sonuna kadar sıkışıp kalacağını düşünüyordu. Ancak Almanların Yugoslavya ve Yunanistanı zorlanmadan ele geçirmesi Almanya'ya karşı politikasını gözden geçirmesine neden olmuştu.

1941 yılı Nisan ayında Almanya'nın Yugoslavya ve Yunanistan'a saldırmasından önce Dışişleri Bakanı Ribbentrop ordunun Türkiyeni de işgal etmesini istiyordu. Almanya'nın Türkiye Büyükelçiliği ataşesi Ludwig Moyzisch kendi hatıralarında Almanya'nın Türkiyeye saldırmasının an meselesi olduğunu yazıyordu. Türkiye bu dönemde Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya ile birlikte Balkan Antantı üyesiydi. Bunlara rağmen Almanya bu 2 ülkeye saldırmasından sonra Türkiye savaşa girmedi. Türkiye'nin Müttefikler yanında Almanya'ya karşı savaşa gireceği takdirde Almanlar Türkiye'yi işgal edecek "Gertruda" isimli operasyon hazırlamıştı. Ancak bu operasyon Sovyetler mağlup edildikten sonra gerçekleşe bilirdi. Franz Halder kendi hatıralarında Hitlerle konuşmasından bahsederken Almanya'nın Türkiye'ye karşı savaşa ancak Rusya tamamen ortadan kaldırıldıktan sonra gireceğini yazıyordu. Hitlere göre, Türkiye ile savaşa girecekleri takdirde Rusya ile savaşda istediği sonuç alınamazdı. "Gertruda" operasyonu için Türkiyeye olası saldırı için 14 tümen planlanmıştı.[133]

4 Nisanda Libyada İtalyan ve Almanlarla savaşan İngiliz Ordusu General Krey ve General Collock Ankaraya gittiler. Marshal Cornwall, Hava Küvvetleri Mareşali Thomas

---

[129] Nezhinskiy, s.453.
[130] Hacı Murat İbrahimbeyli, Krakh Edelveysa İ Blizhniy Vostok, Moskova, Nauka Yayınları, 1977, s.50.
[131] Komünist Gazetesi, 8 Nisan 1941,s.1
[132] V.G.Trukhanovskiy, Antoni Eden, Moskova, Mezhdunarodnoye Otnosheniya Yayınları, 1976, s.221.
[133] İbrahimbeyli, s.53.

Elmhirst ve Amiral Kelly de onlarla birlikde Ankaraya geldi. [134] 15 Nisanda Japonya imparatorluğu ve SSCB arasında Tarafsızlık Paktı imzalandı. Anlaşmaya göre, her iki ülke biri birinin toprak bütünlüğüne saygıyla yaklaşacak, Japonya Moğolistan Halk Cumhuriyetini, SSCB Manchuko-go Hükümeti sınırlarını tanıyacaktı. Her iki ülke üçüncü tarafla savaşa girerse diğer taraf bu savaşta tarafsız kalacaktı. Bu madde daha sonra savaşta SSCB ve Japonya İmparatorluğu'nun kaderini değişecekti. Anlaşmayı Japonyadan Dışişleri Bakanı İosuke Matsuoka, Sovyetlerden Vyaçeslav Molotov imzaladı. [135]Ertesi gün Türk gazeteleri SSCB-Japonya Tarafsızlık Paktına çok büyük bir ilgi gösterdiler. *Vakit* gazetesi anlaşmanın imzalanmasının Sovyetlerin büyük politik zaferi olarak nitelendirdi. *Cumhuriyet* gazetesi de paktın her iki ülkenin çıkarlarına uygun olduğunu belirtiyor. Gazeteler Sovyetlerin tüm komşu devletlerle barış siyaseti yürütmesine olumlu yaklaşıyorlardı. [136]

1941 yılı yazında Alman-İngiliz rekabeti Yakın Doğuya sıçradı. 2 Mayısta Bağdada yakın Habbaniye şehrinde Irak ordusuyla İngiliz ordusu arasında çatışmalar başladı. Çatışmaya sebep darbe sonucu iktidara gelen Almanyönümlü Irak hükümetinin Habbaniyedeki İngiliz Ordusunun üslerinden çıkmasına izn vermemesiydi. [137] Savaş sürerken Irak Savunma Bakanı Naci Şevket resmi ziyaretle Ankaraya geldi. Naci Şevket Türkiye'den İngiltere ve Irak arasında oluşan çatışmaların sonuçlanması için taraflar arasında aracılık yapmasını istiyordu. [138] 1940 yılının sonlarında Irak Hükümeti Türkiyedeki Büyükelçisi vasıtasıyla Sovyetlere müracat ederek diplomatik ilişkiler kurulmasını ve Sovyetlerden onun bağımsızlığını resmen tanıdığı hakkında deklarasyon ilan etmesini istemişti. SSCB Irak'ın diplomatik ilişki isteğine sıcak bakmış ama deklarasyon ilan etme isteğini anlamsız kabul ederek reddetmişti. 1941 yılı 3 Mayısta Irak yeniden Ankaradaki Büyükelçisi vasıtasıyla Sovyet Büyükelçiliği'ne diplomatik ilişki kurmak için müracaat etti. Bu defa Irak deklarasyon şartını koymadığı için SSCB Irak'ın teklifine pozitif yaklaştı ve bu teklifi kabul etti. [139] Almanya aynı zamanda Irakta yeni kurulmuş Almanyanlısı Hükümetle ilişkiler kurmak için kendi ordusunu ve silahını Türkiye'den geçirmek istiyordu. 1941 yılı Mayıs ayında devam eden görüşmelerden olumlu sonuç çıkmadı. 16 Mayısta Türkiyede SSCB ve Irak arasında diplomatik, ticari ilişkilerin kurulması için SSCB Ankara büyükelçisi Vinogradov ve Irak

[134] Komünist Gazetesi, 7 Nisan 1941, s.4.
[135] Komünist Gazetesi, 15 Nisan 1941,s.1.
[136] Komünist Gazetesi, 17 Nisan 1941,s.4.
[137] Komünist Gazetesi, 4 Mayıs 1941, s.4.
[138] Komünist Gazetesi, 11 Mayıs 1941, s.4.
[139] Komünist Gazetesi, 13 Mayıs 1941, s.1.

Ankara Büyükelçisi Gailani arasında nota mübadelesi oldu. [140] Almanların inisiyatifi ile 1941 yılı Mayıs ayında Yakın Doğu operasyonları ile ilgili Türkiyenin başkenti Ankarada von Papen ve Sovyet Büyükelçisi Vinogradovla görüşmeler olmuştu. Bu meselede Sovyetler Yakın Doğuda Alman çıkarlarını tanımıştı. Bu yüzden Sovyetler Irak'ta Almanyanlısı isyanı destekledi ve Irak Başbakanı Gaylani ile ilişkiler kurdu.[141]

Kobulov, Merkulov, Beriya 1941 yılının Mayıs ve Haziran aylarında Stalinin yanında çok bulunuyorlardı. Onlar aldıkları bilgileri şahsen Stalin'e iletiyorlardı. Savaş başlamadan 2-3 gün önce Sovyet İstihbaratı Almanya'nın Sovyet Büyükelçisi Shulenburgun Hitlerin Rusya'ya karşı askeri planlarından rahatsız olduğu ile ilgili verdiği konuşması olduğu yazıyı Stalinin masası üzerine koydu. Bu yazı artık Almanyanın yakin 1-2 güne Sovyetlere savaş ilan edeceği anlamına geliyordu. Stalin tüm bilgilere rağmen İngiltere ile savaşan Almanların Sovyetlere saldıracağına inanmıyordu. Sovyetlerden farklı Nazi Almanyasında orduyla politikacılar arasında bilgi alış verişi nerdeyse yoktu. Bu yüzden Dışişleri Bakanı Ribbentrop Hitler'in Rusya'ya karşı savaş düşüncesinden yalnız 6 Nisan 1941 yılında haberdar olduğunu yazıyordu. [142]Ribbentrop artık 1941 yılı Mayıs ayında güney kanadını sağlama almak için Türkiye ile anlaşma zamanı geldiğini düşünüyordu. 19 Mayıs 1941 yılında Ribbentrop von Papen'e yazdığı mektubunda Irak ve Suriye konusunda Türkiye ile anlaşma teklifini yapılmasını istiyordu. Türkiyeden askeri malzemelerin Irak ve Suriye'ye geçirmesine müsaadesi için izn isteyeceklerini belirten Ribbentrop eğer Türkiye bunu yaptığı takdirde 1915 yılında Türkiyeden koparılan Edirne vilayetinin Bulgaristan'ın içinde bulunduğu arazisini ve Ege denizinde bir kaç ada vere bileceğini vaat ediyordu. Almanya'nın Sovyetlere karşı saldırgan politikasının olması Türkiye'nin kendi güvenliği açısından önemliydi. 11 Haziranda Fuhrerin imzaladığı 32 numaralı askeri direktifde Türklerin Kızıl Ordunun dayana bileceği süreye kadar tarafsızlığını koruyacağından bahsediyordu. 10-11 Mayısdan itibaren artık İngiltere üzerinde Alman uçakları tarafından yapılan yoğun hava saldırıları kesildi. Bu bombalamalar sadece Rusya üzerinde zafer kazanıldıktan sonra devam edecekti. [143] Artık her kes Almanyanın Sovyetlere saldırmasını bekliyordu. İngilterenin Sovyetlerde elçisi Stafford Cripps bu saldırı tarihinin 22 Haziranda yapılacağını belirten ilk kişi oldu. [144]

---

[140] Komünist Gazetesi, 18 Mayıs 1941,s.1.
[141] Dmitriy Khmelnitskiy, Pravda Viktora Suvorova, Moskova, Yauza Yayınları, 2006, s.91.
[142] Sudoplatov,s.85.
[143] Higgins, s.113.
[144] Higgins,s.100.

9 Haziranda Papen, Ribbentropa gönderdiği mektupta Türklerin Almanların teklifini reddettiğini, Türklerin İngilizlerle müttefik kalması şartıyla Almanlarla saldırmazlık anlaşması yapılması mümkünlüğünü dile getirdiklerini belirtti.[145] Ribbentrop Türkiyenin tarafsızlık politikasına saygısını dile getirerek saldırmazlık anlaşması teklifine sıcak baktı. Saraçoğlu 18 Haziran akşamı anlaşma metninin hazır durumda olduğunu Alman tarafına iletti. Her iki Hükümet anlaşma ile ilgili haberi 19 Haziranda kendi ülkelerindeki basın kurumlarında yayımladı. Alman haber ajanslarının haberine göre, 18 Haziran saat 21 civarında Türkiye ve Almanya arasında dostluk anlaşması imzalandı. Anlaşmayı Almanyadan Almanya Ankara Büyükelçisi Franz von Papen, Türkiyeden Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu imzaladı. 3 Maddeden oluşan anlaşmada her iki devletin kendi arazi bütünlüğüne saygı duyması ve diğer taraf aleyhinde hiç bir şey yapmaması yazılmıştı. Alman ve Türk dilinde imzalanan anlaşmanın süresi 10 yıl olarak kabul edildi.[146] Sovyetlere saldırıdan 4 gün önce yapılan bu pakt 1925 yılında imzalanan Türk-Sovyet Dostluk Anlaşmasının 1929 yılındaki protokolüne aykırıydı. Bu protokole göre taraflar bir birini bilgilendirmeden hiç bir devletle anlaşma yapamazdı. Bu saldırmazlık paktı ABD tarafından da hoş karşılanmadı. 18 Haziran 1941 yılında Almanya ile imzalanan tarafsızlık paktı sonrası ABD Dışişleri Bakanı Cordell Hull Türkiyedeki ABD elçiliğine Türkiyenin Almanya ile işbirliğinden hoşlanmadıklarını belirten mektup gönderdi.[147]

9. Sovyet basınında Türkiye'nin 1939-1941 yıllarında ekonomisi

İkinci Dünya savaşı öncesi Türkiye'nin ticari ilişkiler kurduğu 20 ülke vardı. Bunlardan yalnız dördü Türkiye ekonomisinde önemli etki gösteriyordu. Almanya, ABD, İtalya ve İngiltereden oluşan bu dörtlünün başında Almanya duruyordu. 1939 yılında Türkiyeden ihraç olunan malların yüzde 37,3'ü, ithal edilen malların yüzde 50,9'u Almanya'nın üzerine düşüyordu. Ancak savaşın başlanmasına sayılı günler kala Türkiye'nin dış politikasında İngiltere ve Fransayla yakınlaşması Almanya ile bulunan ticari ilişkilere etkisini gösterdi. Fransa ve İngiltereyle ittifak anlaşması yapmayı düşünen Türkiye Almanya ile bulunan ticari anlaşmayı uzatmamaya karar verdi. 31 Ağustosda biten anlaşma yenilenmedi.[148] Bu yüzden 1940 yılında Almanya Türkiye'nin ihracında yüzde 8,2, ithalinda ise yüzde 11,7 oranına düştü.

---

[145] Nazi Almanyası Dışişleri Bakanlığı Belgeleri, Germanskaya Politika V Turtsiy 1941-1943 G.G., C.II, Moskova, Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politicheskoy Literaturi Yayınları , 1946,s.25.
[146] Komünist Gazetesi, 20 Haziran 1941,s.4.
[147] İgor Smolnyak, Politika SSHA V Otnosheniy Turtsii V 1939-1945 G.G ", Yayınlanmamış Doktora Tezi Özeti, Yekaterinburg, 2013,s.18. http://cheloveknauka.com/v/379607/a?#?page=11 (E.T. 11.05.2017)
[148] Danzig, s.79.

Türkiye ile Fransa ve İngiltere arasında yapılan ticari görüşmeler 1940 yılının başında olumlu sonuçlandı. 8 Ocak 1940 yılında Fransa, İngiltere ve Türkiye arasında ticari anlaşma imzalandı. Anlaşmaya göre, Türkiye Fransa ve İngiltereye 2 yıllığına krom satarak Almanyaya karşı ekonomik abluka kurmakta müttefiklere yardım ediyor, bunun yerine ise Müttefikler Türkiye'ye altın veriyordu. Türkiyede demiryolu hattlarının eksik olması ve Krom madenlerinin Anadolu'nun kuzey ve güney batı bölgelerinde çıkarılması ulaşımda problem oluşturuyordu. Kromun yalnızca Mersin ve İskenderun limanlarından alınabilmesi zaman ve maddi açıdan İngiltereye uymuyordu. Bu yüzden anlaşma sınırlı zaman aralığında yapıldı. Bu ekonomik olarak zor durumda bulunan Türkiye'nin Mihver Devletleri ile ekonomik ilişkiler kurmasına da etkisini gösterdi. İlk önce 10 Ocak 1940 yılında İtalya ile yeni ticari anlaşma imzalamak için Türk Delegasyonu Romaya gitti. İtalyan gazeteleri 1939 yılının ilk yedi ayında İtalyanın Türkiyeye ihracını 99 milyon lira, Türkiyeden ithalini ise 100 milyon lira olduğunu açıkladı. [149]

Sovyet basını 14 Aralık 1939 yılında Türkiyedeki inanılmaz fiyat artımlarına da dikkat çekti. Sovyetler Birliği Telgraf Ajansı *TASS* 14 Aralık'ta Ankaradan verdiği haberde Türkiyenin fiyat artımı açısından dünyanın en pahalı ülkesine dönüştüğünü yazıyordu. Fiyatların bazen her saat arttığı yazılan haberde; sadece Kastamonuda tüm fiyatlarda % 30 artışın olduğu, yurt genelinde ise ayakkabı ve çayın fiyatının % 50 arttığı belirtiliyordu. Ülkenin ekonomik olarak zayıflamasına sebep gibi ihraça bağlı büyük ekonomisi olan devletlerle ticari anlaşmaların yapılmaması ve sanayi için yeterli hammadde olmaması gösteriliyordu. *Son Telgraf* ve *Haber* gazeteleri ise fiyat artışının sebebini tüm eşyalarını toplayan Ermeniler ve Rumlarda görüyordu. [150] Türkiyenin ekonomik durumu 1940 yılı başında iyice kötüye dönüşmeye başladı. Geçen yılın Ocak ayında 9 milyon liralık ihraç yapan Türkiyede 1940 yılında bu 5 milyon Liraya düştü. İthal 1 milyon lira azalarak 10 milyon liraya düştü. Türkiyenin ticaretinden en üst yerde olan ülke İtalya 2,8 milyon liralık ihraç yaparken 1,6 milyon lira ithal yaptı. İngiltere 2,1, Fransa 1,5 milyon lira ihraç yaptı. Türkiye'nin en çok ithal yaptığı ülke 2 milyon lirayla Almanya oldu. Almanlar Türkiyeden sadece 108 bin lira civarında ithal yaptı. Almanya ile ticari anlaşmanın bitmesi yüzünden yeni ticari anlaşma imzalamak için yeniden görüşmelere başlandı.[151] Türkiyede bulunan ekonomik zorluk işçilerin çalışma saatlerine de kendi etkisini göstermeye başladı. *Reuters* ajansının verdiği habere göre, Türkiyede Milli Korunma Kanunu çerçevesinde iş saati 9 saatdan 12

[149] Komünist Gazetesi, 12 Ocak 1940, s.4.
[150] Komünist Gazetesi, 16 Aralık 1939,s.4.
[151] İzvestiya Gazetesi, 20 Mart 1940,s.2.

saate kadar çıkarıldı. Hükümet açıklamasında bu kararın tüm sanayi fabrikaları ve madenlere ait olduğunu söyledi. Ayrıca Hükümetin kararıyla önce yasaklanan Kadın ve Çoçuklar için gece vakti çalışmalarına da izin verildi.[152] *Cumhuriyet* gazetesi Türk denizcilerin 5-10 Kuruş maaş aldıklarını ve bu devam ettiği takdirde hiç kimsenin denizci olamayacağını yazıyordu. Gazeteye göre artık Hükümet kahve, çay, benzin, şeker ve demiryolu gidişlerine zam yapması için hazırlık yapıyor.[153] Türkiyenin *Tan* ve *Akşam* gazeteleri Türkiye Hükumetinin sanayi işletmelerinde dinlenme günlerinin kaldırılmasıyla ilgili kararını yayınladı. Bu karara göre tüm Türkiyede dokuma ve pamuk fabrikalarında iş saati 3 saat uzatıldı.[154]

Alman gazetesi *Deutsche Bergwerks Zeitung* Ocak ayı için Almanya'nın Türkiyeden ithalinin 5,01 milyon lira olduğunu açıkladı : "*Geçen yıl bu rakam 9,09 milyon lira civarında bulunmuştu. Türkiye 1939 yılı Ocak ayında 11,83 milyon lira ihracat yaparken 1940 yılı Ocak ayında 10,81 milyon lira ihracat yaptı. Geçen yıla nazaran ihracat ve ithalatda yüzde 10-12 oranda azalma görünüyor. Türkiye geçen yılda olduğu gibi en çok mal aldığı ülke Almanya, en çok mal satdığı ülkeyse İtalya oldu.*"[155]

25 Ocak 1940 yılında Türkiyenin Ticaret Bakanlığı Almanya ile Türkiye arasında ticari anlaşma yapıldığını ilan etti. Anlaşmaya göre, Almanya Türkiyeden pamuk, un, meyve ve tahıl alarak yerine tıp malzemeleri ve makine parçalarını verdi. Türkiye'nin bu anlaşmadan 15 Milyon Mark kazanç elde etmeyi planlıyordu.

Fransa'nın teslim olmasından sonra ekonomik sıkıntılar içinde bulunan Türkiye, Almanya ile yakınlaşmaya başladı. 18 Haziran 1940 tarihinde 1 yıllığına değeri 21 milyon liralık olan geçici ticari anlaşma yapıldı. Türk yetkilileri bu anlaşmanın 80 milyon lira civarında olacağını düşünmekteydi.[156] Türkiye Almanya'yla yakınlaşsa bile müttefiki olan İngiltere ile de iyi ilişkilerini sürdürmekteydi. İlk önce 15 Eylülde Türkiye hükümeti ve İngiltere şirketleri arasında ticari anlaşma için görüşmeler başladı. Müzakerelerin en önemli konusu Basra yoluyla İzmir-Mısır arasında iletişim kurulması ve yük taşıma, boşaltma için İzmirde bir yer tesis edilmesi oldu. Bu yolla İngiltere Akdenizin doğu tarafındaki ticaret yolunu genişlendirmeyi düşünmekteydi.[157] 11 gün sonra artık 26 Eylül Ankarada Türkiye ve İngiltere arasındaki ticari görüşmelerde anlaşma yapıldı. İngiltere Türkiyeden 12 milyon kilogram

---

[152] Komünist Gazetesi, 21 Mart 1940,s.1.
[153] İzvestiya Gazetesi, 29 Mart 1940,s.2.
[154] Komünist Gazetesi, 5 Haziran 1940,s.2.
[155] Pravda Gazetesi, 30 Mart 1940,s.5.
[156] Komünist Gazetesi, 24 Haziran 1940,s.1.
[157] Komünist Gazetesi, 17 Eylül 1940,s.4.

tütün ve değeri 365 bin Türk lirası olan 27 ton Afyon aldı. Anlaşmada Türkiye ona verilen krediden yüzde yedisine İngiltereden, yüzde iyirmi beşine İngiltere kolonilerinden mal alacağı belirtilmişti.[158] 30 Eylül 1940 yılında *Komünist* gazetesinin verdiği bilgiye göre Türkiye son 8 ayda 74 milyon lira ihraç , 49 milyon lira ithal yaptı . Geçen yılın ayrı sürecinde bu ihraç 73 milyon lira, ithal 99 milyon lira civarında tekabül ediyordu. Türkiye ile ticaretde ilk yerde İtalya, ikinci sırada ABD, üçüncü ise İngiltere yer aldı. [159]

Türkiye sadece savaşan ülkelerle değil diğer Avrupa ülkeleriyle de ticari ilişkileri büyütmek istiyordu. Bunlardan en önemlisi Romanya ve Finlandiyaydı. Romanya ile yapılan görüşmeler sonrası 29 Eylülde değeri 35 milyon Türk lirası olan ticari anlaşma yapıldı. 1 yıllığına geçerli olan anlaşmada Romanya Türkiye'ye petrol gönderirken Türkiye Romanya'ya 20 milyon Türk lirası değerinde dokuma hammaddesi vereceği belirtildi. [160]23 Ekim 1940 yılında Finlandiya Dış Ticaret Departmanı Başkanı Yalantinin başında bulunduğu Fin delegasyonu İstanbul'a geldi. Finlandiya Bankası Başkanı Enire ve kağıt fabrikaları müdürleri bulunan delegasyonun üyelerinden biri maksadlarının ticari amaçlı olduğunu, Türkiyeden tütün ihraç ederek yerine kağıt vermek istediklerini belirtiyordu.[161]7 Ekim 1940 yılında ekonomik durumun kontrolden çıkması Hükümetin akılalmaz yaptırımlar yapmasına sebep olmuştu. Türkiyede "Milli Savunma Kanun"una göre Başbakanlık Kurulu devlet demiryolu ve deniz limanlarında çalışanların dinlenme gününü iptal etti ve iş saatini daha 3 saat uzattı.[162]

İtalya ve Yunanistan arasındaki savaş Türkiye'nin ticari ilişkilerine olumsuz etkisini gösterdi. Türkiye ve İtalya arasındaki ticaret Yunanistandan geçen demiryolu hattlarıyla gerçekleştiriliyordu. Savaşın patlak vermesiyle bu hat kapanmış ve İtalyadan Türkiyeye gelen mallar Yunanistan tarafından el konulmuştu. Türkiye için bu dönemde sadece 2 ticari yol açık görünüyordu. Bunlar Tuna nehri ve Basra şehrinden geçen yollardı.[163]İtalya ve Yunanistan arasındaki savaşın şiddetlenmesiyle Başbakanlık Kurulu Türkiye'nin Kırklareli, İstanbul, Edirne, Tekirdağ ve Çanakkalede 1 ay sürecek sıkıyönetim ilan etti.[164] 25 Aralıkta TBMM'de yapılan konuşmalarda Milli Korunma Kanunu 20 maddesini değiştirilmesine karar verildi. Kanunda ahali ve milli savunma ihtiyaçlarını sağlamak için ticari ve sanayi meseleler için özel kurumlar kurulması, bu ihtiyaclar için Türkiye hükümetinin her türlü eşyaları maliyet

[158] Komünist Gazetesi, 29 Eylül 1940,s.2.
[159] Komünist Gazetesi, 30 Eylül 1940,s.2.
[160] Komünist Gazetesi, 1 Ekim 1940,s.4.
[161] Komünist Gazetesi, 27 Ekim 1940,s.4.
[162] Komünist Gazetesi, 8 Ekim 1940,s.4.
[163] Komünist Gazetesi, 3 Kasım 1940,s.4.
[164] Komünist Gazetesi, 25 Kasım 1940,s.4.

fiyatına almak ve bu eşyaları satmak imkanına sahip olması gösterilmişti. Hükümet ayrıca çalışma saatlarini 3 saat artırabilecek ve gece işini yürürlüğe koya bilecekti. *Ulus* gazetesinin verdiği habere göre, Milli Korunma Kanunuyla ilgili Türkiye Başbakanı Refik Saydam Meclisde konuşma yaptı. Refik Saydam konuşmasında 11 aydır uygulanan Milli Korunma Kanunu'nun olumlu sonuçlar vermesine karşın Hükümetin bu 1 yıl içerisinde çok zorluklar çektiğini, pazar fiyatları üzerinde kontrolün sağlanmasında çok böyük problemler oluşturduğunu, bu problemi ortadan kaldırmak için kurulan özel kurumda uzmanlardan yoksun kalınması meselesini belirtti. Ayrıca savaşın daha çok arazilere yayılmasıyla ahali içinde spekülasyonun arttığını ve bu yüzden ihtiyat için çok sayda mal alınmasına sebep olduğunu söyledi. [165] 17 Şubat 1941 yılında Türk Hükümeti Milli Korunma Kanunu çerçevesinde Türkiye'nin 17 ilindeki (Ankara, Afyon, Karahisar, Amasya, Burdur, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Eskişehir, Isparta, Kayseri, Niğde, Kütahya, Kırşehir, Urfa ve Yozgat) tüm toprak sahiplerinden fazla tahılı hükümetin belirlediği fiyatda devlete satmaları için kanun tasarısı kabul etti.[166]

[165] Komünist Gazetesi, 29 Aralık 1940,s.4.
[166] Komünist Gazetesi, 18 Şubat 1941,s.4.

II Bölüm: Barbarossa harekatı'ndan Stalingrad savaşı'na kadar Türk-Sovyet ilişkileri

1.Barbarossa harekatı döneminde Türk-Sovyet ilişkileri

22 Haziran 1941 tarihinde sabah saat 4'te Alman Orduları Sovyetler Birliği'ne saldırdı. Saat 5:30'da Almanya SSCB Büyükelçisi Schulenburg Doğuya büyük bir ordu topladığı gerekcesiyle ülkesinin savaş kararı aldığını belirten telgrafı Molotova verdi. Almanya ile birlikte Sovyetlere Romanya da savaş ilan etti. Romanya savaşın başlama gerekçelerinden biri gibi Sovyet Uçaklarının Romanya hava üslerini bombalamasını gösteriyordu. Molotov, Romanya radyosunun yayımladığı bu haberi net bir dille yalanladı. [167]Almanya Sovyetler Birliği'ne kendinin ve müttefiklerinin 190 Tümeni, 3500 Tank, 3900 Uçakla saldırıya geçmişti. Bu uçaklar Almanya Hava Kuvvetlerinin yüzde 60'ını oluşturuyordu. Almanya'nın Sovyetlere saldırmasından sonra Türkiye tarafsızlığını ilan etti ve bunu 25 Haziranda Sovyet Hükümetine verdiği nota ile resmileştirdi. 26 Haziran 1941 yılında Türk Büyükelçi Aktay Vişinskiyle görüştü. Molotov, 3 gün önce Türk Hükümeti yetkilisine Sovyet-Alman savaşıyla ilgili resmi tutumunu sormuştu. Aktay, Vişinski'ye Türk Hükümeti'nin bu savaşta ciddi ve mutlak tarafsız olduğunu söyledi. Vişinskinin mutlak tarafsızlık nedir sorusuna Aktay, savaşan her iki tarafa aynı uzaklıkta cevabını verdi.[168] Almanlar Sovyetlere savaş ilan ettikten hemen sonra Molotov'un Berlin görüşmeleriyle ilgili görüşlerini gazetelerde bastılar. Böylece Almanlar Türkiye ve Bulgaristan'ı Sovyetlere karşı savaşa sokmak istiyorlardı. Molotov'un 27 Haziranda *TASS* haber ajansına verdiği açıklamasında Sovyetlerin Boğazlarda askeri üs istedikleri ile ilgili Almanların yaptıkları haberlerin yalan olduğu söyledi. Türkleri sakinleştirmek için Sovyetler İngiltere ile birlikte 10 Ağustos 1941 tarihinde Boğazlarda Montreaux anlaşmasına uygun Türkiye'ye garanti verdi. [169] 28 Haziranda Sovyet İletişim Bürosunun Başkanı Sergey Lozovski yabancı gazetecilere verdiyi demeçte Ribbentrop'un Türkiye ile alakali dediği sözlerine yanıt verdi. Ribbentrop 21 Haziranda açıkladığı Memorandumda Sovyetler Birliği'nin 1941 yılının Mart ayında Türkiye'ye verdiği garantinin Almanya'ya karşı düşman hareket olarak nitelendirdi. Lozovski şöyle söylüyordu: "*SSCB Türkiye'ye yapılacak her hangi saldırıda kendisinin bu savaşta tarafsız olacağını açıkladı. Almanya'nın Sovyetlere saldırısından hemen sonra İran, Afganistan ve Türkiye dahil olmakla bir çok ülke savaşta tarafsız olduğunu açıkladı. ABD aynı zamanda bu savaşta tarafsızdır. Bu*

---

[167] Komünist Gazetesi, 23 Haziran 1941,s.1.
[168] Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı, Dokumenti Vneshnoy Politiki 22 İyunya 1941-1 Yanvarya 1942, Moskova, Mezhdunarodnoye Otnosheniya Yayınları, 2000,s.44.
[169] Nezhinskiy, s.453-454.

mantıkla şimdi bu ülkeler Almanya'ya karşı düşmanca tavır almış mı bulunuyor? Diğer mesele Boğazlar Meselesidir. Hitler yaptığı açıklamada Molotovun Berlindeki görüşmelerde Sovyetlerin Boğazların Türkiyeden alınması gerektiğini söylediğini belirtiyor. Bunların hepsi yalan ve iftiradır. Hitler bu yalanlarla Türkiye'yi Sovyetlerin üzerine kaldırmak niyetindedir." [170]29 Haziran 1941 yılında Aktayla Vişinski'nin görüşmesinde Aktay, Alman-Sovyet savaşı başlandığı gün Saraçoğlu'nun von Papeni tebrik ettiyi ile ilgili haberlerin yalan olduğunu açıkladı.

Halk Komiserleri Sovyeti Başkanı Stalin, 10 günlük suskunluktan sonra 3 Haziran 1941 tarihinde radyo ile halka seslendi: "*Yoldaşlar! Almanların 22 Haziranda hain saldırısı devam ediyor. Hitler'in orduları Litvanya'yı, Letonya'nın büyük parçasını, Batı Belarusya ve Batı Ukrayna'nın bir kısmını ele geçirmişler. Almanların bu başarılarının sebepi savaşa hazırlıksız yakalanmamız oldu. Bu ordu ilk defa bizim topraklarımızda ciddi direnişle karşılaştı. Alman ordusu düşünüldüğü gibi çok güçlü değil. Birinci Dünya Savaşındaki Almanyayla ilgili böyle sözler söyleniliyordu. Ancak Fransız ve İngilizler onları diz çökdürtü. Aynı sonu Rus topraklarında yok edilen Fransızların başına geldi. Vatanımızın bağımsızlığı için yaptığımız bu savaşta tüm dünyanın bağımsız halkları bizim tarafımızda olacaktır. Britanya Başbakanı Churchill ve ABD başkanının yardım için hazır olduğunu söylemesi bu kabildendir. Bizim tükenmez kuvvetlerimiz var ve yakında düşman bunu duyacaktır."* [171] Almanya-SSCB savaşı Türk basınını iki yere ayırmıştı. Liberal ve Sol görüşlü yazarlar bu savaşda Sovyetleri, milliyetçi yazarlar ise Almanya'yı destekliyordu. Savaşın ilk günlerinde Türkiyede yayımlanan *Vatan* gazetesi Almanların tez bir zamanda Sovyetleri mağlup etme konusunda yaptığı haberlerin gerçeyi yansıtmadığını ifade etti. Kızıl Ordunun Finlandiyadaki savaşda yetindiği tecrübe hızlı Alman saldırı metoduna karşı etkili oldu. Gazete sonda Rusya gibi uçsuz bucaksız bir arazide savaşan Alman askerlerinin inancını kaybetmeyeceğini düşünmenin zor olacağını belirtti. *Yeni Sabah* gazetesinde Sovyet Alman savaşı ile bağlı makalede General Koçer Sovyet Ordusunun hızlı manevra yapabilecek kalitede ordusu olduğuna, yüzbinlerce paraşüt birlikleri ve pilotları olan bir kuvvete sahip olduğunu, böyle bir ordunun savunma gücüne hiç bir şüphe olmadığını yazıyordu .[172] *Vakit*, *Yeni Sabah* ve *Tasvir-i Efkâr* gazeteleri Stalin'in 3 Temmuz radyo konuşmasını tüm ayrıntılarıyla birlikte bastı. *Tasvir-i Efkâr* gazetesi Stalin'in konuşmasından bahsedereken Sovyet halkının Vatan savaşı verdiğini ve bu savaşın Almanya taraftan işgal edilen tüm milletlerin bağımsızlık savaşı

[170] Komünist Gazetesi, 1 Temmuz 1941,s.2.
[171] Komünist Gazetesi, 3 Temmuz 1941,s.1.
[172] Komünist Gazetesi, 6 Temmuz 1941,s.4.

olarak nitelendiriyordu[173] Türkiye Başbakanı Refik Saydam, 4 Temmuzda Parlamentoda yaptığı konuşmasında Almanya'nın Sovyetlere karşı savaşında tarafsız olduklarını ve gelecekte de bu tarafsızlık politikasını devam etdireceklerini dile getirdi. Refik Saydam bu politikanın Sovyetlerle imzaladığı anlaşma gereğine tam uygun olduğunu belirtti. Almanya ve İtalya ile ilişkilerinin iyileşdiğini söyleyen Saydam, İngiltere ile ilişkilerin karşılıklı güvene dayalı olduğunu söyledi. [174] Gazetelerde savaşla ilgili farklı fikirler olsa da Türk politikacılar için Almanların Sovyetlere saldırması bayram etkisi yapmıştı. Faik Ahmet Barutçu kendi hatıralarında yazıyordu: "*Meclisin koridorunda Başbakan Şükrü Saraçoğlu ile karşı karşıya geldim ve ona "Gazamız mübarek olsun*" söyledim. *Saraçoğlu ise her kesi tebrik ediyorum söyledi."*[175] Mareşal Fevzi Çakmak savaşın 1 haftaya bitmeyeceği halde yazık olacağını söylüyordu. Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi von Papen de Berline gönderdiği telgrafta Saraçoğlu'nun onu telefonla aradığını ve bol şans dilediğini iletti. 22 Haziranda *Cumhuriyet* gazetesinde Hitler'in Atatürk'ü anlayan yegane lider olduğunu belirten yazı yayımlanmıştı.[176]Ingilizler, Türklerin Almanya'nın Sovyetlere saldırmasına sevinmelerine çok şaşırmıştı. İngiltere Dışişleri Bakanlığı Rusların komşuları olduğunu ve bunu unutmayacaklarınıyla ilgili Türk yetkililerini uyarmıştı.[177]8 Temmuz 1941 yılında Sovyetlere karşı savaşın 17. günü tamamlandığında Hitler, İngilizlerin Yakın Doğuda hakimiyetinin karşısını almak için 4 tank tümeni kurmuştu. Bunlardan 2 Tümen Bulgar-Türk sınırında olmalı ve Türkiyenin İngilizlerle Almanyaya karşı hareket etmemesi için tehdit rolünü uygulamalıydı. [178] Almanlar Sovyetlere karşı kullanılması için tarafsız Türkiye sularından Karadenize askeri gemiler geçirmek niyeti vardı. Almanya bunun için gemileri ticari gemi olarak maskeliyordu. Sovyetlere karşı savaşdan sadece 2 hafta sonra böyle bir gemi Müttefikler tarafından tespit edildi. 12 Temmuz 1941 yılında Sovyet Türkiye Büyükelçisi Vinogradov Türkiye Hükümetine 9 Temmuzda Alman askeri gemisi olan "Zeefalke"nin Karadenize geçmesi ile ilgili itiraz notası verdi. Sovyetler bunun Montreaux anlaşması prensiplerine uygun olmadığını Numan Menemencioğluna belirtti. Önce Türkiye Dışişleri Bakanlığı böyle bir geminin geçmesini kabul etmedi, 18 Temmuzda böyle bir geminin geçtiğini ancak askeri değil ticaret gemisi olduğu söylendi. [179]

---

[173] Komünist Gazetesi, 9 Temmuz 1941,s.2.
[174] Komünist Gazetesi, 8 Temmuz 1941,s.4.
[175] Naumkin, s.393.
[176] Kireev, s.244.
[177] Tamkin,s.30.
[178] Franz Halder, Voyenniy Dnevnik 1941-1942 , Moskova , Astrel Yayınları, 2010,s.126.
[179] Naumkin, s.394.

Barbarossa harekatı haberinden sonra Churchill radyo ile konuşmasında geçmişte olan ideolojik anlaşmazlıkları bir kenara atarak bu savaşda İngiltere olarak Sovyetler Birliği'nin yanında olduğunu açıkladı. Almanya'ya karşı savaşta 12 Temmuz 1941 yılında SSCB ve Birleşik Krallık arasında birlikte hareket etmeleri hakkında protokol imzalandı. SSCB'den bu anlaşmayı Halk Dışişleri Komisseri Molotov, Birleşik Krallık'tan vekaleten Britanya SSCB Büyükelçisi Stafford Cripps imzaladı. [180] Sovyetler ve Birleşik Krallık savaşın başında Türkiye'nin tarafsız tutumundan memnundu. Türkiye Almanya'nın karşısını keserek İngiltere için Suriye, Irak ve İran , Sovyetler için ise Kafkasya'yı korumuş oluyordu. Stalin hatta bunun için Türkiye'yi ödüllendirmeği düşünüyordu. 16 Aralık 1941 yılında İngiliz Dışişleri Bakanı Edenle yaptığı konuşmasında Türkiye'nin tarafsız devlet olması için ona Bulgaristan'ın Burgaz bölgesini, On İki Adada bir kaç ada ve Suriyede bir kısım toprak verilmesini teklif etmişti. [181]

Almanya SSCB arasındaki savaşı Türk basını dikkatle izliyordu. *Yeni Asır* gazetesi Kızıl Ordunun Almanlar karşısında zayıf olduğunu gösteren hiç bir belirti görünmediğini yazdı. 24 yılda Vatanına bağlı büyük bir nesil yetişdiğini söyleyen gazete Almanların bu sınavdan nasıl çıkacakları belirsiz olarak devam ediyor. *Ulus* gazetesi yazarı Faik Rıfkı Atay Almanların işgal etdiği topraklarda erzak sıkıntısı çekdiğini ve bunun da Almanların işini zora soktuğundan bahsetti. *Ulus* gazetesi Dış Politika yazarı Ahmet Şükrü Esmer Almanların işgal etdiği bölgelerde yiyecek, benzin sıkıntısı çekdiklerinden bunların hepsi yeniden Almanyadan getirilecek olması Almanlara pahalıya patlaya bileceğinden bahsediyordu. Yazara göre, bu gidişatla Almanların Rusya'yı işgal etme planları da Napoleonda olduğu gibi kendileri için felaketle sonuçlana bilir. [182] *Yeni gün* dergisi Voroşilov, Timoşenko ve Budyonninin fotoğraflarını bastı. Gazete Kızıl Ordu'nun Almanlara büyük bir direniş gösterirken, bazı bölgelerde taaruza geçtiğini haber verdi. *Yeni Asır* gazetesi Almanya tarafta savaşa giren devletlerin ahalisi bağımsızlık umuduyla yaşadığını ve zülme nefret ettiğini yazdı. Gazete bu devletleri Almanyanın kurbanı olarak nitelendirdi. [183] *Tan* gazetesinde *Bulgaristan kime karşı hazırlanıyor?* isminde makale çıktı. Makalede çevresinde savaş durumu olmadığı halde Bulgaristan'ın savaşa hazırlandığı ve Türkiye sınırında yeni istihkamlar kurduğu belirtiliyordu. Bulgaristan Türkiye sınırında yeni uçak üsleri için hazırlık yaptığını ve bu uçak üslerinin Alman Mühendisler tarafından yapıldığını yazdı. Makalede Almanların niyetinin

---

[180] Komünist Gazetesi, 14 Temmuz 1941,s.1.
[181] Naumkin, s.391.
[182] Komünist Gazetesi, 14 Temmuz 1941,s.4.
[183] Komünist Gazetesi, 18 Temmuz 1941, s.2.

Karadeniz çevresini ele geçirmek ve Tuna nehriyle Karadenize gemiler getirmek olduğu söylenildi. Buna en büyük sebep gibi Romanya'nın Karadeniz limanı Köstence şehrinin Sovyet uçaklarıyla bombalanması gösteriliyor. Gazete Bulgaristanın askeri önlemlerinin Türkiye için hoş hiç bir etki bırakmadığını da ekliyor. [184] Yelnya şehri yakınlarında 52.i Alman Alayını mağlup eden Sovyet birlikleri Türkiye'nin Avrupa sınırlarına ait gizli belge ve haritalar buldu. Almanların 52'ci birlikleri savaş başlamazdan önce Doğu Prusya'ya Bulgaristan taraftan getirilmişti. Belgelerin içinde Türkiye'nin Avrupa sınırında olan askeri fabrikaların, silah depolarının fotoğrafları bulundu. Bu gizli belgeler Almanların Türkiye'ye karşı agresif planlarının gerçek yüzünü gösterdi. 25 Haziranda Sovyet İletişim Bürosunun Başkan Müavini Sergey Lozovski yabancı muhabirlere verdiyi demeçte; Sovyet Ordusu'nun 15 Haziranda 52.i Alman Kimyasal Alayını mahv ederken ele geçirdikleri gizli belgeler hakkında bilgi verdi. Lozovski Almanların aynen Sovyetlere yaptığı gibi aniden Türkiye'ye saldırmasına büyük olasılık gibi bakıyor. Ele geçirilen haritalar Türkiye'nin askeri mühimmat, deniz limanları ve demiryolu yerlerinin çok detaylıca araştırıldığını gösteriyor. *Reuters* ajansı muhabirinin bu belgeleri Türkiye'ye vermeyi düşünüyormusuz sorusuna Lozovski bu yakınlarda bununla ilgili bilgiyi Türkiye'ye aktaracaklarını belirtti.[185] Türkiye'nin yarıresmi gazetesi *Ulus* Lozovskinin açıklamalarına değinerek Almanya'nın Türkiye üzerine saldırı planlarını "Almanlar Türkiye üzerine taaruza hazırlanıyorlar" isimli başlıklı yazını gazetenin ilk sayfasında yerleştirdi. [186]

Savaş devam ettiği süreçte savaşan tarafların bazı uçakları Türk sınırlarını ihlal ediyordu. *New York Times* gazetesi Türkiye'nin uçaksavar topçu birliyi Efes bölgesinde bir İtalyan İstihbarat uçağını düşürdüğünü belirtti. Sınır ihlalini yaparken ikazlara aldırış etmeyen Uçağın mürettebatı hayatını kaybetti. Gazete Karacadağ'ın yakınlığında Karadeniz sınır ihlali yapan Alman istihbarat uçağının da Türk topçuları tarafından düşürüldüğünü yazdı. [187]

2. Almanyanın Türk halklarını Sovyetlere karşı kullanma siyaseti

Almanların Sovyet topraklarında başarıyla ilerlemeleri Turancı fikirlerin ortaya çıkmasına sebep oldu. Papen 5 Ağustos 1941 yılında Dışişleri Bakanlığına gönderdiği mektupta Turancıların 1918 yılında kaybettikleri Azerbaycanı yeniden topraklarına katmak istediklerini

[184] Komünist Gazetesi, 20 Temmuz 1941, s.4.
[185] Komünist Gazetesi, 27 Temmuz 1941, s.2.
[186] Komünist Gazetesi, 30 Temmuz 1941, s.1.
[187] Komünist Gazetesi, 27 Temmuz 1941, s.4.

yazıyor ve bunların başındakilerinin çoğunun Kafkasya kökenli olduğunu söylüyordu. Papen örnek olarak Zeki Velidi, Ahmet Şükrü Oğuz, Nuri Paşa, Ahmet Cafer ve diğerlerinin isimlerini mektupta belirtiyor ayrıca Türkiyenin Afganistan Büyükelçisi Memduh Şevket Esendal'ın bu grupla bağlantısı olduğunu yazıyordu. Sovyetler ve İngiltere'nin 10 Ağustos 1941 yılında birlikte ilan ettikleri deklarasyonda Türkiye toprak bütünlüğüne saygı göstermeleri ve Faşist Bloku ülkelerinden her hangi saldırıya maruz kaldıkları takdirde yardım yapılacağı ile vaatleri Türkiye'nin Alman yanlısı politikacılarına da büyük etki gösterdi. [188] Türkiye'nin Almanya Büyükelçisi Hüsrev Gerede, Almanya Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Ernst von Weizsäckerle görüşmesinde Kafkasyada yaşayan Türklerden Sovyetlere karşı propaganda yapılabileceğini ve Kafkas halklarını birleştirerek Türk Devleti kurula bileceğinden bahsetti. Gerede Bakü'nün Türkçe konuşan şehir olduğunu da ilave ediyordu. Bu görüşmeyle olan bilgileri Ernst von Weizsäcker Dışişleri Bakanı Ribbentropa 1941 yılı Ağustos ayında gönderdi[189] 5 Ağustosda Almanya Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Weizsäcker Ribbentropa Türkiye'nin Alman Büyükelçisi Hüsrev Gerede ve danışmanıyla konuşulan Sovyetlerdeki Türk halkları ile ilgili bilgi verdi. Weizsäcker, Türkleri antisovyet isyan için kullanmanın akıllıca bir fikir olduğunu ve ileride tüm Kafkas halklarından oluşan tampon bir devlet kurulması gerektiğini belirtti. Weizsäcker Türk Büyükelçinin düşüncelerinin von Papen ile konuşan Ali Fuad Erden'in fikirlerine benzediğini söyledi. [190] 2 Eylül 1941 yılında Türkiyedeki Kafkas kökenli mültecilerle ilgili Türkiyede aktivitelerini artırmasıyla ilgili NKVD üyesi Kabulov rapor hazırlamıştı. Rapora göre, başkanlığını Miryakub Mehtiyev'in yaptığı 30 kişilik grup Ankarada von Papenle irtibata geçti ve Türkiye Dışişleri Bakanlığı için Kafkasya projesi için memorandum hazırladı. Hamid Ataman, Mamed Ali Resulzade, Kerim Zeynalov'un bulunduğu Ankara Müsavatçılar grubuna ise Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti başkanı Mehmet Emin Resulzade önderlik yapıyordu. Türkiye'ye Atatürk zamanında girmesi yasak olan Müsavatçılara ve Resulzade'ye siyasi dengelerin değişmesi nedeniyle ülkeye dönmesine izn verilmişti. [191] 1941 yılı Eylül'ünde Berlin'e Pantürkistlerin temsilcisi gibi Enver Paşanın kardeşi Nuri Paşa geldi. Almanya ile yapılan yarıresmi görüşmelerde maksat Turancıların Kafkasya planı ile Almanları bilgilendirmekti. Nuri Paşa Ernst von Weizsäcker'a Kafkasya'nı iyi tanıdığını ve orda Sovyetlere karşı yüzbinlerce insanı ayağa kaldırabileceğinden bahsetti. Nuri Paşa ayrıca Almanya'nın Sovyetleri mağlup ettiği bu

---

[188] V.L.İsraelyan, Diplomatiya V Godi Voyni 1941-1945 , Moskova, Mezhdunarodnaya Otnosheniya Yayınları, 1985, s. 17.
[189] Kireev,s.245.
[190] Nazi Almanyası Dışişleri Bakanlığı Belgeleri, s.41.
[191] SSCB Devlet Güvenlik Komitesi, Nachalo 1 Sentyabrya-31 Dekabrya 1941 Goda, C.II, Moskova, Rus Yayınları, 2000,s.7-8.

durumda Atatürk'ün milli sınır politikasının yanlış olduğunu belirtiyordu.[192] 1941 yılı sonbaharında Hitlerin davetlisi olarak Doğu Cephesini ziyaret eden Türk general Ali Fuat Erden, esir alınan Türk kökenli Sovyet askerleriyle görüştü. Türk Hükümet temsilcileri aslında bu esirlerden Sovyetler aleyhine kullanmak için önemli bilgiler alıyorlardı. 28 Ağustos 1941 yılında Türk halkları meselesiyle ilgili Franz von Papen Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile görüşmesinde müzakere etti. İnönü, von Papene verdiği azarlayıcı cevabında bu meseleyle ilgili ancak Sovyetler tam mağlup olduktan sonra ve Türkiye Hükümeti isterse yapılacağını söyledi. 1941 yılının son baharında İnönü Doğu Cephesine Generaller Erkilet ve Ali Fuat Erden'i gönderdi. 15 Ekimden 5 Kasıma kadar Odessa ve Nikolayev şehirlerinde gezen Generaller Türk kökenli savaş esirleri ile görüştü. Ali Fuat Erden İnönü'ye yazdığı mektubunda Sovyetlere karşı savaşın yakın zamanda biteceğini belirtti.[193]

3.Sovyetlerin İrana girmesi ve Türk basınında Doğu cephesiyle ilgili haberler

1941 yılının yaz aylarında Sovyetlerle Birleşik Krallık Türkiye ile ilgili siyasi hattı tamamen aynı tutumdaydı. Birleşik Krallık Dışişleri Bakanı Anthony Eden Avam Kamarası'nda konuşmasında Türkiye ve İngiltere arasındaki ilişkilerden bahsederken bu dostluğun teminatı olan İngiltere-Türkiye anlaşmasını gösterdi ve bu dostluğun yalnızca savaş zamanı değil savaşdan sonra da devam edeceğine emin olduğunu belirtiyordu. Atatürk'ün kurduğu devletin bölgenin barış siyasetinde önemli yeri tutacağını söyleyen Eden savaşdan sonra Türkiye'nin Savaşan Devletler arasında barış köprüsü rölünü oynamak istediğiyle ilgili haberleri net dille yalanladı. [194]İngiliz Sovyet yakınlığı tarafsız ülkeler basınında Türkiye üzerinden pazarlık yapılması söylentilerini de beraberinde getirdi. İsveç gazetesi *Stockholm Tidningen* SSCB ve Birleşik Krallık arasında gizli bir anlaşmanın imzalandığı ve bu anlaşmaya göre İngiltere Sovyetlerin İstanbul ve Çanakkale boğazları üzerinde Sovyet hakimiyetini tanıdığını açıklayan haber yayımladı. Bu türlü haberlerin çoğalması Sovyet politikacıların Türkleri rahatlatmak için açıklama yapmasına sebep oldu. 10 Ağustos 1941 yılında Sovyetlerin Türkiyede büyükelçisi Vinogradov, Saraçoğluyla görüşmesinde Sovyetlerin Montreaux anlaşmasına sadık olduğunu ve boğazlarla ilgili hiç bir iddiasının olmadığını söyledi. Vinogradov ayrıca Sovyetlerin Britanya Hükümetiyle birlikde Türkiyenin arazi bütünlüğüne

[192] Kireev,s.247.
[193] Naumkin, s.397.
[194] Komünist Gazetesi, 9 Ağustos 1941,s.2.

saygıyla yanaştığını ve her hangi Avrupa devletinden saldırıya maruz kaldığı durumda yardım edeceğine söz verdi. [195]

1941 yılı Ağustos ayında Doğu cephesinde şiddetli çatışmalar devam ederken Türk gazeteleri Almanların 4-6 hafta içinde Sovyetleri çökdürecekleri ile ilgili planlarının yok olduğu açıklamaktaydı. *Tasvir-i Efkâr* gazetesi Almanların savaşı 4-6 hafta içinde bitirecekleriyle ilgili vaatlarinden hiç bir görüntü kalmadığını yazdı. Sekiz haftadır devam eden savaşta Sovyetlerle savaşın zorlu olduğunu kabul etmeye mecbur oldular. Gazete Sovyet hava üslerinin hepsinin yok edildiğini açıklayan Alman resmi haberleriyle alay ediyordu. Gazete buna en büyük örnek olarak Berlini bombalayan Sovyet uçaklarını gösteriyodu. *Tan* gazetesi 7 haftalık çatışmalardan sonra Sovyetlerin yenilmemesinin Almanyanın işgalinde olan halkların içinde de faşizmin yok edileceğiyle ilgili olan umutları artırdığını yazdı. [196] Rusyadaki savaşın Kırımda tıkanması Almanyanın Sovyetlere Türkiye üzerinden askeri harekat yapacağı ile ilgili haberlerin ortaya çıkmasına da neden oldu. Beyrutda yayımlanan *Maten* gazetesi "Türkiye için tehlike" ismindeki makalede Almanların Rus topraklarında başarısızlığından sonra Yakın Doğuda savaşın artma ihtimalinin büyük olduğunu yazdı. Savaşın Rusyaya doğru kaymasından sonra Yakın Doğu savaştan uzakta kalacağıyla ilgili olan gözlemler itibarini yitirdi. Sovyetleri kalbinden vurmak için Hitler bu defa Türkiye üzerinden taaruza geçmeli olduğunu söyleyen gazeteye göre, bu yol mutlaka Çanakkale ve İstanbul boğazının ele geçirilmesiyle mümkün hale gelebilir. [197]Kırımda şiddetli çatışmalar devam ederken Alman Ordusu Komutanı Feldmareşal Erich von Manstein ilginç bir açıklamasıyla akılda kaldı. Manstein Kırım'ın ele geçirilmesini 2 taraftan önemli buluyordu. Kırım'ın alınması Romanyadaki petrol kaynaklarının savunması için hayati öneme sahipti, Manstein ikinci sebep olarak ise Kırım'ın ele geçirilmesinin Türkiye'nin savaştaki tarafsız tutumuna etki edeceğini düşünüyordu. [198]*Yeni Sabah* gazetesinde millet vekili ve gazeteci Cahit Yalçın Almanya'nın işgalinde olan devletlerin insanları hakkında makale yazdı. Makalesinde Anadolu telgraf ajansının Berlin muhabirinin verdiği haberden örnekler veren Yalçın, hergün Polonya'nın başkenti Varşovada 300 kişinin ölmesinin insanlık dramı olduğunu söyledi. Yalçına göre Almanya'nın işgal etdiyi diğer ülkelerdeki durum Varşovadan

---

[195] Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı, C.II, s.226.
[196] Komünist Gazetesi, 17 Ağustos 1941, s.4.
[197] Komünist Gazetesi, 18 Ağustos 1941, s.2.
[198] Cristopher Ailsby, Plan Barbarossa.Vtordzeniya Fashistkikh Voysk Na Territoriyu SSSR. 1941, Moskova, Tsentropoligraph yayınları, 2010,s.133.

farklı değildir. Cahit Yalçın tüm olanlardan sonra Almanların Amerika ve İngiltere'nin itibarını hiç bir zaman gölge düşüremeyeceğini yazıyordu. [199]

Savaşın başında İran cumhurbaşkanı Rza Pahlevi Nazilerin ırkçı teorilerine sempati duyuyordu. Almanların İranda casuslarının çoğalması ve Doğu cephesinde başarıyla ilerlemeleri Sovyetlerin güney sınırında tehlike oluşturmaktaydı. Büyük Britanya da zengin petrol kaynakları olan İranın Almanya'nın eline geçmesini istemiyordu. Karşılıklı anlaşmayla Britanya güneyden, Sovyetler ise kuzeyden İrana operasyon yapılması kararlaştırıldı. 25 Ağustosda SSCB Halk Dışişleri Komiseri Vyaçeslav Molotov İranın SSCB Büyükelçisi Muhammet Sait'e verdiği notasında 26 Şubat 1921 yılında imzalanan Sovyet-İran anlaşmasının altıncı maddesi uyarınca kendi arazilerini savunmak itibari ile Sovyet Ordusunun İran'a müdahele edeceklerini belirtti. Sovyet-İran anlaşmasına göre, İran arazilerinde Sovyetlerin arazi bütünlüğüne tehdit oluştuğu takdirde SSCB ordusunu İrana dahil etme hakkı vardı. Notada Molotov Büyükelçiye İrana şu ana kadar Alman istihbarat şefleriyle ilgili 3 defa bilgi verdiklerini ancak bununla ilgili İran tarafının hiç bir önlem almadığını açıkladı. Molotov bu yapılan harekatın asla İran halkına çevrilmediğini ve SSCB arazisine tehlike ortadan kalktığında ordunu geri çekeceğini söyledi. [200] 26 Ağustosda Sovyet Ordusu İrana dahil olarak Erdebil, Tebriz, Lisar ve Dilmanı ele geçirdi. [201] Vinogradovla Saraçoğlu'nun 30 Ağustos 1941 tarihindeki görüşmesine Sovyet Hükümetinin İran'a verdiyi nota müzakere edildi. Saraçoğlu Vinogradovdan notanın mümkünse kopyasını istedi. Vinogradovun belgenin Fransızcası hazır olduğu zaman bunu ileteceğini söyledi. Saraçoğlu 2 gün önceye kadar İran sorununun savaş olmadan halledileceğine umduğunu söylemişti. İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden, Coventry şehrinde yaptığı açıklamada Sovyetlerin savaşa girmesiyle düşmana karşı insan rezervlerinin arttığını, iki bin millik cephede Almanlara karşı savaşan Sovyetlere İngilterenin her türlü silah yardımı yapacağını belirtti. İngiltere ve Sovyetlerin İrana girmesine de değinen Eden mevcut duruma göre böyle yaptıklarını, askeri koşullar olanak verdiği zaman her iki ülke askerlerini İrandan çekeceklerini açıkladı. Eden, SSCB ve Polonya arasında imzalanan anlaşmadan , İngiltere ve Sovyetlerin Türkiye için verdikleri ortak deklarasyonun İngiltere için önemli olduğunu belirtti. [202]

---

[199] Komünist Gazetesi, 24 Ağustos 1941,s.4.
[200] Komünist Gazetesi, 26 Ağustos 1941,s.1.
[201] Komünist Gazetesi, 28 Ağustos 1941,s.1.
[202] Komünist Gazetesi, 2 Eylül 1941,s.1.

Sovyet İletişim Bürosunun Başkan Müavini Sergey Lozovski yaptığı açıklamada faşist bloku ülkelerinde basında çıkan haberlere yanıt verdi. Lozovski 8 Eylülde İtalyanın *Il Popolo d'Italia* gazetesi Sovyet direnişinin en önemli kısımı geçilmişdir başlıklı manşetini değerlendirdi. Lozovski aynı gün 26 günlük savaşdan sonra Sovyet Ordusunun Yelnya şehri yakınlığında Almanların 8 tümen birliğinin yok edildiğini iletti. Alman gazetelerinin bu yakınlarda Sovyetlerin İrana girerken nüfusun çoğunluğunun sınırlara kaçtığı, Sovyetlerin İranı Sovyetleştirmek niyeti olduğu ve İran Türkiye sınırında Türk Ordusuyla Sovyet Ordusu arasında çatışmalar olduğuyla ilgili haberlerin hepsi yalan ve iftiradan oluşmaktadır.[203] Türkiye'nin *Akşam* gazetesi Almanların hiç bir yerde görmediği direnişi Sovyetler Birliği'nde gördüğüyle ilgili makale yayınladı. Makalede, Sovyetlerin çok büyük insani yedek güçlerinin olduğunu ve savaşan asker ve subayların sona kadar direndiklerinden bahsediliyor. Fransada olduğu gibi olaylar Sovyetler Birliği'nde gözükmüyor. Burda düşmanın devletin içine girmesini bekleyen beşinci kol yoktur. [204] Türk gazetesi *Cumhuriyet* Hitler müttefiklerinin Alman faşistleri için kendi hayatlarını kurban vermek istemediğinden bahsediyor. Gazetenin yazdığına göre, Macaristan kendi ordusunu 1 Milyona kadar kaldırsa bile cepheye 40 ve ya 50 bin civarı asker gönderiyor. Hitler Mussoliniden cepheye daha çok asker vermeyi talep etse bile Mussolini silah eksikliği yüzünden bu isteğe sıcak bakmıyor.

Savaşın kritik dönemine dahil olarken SSCB Almanyaya karşı savaşan devletlerle ilişkilerine önem veriyordu. Türkiye bu açıdan diplomatik koridor rölünü oynamaktaydı. Barbarossa Harekatından 2 gün sonra 24 Haziran 1941 yılında SSCB Vichi Fransasıyla diplomatik ilişkilerini keserek Türkiyede bulunan Sürgündeki Fransa Hükümeti temsilcileri ile diplomatik temasa geçti. İlk olarak Sovyetlere diplomatik ilişki teklifini Charles de Gaulle'nin Türkiyede temsilcisi Geraud Jouve Sovyet Büyükelçisi Vinogradovla olan görüşmesinde dile getirdi. 26 Eylülde SSCB ve Sürgündeki Fransa Hükümeti ile karşılıklı nota mübadelesi yapıldı. Bu mübadeleyle SSCB Fransa'nın varisi olarak Sürgündeki Fransa Hükümeti'ni resmen tanıdı . [205]

[203] Komünist Gazetesi, 11 Eylül 1941,s.1.
[204] Komünist Gazetesi, 12 Eylül 1941,s.2.
[205] İsraelyan,s.16.

4.Moskova savaşı zamanı siyasi gelişmeler ve bunun Sovyet basınında yeri

Arjantin gazetesi muhabiri *Kritika* 3 Ekimde Hitler'in yaptığı açıklamayla ilgili Sovyet İletişim Bürosu'nun Başkan müavini Sergey Lozovskiye soru sordu. Sergey Lozovski buna şöyle cevap verdi: "*Hitler radyo ile konuşmasında Molotov'un geçen yıl Kasım ayında Hitlere 4 şart ileri sürdüğünü açıkladı. Bunlar Finlandiya'nın ortadan kaldırılması, Almanya'nın Romanya'ya verdiği garanti meselesinin Sovyetlere karşı olup olmadığı, Sovyetler'in Bulgaristan'a verdiği garanti ve Çanakkale boğazının işgali meselesi oldu. Sovyetler Berlin görüşmeleri sırasında Finlandiya'nın ortadan kaldırılması meselesi ortaya atmadı, bunun yerine Finlandiyadaki Alman askerlerinin ülkeden çıkarılması meselesini ortaya attı. İkinci mesele Almanya Romanya'ya garanti vermesi meselesini Sovyetlerle danışmadı ve Molotov-Ribbentrop anlaşmasını bozarak resmen Romanya'yı işgal etti. Aynı taktiği Finlandiya meselesinde de yapan Almanlar Sovyetlere karşı ona komşu olan ülkelerde askeri üs yaparak onları savaşa çekti. Bulgaristan meselesine gelince Hitler Mussolini ile birlikde Romanya'yı işgal ederken Bulgaristan bağımsızlığının garantisi için Sovyetlere müracaat etti. Sovyetler bunun için kendi temsilcisi Sobolev'i Bulgaristan'a gönderdi. Biz 1939 yılında Bulgaristanla saldırmazlık anlaşmasını istiyorduk. Ancak Bulgaristan bizden uzaklaşarak Almanya'ya yaklaştığı için bizim teklifimizi reddetti. Dördüncü meseleye gelince, Hitler her zaman Sovyetlerin Karadeniz boğazlarını işgal edecek diye kıvranıp duruyor. Biz 1941 yılının Mart ayında Türkiye ile anlaşma imzaladık. Saldırmazlık anlaşmasına göre, eğer Türkiye her hangi bir devlet tarafından saldırıya maruz kalırsa Sovyetler bu savaşta tarafsız olacaktır. O zaman Hitler bu anlaşmadan memnun olduğunu açıklamıştı. Şimdiyse bunu büyük bir savaşa bahane olarak ortaya koyuyor. Berlin konuşmalarından sonra Kasım ayında Alman gazeteleri konuşmaların her iki ülke çıkarlarına uygun bir şekilde sonlandığı hakkında resmi yazılar yayınladılar. O zaman çıkarlarına uygun söyledikleri halde bugün bunu savaşa bahane olarak ortaya atdıklarından nasıl bir yalancı olduklarını kendiniz de görmüş oldunuz.*[206]

1941 yılı Ağustos ayında Atlantik Bildirisi yayımlandıktan sonra Müttefikler arasında ilk defa üçtaraflı görüşme Moskovada yapıldı. 29 Eylül-1 Ekim arasında yapılan Moskova konferansında görüşmelerde Sovyetlere yapılacak yardım meselesi müzakere edildi. 30 Eylülde Stalin ile İngiltere Tedarik Bakanı Lord Beaverbrook ile konuşmasında Türkiye'nin savaşa girilmesi ile ilgili konu tartışıldı. Beaverbrook Sovyetlere yapılan askeri yardımlarla

[206] Komünist Gazetesi, 9 Ekim 1941,s.2.

ilgili konuşarken Türkiye'nin İngiltere'ye sıcak baktığını ve bu yüzden onlara da yardım etmek istediklerini söyledi. Stalin Türkiye'nin Almanya'ya taraf gitmemesinin iyi olacağını ancak Türkiye'nin kendisini İngilterenin müttefiki gibi göstermediğinin altını çizdi, ayrıca Stalin Türkiyenin tarafsız devlet olduğunu da unutmamak lazım olduğunu söyledi. Beaverbrook cevabında Türkiye ile ittifak kurmak istediklerini, şu anda Türkiyenin Irak ve İranda kendilerine çok yardımı dokunduğunu belirtti. Stalin Türkiye'nin Bulgaristanla Almanya'nın ittifakından korktuğunu ileri sürerek böyle bir ittifakın mümkün olamayacağınının altını çizdi. [207]

Ulus gazetesi Dış Politika yazarı Ahmet Şükrü Esmer makale İtalya ile ilgili makale yazdı. İtalya'nın bu savaşta çok büyük hatalar yaptığını yazdı. Esmer'e göre, İtalya savaşa Almanya'ya sadakatli olduğu için değil İngiltere'nin çökeceğiyle ilgili varsayımları kabul ederek girdi. Son 16 ay içinde İtalya Afrikadaki tüm topraklarını kaybetti. İtalyan filosu tamamen dağıldı. Almanya ile beraber olarak savaşa giren İtalya'nın şu an Romanya gibi bir devlete dönüşdüğünü söyleyen Esmere göre, İtalya kendi ayaklarında duramıyor ve yalnız Almanya'nın gücü onları iktidarda tutan yegane kuvvettir. [208] 15 Ekim 1941 yılında Vinogradovla Saraçoğlu'nun görüşmesinde Saraçoğlu Sovyetler'in cephede durumunun hiç de kötü olmadığını, Almanların istediğine hala yetişemediğini söylüyordu. Ancak bu sözlerin gerçekle bir ilgisi yoktu. Almanlar Moskova önlerindeydi ve Vyazma felaketinden sonra onların Moskova'ya girmesine karşı koyacak bir ordu yoktu. 7 Kasımda Stalin Kızıl Meydanda yapılan askeri geçitte savaşla ilgili açıklama yaptı. 23 yıl önce durumlarının şimdikinden daha kötü olduğunu belirten Stalin Moskova yakınlarında olan Almanların çok büyük askeri kayıplarla bura kadar geldiğini ve askeri gücünün tükendiğini söyledi. Türk gazeteleri Stalin'in Kızıl Meydanda konuşmasına çok büyük yer ayırdılar. *Vakit* ve *Cumhuriyet* gazeteleri konuşmanın tamamını gazetede bastı. *Tan* gazetesi Stalin'in konuşmasının Sovyet halkının zafere tam inançlı olduğunu gösterdiğini yazdı. Zekeriya Sertel 3 Ekimde Hitlerin maksadının büyük bir taaruzla Moskova ve Leningrad'ı ele geçirmek, 7 Kasımdaysa Moskovada askeri geçit töreni geçirmek istediğini ancak 7 Kasımda Kızıl Ordu Alman ordusunun Moskova'ya girmesine izn vermediği ve başkenti koruduğunu yazdı. Sertel

[207] SSCB Dışişleri Bakanlığı, Sovetsko Amerikanskiye Otnosheniya Vo Vremya Vtoroy Mirovoy Voyni 1941-1945, C.I., Moskova, Politizdat Yayınları, 1984, s.118.
[208] Komünist Gazetesi, 10 Ekim 1941,s.2.

yazısına bu bakımdan Stalinin konuşmasının askerler üzerinde büyük bir etki yaşatdığını ilave etti. [209]

General Ali Fuad Erden Hitler'in daveti ile gittiği Almanyada Generallerle görüşmüş 10 Kasım 1941 yılında geri döndükden sonra Almanya'nın savaşı kazandığını, 3 bölgede teknik problemin olmasının nedeni gibi olumsuz hava durumunun sebebiyet verdiğini açıklamıştı. Gazeteci Falih Rıfkı Atay Moskova millet vekilleri toplantısında Devlet Savunma Komitesi Başkanı Stalinin konuşmasından bahsederek Sovyet başkentinin Almanlar tarafından işgal edileceği bir zamanda Stalin Ekim Devriminin XXIV yıl dönümünü bayram ettiğini söyledi. Atay 22 Hazirandan başlanan savaşın bu aşamaya gelmesini Sovyet Ordusunun yedek güçlerinin dayanıklı olduğunu gösterdiğini ve devrimin halkın içinde büyük itibar kazandığının sonucu olarak görüldüğünü belirtti.[210]Türkiye Başbakanı Refik Saydam Ekim Devrimi'nin XXIV yıl dönümü sebebiyle Halk Komiserleri Sovyeti Başkanı Joseph Stalin'i tebrik etti. Stalin cevap mektubunda Refik Saydam'a kendi ve Sovyet Hükümeti isminden teşekkürünü iletti. [211] Türk gazeteci Cahit Yalçın Josep Goebbels'in *Das Reich* gazetesinde yayımlanan makalesiyle ilgili İtalyan radyosunun açıklamalarını *Haber* gazetesinde bir makale yayınlayarak yorumlamıştır. Goebbels Avrupada düzenin tam oturtulmadığını ve bunun için de yeni kurallar uygulanacağını yazdı. Ayrıca makalesinde halkın savaşın ne zaman ve nasıl biteceğiyle ilgilenmemesi gerektiğini savunan Goebbels önemli olan savaşın kazanılması olduğunu belirtti. Cahit Yalçın makalesinde Almanların kısa süreli savaş taktiğinin başarısız olduğunu kabul ettikleri ve kendi halkını uzun sürecek savaşa hazırladıklarını yazdı. [212] Türk gazeteci Cahit Yalçın *Haber* gazetesinde Bulgaristan'a istihbarat için giren Sovyet paraşütçüleri hakkında Bulgar gazeteleri haberlerini yorumladı. Bulgar gazeteleri Sovyet paraşütçülerin bir kısmının vurulduğunu bir bölümünün esir alındığını yazdı. Resmi gazetelerden biri Sovyet askerlerin Bulgar kültürüne çok hayran olduğunu söylediğini yazdılar. Cahit Yalçın bu haberlere paraşütçülerin hapishanede Bulgar kültüründen haberdar olmasını çok komik bir Bulgar propagandası olduğunu belirtti. Bulgaristan Parlamentosu Dışişler Komisyonu başkanı Yanayev Halk Meclisinde konuşurken Türkiye aleyhinde açıklamalar yaptı. Yanayev Bulgaristan-Türkiye sınırının değiştirilmesi gerektiğini savunarak Yugoslavya ve Yunanistan'ın işgalinden sonra yalnız bu problemi kaldığını yineledi. Yanayev Türkiye'nin Bulgaristan'ın güvenliği için bir tehdit oluşturduğunu

[209] Komünist Gazetesi, 12 Kasım 1941,s.2.
[210] Komünist Gazetesi, 14 Kasım 1941, s.2.
[211] Komünist Gazetesi, 15 Kasım 1941, s.1.
[212] Komünist Gazetesi, 18 Kasım 1941, s.4.

söyledi. Türk gazeteleri Yanayevin bu açıklamalarını sert tepkiyle karşıladı. *Akşam* gazetesi Yanayev'in konuşmasını dost bir ülkeye yakışmadığını, *Yeni Sabah* gazetesi Yanayev gibi insanların Bulgaristan için tehlikeli olduklarını yazdı. *Vatan* gazetesi düşmanın dışarıda değil içerde aranması gerektiğini söyleyerek Bulgaristan'ın düşmanının kendi iktidarı olduğunu söyledi.[213]Bulgaristan başbakanı Filov Bulgar Parlamentosunda konuşmasında Almanya'nın Yugoslavya ve Yunanistan'a karşı saldırgan tutumuna hak verdi. Filov Yunanistan'dan Trakya'nın bir bölümü, Yugoslavya'dan Makedonya'nın batı bölgelerini aldıklarını belirterek bu topraklarla yetinmeyeceklerini söyledi. Türkiye ile ilişkilerinden konuşan Filov Yanayev'in konuşmasında olan etkiyi dağıtmaya çaba gayretti. Türk gazetelerinden *Son Telgraf* yazarı İzzet Benice Filov'un konuşmasını analiz etti. Benice Bulgaristan'ın Almanya taraftan savaşa girmemesi için Türkiye taraftan tehlike olduğu bahanesini ortaya atdığını yazdı.[214]

Almanya Dışişleri Bakanlığı Basın Şubesi Başkanı Schmidt ve Alman gazeteciler delegasyonu Ankarada geldikten bir kaç gün sonra Berline geri döndüler. *New York Times* gazetesine göre, bu delegasyonun maksadı Türkiyede Müttefik Devletlerin gazetelerinden daha fazla Mihver devletlerin haberlerinin yayınlanmasıydı. Ancak Almanların bu isteyi reddedildi. Türkiye İngiltere ve ABD gazetecilerine kendi haberlerini vermek için Türkiye radyosundan kullanmasına Almanyanın protestosunu da reddetti. [215] Türkiyenin emekli 2 Generali Hüseyin Emir Erkilet ve Ali İhsan Sabis Alman Ordusunun davetiyle Doğu Cephesinde işgal edilmiş Sovyet topraklarına gittiler ve kendi düşüncelerini basınla bölüyorlar. Erkiletin yaptığı açıklamanın *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanması Türk İnsanının heyecanına sebep oldu. *Ses* gazetesi General Erkilet ve Sabisi Alman işgalcilarının propagandasına uymakta ve onları övmesini sert eleştirti. Gazete bu 2 generalin bağımsızlığın ne olduğunu hiç bir zaman anlamayacaklarını dile getirdi.[216]

1941 yılı 21-27 Kasımda Almanların Rostov'da maruz kaldıkları ilk mağlubiyyet Sovyet askerlerinde psikolojik etki yaşattı. Sivastopol'un direnişi ve Rostov'un geri alınması Türkiye'nin savaşa girme isteklerini yeniden gözden geçirmesine sebep olacaktı. [217] Bu Almanya'nın politikasında da bazı değişimler yaşattı. Artık Almanya tarafsız devletleri Sovyetler üzerine kaldırma siyasetine geçmişti. Hitler, Aralık ayında Türkiye'nin Almanya Büyükelçisi Hüsrev Gerede'yi kabul ederken Sovyetlere karşı olan savaşın olmasına sebep

[213] Komünist Gazetesi, 21 Kasım 1941, s.2.
[214] Komünist Gazetesi, 30 Kasım 1941, s.4.
[215] Komünist Gazetesi, 25 Kasım 1941, s.4.
[216] Komünist Gazetesi, 29 Kasım 1941,s.2.
[217] Ailsby, s.147.

gibi Karadeniz boğazlarına Sovyet talepi olduğunu belirtti. 1941 yılında Almanlar Türkiye'yi müttefiklerden ayırmak için radyo ile konuşmalarında SSCB ve İngiltere'nin Avrupayı böldüklerini, Türkiye'nin de Sovyetler etki alanında olduğunu belirtmişti. Bu sözler o kadar etkili oldu ki, Eden Avam Kamarasında konuşmasında bu meseleye değinerek bunun Goebbels propagandası olduğunu ve tamamen yalan olduğunu söylemek zorunda kaldı. [218] Türk gazeteci Ahmet Emin Yalman Uluslararası durumla ilgili *Vatan* gazetesinde Almanların İngiltere savaşı sonrası ve Sovyetlerde durumunun hiç de iyi olmadığını ve Amerikanın da savaşa girmesiyle dengelerin inanılmaz şekilde Müttefikler lehine değişeceğini yazdı. Afrikada İtalya'nın durumunun hiç iyi olmadığını yazan Yalman İtalyanların tez bir zamanda tamamen yok edileceğini belirtti. [219] ABD Cumhurbaşkanı Roosevelt Silahları borç ve kiralamak kanunu gereği Türkiye'ye askeri yardımı hakkında karar kabul etti. Roosevelt'in sözlerine göre, Türkiye'yi savunmak ABD için çok büyük önem arz ediyor. Roosevelt Türkiye'nin savunma ihtiyaçlarını tez bir zamanda ödemek ve kanunu gerçekleşdirmek için müvekkili Stettiniusa teklif etti. [220] ABD'nin Türkiyeye askeri yardımına Türk basını büyük yer ayırdı. Millet vekili Falih Rıfkı Atay *Ulus* gazetesinde yayımlanan makalesinde bu kararın Türkiye Hükümeti ve ABD arasında dostluk ilişkilerini daha da büyüteceğini yazdı. Türk basını Bulgaristanın 13 Aralık 1941 yılında İngiltere ve ABD'ye savaş ilan etmesini tartışıyor. Bazı gazetelerin yazdığına göre, Bulgaristan Almanya'nın talebi doğrultusunda bu kararı aldı. Ancak bu kararların verilmesinde maksad İngiltere ve Amerikayla savaşmak değil, Yakın Doğuda savaşmaktır. *Anadolu* gazetesi Bulgaristan'ın bu kadar kendisinden uzak olan ülkelere savaş ilan etmesini anlamsız olduğunu, bunun arkasında mutlaka Berlinin parmağı olduğunu belirtti. [221] Aralık 1941 yılında İngiltere Dışişleri Bakanı Edenle Stalin'in görüşmesinde Stalin Eden'e savaştan sonra oluşacak Avrupa Haritasıyla ilgili gizli protokol anlaşması önerdi. Protokolde Türkiye konusuna da değinen Stalin Türkiye'nin tarafsızlığı için ödüllenmesi gerektiğini, bunun için On İki Ada, Bulgaristanın Burgaz ili ve Sirni arazisi, Ege denizinde bir kaç ada vermeği önerdi. Eden On İki Ada ve çevresine Yunanistanın iddia ettiğini, zira nüfusun büyük çoğunluğunun da Yunan olduğunu belirtiyordu. Eden bunun için karşıda müzakereler yapılmasını uygun gördü.

[218] Naumkin, s.392.
[219] Komünist Gazetesi, 2 Aralık 1941,s.4.
[220] Komünist Gazetesi, 7 Aralık 1941,s.4.
[221] Komünist Gazetesi, 20 Aralık 1941,s.4.

Bulgaristan'ın savaşta Alman yanlısı siyasetinin cezalanması gerektiğini belirten Stalin liman şehri gibi sadece Varna'nın kalmasının yeterli olacağını düşünüyordu. [222]

Havanın soğuması nedeniyle Moskova'nın sadece 20 kilometre çevresinde duran Alman ordusu nihai saldırı yapamadı. Sovyetler artık 5 Aralıkta yaptığı karşı saldırı zamanı Alman ordusunu ikiye böldü. Tula ve Kalinin operasyonlarıyla Alman ordusu geri çekilme zorunda kaldı. Bu Almanların İkinci Dünya Savaşı'nda en büyük yenilgisiydi. Türk Basını Moskova çevresinde çıkan bu büyük savaşa büyük önem verdi. Zekeriya Sertel *Tan* gazetesinde Doğu Cephesindeki savaşın Moskovada yeni bir boyuta geçtiğini ve Almanların Moskova'ya taaruzunun havanın çok soğuk geçtiği için ertelediklerini asılsız buldu. Sertel, Almanların 2 ay önce gazetelerinde kışda savaşmanın daha iyi olduğunu söylediklerini hatırlattı. Sertele göre, Almanlar ağır yenilgi aldıktan sonra bu bahaneyi ortaya atıyorlar.[223] Moskova karşısında mağlubiyet sonrası bazı Alman generaller güney doğu taraftan savaşa girilmesini uygun bulmaktaydı. *New York Times* gazetesi de bu dönemde Almanya'nın Bulgaristan tarafından Türkiye'ye saldıracağıyla ilgili haber yayımladı. Almanlar Yunanistan, İtalya ve Güney Romanya taraflarına kuru ve askeri deniz kuvvetleri getirdiler. Gazete muhabiri Bulgaristan kışlaları ve havalimanlarının 750 000 civari asker kapasitesi olduğunu ve sınırda büyük çalışmaların devam ettiğini söyledi. Almanya'nın Türkiye büyükelçisi Franz von Papen Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönüyle görüşerek Bulgaristandaki askeri hazırlığın Türkiye'ye karşı yönelmediğini belirtti. Papen Türkiyede olan paniği anladığını ora getirilen askerlerin çoğunun Doğu Cephesinde yaralanan askerler olduğunu ve hastaneler yetişmediği için Bulgaristan'a getirildiğini söylemişti.[224] Von Papen, 5 Ocak 1942 yılında Moskova savaşının bitmesi ve ABD'nin savaşa katılmasından sonra olan Türk siyasetcilerin buna tepkisini şöyle aktarıyor: "*ABD'nin savaşa katılması ve Mihver Devletlerine savaş ilan etmesi Türkiyede üzüntü ile karşılandı. Türkler ABD'nin tarafsız kaldığı müddetce İngilizlerle Almanların barış yapacağını umuyorlardı. Türklere göre, Dünya savaşında mağlupedilemez tek ülke ABD'dir.Türkler aynı zamanda bu savaşda Almanlarla beraber İngilterenin de yenilmesini istemiyorlar. Bütün bunları Avrupada dengeni korumak açısından önemli kabul ediyorlar. Almanya'nın savaşda mağlup olmasının dengeleri tamamen alt üst yapacağına, Avrupanın bolşevikleşmesinin karşısını kimsenin alamayacağını düşünüyorlar. Türk yetkililer Türkiye'nin savaşa girmesini Kafkasyada Almanların galibiyetinden sonra mümkün olabileceğini söylüyorlar, çünkü artık bundan sonra İngiltere ve ABD'nin Avrupada zafer*

[222] Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı, C.II., s.502.
[223] Komünist Gazetesi, 23 Aralık 1941,s.2.
[224] Komünist Gazetesi, 1 Ocak 1942,s.4.

kazanma şansı olmayacak ve barışa sebep olacaktı. Konuştuğum Türk Cumhurbaşkanı ve yetkililerle görüşmemde Türklerin tarafsız olmasının Mihver Devletlerinin işine yaradığını, böylelikle Kafkasya'ya yapılacak saldırıda İngiliz donanmasının Karadenizde Sovyetlere yardımının engellendiğini söylüyorlardı"[225] Türk gazeteleri Kerç ve Feodosya şehirlerinin Alman işgalinden kurtarıldığı ile ilgili haberleri "Kızıl Ordunun büyük galibiyyeti" ismiyle yayınladılar. *Akşam* gazetesi hazırladığı genel bakışta Sovyet Ordusu'nun Almanlara baskısının devam ettiğini ve savaşta inisiyatifi kendi eline aldığını yazdı. [226] Cahit Yalçın *Yeni Sabah* gazetesinde şöyle yazıyor: "*1941 yılında Alman Radyosu bu yılın Sovyetlere karşı kesin zafer yılı olacağını söylemişti. Hitler geçenlerde Alman Ordusunun son taaruza başladığı ve Rusların artık sonunun geldiğini söyledi. Ancak Hitler'in söylediği son Alman Ordusunun sonu oldu. Nazi Ordusu hergün geri çekilmeye devam ediyor. Bazı Alman generalleri bu çekilmenin kendi istekleriyle alınan bir plan olduğunu söylüyor. Ancak bir kaç ay önce bu şehirlerin öneminden konuşuyorlardı.* [227]İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden Avam Kamarası'nda konuşmasında Türkiye ile ilgili ilişkilere de dokundu. Eden Moskovada resmi konuşmalar sırasında İngilterenin Tahran ve Ankara Büyükelçilerini de Moskovaya davet etti. Bu davet Almanyada paniğe sebep oldu. Eden konuşmasında Türkiye'nin Müttefiklerin zaferinden asla tedirgin olmaması gerektiğini söyleyerek 1941 yılının Ağustosunda İngiltere ve Sovyet'lerin Türkiye'nin devlet bütünlüğüne verdiği garantiye tamamen saygılı olacaklarını belirtti. Eden İngiltere ve Sovyetlerin Türkiye'nin güçlü olmak istediğini söyleyerek Atatürk'ün yeni Türkiye için kurduğu prensiplerin Sovyetler ve İngiltere ile dostluğa kalıcı etki gösterdiğini belirtti. [228]Sovyetlerin ABD Büyükelçisi Maksim Litvinov 12 Ocak 1942 yılında SSCB Dışişleri Bakanlığı'na ABD Başkanı Roosevelt ve Başkan temsilcisi Harry Hopkinsle olan konuşmasıyla ilgili telgraf gönderdi. Roosevelt ve Hopkins'in kendisinden Bulgaristan ve Türkiye sınırında gerginlik sebebiyle Türkiye'ye askeri yardım edilmesiyle ilgili fikrini sorduğunu, cevabında Litvinov bunun için mutlak garanti verilmesi gerektiğini belirtti. Roosevelt meseleni netleşdirmek için Türkiye'ye Laurence Steinhardt'ı göndereceğini söyledi. [229]*Anadolu* gazetesi Kızıl Ordunun zaferleri isminde makalesinde Alman Ordusunun Moskova'yı alamadığını, çok övülen Alman silahı ve Alman askerinin Moskovada sonlandığını yazdı. Gazete Rusların çok büyük bir bir güç olduğunun kabul

[225] Nazi Almanyası Dışişleri Bakanlığı Belgeleri, s.58.
[226] Komünist Gazetesi, 6 Ocak 1942,s.2.
[227] Komünist Gazetesi, 8 Ocak 1942,s.2.
[228] Komünist Gazetesi, 10 Ocak 1942,s.2.
[229] SSCB Dışişleri Bakanlığı, C.I., s.148.

edilmesini ve uçsuz topraklarında Almanların kendi nüfuzlarını kaybettiğini açıkladı. [230] Son günlerde Türk basını Bulgaristan Hükümetinin dış siyasetini eleştiren makaleler yayımlamaya başladı. *Yeni Sabah* gazetesinde Cahit Yalçın Bulgaristan'ı Yugoslavya'nın jandarması rolünü yapmakla Balkan ülkelerini ile ilişkiyi kestiğini ve bölgede gerginliğe sebep olmakla suçladı. *Son telgraf* gazetesi yazarı Benice Almanya'nın kurabileceği yeni cephede Bulgaristan ordusunu kullanabileceğini yazdı. Bulgaristanın *Voyniski Vesti* dergisi savaşın ancak Almanlarla ittifakla kazanabileceğiyle ilgili haberler yazıyor, ilginç olan savaşın kimle olacağıyla ilgili sorulara cevap vermiyorlardı. *Vatan* gazetesi yazarı Yalman, Balkanlardaki bu durumun sebebini Bulgaristan'ın açgözlüğünde gördüğünü söyledi. [231] Türkiyede yayımlanan *Journal d' Orion* gazetesi yazarı Karasu, Hitlerin savaşta her şeyi elini yüzüne bulaştırdığını söyledi. Hitler'in radyoda konuşmasından bahseden Karasu onun savaşın rengini değişmesini saçma nedenlerle bağladığını ileri sürerek asıl nedenin tüm Milletler üzerinde hükümran olmak olduğunu açıkladı. Hiç bir milletin onu köle olarak görmesini kabul etmeyeceğini söyleyen Karasu Hitler'i halklara savaş açmakla onları savunmaktan başka çare bırakmamakla suçladı ve Hitlerin savaşta zorluklarının daha da artacağını belirtti. *İkdam* gazetesinde, Ahmet Şükrü'nün yayımladığı makalede Almanların başarısızlıklarını rakibinin gücünü hafife almakta, ordaki halkların hepsinin tek yumruk olarak savaşmasında ve Sovyetler'in teknik olarak çok zayıf olarak düşünülmesinde gördüğünü yazdı. [232] Türkiye Başbakanı Refik Saydam 4 Şubat 1942 yılında radyo ile konuşmasında Türkiye'nin savaşta rolü ve siyasetiyle ilgili halka bilgi verdi. Saydam Dünya Ekonomik Krizinden sonra Türkiye'nın dış ilişkilerinde bir değişiklik olmadığını ve bu siyasetin aynı prensiple devam ettiğini söyledi. Saydam Türkiye'nin savaşda olmadığı için Türk vatandaşların normal hayat sürdürdüklerini söylemenin yalnış olduğunu belirtti. Bu yangın savaşta olan ve olmayan herkesi etkiliyor diye Saydam ilave etti. [233] Türkiye'nin *Journal d' Orion* gazetesi Sovyet-İngiltere-İran anlaşmasıyla ilgili makale yayımladı. Gazete yazarı Karasu bu anlaşmanın imzalanmasının İran'ın bağımsızlığının garantisi olduğunu söyledi. Bu anlaşmanın 2 büyük devletin küçük devleti yutacağıyla ilgili faşist blokun yayımladığı haberleri de yanlış çıkardı. *Tan* gazetesi yazarı Zekeriya Sertel Hitler'in son konuşmasının Almanyada işlerin yolunda gitmediğini gösterdiğini söyledi. Sertele göre, Hitler artık kendinden emin savaşın ne zaman biteceğiyle ilgili öngörü veremiyor. Sovyetlerle savaşın hala bitmediği için ve savaşa Amerikanın da dahil olduğu için Almanya'nın işi zor görünüyor. Sertel Goebbels'in *Das*

[230] Komünist Gazetesi, 27 Ocak 1942,s.2.
[231] Komünist Gazetesi, 29 Ocak 1942,s.2.
[232] İzvestiya Gazetesi, 5 Şubat 1942,s.4.
[233] Komünist Gazetesi, 6 Fevral 1942,s.2.

Reich gazetesinde şu an Alman halkı savaşın ne zaman biteceğiyle ilgili değil nasıl biteceğiyle ilgilenmeli gerektiğini söylediği konuşmasına Hitler'in Alman halkını uzun sürecek savaşa hazırladığını gösteren bir örnek olduğunu yazdı. [234] Türk gazetelerinin çoğu 25 Şubatda Devlet Savunma Komitesi başkanı Stalin'in fotoğraflarını baş sayfasına koydular. *Tasvir-i Efkâr* gazetesi Stalin'in yazısında maksat Kızıl Ordu'nun Almanya'nın işgali değil onun halkının kurtarılması olduğunu yazdı. *Tan* gazetesi Alman ordularının Kızıl Ordu karşısında dayanmasının mümkün olmadığını söyledi. *Vatan* gazetesi Sovyetler Birliği'nin agresif değil bir Kurtuluş savaşı verdiğini belirtti. [235] 23 Şubatta Ankaradaki Sovyet Büyükelçiliği'nde Kızıl Ordunun kurulmasının 24.ü yıl dönümü sebebiyle toplantı yapıldı. Toplantıda dost ülkelerin diplomatik temsilcileri, Türk milletvekilleri, Türk bakanlar yer aldı. Toplantıdan sonra Büyük Vatanseverlik Savaşı ve Ekim Devrimi askeri geçiti ile ilgili film izlendi. *Yeni Sabah* gazetesi yazarı Cahit Yalçın Romanya gazetelerinin Türkiye'nin bir kaç güne savaşta kendi pozisyonunu göstereceğiyle ilgili haberlerini yorumladı: "*Biz görüyoruz ki, Almanya Türkiye'nin savaşta tarafsız kalmasını istemiyor. Onlar Türkiye'nin savaşa gireceği takdirde Musul'u, Irakı ve Suriye'yi Türkiye'ye vereceklerini vaat ediyorlar. Bundan başka Almanlar Sovyetlerden de bir toprak parçası Türkiye'ye vereceklerini söylüyorlar.*" Cahit Yalçın Almanların bu isteklerinin hiç birinin bir anlamı olmadığını ve Türkiye'nin kendisinin tarafsız politikasını değiştirmeyeceğini yineledi. [236] *Anadolu ajansı'nın* verdiği habere göre, 16 Martta gece 00:55 dakikada 3 askeri uçak Türkiye'nin Milas şehri ve yöresini bombaladı. 2 Kişinin öldüğü 1 kişinin yaralandığı olayla ilgili Türkiye Hükümeti diplomatik önlem alacağını duyurdu. [237] Türkiye'nin ABD Büyükelçisi Ertegün, ABD Dışişleri Bakanı temsilcisi Wallace ile görüştü. Wallace konuşmadan sonra basına yaptığı açıklamada Başkan Roosvelt'in imzaladığı Silahları kiralama kanunu uyarınca Türkiye'ye gönderilecek silahları müzakere ettiklerini söyledi ve bunun gerçekleşmesi için hiç bir problem olmadığını belirtti. [238] 1942 yılı Mart aylarında İngiliz Basını Türkiye'nin üzerine saldırmak istemesiyle ilgili basında Bulgaristan'a karşı geniş bir kampanya başladı. Goebbels hatıralarında bu haberlerin ardından Bulgaristan Çarı Borisle görüştüğünü ve Çarın kendisine Türkiyeyle savaşmak niyetinin olmadığını söylüyordu. [239] Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 19 Martta İzmirde yaptığı konuşmasında dünyada savaştan nasibini almayan bir devletin olmadığını, Türkiye savaşda olmasa bile bunun etkisini duyduğunu söyledi. İnönü savaşan bütün devletlerle

[234] İzvestiya Gazetesi, 11 Fevral 1942,s.4.
[235] İzvestiya Gazetesi, 26 Fevral 1942,s.4.
[236] İzvestiya Gazetesi, 14 Mart 1942,s.4.
[237] Komünist Gazetesi, 18 Mart 1942,s.2.
[238] İzvestiya Gazetesi, 20 Mart 1942,s.4.
[239] Joseph Goebbels, The Goebbels diaries 1942-1943, New York, Doubleday yayınları, 1948,151-152.

anlaşmaları olduğunu ve bu anlaşmalara Türkiye'nin vicdanla yerine getirdiğini ve savaşın çok büyük arazilere yayıldığı için savunma ihtiyaçları konusunda dikkatli olmak gerekliliğini ifade etti. [240] Sovyet Alman cephesiyle ilgili *Haber* gazetesinde yayımlanan Cahit Yalçın'ın makalesinde kışın sert geçmesine rağmen Kızıl Ordu'nun taaruza geçtiği ve bir çok arazilerde almanları ezdiğini yazdı. Cahit Yalçın Almanlar'ın Sovyetler'i hırpaladıkları için çok güç kaybettiği ile ilgili haberlerle alay ederek hırpalanan Sovyetler'in dinlenmek yerine taaruza geçmesini bu haberlerin yalan olduğunun gösteriyor –diye ilave etti. [241] *Haber* gazetesinde yayımlanan Cahit Yalçının makalesinde İtalyanlar ve Almanlar arasında artık anlaşmazlık olduğunu yazdı. Yalçın buna sebep Afrikada müttefik güçlerin başına Alman Ervin Rommel'in geçmesini gösterdi. 2 yıllık savaşdan İtalya'nın Romanya'ya dönüştüğünü söyleyen Yalçın İtalya'nın artık dünyada hiç bir itibarının kalmadığını yazdı. Cahit Yalçın ayrıca Macaristan ve Romanya arasında ilişkilerin bozulduğunu ve bir birilerinden toprak istemeleri yüzünden Almanların bahar taaruzunu yapamadıklarını söyledi. [242]

5. Von Papen'e suikast ve mahkeme süreci

Sovyetler Birliği istihbaratı iddiasına göre, Almanya'nın Türkiye elçisi von Papenin İngilizlerle müzakereler yapmasıyla ilgili bilgiler almıştı. Hitleri iktidardan uzaklaştırma ve von Papen'i Almanya'nın başına geçirme hakkında bilgiler rapor şeklinde Staline verilmişti. Von Papen İngilizlerle anlaşarak yalnızca Sovyetlere karşı savaşa devam etmek niyeti vardı. Bu yüzden Stalin von Papen'i öldürme emrini vermişti. Bu operasyon için Leonid Kornilov ve Pavlov soyismini kullanan Georgi Mordvinov gönderilmişti. Bazı Sovyet tarihcileri Stalin'in von Papeni öldürme emrini vermesini kabul etmiyorlar. Onlara göre, Papen'e Hitlere karşı Uzun Bıçaklar gecesinde politik tutumu nedeniyle Reich Güvenlik Baş Dairesi başkanı Reinhard Heydrich tarafından suikast yapıldı. Bunun için Heydrich Papen'i izlemesi için casus Hettl'i göndermişti. [243]24 Şubat 1942 yılında von Papen'e karşı suikast yapıldı. 24 Şubatta Atatürk bulvarında buradan geçen von Papen ve karısının yakınlığında bomba patlamış, elinde bomba patlayan İstanbul Universitesi öğrencisi Ömer Tokat adındaki Yugoslav göçmeni Türk ölmüştü. Papen ve karısı olaydan küçük sıyrıntılarla kurtulmayı başarmıştı.

---

[240] Komünist Gazetesi, 21 Mart 1942,s.2.
[241] Komünist Gazetesi, 24 Mart 1942,s.2.
[242] Komünist Gazetesi, 28 Mart 1942,s.2
[243] Kireev,s.248

Almanlar bu suikastın Sovyetler tarafından yapıldığını söylerken diğer taraf bunu reddetti. Davayla ilgili Abdurrahman Sayman adında bir öğrenci ve Süleyman Sağol adında berber ve SSCB İstanbul konsolosu çalışanları Georgi Pavlov ve Leonid Kornilov tutuklandı. 1 Nisanda Ankarada Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Franz von Papene suikastla ilgili mahkeme kuruldu. Mahkemede okuma yazma bilmeyen Süleymandan ifade alınmadı bunun yerine onun bildirisi okundu. Bu bildiride ölen Ömerin von Papen'i öldürmek için bir Rusdan para aldığı söyleniliyordu. Süleyman Ömerin verdiği eşyaları Sovyet Konsolosunda çalışan Kornilova bizzat verdiğini açıkladı. Kornilov Süleymana onu ne zaman gördüğünü sorarken Süleyman 1941 yılı Eylül cevabını aldı. Kornilov ise hakime Türkiye'ye ilk defa 1942 yılı Ocak ayında geldiğini söyledi.[244] 10 Nisanda devam eden duruşmada savcı Abdurrahman ve Süleymanı komünist gibi göstermek istedi. 1 Nisan 1942 yılında başlanan mahkemede kısa sürede 17 Nisanda bitti. Mahkemeyi izleyen Türk gazeteci Emin Karakuş mahkemede sanıklara yönelik bir çok ihlaller bulunduğunu ve mahkemenin hemen karar çıkarmaya hevesli olduğunu yazıyordu. Zekeriya Sertel dava ile ilgili bilgileri İstanbula ordan da yabancı ajanslara verdiği için Ankara Valiliği tarafından çağrılarak gazetecilik vesikası elinden alındı ve yeniden bunu yaptığı durumda iş yerinden atılacağıyla ilgili tehdit edildi. Vesika yalnız 10 gün sonra Sertele geri iade edildi.[245]Abdurahman Komünistlere sempatisi olduğunu ancak Yugoslavya Komünist Partisi üyesi olmadığını söyledi. Ayrıca Süleymanın komünist olması meselesinin komik olduğunu, aklı dengesi olmayan birinin her hangi bir fikire sahip olamayacağını belirtti. Pavlov'un kendisi Abdurahman ve Süleymanı ilk defa gördüğünü ve onların bildirilerini Rusça çevirisini istedi. Mahkeme bunu reddetti. Mahkeme 8 Nisana kadar ertelendi.[246] Sovyet İletişim Bürosu Başkan Müavini Sergey Lozovski yabancı muhabirlere verdiyi demeçte von Papene olan suikat mahkemesine Sovyetlerin tavrını öğrenmek istedi. Lozovski konuşmasında Sovyet Diplomatlarının bu suikastla hiç bir ilişkisinin olmadığını, bu olayın Gestapo tarafından bilinçli kurulduğunu söyledi. Lozovski mahkeme ilerlerken yalancı şahitlerin mahkeme tarafından ortaya çıkarılacağına ve mahkemenin adaletli karar vereceğine ümitli olduğunu belirtiyordu. [247]16 Nisanda devam eden mahkemede Patlamadan 200 metre mesafede bulunan Fahri adında taksi şoförü olaydan bir kaç dakika önce otomobil gördüğünü ve içinde Kornilov'un olduğunu söyledi. Savcı otomobilin hangi kurumun olduğunu sorarken Şoför Sovyet Büyükelçiliğini söyledi. Kornilov arabanın hangi renkde olduğunu sordu. Fahri kızıl kahverengi olduğunu söylediğinde Büyükelçiliğin bu renkde otomobili olmadığını

[244] Komünist Gazetesi, 7 Nisan 1942,s.2
[245] Naumkin, s.401
[246] Komünist Gazetesi, 10 Nisan 1942,s.2
[247] Komünist Gazetesi, 11 Nisan 1942,s.2.

belirtti. Fahri adında şoför önce verdiği ifadede Kornilov ve arabadan bahsetmemiş ve nedenini savcı sorduğunda cevap verememişti.[248] Ankara mahkemesi Pavlov ve Kornilova 20'şer yıl hapis cezası verdi. Abdurahman ve Süleyman ise 10 yıl hapis cezası aldı. 11 hafta devam eden bu duruşma sonunda kanıt olmadan böyle bir kararın çıkartılması Türk Mahkemesine gölge düşürüyordu. Kornilov ve Pavlov karar açıklandıktan sonra şikayet edeceklerini belirtti. Bazı Türk gazeteciler ve bilim adamı bu kararın Türk-Sovyet ilişkisini olumsuz etkileyeceğinden korktuğunu açıkladılar.[249] *Ulus* gazetesinin verdiği haberde, Pavlov ve Kornilov'un Von Papen'e suikasti üzere temyize baş vurması sonucu dava yeniden bakılmaya başladı. Mahkeme Ankara Cinayet Mahkemesi tarafından çıkarılan kararın kaldırılmasını talep etti. Savcıya göre, Ankara mahkeme bazı kuralları ihlal etti. Bu davaya bağlı hükmün bu ayın sonunda verileceği kararlaştırıldı. 9 Aralık günü Papene suikastle ilgili ikinci duruşma başladı. Mahkemede sanık Süleyman önce vermiş olduğu tüm bilgilerin aksine hiçbir zaman Sovyet elçiliğinde olmadığını, Pavlov ve Kornilov'u görmediğini, söylediklerinin hepsini Abdurahman'ın uydurduğunu söyledi. Süleyman hapisde kendisine 6 gün ekmek ve su verilmediğini ve bu ifadeni vermeye zorlandığını belirtti. Boşnak olduğu için Türkçe bilmediği için mahkemeden tercüman talep eden Süleymanın isteğini makheme reddetti. Savcı Kemal Bora mahkemeye Süleymanın Pavlov ve Kornilovdan etkilendiklerini söyledi. Daha sonra mahkemeye ara verildi.[250] Öğleden sonra devam eden duruşmada Süleyman'ın tercüman isteği kesin olarak reddedildi. Başsavcı Cemil Altay söz alarak her kesin şaşkınlıkla izlediği mahkemenin eski kararını olduğu gibi bırakılmasını destekleyen sözler kullandı. Mahkeme savunma konuşması için sanıklara 2 hafta vererek davanın 23 Aralıkta yapılmasına karar verdi.[251]

6.Almanya'nın Kafkasya'ya saldırması ve Türkiye'nin savaşa girme ihtimali

Almanların Kafkasya'ya yaz saldırısından önce Türkiyede orduda hareketlenme vardı. 22 Nisan 1942 tarihinde Beriya Devlet Savunma Komitesi'ne yazdığı haberinde Anadolu'nun tüm illerinden Sovyet sınırına askerler getirildiği haberini verdi. Beriyanın aldığı istihbarat bilgilerinde Türk ordusunun yüksek komutasının Almanya yanında Sovyetler'e karşı savaşa sıcak baktığı ile bilgi de vardı. Bu da doğal olarak Sovyetleri endişelendiriyordu.[252] Sovyet

---

[248] Komünist Gazetesi, 19 Nisan 1942,s.2.
[249] Komünist Gazetesi, 20 Haziran 1942,s.2.
[250] Komünist Gazetesi, 11 Aralık 1942,s.2.
[251] Komünist Gazetesi, 13 Aralık 1942,s.2.
[252] Naumkin, s. 402.

tarafının şüphelerini Almanlar da doğruluyordu. Almanya Dışişleri Bakanlığı temsilcisi Werner Otto von Hentig 1 Haziran 1942 yılında yazdığı anılarında şöyle yazıyordu: "*Bugün ben tesadüfen Fevzi Çakmak'ın yakın arkadaşı olan Doktor Harunla görüşdüm. Doktor Harun Fevzi Çakmakla 5 defa Türkiye'nin savaşa girmek meselesini konuştuğunu söyledi. Çakmak Türkiye'nin savaşa girmesinin önlenemez olduğunu belirtiyordu, bunun için ordu yeterince silahla donanmalıydı. Saldırı İran'ın dağlık bölgelerinden Baküye doğru uzanmalıydı. Çakmak İrandaki İngilizlerin fazla dayanacak güçte olmadığını tahmin ediyordu.*" [253] 1942 yılı Temmuz-Ağustos aylarında Almanların Kafkasyada başarıları Türkiyede etkisini gösterdi. Türk ordusu Sovyet sınırlarına toplanmaya başladı. İngilizler ordunun doğuya yerleşmesinin Kırımda olan Alman işgaline karşı olduğunu düşünüyordu. Ankarada Vichy Hükümeti ataşesi ise aksine ordunun bu hareketinin Ruslara karşı olduğunu söyledi. 1942 yılı Temmuz-Ağustos aylarında Franz von Papen Saraçoğlu'ya Sovyetlere karşı savaşa girmesi için ikna etmeye çalışıyordu. Saraçoğlu bu isteği anlayışla karşıladığını, Sovyetler Birliği'nin dağılmasını Türklerin en büyük arzusu olarak nitelendiriyordu. Türkiye, Türk çoğunluğu olan bölgelerde işgalden sonra bağımsız devletler kurulmasını ve Türkiye'nin etkisi alanında kalmasını istiyordu. Franz von Papen, 26 Ağustos 1942 yılında Almanya Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği mektubunda Türkiye'nin yeni Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu ile görüşmesi ile ilgili bilgi verdi. Menemencioğlu Papenle olan konuşmasında Bolşevik Rusyası'nın tamamen yıkılmasını istediğini, Sovyetlerle İngiltere ile imzaladıkları dostluk anlaşması istisna hiç bir anlaşma yapmadıklarını belirtti. Papen Menemencioğlu'na teşekkür etti ve Almanya olduğu müddetce Rusyanın hiç bir zaman Karadeniz üzerinde hakimliğine izin vermeyeceğini söyledi. Ertesi gün Papen yeni Başbakan Şükrü Saraçoğlu ile görüştü ve ondan dün Numanla konuştuğu mevzudan bahsederek ne düşündüğünü sordu. Saraçoğlu şöyle cevap verdi: *Sizin sorunuzu bir Türk ve Başbakan gibi cevaplamak istiyorum. Bir Türk olarak hararetle Rusya'nın imha edilmesini istiyorum, Rusya'nın imhası Fuhrerin başarısı olur. Bu yüzyılda bir defa gerçekleşen başarıdır ve Türk Halkının bu en büyük arzusudur. Rus probleminin halledilmesi için Rusların en az yarısı katledilmelidir, Ruslaşdırılmış etnik azınlık yaşayan topraklarda Mihver Devletleri Ruslara karşı propaganda yapmalıdır. Bundan başka Rusyada yaşayan Türk halklarına bağımsızlık verilmelidir. Almanyada bulunan bazı göçmenler artık Almanya'nın Türklere bağımsızlık vermeyeceği ile düşünceye kapılarak ülkeye geri dönüyorlar. Bununla ilgili Fuhrer ne düşünüyor bilmiyorum ama bu yapılacağı takdirde çok büyük bir yalnış olur. Bu insanlar*

[253] Nazi Almanyası Dışişleri Bakanlığı Belgeleri, s.83-84.

Rusyanın mağlup olacağı takdirde bağımsızlık bekliyorlar. Biz onları mahcup etmemeliyiz. Bir Türk olarak böyle düşünüyorum. Bir Başbakan olaraksa tarafsız siyaseti devam ettirmek istiyorum. Yakında gözüken Rusya'nın mağlubiyyeti sonrası İngilterenin Almanyaya barış teklifi yapacağına umut ediyorum."[254]Alman gizli istihbarat görevlisi Walter Schellenberg kendi hatıralarında Türk yetkililerin Sovyet bölgelerinde yaşayan Türki halkların Alman kolonisi yerine özerk cumhuriyetler olmasının taraftarı oldukları söylediğini yazıyordu. Bu mesele ile ilgili Schellenberg Himmlerle konuşmuş, Himmler bazı meselelerde bu teklifin taraftarı olduğunu söylese de bununla ilgili Hitlerle konuşmaya cesaret edememişti. Çünkü Hitler'in planı başkaydı ve petrolle zengin olan bu bölgeleri kendi arazisine katmayı düşünüyordu. Bu yüzden de Alman Dışişleri Bakanlığı Papene gönderdiği mektuplarında Saraçoğluyla olan görüşmelerde ancak Türkiye'nin bu bölgelerde kültürel etki alanına sahip ola bileceğini şartıyla müzakereler yapmasını önerdi. [255]1942 yılının yazında sadece Türk Hükümeti değil, hatta Kafkasyalı Panturancı mülteciler bile Almanya'nın Kafkasyada Türk devleti kurmak planlarının olmadığını ve buna her hangi üçüncü devletin etkisine izn vermeyeceğini gördüler. Schellenberg Türk İstihbarat şefi ve üyelerini Berlin'e davet etti ve Stalin'i öldürme planı olan "Zeppelin Operasyonu"nu müzakere etti. 1942-1943 yılında Türkiye'nin yardımıyla Türk sınırından Sovyetlere çok sayıda Alman istihbarat görevlisi geçti. Ruslar bazı ajanları ele geçirtikten sonra Molotov ve Vişinski'nin sıfatıyla Türkiye'yi protesto etti. Türkler böyle hallerin bir daha yaşanmaması için elinden geleni yapacağınını belirtmekle meseleyi kapattı. [256] 1942 yılı ortalarında Almanlar Kafkasya cephesinde ilerlerken SSCB Türkiye'nin savaşa gireceğinden korkuyordu. Sovyet sınırına Türklerin 26 tümeni toplanmıştı. Bazı kaynaklar Türkiye'nin savaşa girme tarihinin 1942 yılının 17 Ekim tarihinde olacağını belirtiyordu.[257] Türkiye sınırını 45.ci Sovyet Ordusu koruyordu. Eğer Türklerin saldırısı İrandan geçerek Baküye doğru yapılacak olursa bunun karşısını almak için İran-Türk sınırında XV. süvari kolordusu bekliyordu.[258]

---

[254] A.g.e., s.101.
[255] A.A. Grechko, İstoriya Vtoroy Mirovoy Voyni 1939-1945, C.V., Moskova , Voyenizdat Yayınları, 1975,s.105.
[256] Walter Schellenberg, Memuari,Moskova, Radiola-Plyus Yayınları, 1998, s.179.
[257] İsraelyan,s.137.
[258] S.M. Shtemenko, Generalniy Shtab V Godi Voynı V Dni Oqortseniy İ Pobed, Moskova, Veche Yayınları , 2014,s.123.

7.Almanya'nın Türkiye'ye karşı operasyon planları ve Türki halklar meselesi

Savaşdan sonra Sovyetler tarafından esir alınan Romanya askeri ataşesi ve Türkiyede harp akademisinde çalışmış olan Yarbay Max Braun Hitlerin Kafkasya'yı ele geçirtikten sonra Türkiye'ye İranı ele geçirmek için teklif yapacağını eğer kabul etmezlerse İrana saldırının Türkiyeni ele geçirtikten sonra devam edeceklerini belirtmişti. Harekat Kafkasya tarafından 9 Alman tümeniyle hareket etmeliydi. Eğer Türkiye Almanya ile birlikde hareket ederse plan Türk Genelkurmayı ile birlikde yapılacaktı. Almanların Türkiyeye saldırı planı önceden de vardı. 1941 yazında Bulgaristanda bulunan Feldmareşal List Yunanistan'a saldırı hazırlığındaydı. Maks Braunla konuşan List, Yunanistandan sonra Türkiye'ye de girebileceklerini söylüyordu. List ayrıca bunun çok gizli bir plan olduğu konusunda Braunu uyarıyordu. Türkiyeye saldırı Svilengrad taraftan 6 Alman tümeniyle başlamalıydı. Esas kuvvetler Edirnenin batısından Trakyada bulunan Çakmak hattını geçerek ikinci hat olan Çatalcaya oradan da Geliboluya doğru ilerlemesi planlanmıştı. Türklerin 50-80 civarında uçağına karşın Bulgaristanda bulunan 200 uçak kullanılacak operasyonda İngilizlerin Türklere yardım etmesine izin verilmeden hızla yapılması düşünülmüştü. Ancak harekatın planı yapılarken saldırının düşünüldüğü gibi hızla gerçekleşmesinin mümkün olamayacağı ortaya çıktı. Türklerin en iyi tümenleri ve motorize birlikleri Trakyada yerleşmişti. Trakya taraftan saldırı yapmak ve aynı zamanda Geliboluya inmek için Almanlara 2 ordu lazımdı. Alman ordusunun sayıca az olması, Türkiye arazisinin coğrafi yerleşimi ve yolların tankların hareket etmesi için uygun durumda olmaması Alman ordusunun zaman kaybına sebep olabilirdi. Bu da Sovyetlere saldırı hazırlığında bulunan Almanların işine yaramıyordu. Bu yüzden harekatı yapacak olan Listi Hitler Romanya'ya gönderdi. Max Braun Türkiyedeki generallerin de Sovyetlere karşı düşmanca tutumundan bahsederken Fevzi Çakmak ve Asım Gündüz'ü Almanyönümlü, Salih Omurtak ve Kazım Orbay'ı ise İngilizyönümlü generaller olarak nitelendiriyordu. Bu yüzden savaşın sonlarına doğru Almanyönümlü generallar Çakmak ve Gündüz istifaya gönderildi ve yerlerine Omurtak ve Orbay getirildi. Max Braun aynı zamanda 1942 yılında Doğu Cephesine giden general Fuat Erden ve Erkilet için tercümanlık ve onlarla birlikte geziye eşlik etmişti. Erden geri döndükten sonra Hitlerle olan görüşmesini ve cephedeki bilgilerini Fevzi Çakmaka rapor halinde sunmuş, Erkilet ise *Cumhuriyet* gazetesinde almanyönümlü yazılarını yazmaya devam etmişdi. Max Braun 21 Kasım 1947 yılında Moskovada verdiği açıklamasında gazeteci Cahit Yalçının da Türk generalleri gibi Sovyetlere karşı düşmanca tavrının olduğunu ancak aynı zamanda da

komünistler gibi nazileri de çok sert eleştirdiğini belirtiyordu. Bu gibi düşüncelerine göre onun daha çok Cumhurbaşkanı İnönü gibi İngiliz yönümlü politika taraftarı olduğunu biliniyordu, hatta Cahit Yalçın'ın çalıştığı Tanin gazetesinin İngilizlerden para aldığı söylentileri vardı.[259]

Almanya'nın Sovyetlere saldırması Sovyetlerde yaşayan Türki halkların meselesini ortaya çıkardı. Almanlar Sovyetleri içten dağıtmak için Pantürkist harekatları desteklemeye başladılar. Franz von Papen Kırımı operasyonla ele geçirtikten sonra orda bulunan yerli Tatarların kendini yönetim meselesini desteklenmesi gerektiğini belirtiyordu. Papene göre, böyle bir adımın atılması Türkiyeye de siyasi etki yapacaktı. [260] Ancak buna rağmen Almanya'nın önemli diplomatları Türk halklarını birleştirecek Panturancılığın gerçekleşmesine şüpheyle bakıyorlardı. Almanyanın Sovyet elçisi Shulenburg ve Alman Elçiliğin danışmanı Gustav Hilger 22 Haziran 1941 yılından önce Almanların askeri başarılarıyla Sovyetlerde Panturkist bir harekatın gerçekleşeceğine inanmadıklarını belirtiyorlardı. Çoğunluğu müslüman olan Türk halkları için bu düşünceler cazip değildi. 25 Temmuz 1941 yılında Gustav Hilger mesela Azerbaycanlılarla Kırım Tatarları ve Kazan Tatarlarının ortak bir ideolojiye sahip olmadıklarını ve bu halkların fikirlerinde büyük farklılılıklar olduğunu belirtiyordu. Ancak buna rağmen Almanya savaş ortaya çıktığı için Turancı kartı ortaya çıkardı. Almanya Dışişleri Bakanlığı'nın siparişi ile Alimcan İdrisi tarafından yazılan Rusyadaki Türkler-Tatarlar kitabı 25 Haziran 1941 yılında basıldı. Kitapta Sovyetlerde Türklerin 27-30 milyon civarında bulunduklarını ve onları yapay olarak ayrı ayrı cumhuriyyetlere böldüklerinden bahsediliyordu. 25 Haziranda Alman diplomat Werner Otto von Hentig Tatar, Özbek, Kazak ve Başkırt temsilcilerle görüştüğünü ve Sovyetlerin kurulmasıyla buradan ayrılan Türki halkların iyi organize olduklarını ve Rusyada güvenli adamlarının olduğunu söylüyordu. Buna rağmen Hentig olası pantürkist isyana son derece ihtiyatlı yanaşmaktaydı. Ancak Türkiyede bu mesele ile ilgilenen Enver Paşa'nın kardesi Nuri Kıllıgil vardı. Sovyetlere saldırı yapıldığı ilk günlerde Nuri paşa Sovyetlerde bulunan Türkleri kaderlerine bırakamayacağını ve bu yüzden de bu konuda Almanlarla müzakere yapmak istediğini belirtmişti. Bu dönemde Ahmet Zeki Velidi Togan da Nuri Paşa gibi aynı düşünceleri söylüyordu. Ancak 1941 yılı Temmuz ayında vize için muracaatı Almanya tarafından reddedildi. Buna rağmen Nuri Kıllıgil Eylül ayında Berline gitmeyi başardı. 11,19 ve 25 Eylülde Berlinde Nuri Kıllıgil ile Almanya Dışişleri Bakanlığı temsilcisi Ernst

---

[259] V.G.Makarov, V.S.Khristoforov, Generali İ Oficheri Vermakhta Raskazivayut; Dokumenti İz Sledstvennikh Del Nemetskikh Voyenneplennikh 1944-1951, Moskova, MFD yayınları,2009,s.221.
[260]Alan W. Fisher, Crimean Tatars, Stanford,Hoower Institution yayınları, 1978, s.152.

Woermann arasında yapılan ilk müzakereler olumlu geçti ve Woerman hükümete teklifleri vereceğini söyledi. Nuri Paşa görüşmelerde Sovyetlerde yaşayan Türklere yönelik politikasının daha çok siyasi bir anlam taşıdığını, Türkiyenin Atatürkün milli siyasetine sadık kaldığını ve hiç bir devletin toprağında gözü olmadığını belirtmişti. Nuri Paşa Almanlardan Türklerin ayrıca sadece Türklerin bulunduğu askeri kamplarda bulunması, Almanya tarafından ele geçirilen topraklarda kendini yönetimin yerli Türk halklarında olması ve esir alınan Türklerden kurulacak ordunun Pantürkist başında kendisinin durmasını istemişti. Bu görüşmelerden bir sonuç çıkmadı. Ancak bu görüşme sonrası Almanlar Pantürkist propagandanı Türk kökenli esirler içinde yaymaya başladılar.[261] Almanlar Ekim ayında artık Franz von Papen'in yardımcılığıyla Werner Otto von Hentigin eşliğinde general Ali Fuat Erden ve Emir Erkiletin Doğu cephesine yollandı. Krımda bulunan generaller burda yaptıkları görüşmelerde Türk kökenli esirlerle ilgileniyordu. İşgal edilmiş Doğu Topraklarının bakanı olan Gerhard von Mendeye göre, Türk generallerin gezisi ile Sovyetlere karşı savaşacak Türk lejyonlarının kurulması resmen yapıldı.[262] Savaşta Sovyetlerin direncinin artması Alman politikacılarına Turancı meseleyle daha çok ingilinmesine sebep olmaya başladı. 1942 yılı Ocak Ayında Ribbentrop kendi tabiliğinde olan tüm yetkililere Turancı harekatı desteklemenin öneminden bahsetti. Ancak bu zamanlarda Turancı meseleyle Doğu Bakanlığının ilgilenmesi Dışişleri Bakanlığı'nın bu meselede anlaşmazlığa yol açtı. Doğu Bakanlığı Başkanı Gerhard von Mende aynı zamanda bir Türkologdu. Politik malzeme olarak desteklenmesine rağmen Almanlar Türki halkların kendiniyönetim meselesine sıcak bakmıyorlardı. 1942 yılı Ocak ayında Berline gelen Mustafa Edige Kırımal ve Müstecib Ülküsal Berlinde yaptıkları görüşmelerde Kırım Tatarlarının milli kendini yönetim isteklerini Almanlar geri çevirdi. Hitler Turancı harekatın hiç bir faydasını göremediği için 12 Eylül 1942 yılında von Papene Türkiye ile Kafkasya'nın geleceğiyle ilgili yaptığı tüm müzakereleri askıya almasını istedi. Bu artık Almanların askeri ve siyasi alanda Turancı siyasetden vaz geçtiği anlamına geliyordu.[263]

---

[261]Stefan Ihrig, Atatürk in the Nazi İmagination , Londra, Belknap Press Yayınları, 2014,s.216.
[262]Nadir Devlet, Stalinizme karşı Almanyada oluşturulan lejyonlar, İstanbul, 2003,s.5 . https://www.academia.edu/5176534/STAL%C4%B0N%C4%B0ZME_KAR%C5%9EI_ALMANYADA_OLU%C5%9ETURULAN_LEJYONLAR_2004_?auto=download (Erişim Tarihi: 8 Mayıs 2017).
[263] İ.A.Gilyazov, Legion "İdel-Ural" , Moskova, Veche yayınları, 2009,s.28.

8.Türk politikasında ve basınında Anti-Sovyet fikirler

Komünist gazetesi Türk basınında genel olarak savaşta Sovyetleri öven haberler yayımlıyordu. Falih Rıfkı Atay, Zekeriya Sertel ve Cahit Yalçının Sovyetlerle bağlı düşünceleri genel olarak olumluydu. Ancak Sovyet gazeteleri *Cumhuriyet* gazetesini ve bu gazetede makaleler yazan Erkileti eleştirmekten çekinmiyordu. 1942 yılı sonbaharında savaş artık kritik döneme geçmişti. Bu dönemde *Anadolu* ajansı'nın haberi Moskovada sert eleştirelere neden oldu. *Anadolu* telgraf ajansı Stalin'in *Assosiated Press* gazetesine yaptığı açıklamayı tahrif ederek yayımladı. *Anadolu* ajansı İkinci cephenin açılmasının Sovyetlere vereceği yararı ile ilgili bilgiyi kesmişti. *Anadolu* telgraf ajansı bundan önce de *TASS* haber ajansının verdiği bir çok haberi tahrif yaparak yayımlamıştı. *TASS* haber ajansı 1942 yılı 15 Mayıstan 15 Ağustosa kadar 606 000 Sovyet askerinin öldürüldüğünü belirtmişti. *Anadolu* telgraf ajansı TASS'a dayanarak verdiği bu bilgini 1.606 000'a kadar artırmıştı.[264]Almanların Sovyet topraklarında ilerlemesi Türklerin savaşa gireceği söylentilerini artırmıştı. Almanlar Türkiyenin bu dönemde politikasına olumlu yaklaşıyordu. Goebbels kendi hatıralarında 1942 yılı yazında Sovyetlerle Türkiye'nin ilişkilerinin olumsuz olarak nitelendirmişti. Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu kendi heyeti arasındaki konuşmasında Sovyetler politikasına karşı ifadeler kullanması gerginliği daha da artırmıştı. İngiltere bu yüzden Sovyetleri sakinleşdirmeye çalışıyordu.[265] 25 Ekim 1942 yılında Almanya'nın Romanya Büyükelçisi Manfred Freiherr von Killinger Türkiye Bükreş Büyükelçisi Hamdullah Süphi Tanrıoverle görüşmüştü. Killinger anılarında Türk Büyükelçinin Sovyetleri en büyük düşmanı olarak gördüğünü yazmıştı. Ancak buna rağmen Tanrıover Türkiyenin savaşta tarafsız siyasetini devam ettireceğini belirtiyordu. [266]

Almanlar bu dönemde Türkiyede imajını yükseltmek için Türk gazetecilerini ülkelerine davet etmişti. Goebbels 1942 yılında Türk gazetecilerini 3 haftalık bir gezi için resmen Almanyaya davet etti. Heyet *Akşam* gazetesi yazarı Necmettin Sadak, *Vakit* gazetesi yazarı Asım Us, Adanada yayımlanan *Türk Sözü* gazetesi yazarı Nevzat Güven, *Cumhuriyet* gazetesi yazarı Nadir Nadi ve Basın Yayın Genel Müdürü Selim Sarperden oluşuyordu. Almanlar Türk gazetecilerini Batı Almanya, Avusturya, Fransa ve işgal altında olan Sovyet torpaklarına götürmeği planlamıştı. Gezi programı Macaristan ve Bulgaristanla sona erecekti.

[264] Komünist Gazetesi, 9 Ekim 1942,s.2.
[265] Goebbels,s.216.
[266] Nazi Almanyası Dışişleri Bakanlığı Belgeleri, s.124.

Cumhuriyet gazetesi yazarı Nadir Nadi'nin de bulunduğu Türk gazeteci delegasyonu 1942 yılında Almanya'ya ordan da işgal edilmiş Sovyet topraklarına gitti. Türk delegasyonunu kabul eden Goebbels onları Kırıma götürdü ve ordaki Kırım Tatarlarıyla görüştürdü. Nadir Nadi hatıralarında Kırım Tatarlarının ikiye bölündüğünü bir kısmının Sovyetlerle birlikte Almanlara karşı savaştığını, bir kısmınınsa Almanlarla işbirliği yaptığını yazıyordu. Nadir Nadi Kırımda olarken anılarında Rusların Sivastopolu bedava vermediklerini, 30 kilometre çevresinde bir tane bile köyün kalmadığını yazmıştı: "*Kırım Tatarları ikiye bölünmüş, bir kısmı Sovyet Ordusu saflarında savaşıyor, bir kısmıysa bağımsızlık umuduyla Almanlara katılmıştı. Simferepoldaki bir akşam yemeyi zamanı bir Tatar ayağa kalkarak bir nutuk söyledi. Bu nutuk hepimizde soğuk duş etkisi yaptı. Adam ikide bir Hitlerden söz ederek Hitler sayesinde bağımsızlığa kavuşacaklarına, Hitler hazretlerine minnetle bağlı olduğunu söylüyordu*." Bu dönemde Almanlar artık Stalingrad önlerinde savaşmaktaydı. Nadir Nadi ile konuşmasında Necmettin Sadak Almanya'nın savaşı kaybettiğini söylemişti.[267]

9.Stalingrad savaşı ve Müttefiklerin İtalya operasyonu Türk basınında

Stalingrad cephesinde Almanların başarısızlığı Türk gazetelerinde yankılanıyordu. Sovyetlerin daha çok referans aldığı Türk gazeteci Yeni Sabah yazarı Cahit Yalçındı. Cahit Yalçın Almanlar ve müttefiklerini Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ile karşılaştırarak şöyle yazıyordu: "*O zaman düşmanın Almanyanın baskısını önlemek için savaşa giren Osmanlı'nın Almanya tarafından yapılan hoş olmayan tavırlara maruz kaldı. Şu an Almanya tarafında savaşan devletlerin de Alman askerlerini doyurmak için açlık içinde yaşıyorlar. İşgal edilen ülkelerde gerille harekatı hızla büyüyerek devam ediyor. Kahraman Fransa general Charles De Gauelle'nin emrini bekliyor.* [268]

Yalçın sadece Almanya ile değil Mihver devletlerinde Türkiyedeki düzeni bozmaya çalışan istenilen habere karşı da kendi tutumunu ortaya koyuyordu. 27 Aralıkta Cahit Yalçın Bükreş radyosu'nun verdiği habere çok sert tepki gösterdi. Bükreş radyosu Türkçe yaptığı programların birinde Türkiyede yaşayan Yahudilerle Türkler arasına düşmanlık yapmaya çalışmıştı. Yalçın bu radyonun yaptığı haberlerin Türkiye içinde düzeni bozmak niyeti taşıdığını yazdı.Yalçın, ülkesinde hiç bir etnik çatışmaya yol vermeyeceğini ve Nazi

[267] Nadir Nadi , Perde Aralığından, İstanbul, 1979, Çağdaş Yayınları, s.217.
[268] Komünist Gazetesi, 6 Ekim 1942,s.1.

prensiplerinin bu ülkede hiç bir zaman uygulanmayacağını belirtti. Bu yüzden Romenlerin başka kapıya gitmeleri gerektiğini söyledi. [269]

Akşam gazetesinde Necmettin Sadak "Almanyanın zorlukları" isminde makelesinde Hitler'in halka 2-3 haftaya sonuçlanacağı söylediği Sovyetlerle savaşın ikinci yılına geçildiğini ama nihai zaferin gelmediğini yazdı. Sadak 2 yıl önce halka zafer sözü veren Hitlerin şimdi Stalingrad için aynı sözü verdiğini ancak bu gidişle Stalingrad'ın Almanların mezarlığına dönüşeceğini belirtti. "Yeni Sabah" gazetesinde Cahit Yalçın Berlin radyosu'nun Stalingradla ilgili verdiği haberi yorumladı. Berlin radyosu Stalingrada saldırıya geçen Alman Ordusunun en önemli maksadının Volga nehriyle şehire gelen ulaşımın karşısını almak olduğunu ancak Volga nehrinin donmasıyla bu ulaşımın kesildiğini ve Sovyetlerin çok zor duruma düştüğünü söylemişti. Cahit Yalçın makalesinde Almanların sadece kendi durumunu kurtarmak için 10 000'den fazla askerini kaybettiğini ve hakikatte Almanların Ruslar karşısında kendi güçlerini yitirdiğini yazdı. Hatta General Erkilet de Almanların kendi durumlarını zora soktuğunu ve bunun nedeninin askeri danışmanlıkla ordu arasında irtibat kopukluğu olduğunu belirtti.[270] 4 Aralıkta *Pravda* gazetesinde Boris Ponomaryov'un "Hitler ve Tarafsız Ülkeler" isminde makalesi yayımlandı. Makalede savaşın ilk döneminden Almanya'nın Türkiye'yi kendi tarafına çekmek istediği ancak gerçekleşmediği için Mussolini'yi devreye soktuğu, hatta İtalyan radyolarından ve gazetelerinden İtalyanın "Osmanlı varisi" olduğunu belirten bilgiler verildiği belirtildi. *Akşam* gazetesi bununla ilgili savaşın hale devam ettiğini ancak buna rağmen İtalyan tehditinin şimdiden başladığını yazdı. *Vakit* gazetesi İtalyan gazeteci Virginio Gayda'nın Mussolini ile konuşmasındaki İtalya'nın Afrikadaki Osmanlı'nın varisi olduğu fikirlerine sert tepki gösterdi. Bu arazilerin kendi sahibi olduğunu söyleyen gazete burda İtalyanların yabancı olduğunu ve devam eden savaşta İtalyanların imparatorluğunun milyon askeri kaybederek çökdüğünü söyledi. [271] *Yeni Sabah* gazetesinde Cahit Yalçın Churchill'in radyo ile konuşmasında İtalya'ya büyük saldırı yapacaklarını böyle yorumladı: "*İtalyanlar her halde karşıda kendilerini ne gibi hoşnutsuzluk beklediğini şimdiden hayal ediyorlardır.* Yalçın İtalya'nın Balkanlardan çekilmesi gerektiğini ve Arnavutlukla ilişkiler için irtibatın kırılması gerekliliğini savundu. On iki Adan'ın İtalyadan alınmasıyla Akdeniz'den İtalya'nın sıkıştırılacağını ve gelecekde barışa teminat olması için Afrikada küçük toprak parçası bile İtalyaya verilmemesi gerektiğini söyledi. [272] Türk gazeteleri Don

---

[269] Komünist Gazetesi, 31 Aralık 1942,s.2.
[270] Pravda Gazetesi, 2 Aralık 1942, s.4.
[271] Pravda Gazetesi, 4 Aralık 1942,s.4.
[272] Pravda Gazetesi, 6 Aralık 1942,s..4.

nehri civarında Sovyet Ordusu'nun saldırısına büyük yer ayırdı. Zekeriya Sertel *Tan* gazetesinde bu taaruzla Sovyet Ordusu'nun hala çok güçlü olduğunu gösterdiğini belirtiyordu. Sertel kış olmasına rağmen tüm gücüyle saldıran Sovyet ordusunun Almanları perişan ettiğini yazıyordu. *Haber* gazetesinde Cahit Yalçın Almanların bu kışta rahat olmayacaklarını, Sovyet saldırıları karşısında Almanların çok zorlanacaklarını belirtti. Yalçın buna neden gibi bu saldırıların çok daha hızlı yapıldığını gösterdi. [273] Kızıl Ordu'nun Ocak saldırısı Türk gazetelerinden büyük yankı buldu. *Son Telgraf* gazetesi yazarı kesin saldırıya geçen Kızıl Ordu karşısında Alman cephesinin titrediğini, Almanların için önemli istihkamların çoğunun artık Sovyetlere geçtiğini bu yüzden Alman Orduları için büyük tehlike geliştiğini yazdı. Alman yanlısı Türk generali Erkilet de *Cumhuriyet* gazetesinde Stalingraddan güneyde Alman ordusunun durumunun kötü olduğunu ve Rusların inisiyatifi kendi ellerine geçirdiğini itiraf etti. [274]*Yeni Asır* gazetesi Merkezi Cephede, Don nehri, Stalingrad civarında ve Kafkasyada Sovyet Ordusu'nun inisiyatifi eline aldığını ve güçlü Alman savunmasını yarmasını mümkün olduğunu yazdı. Gazete Hitler'in geçen yılla ilgili yaptığı fikirlerin yanlış olduğunu kabul etmesinden sonra bu yılki yanlışını kabul etmek zorunda olacağını ve Alman Ordusunun gittikce zayıfladığını aşikar olduğunu söyledi. [275] Türk gazeteleri Stalingrad civarında 6 hafta süren savaşın sonunda Kızıl Ordu'nun Velikiye Luki ve Elista şehirlerini ele geçirmesine büyük yer ayırdı. Cahit Yalçın *Yeni Sabah* gazetesinde Hitler'in Stalingrad şehri ele geçirildikden sonra büyük Alman şehri olacağını söylerken bu şehrin büyük stratejik önemini vurgulamıştı. Yaklaşık 4 ay bundan önce Joseph Goebbels 2 ay içinde Rusların işinin bitireceklerini söylediğini belirten Yalçın şu an Sovyet Ordusu'nun Almanları Kafkasyada zor duruma soktuğunu söyledi. Cahit Yalçın Kızıl Ordu'nun şu an her zamankinden daha güçlü olduğunu belirtti. [276] *Yeni Sabah* gazetesi yazarı Cahit Yalçın makalesinde Alman komuta heyetinin sessiz kalmasının sebepini soruyordu . Cahit Yalçın Sovyetlerin bu saldırılarının Almanların yazda ele geçirdiği toprakların şu an için tehlikede olduğunun belirtisi olduğunu söyledi. Cahit Yalçın, makalenin sonunda karşısını alamadığı bir güç karşısında Alman Komuta Heyeti'nin susmaktan başka çaresi kalmadığını belirtti. [277]Türk gazeteleri savaşın kritik dönemine geçerken Stalingrad savaşında çembere alınan Alman ordusuyla ilgili haberleri yayımlamaya devam ediyordu. *Yeni Sabah* gazetesinde Sovyet Ordusu'nun Alman Ordusu'nu demir çembere aldığını ve oradan çıkmasının imkansız olduğu haberini yayımladı.

[273] Pravda Gazetesi, 28 Aralık 1942,s.4.
[274] Komünist Gazetesi, 3 Ocak 1943,s.2.
[275] Komünist Gazetesi, 5 Ocak 1943,s.2.
[276] Komünist Gazetesi, 6 Ocak 1943,s.2.
[277] Komünist Gazetesi, 15 Ocak 1943,s.2.

Almanlar geçen yıl Leningrad'ı alacaklarına söyleseler de, Sovyet Ordusu Leningrad'ın ablukasını kaldırdı. Kızıl Ordu artık stratejik merkezlere doğru ilerliyordu. Stalingradla ilgili diğer bir gazete olan *İstiklal* gazetesinde Şevket Bilgin'in makalesi yayımlandı. Makalede Savaşla ilgili en önemli olayın Stalingraddaki Almanların faciası olduğu belirtiliyordu. Almanlar 2 ay önce Volga nehri'nin anahtarı olduğu bu şehri ellerinde sıkı koruduklarını söyleseler de sonra başlarına böyle bir felaket geldi. Makalede Kuzeyde ümidini Leningrad'a, güneyde Stalingrad'a bağlayan Almanların her tarafta ordularının yok edildiği belirtildi. *Son Telgraf* gazetesi yazarı Stalingraddan sonra Almanlar genel savaşta yenileceğini düşünüyordu.[278] 3 Şubat tarihinde Don Cephesi Ordularının Mareşali Voronov, Korgeneral Rokossovski, Tümgeneral Teleqin ve Tuğgeneral Malinin Devlet Savunma Komitesi Başkanı yoldaş Stalin'e raporlarını sundular: " *Don Cephesi Orduları sizin emrinizi uygulayarak düşmanın Stalingrad çevresinde çemberde olan Alman Ordusu'nu 2 Şubat 16:00 tarihinde ortadan kaldırdı. 22 Tümenden Almanlar'ın 44, 71, 76, 79, 94, 100 numaralı hafif tümeni, 113, 376, 295, 297, 305, 371, 384, 389 numaralı Piyade tümeni, 3,29 ve 60 numaralı Motorlu tümeni, 14,16 ve 24 numaralı Tank tümeni, I Romen süvari ve XX Romen piyade tümeninden oluşan XI ordu kolordu, VIII kolordu, XIV tank kolordu, LI kolordu, IV kolordu, XLVIII Tank Kolordusu tamamen mahvedildi ve esir alındı. 2500'ü Subay olmakla 91000 asker ve 24 General esir alındı. Esirlerden biri Feldmareşal, 2'si Korgeneral, diğerleri tümgeneral ve tuğgenerallerden oluşuyor."* [279]

---

[278] Komünist Gazetesi, 30 Ocak 1943,s.2.
[279] Komünist Gazetesi, 3 Şubat 1943,s.1.

III. Bölüm: Stalingrad muharebesi'nden Japonya'nın teslim olmasına kadar Türk-Sovyet ilişkileri

1.Adana görüşmeleri

Birleşik Krallık hükümeti'ni temsil eden Başbakan Churchill Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin misafiri olarak Türkiye'ye gitti. Churchill Adana'da Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından karşılandı. Büyük bir Heyetle Türkiye'ye giden Churchill'e İsmet İnönü arasında konuşmalara Türkiyeden Şükrü Saraçoğlu, Feviz Çakmak, Feridun Erkin, Numan Menemencioğlu ve Albay Fasih Kayabalı, Birleşik Krallık taraftan İngiltere Türkiye Büyükelçisi Hugessen, Dışişleri Bakanlığı yardımcısı Cadogan , Generaller Alan Brook, Harold Alexander, Wilson ve başkaları katıldı. Konuşmalarda Britanya Kralının Türk politikasını beğendiği açıklandı. Görüşmelerde Türkiye'nin güvenliğini korumak için İngilterenin maddi yardım yapması hakkında anlaşma imzalandı. Churchill Türk yetkililere ABD başkanı Roosevelt'in selamlarını iletti. Churchill bu üç ülke arasında yakın zamanda görüşmeler yapılmasının uygun olduğunu düşünüyordu.[280] Türkiyede İsmet İnönüyle görüşen Churchill Kahire'ye gelerek burada basın toplantısı yaptı. Afrikada Alman Ordusu komutanı Rommel'in ordusunun Kahirenin 1500 mil uzaklıkta olduğunu belirten Churchill sekizinci İngiliz Ordusunun onu takip ettiğini söyledi. Doğu cephesinde Rusların zaferleri Mısır üzerine kuzeyden saldırmak isteyen Almanların planlarını bozdu. Churchill Stalingrad'daki zaferin savaşın gidişatında belirleyici rol olacağını söyledi. Kasablanka şehrinde Roosevelt ile konuşmasından sonra Türkiye'ye gittiğini söyleyen başbakan görüşmelerin her iki devletin menfaatine uygun gittiğini belirtti. Kasablanka konferansı sonrası Türkiyenin savaşda durumu meselesi de konuşuldu. Amerikan Dışişleri Bakanı Cordell Hull kendi hatıralarında bu konferansda Türkiye'nin İngiltere, Çin'in ABD etki alanında olması kabul edildiğini yazıyordu. ABD Türkiye'nin İngiltere etki alanında olduğunu kabul etse de özellikle savaşdan sonrakı durumlarda ABD'nin Balkan politikası üzerinde önemli müttefiki olarak kabul ediyordu.[281]Adanada olan görüşmede Başkan Roosevelt'in mektubunu İsmet İnönü'ye şahsen Churchill takdim eylemişti. [282] 30 Ocak 1943 tarihinde Adana yakınlığında Yenice istasyonunda İnönü ile görüşen Churchill Ağustosa kadar Türkiyenin savaşa girmesi gerektiğini zira İtalyanın savaşdan çekilmesiyle Balkanlarda Almanlar'ın gücünün zayıf

---

[280] Komünist Gazetesi, 3 Şubat 1943, s.2.
[281] İsraelyan, s.133.
[282] Komünist Gazetesi, 4 Şubat 1943, s.2.

olacağını söylüyordu. Bunun için O, Türkiyeye İngiltere ve Amerikan silah yardımı yapacağını vaatediyordu. Ancak Türkiye yine savaşdan uzak kalmaya devam etti. 31 Ocak 1943 yılında Akdeniz sahilinde bulunan Adana yakınlığındaki Yenice istasyonu'nda Churchill ve İnönü arasında ikinci görüşme oldu. Bu görüşmede Türkiyeden Saraçoğlu, Menemencioğlu ve Dışişleri Bakanı Hilmi Uran, İngiltereden Dışişleri Bakanı temsilcisi Alexander Cadogan ve Mareşal Alan Brook bulunuyordu. Adana Konferansı'nda Churchill'in maksadı Türkiye'yi Almanya'ya karşı savaşa ikna etmek ve bunun için Türkiye'ye silah yardımı yapmaktan oluşuyordu. Adana konferansı'ndan hemen sonra Türkiye'ye Türk ordusuna askeri yardımla ilgili müzakereler yapmak için İngiliz Heyeti geldi. [283]Feridun Cemal Erkin Churchill'in Adana'da İnönü ile görüşmesinde tarihçilerin belirttiği gibi Türkiye'nin savaşa girmek için baskı yaptığının gerçekle bir alakası olmadığını yazıyordu. Erkin Churchill'in havaalanında Menemencioğlu ve Saraçoğluyla görüşerken bir istekte bulunmak için değil, silah ve malzeme ihtiyaclarınızı incelemek için geldiğini söylemiştir. Churchill Türk ordusunun piyade ve topçu gücünün olmasına rağmen modern silahlardan yoksun olduğunu, bu yüzden askeri donatımla Türk ordusunu techiz ettikten sonra savaşa girmesini isteyeceğine dair teminat verdi. [284] Churchill Stalin'e yazdığı mektupta Türkiye'nin 1943 tarihi sonunda savaşa gireceğini düşündüğünü belirtti. Ancak 1943 yılı Nisanda Ankara İngiliz subayları ile konuşmasından Mareşal Çakmak Türkiye'nin yalnız her hangi saldırıya maruz kalacağı takdirde savaşa gireceğini söyledi. [285]

Türk basını Churchill'in Türkiyedeki görüşmelerine büyük yer ayırdı. *Ulus* gazetesi bu konuşmaların Müttefiklerin düşüncelerinin Türkiye resmilerinin öğrenmesi açısından büyük önem taşıdığını belirtti. Gazete Adana görüşmesinin İngiltere ve Türkiye dostluğunu sağlamlaştıracak ve Yakın Doğuda barış yaratacağına inandığını söyledi. *İkdam* gazetesinin yazarı Abidin Daver'e göre, Kasablanka toplantısından hemen sonra Adana görüşmeleri yalnız Türkiye ve İngiltere değil, Türkiye ve ABD arasında ilişkileri de sağlamlaştıracaktır. [286]1 Şubat 1943 yılında Churchill mektubunda Adana görüşmesiyle ilgili Staline bilgi verdi. Churchill Türkiyeye askeri yardımın yapılmasını kolaylaştırmak için Ankarada Askeri bir komisyonun kurulacağını ve Bulgaristan'dan Türkiye'ye olası bir saldırı için plan yaptıklarnı belirtti. Churchill ayrıca Türkiye'den savaşa kesin olarak girmesi için talepte bulunmadığını söyleyerek bunun yılın sonuna kadar gerçekleşeceğini umuyordu. Bu olmadığı takdirde bile

---

[283] Naumkin, s.398.
[284] Feridun Cemal Erkin, Dışişlerinde 34 yıl:Anılar, Yorumlar ,C.I., II baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basınevi, 1987,s.137.
[285] Nezhinskiy, s.456.
[286] Komünist Gazetesi, 12 Şubat 1943, s.2.

Türkiye'den Romanya'nın Ploiesti şehrinde bulunan petrol kaynaklarını bombalamak için hava üssü isteyeceklerini yazdı. Bundan başka Churchill Türkiye'nin SSCB'nin savaştan sonra Türkiye ile ilgili siyasetinden endişe duyduklarını söylüyordu. [287] Stalin 6 Şubat 1943 yılında Churchill'e yazdığı cevap mektubunda Türkiyenin SSCB ile Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşmasının , İngiltere ile Karşılıklı Yardımlaşma Anlaşması'nın ve diğer taraftan Almanya ile Saldırmazlık Paktının olduğunu belirterek Churchill'e soruyordu: "*Türkiye'nin gelecek durumla ilgili İngiltere ve Sovyetlerle imzaladığı anlaşmalar gereği taahütlerini Almanya karşısında yerine yetirmek için ne yapacağını bilmiyorum. Yani eğer Türkiye Sovyetlerle daha iyi ilişkiler kurmak niyetleri varsa bunu bize söylesinler. Biz SSCB olarak onlarla görüşmeye hazırız.*" Adana görüşmelerinden sonra 13 Şubatta Numan Menemecioğlu Sovyet Büyükelçisi Vinogradov'a Türk-Sovyet ilişkilerinde düzelme istediğini belirtiyor ve Adana görüşmeleri ile bilgi veriyordu. Bu zaman Moskovada Türk Büyükelçi Açıkalın Molotovla bu konuyla ilgili görüşme yapıyordu. [288]2 Martta Stalin'in Churchill'e yazdığı mektubunda Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nın Sovyet Büyükelçiliği'ne görüşmeler yapılması için teklif yaptığını, Sovyet Hükümeti'nin de bu teklifi kabul ettiğini açıklandı. Görüşmelerin yapılması için Türkiye Sovyet Büyükelçisi'nin Moskovaya geri dönmesine karar verildi. [289] Churchill Avam Kamarası'nda konuşmasında Türkiyedeki görüşmelere değindi. Türkiyenin savaşta çok önemli bir röl oynadığını söyleyen Churchill Türkiye'nin savaşda olmamasının Abadan'daki petrol madenlerine olan tehlikenin ortadan kaldırdığını, savaşın İran ve Irak'a yayılmamasıyla büyük bir duvar ördüğünü söyledi. Türkiye'ye olan saldırının İngiltere'ye ve ABD'ye yapılan saldırı olduğuna söyleyen Churchill bunun felaketle sonuçlacağından korktuğunu iletti. Türkiye'nin askeri gücünü artırması gerekli olduğunu söyleyen Churchill bunun için İngiltere ve ABD'nin elinde imkanlar bulunduğunu, Ankarada bulunan askeri komisyonun Türk demiryollarının gözden geçirtiğini belirtti. [290]

2. Müttefikler'in inisiyatifi ele geçirmesi ve bunun Türk basını'nda yeri

Sovyet Ordusu'nun Kharkiv şehrini ele geçirmeleri Türk basınında büyük bir yankı uyandırdı. *Gece postası* gazetesi Kharkiv şehrinin bu kadar çabuk ele geçirilmesi Almanların mağlup edilemez ordusu olduğuna inanan en usta askeri uzmanları şaşırttığını yazıyordu. Bu durum

---

[287] SSCB Dışişleri Bakanlığı, Perepiska Predsedatelya Ministov SSSR S Prezidentami SSHA i Premyer Ministrami Velikobritaniyiy Vo Vremya Velikoy Otetsestvennoy Voyni 1941-1945 G.G.", C.I., Moskova, Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiçeskoy Literaturi Yayınları, 1957,s.88-89.
[288] Cemil Koçak, Türkiyede Milli Şef Dönemi(1938-1945), C.II. , İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s.153.
[289] SSCB Dışişleri Bakanlığı,C.I., s.95-96.
[290] Komünist Gazetesi, 14 Şubat 1943,s.2.

Sivastopol ve Stalingrad şehirlerinin savunmasının ordunun gücüne ne kadar yarar verdiğini göstermiş oluyordu. *Yeni Sabah* gazetesi Almanların en çok övdükleri tahıl merkezlerinden yoksun bırakıldıklarını yazdı. Gazete Alman ordusunun plan üzere geri çekiltiğini, direniş yapmak istediğini ancak başaramadığını belirtti. Cahit Yalçın Alman ordusunun savaşın başındaki ordu olmadığını yazıyordu. *Vakit* gazetesi yazarı Asım Us Kızıl Ordunun Rostov ve Kharkiv şehrini ele geçirmesinin Alman çekilmesinin ne kadar ciddi boyuta ulaştığına dikkat getirdi. Asim Us Stalin'in savaşın başında Almanların mağlup olacağını söylediğini hatırlattı. [291]

Türkiyede Halk evleri kurulması yıldönümü nedeniyle Ankarada Halk evinde Başbakan Şükrü Saraçoğlu konuşma yaptı. Saraçoğlu dış politikayla ilgili sorulara yanıtlarken savaş yapan tüm devletlerle ilişkilerinin iyi olduğunu, Almanyadan bu yakın dönemlerde 100 Milyon Mark yardım aldıklarını ve buna askeri malzemeler alacaklarını söyledi. İngiltere araçıyla ABD ile ilişkiler kurduğunu söyleyen Saraçoğlu silahları kiralama ve borçverme kanunu gereğinde ABD'den silah aldıklarını ve bunun için ABD'ye teşekkür ettiğini söyledi. Sovyetler Birliği'yle olan ilişkilerden konuşan Saraçoğlu her 2 devletin tarihin ağır sınavlarından birlikde çıktığını ve bugüne kadar bu ilişkilerin anlaşmalarla belirlendiği için gelecekte karşılıklı ilişkilerimizi bu etken belirleyecektir. [292] 8 Martta yeni seçilen Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk toplantısı oldu. Toplantıya katılan 435 Millet vekili Türkiye Cumhurbaşkanı olarak İsmet İnönü'yü seçdi. Cumhurbaşkanı seçildikten hemen sonra Bakanlar Kurulu statü gereyi istifa etti. İsmet İnönü yeni Hükümeti kurmak için eski Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nu görevlendirdi. [293] *Reuters* ajansı verdiği habere göre, Türk Askeri Heyeti Kuzey Afrika'ya gitti. Onlar orada General Eisenhower ve General Giraud ile görüşerek Tunus cephesini dolaşacaktı. [294]1943 Nisan ayında Ankaraya gelen İngiliz Heyeti Orgeneral Asım Gündüzle görüştü. General Wilson Türk Ordusunun donanınımı inceledikten sonra yazdığı raporunda Türk Ordusunun teknik ve askeri açıdan çok yetersiz olduğunu yazıyor ve bunu Türkiyeyi savaşdan uzak tutmak için bir araç olarak kullanıyordu. Churchill, İngiliz Heyeti'ne Türkiye'nin savaşa girmemesi için kesin talimat vermişti. [295] İlkbaharın başında Tunusda Müttefiklerin askeri operasyonu başladı. 21 Martta General Montgomery Amerikan ve Fransız ordusunun yardımıyla Rommel'in ordusunu Tunusun kuzeyine doğru sıkıştırdı. 50 000 üzerinde askeri kayıp veren İtalyan ve Alman ordusu Afrikada 2 limanı

[291] Komünist Gazetesi, 23 Şubat 1943,s.2.
[292] Komünist Gazetesi, 25 Şubat 1943, s.2.
[293] Komünist Gazetesi, 10 Mart 1943,s.2.
[294] Komünist Gazetesi, 26 Mart 1943,s.2.
[295] Koçak, s.160.

koruya bilmişti. Alman ve İtalyanlar Avrupadan gelen yardımı Tunus ve Bizerta limanlarından alıyordu. Bizerta limanıyla Güney İtalya arasında mesafe 200 kilometre olması İtalyanların rahatsızlığına sebep oluyordu.[296] 13 Nisanda *İzvestiya* gazetesinde yayımlanan "Hitlerin Bulgar Köleleri" isminde makalesine Türk basını geniş yer verdi. Cahit Yalçın *Haber* gazetesinde yazdığı makalesinde Bulgarların Yunanlar ve Sırplardan örnek alması gerektiğini, savaşın başında Bulgar basınının küçük devletler büyük devletlere tabi olmaktan başka çaresi yoktur sözünü şaşkınlıkla karşıladıklarını söyledi. Yalçın Almanlarla işbirliği kuran Bulgarlar'ın sonra komşu devletin işgalinden sonra ondan bazı toprak parçalarını almasını uluslararası camiada kötü etki bıraktığını ve bu yüzden de *İzvestiya* gazetesinin hiddetini anladığını belirtti. *Yeni Sabah* gazetesi ayrıca Bulgaristan'ın başbakanı Filov'un Bulgaristan kendi sınırlarını artık kurduğu açıklamasıyla diğer açıklamaları arasında farklılıklar olduğunu yazdı. Yazar Bulgarların Edirne ve Trakya ile ilgili hiçbir açıklama yapmatıkları için Bulgarların dostluğundan şüphe duyuyordu.[297] 25 Nisanda SSCB Halk Dışişleri Komiseri Vyaçeslav Molotov İngilterede bulunan Geçici Polonya Hükümeti Büyükelçisi Tadeusz Romer'e nota verdi. Alman faşistleri Smolensk bölgesinde Polonyalı subaylardan oluşan mezarlığı bulması ve bu mezarlıkdakı bulunan Polonyalı subayları Sovyetlerin öldürdüğü ile ilgili haberler yayımladı. Bu haberlere ortak olduğu ve Sovyet Hükümeti Polonya ile arasında imzalanan anlaşmaya aykırı davrandığı için SSCB Polonya arasındaki diplomatik ilişkiyi sonlandırdı.[298] Türkiyede yayımlanan *Anadolu* gazetesi İtalya'nın Tunus'u kaybetmeye yakın olduğu bu dönemde "İtalya imparatorluğu'nun VII yıldönümü bayram kutlaması yapmasına alay ederek şöyle yazıyordu: " *Almanlar Stalingrad faciasını 3 günlük Yas ilan etmekle unutmak istedikleri halde İtalyanlar tüm topraklarını kaybetmelerini kendi cesetleri üzerinde dans yaparak kutluyorlar"*[299] Tunusda yaklaşık 6 ay devam eden savaşdan sonra Müttefik Ordularının zaferiyle sonuçlandı. Sahile doğru sıkıştırılan Alman ve İtalyan Orduları 11-12 Mayısta teslim olmaya mecbur oldular. Tunusdaki Alman-İtalyan ordusu kumandanı Korgeneral Hans von Arnim ve İtalyan Orduları kumandanı Mareşal Giovanni Messe esir alındı. Afrikada İtalyan ve Alman Ordularının Baş kumandanı Erwin Rommel mağlup olmadan az önce Tunus'u terk etmişti. Tunus'un ele geçirilmesiyle cephe İtalyaya doğru yaklaştı. Denizde ve havada üstünlük artık Müttefiklerin tarafına geçti.[300] İngiltere Başbakanı Churchill Avam Kamarası'nda konuşmasında

---

[296] Komünist Gazetesi, 17 Nisan 1943,s.2.
[297] Komünist Gazetesi, 20 Nisan 1943,s.2.
[298] Komünist Gazetesi, 27 Nisan 1943,s.1.
[299] Komünist Gazetesi, 19 Mayıs 1943,s.2.
[300] Komünist Gazetesi, 21 Mayıs 1943,s.2.

Tunus'daki zaferden konuşarak savaşda dönüş olduğunu, ancak zafere ulaşmak için karşıda çok büyük zorluklar olduğunu söylüyordu. Churchill Sovyet Ordusu'nun 3200 kilometre cephede 190 Alman Tümeni, 48 Alman müttefiki tümenleriyle kanlı çarpışmalar yaptığını, en büyük savaşların bu cephede oluşacağını söyledi. Ayrıca General Jiraud ve Charles De Gaulle arasındaki görüşmeden bahseden Churchill Fransa Milli Kurtuluş Komitesi'nin kurulmasına çok sevindiğini ve bu Komitenin tüm Fransızların tek Hükümeti olduğunu belirtti.[301] Türkiye'nin 1943 yılında Müttefikler tarafından baskı kurmasına karşın bu dönemde politikası farklıydı. Türkiye, Sovyetlerin Avrupa içerisine doğru ilerlemesine karşı olmakla beraber her 2 devletin çıkarlarına uygun bir barışla savaşın bitesini istiyordu. Zira Türkiye için Avrupada güçlü Almanya'nın bulunması Bolşevik tehditin korunması için bir araç olacaktı. Numan Menemecioğlu da bu düşüncedeydi.

3.Turancı örgütlerin tafsiyesi ve üyelerinin tutuklanma davası

8 Haziran 1943 tarihinde İstanbulda Faris Erkmenin "En Büyük Tehlike" isminde broşürü yayımlandı. Yazar girişte Türkiye'nin güvenliğini korumasına büyük önem vermesine rağmen Türkiye'nin içinde ulusal güvenliğe aykırı hareket eden gruplar olduğunu söylüyor ve şöyle ilave ediyor: "*Kendilerini Milliyetçi, Turancı, Irkçı adlandıran bir grup kendi ırkçı teorilerini bile kalıba sokamıyorlar. Totaliterizme hayranlık duyan bu insanlar açıkdan açığa ve ya kapalı olarak "Cumhuriyet" ve "Tasvir-i Evkar"gazetelerinde milletçi, nasyonal sosyalist fikirleri ve Mihver Devletlerini öven yazılar yayımlıyorlar. Her kesin bildiği gibi Türkiye'ye Turancılık Anayasa devrimi sonrası Wilhelm Almanyası ile gelmiş ve yayılmıştı. Kendi emperyalist planlarını Osmanlı'yı kullanarak iktidarda bulunan Turancılar araçılığıyla yaptılar ve Türk halkını büyük felakete sürüklediler. Alman hayranlığı olan bu insanlardan General Erkilet Türk Ordusunun Alman general von der Goltz tarafından kurulduğunu söylemesiyle yalanda sınır tanımadığını gösterdi. Bu Turancılar ülkemizden binlerle kilometre uzaklıkta olan Azerbaycanlılar, Kalmık, Tatar, Özbeklerle birlikde büyük Türk İmparatorluğu kurmak istiyorlar. Bu gibi düşüncelerin Türkiyeye girmesinde Rusyadan ayrılan Tatar ve Azeri mültecilerin büyük rolü vardır. Bunlardan Zeki Velidi, İlyas Uşaki, Fevzi Togay, Resulzade ve Ahmet Ceferoğlu gibi mültecileri gösterebiliriz. Kendi halkları tarafından atılan ve kovulan bu gibi insanlar Almanlarla ilişki kurarak kendi açgözlü niyetlerini Türkiye'yi ateşe vererek kullanmak istiyorlar. Bu işle uğraşan insanların yalnızca*

[301] Komünist Gazetesi, 11 Haziran 1943,s.2.

mültecilerden oluşmuyor. Erkilet'in düşüncesini papağan gibi tekrarlayan Peyami Safa burda önemli rolü oynuyor. Bundan başka Bozkurtçulardan Zeki Eyüboğlu, Nuri Egün ve "Çınaraltı" dergisi üyesi Nihal Atsız böyle insanlardan biridir. [302] Falih Rıfkı Atay *Ulus* gazetesinde "Türküz, Türkçüyüz, Türkiyeciyiz" isminde makalesinde ne ırkçı ne de sınırdışı her hangi politika izlemediklerini Turancıları başka ülkede ipi olan Kuklalar diye nitelendirdi. Falih Rıfkı Atay *Ulus* gazetesinde yayımlanan "Kemalizmin disiplini" isminde diğer bir makalesinde Kemalizmde Turancılık olmadığını, Türkiye Türkçülerinin yalnız ülke içinde Türkçü olması gerektiğini yazdı. 5 Temmuz 1943 yılında TBMM'de broşür hakkında yapılan açıklamada Numan Menemencioğlu Türkiyede panturancı bir akımın olduğunu kabul etmiyordu.[303]

4. İtalyanın teslim olması ve Türkiyenin savaşa dahil olması için Müttefiklerin baskısı

Müttefiklerin Orduları 11 Haziran 1943 tarihinde İtalyanın Lampedusa ve Linosa adalarını ele geçirdi. 21 Haziranda Napoli şehri şiddetli bombalandığı için Macaristan'ın *Lester Lloyd* gazetesi İtalya'nın askeri fabrikalarını büyük şehirlerden köylere aktardığını yazıyor. Türkiyede yayımlanan *Yeni Asır* gazetesi Sicilya adasının savunmasının zayıf olmasının en büyük nedeninin orda yaşayan İtalyanların faşizme karşı hiç bir sempati olmamasıyla ilişkilendiriyor. Gazete Sicilya adasının tez bir zamanda Müttefikler'in eline geçeceğini söylüyor. *Türk sözü* gazetesi İtalya'nın şimdiki durumunu Almanlar'ın 1940 yılında Fransa'ya girmeden önceki Fransa'nın haline benzediğini söylüyor. İtalya'nın gittikçe Almanya'dan ayrıldığını yazan gazete Almanya'nın artık bu savaşda yalnız kaldığını belirtiyor. [304]

23 Temmuzda Sovyet İletişim Bürosu'nun verdiği habere göre, Oryol şehrinden güneyinde ve Belgorod şehrinin kuzeyinde bulunan Alman Ordularının Temmuz ayında başlanan saldırısı Kızıl Ordu tarafından bertaraf edildi. Almanlar Oryol-Kurskta savaşa 7 Tank, 2 Motorlu ve 11 Piyade tümeni, Belgorod-Kurskta 10 Tank, 1 Motor, 7 piyade tümeni sokmuştu. Almanlar Kuzeyden ve Güneyden savunma hattını yararak Kursk çıkıntısında olan Sovyet Ordusunu çembere almak niyetindeydi. Ancak Almanlar Oryol-Kurskta 9 km, Belgorod-Kurskta 15 kmden 35 km'e kadar sokula bildi. 5 Temmuzda Kızıl Ordu'nun karşı saldırısı zamanı Almanların işgal ettiği toprakları ele geçirerek cephe boyu 25 km ilerledi.

[302] Komünist Gazetesi, 20 Haziran 1943,s.2.
[303] Koçak, s.216.
[304] Komünist Gazetesi, 29 Haziran 1943,s.2.

Böylece, Almanların yaz saldırılarında her zaman başarılı oldukları hikayesi de sonlanmış oldu.[305]

25 Temmuzda *Reuters* ajansının verdiği habere göre, Mussolini istifa etti. Mussolini'nin istifasını İtalya Kralı III. Vittorio Emanuele kabul ederek onun yerine Silahlı Kuvvetler Başkomutanı Mareşal Pietro Badoglio'yu tayin etti. [306] İngiltere Başbakanı Churchill Avam Kamarası'nda konuşmasından Mussolininin istifasını yorumladı: "*Mussolini'nin İtalyan halkı üzerinde uzun dönemde kalışının sonu İtalya'nın yaşamında çok önemli değişikliklere neden olacaktır. Biz yeni İtalya hükümeti'nden her hangi bir bildiri almadık. Eğer yeni kurulmuş İtalyan Hükümeti Almanlarla işbirliğini devam etdirse biz İtalyaya her taraftan asker çıkarmaya mecbur olacağız.* [307]1943 yılı Ağustos ayında Hitler hoşnutsuzca Erich von Manstein'a Kharkiv'i bırakmasına izin verdi. Buna rağmen Hitler Manstein'a sona kadar şehri elinde kalması için savaşmayı emri veriyordu zira bu Almanyanın Türkiyede prestijinin korunması bakımından önemliydi. Çünkü sadece yazda buranı ziyarete gelen Türk generale bu arazinin geçilemez arazi olduğu hakkında bilgi verilmişti. [308] 11 Ağustosda açılan Quebec Konferansı 24 Ağustosta bitti. Konferansda Generalissimo Çan Kay Şekin temsilcisi Sun Tse Ven de yer alıyordu. ABD Cumhurbaşkanı Roosevelt ve İngiltere Başbakanı Churchill konferansın sonunda ortak bildiri yayımladı: " *Mayıs ayı sonunda Cumhurbaşkanıyla Başbakanın Washington görüşmesinden sonra ortaya çıkan olaylarla ilgili değerlendirmeler yapıldı. Savaşın ilerleyen durumunda işbirliğinin devam edilmesi, Japonya'ya karşı savaşan Çin'e yardım edilmesine karar verildi. Sovyet Rusyası'yla bu yıl görüşülücek 3 taraflı görüşmeden önce ABD ve İngiltere arasında daha bir konferans yapılmasına, İtalya ve Almanya ile ilgili verilen savaş planlarıyla ilgili Sovyetleri bilgilendirmeye karar verildi*". [309]1943 yılı Ağustos ayında Quebec konferansında Türkiye meselesi gözden geçirildi. Başkan Roosevelt ve Churchill Türkiyenin savaşa katılmasının henüz erken olduğu kanısına vardı. Türkiyenin savaşa girmesi için mutlaka silah yardımı yapılması gerekiyordu. Özelllikle Amerikalılar Türkiye'nin savaşa girmesini istemiyorlardı zira bu Fransa'dan olacak çıkartmayı engelleye bilirdi.[310]31 Ağustosda Churchill Quebec şehrinde radyo ile konuşmasında 1904 yılında imzalanan Fransız-İngiliz dostluğunun şimdiye kadar devam ettiğini, Sovyetler Birliğiyle imzalanan 20 yıllık dostluk anlaşmasının Fransız-

---

[305] Komünist Gazetesi, 25 Temmuz 1943,s.1.
[306] Komünist Gazetesi, 25 Temmuz 1943,s.1.
[307] Komünist Gazetesi, 30 Temmuz 1943, s.2.
[308] Earl Ziemke, Ot Stalingrada Do Berlina. Operatsiy Sovetskikh Voysk İ Vermakhta. 1942-1945, Moskova, Tsentropoligraph yayınları, 2009,s.184.
[309] Komünist Gazetesi, 25 Ağustos 1943,s.2.
[310] Erkin, s.216.

İngiliz ittifaki gibi sağlam olduğunu söyledi. Sovyetler temsilcisinin Quebec konferansına çağırılmaması meselesine de değinen Churchill bu konferansın genel olarak Japonyaya karşı savaşla ilgili olduğunu, Sovyetler'in Japonya ile 5 yıllık Saldırmazlık paktının olduğunu, bunun için de Sovyetleri buraya çağırmanın doğru olamayacağını belirtti. [311] 1943 yılında savaşın gidişatının değişmesiyle Almanya yanında savaşan ülkeler Müttefiklerle, özellikler İngiltere ve ABD ile anlaşmaya çalışıyordu. Romanya ve Macaristan savaşdan çekilme kararı ile görüşmeleri 1943 yılının yaz aylarında başladı. 9 Eylülde İngiltere Türkiye Büyükelçisi Hughe Knatchbull-Hugessen Marmara denizinde bulunan gemide Macar temsilcileri ile görüştü. Ancak nihai anlaşma imzalanmadı. Buna neden gibi Mihver Devletlerinin de kendi içinde bölündükleri ve barış görüşmelerinde farklı talepler ileri sürdürmeleri oldu. [312]İtalyan Mareşal Badoglio radyo ile konuşmasında İtalyanın düşmanın çok büyük kuvvetlerine karşı savaşmanın anlamsız olduğunu belirterek İngiliz-Amerikan Kuvvetlerin Başkomutanı Dwigt Eisenhower'e barış teklifinde bulundu. Eisenhower açıklamasında SSCB, ABD ve İngiltere tarafından kabul edilen şartlarla İtalyanın kayıtsız, şartsız teslim olmasıyla ilgili barış teklifini kabul ettiğini açıkladı. Anlaşma Badoglio'nun temsilcisiyle Eisenhower'in temsilcisi arasında imzalandı. Anlaşma imzalandıktan sonra İtalyan Silahlı Kuvvetleri her yerde İngiliz ve Amerikan ordusuna karşı savaşmayı durdurdu. [313] 9 Eylülde İran Almanya'ya savaş ilan etti. İranın Başbakanı Ali Soheili yaptığı açıklamada İran içinde Almanya'nın yaptığı casus örgütleri hazırlıyor, İran içinde huzursuzluk, milli çatışma yaşatmaya çalıştığını, bu yüzden İran Hükümeti kendi çıkarlarını korumak için Almanyaya savaş ilan ediyor. Hükümetin kararına Parlamentoda bulunan 77 Millet vekiliden 73'ü Evet söyledi. [314] İtalyanın barış anlaşması imzalanmasından hemen sonra Almanya İtalya'ya savaş ilan etti. Almanlar ilerleyerek Kuzey İtalya'yı ve Roma'yı ele geçirdi. Orta İtalya Badoglio Hükümeti'nin, Güney İtalya'da ise İngiliz ve Amerikan kuvvetlerinin elinde bulunuyordu. İtalyada savaşın devam edilmesi tarafdarı olan faşistyönümlü İtalyan ve Almanlarla barış taraftarı olan İtalya Kralı ve Başbakanı Badoglio taraftarları arasında çatışmalar devam ederken İtalyanın Türkiyede Büyükelçiliyi çalışanları İtalya Kralı ve Badoglio taraftarı olduklarını söylediler. [315] Türk gazeteci Cahit Yalçın *Haber* gazetesinde yazdığı makalede Sovyet Alman cephesindeki savaşlardan bahsederek Almanların durumunun çok kötüye gittiklerini, kendilerinin esnek savunma ve taktik gibi ifadelerle milletini kandıramayacaklarını yazdı. Yalçın Almanlar için

[311] Komünist Gazetesi, 4 Eylül 1943,s.2.
[312] İsraelyan, s.172-173.
[313] Komünist Gazetesi, 10 Eylül 1943, s.2.
[314] Komünist Gazetesi, 15 Eylül 1943,s.2.
[315] Komünist Gazetesi, 24 Eylül 1943,s.2.

karşıda korkunç ve ümitsiz bir kış beklediğini ilave etti. [316] Türkiye'nin bir çok gazeteleri *Tanin, Tan, Yeni Sabah* gazetesi Sovyet Alman cephesinde savaşlarla ilgili yorumlar vermeye devam ediyorlar. Almanların kendi isteğiyle çekildikleri ile ilgili haberlere değinen *Yeni Sabah* gazetesi bu çekilmenin Almanların artık direnmeğe güçlerinin kalmadığının göstergesi olduğunu belirtti. [317] 15 Ekimde Türkiye Cumhuriyeti'nin Sovyetler Birliği'ne tayin edilmiş yeni Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur Moskovaya geldi. Havaalanında Büyükelçini Halk Dışişleri Komisserliği Protoköl Şubesi temsilcisi Buşuyev, İşler Vekili Dambel, Türkiye'nin Sovyet Büyükelçiliği Heyeti, Afganistan Büyükelçisi Sultan Ahmet han ve İran Büyükelçisi karşıladı. [318] Hüseyin Ragıp Baydur güven mektubunu SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumu Başkanı'na vereceği için 19 Ekimde Halk Dışişleri Komisseri Molotov tarafından kabul edildi. 20 Ekimde Hüseyin Ragıp Baydur ve beraberindeki Türk Büyükelçi Heyeti SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumu Başkanı Mihail Kalinin tarafından kabul edildi. Büyükelçi kendi güven mektubunu Kalinine takdim etti. [319] Bulgaristanda Kral Boris'in ölmesiyle 1943 yılında hükümet krizi çıktı. Hitler meseleni hall etmek için Bulgaristan Başbakanı Bojilov ve Dışişleri Bakanı Şişmanovla 18 ve 19 Ekim tarihinde görüştü. Bulgar bakanlar Hitlerle yapılan müzakerelerde Bulgaristanda İngiliz-Amerikan çıkartmasından rahatsız olduklarını söylediler. Hitler Bulgar Heyetini sakinleştirerek kendinde olan bilgilere göre, Stalin'in böyle bir operasyona kesinlikle karşı olduğunu belirtti. Türkiye'ye Hitler'in güvendiği kadar güvenmeyen Almanya Dışişleri Bakanı Ribbentrop bu dönemde Türkiye politikasının kararsız ve güvenilmez olduğunu düşünüyordu. [320]

5. III Moskova, Tahran ve II Kahire konferansları

19 Ekimden 30 Ekime kadar Moskovada ABD Dışişleri Bakanı Cordell Hull, İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden ve SSCB Halk Dışişleri Komisseri Molotov arasında konferans yapıldı. Konferansda Dışişleri Bakanları toplam 12 oturumda görüştüler. 19-30 Ekim 1943 tarihinde Moskovada Müttefik Devletlerin Dışişleri Bakanlarının konuşmasında Molotov Türkiye'nin mutlaka savaşa girmesi gerektiğini, böylece Kızıl Ordu'nun Avrupada ilerlemesini kolaylaştıracağını belirtti. Bu tekliften Amerikalılar ve İngilizler memnun olmadı. Cordell Hull Türkiye'nin hava alanlarını ve iletişim hattlarını kullanmanın yeterli olacağını

[316] Komünist Gazetesi, 25 Eylül 1943,s.2.
[317] Komünist Gazetesi, 5 Ekim 1943, s.2.
[318] Komünist Gazetesi, 17 Ekim 1943,s.1.
[319] Komünist Gazetesi, 22 Ekim 1943,s.1.
[320] İsraelyan, s.272.

düşünüyordu. Müttefikler Türkiye'nin savaşa girmesinin Avrupaya yapılacak büyük çıkartmaya büyük yarar vereceğini düşünüyorlardı. Görüşmelerde savaşın hızlı bir şekilde sonlandırmanın her bir ülkenin en önemli maksadı olduğu açıklandı. Avrupada askeri operasyonlarda bir birilerini bilgilendirmek için ortak bildiri hazırlandı. Bildiriyi 3 Dışişleri Bakanından ilave Çin'in SSCB Büyükelçisi de imzaladı. Bildiride ayrıca İtalyada demokratik bir devlet yapılandırılması, Avusturya'nın Almanyadan ayrı bağımsız bir devlet olarak kurulması belirtildi. [321] 1 Kasım 1943 yılında Müttefik Devletleri Dışişleri Bakanlarının Üçüncü Moskova konferansı'nda imzalanan gizli protokolün II fıkrasına dayanarak yıl sonuna kadar Türkiye'nin Müttefikler yanında hemen savaşa girmesi için teklif yapılması karara alındı. [322]İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden SSCB Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği memorandumda Türklerin güney batıdaki hava üslerini Müttefiklere vermesine ikna edilmesi gerektiğini, bu yapıltığı takdirde Türkiyenin pozitif tarafsızlıktan savaşmayan taraf statüsüne ve böylelikle de savaşan tarafa itebileceğini düşünüyordu. Eden Türkiye'yi Ege denizinde yapılacak operasyonlar için önemli buluyor ve silah mühimmatını Türkiye'deki üsler aracılığıyla rahat şekilde yapmak istiyordu. Aynı teklifi Amerikalılar da destekliyordu. Türkiye'nin savaşa girmesi ile ilgili konu 21 Ekim 1943 yılında Stalinle Eden'in konuşmasında görüşüldü. Stalin Türkiye'nin tarafsız siyasetinin ilk önce Müttefiklerin işine yaradığını ancak savaşın şimdiki durumunda bu tarafsızlığın Almanyanın Balkanlar taraftan güvenliğini koruduğu için Almanyanın çıkarlarını taşımakta olduğunu ifade etti. Devam eden görüşmelerde İngiltere ve SSCB 1 Kasım 1943 yılında Türkiye ile ilgili protokol imzaladı. Bu protokole göre, SSCB ve İngiltere Türkiye'ye 1943 yılının sonuna kadar savaşa girmeyi isteyeceğini belirtiyordu. 10 Kasım 1943 yılında bu protokole ABD'de katıldı. [323]20 Ekim 1943 yılında Moskova konferansının ikinci toplantısı yapıldı. Toplantıda Eden Türkiye konusuna değindi: "*İngiltere Hükümeti'nin Türkiye'nin savaşa girmesi ile ilgili siyaseti Müttefiklerin isteklerine uygundur. Biz bunun için Türkiyeye silah gönderiyoruz. Eğer Türkiye'nin savaşa girmeyeceği malum olursa biz bu yardımı anında keseceğiz. Biz Türklerin Balkanlarda savaşa girmesini destekliyoruz. Buna rağmen Almanlar gittikten sonra Türklerin orda kalmasını istemiyoruz. İtalyaya büyük askeri güc göndereceğimiz için Türklerin savaşa girdiği takdirde onların istediği yardımı yapamayabiliriz. Türkler İstanbulu korumayacaklarını söylüyorlar. Bu durumda Türklerin bize yardımı istediğimiz düzeyde*

---

[321] Komünist Gazetesi, 2 Kasım 1943, s.1.
[322] SSCB Dışişleri Bakanlığı, C.I.,s. 420.
[323] A.A. Gromiko, *Sovetskiy Soyuz Na Mezhdunarodnıx Konferentsiyakh Perioda Velikoy Otetsestvennoy Voyni 1941-1945: Moskovskaya Konferentsiya Ministrov İnostrannikh Del SSSR, SSHA I Velikobritanii*, C.I., Moskova, İzdatelstvo Polititseskoy Literaturi Yayınları ,1984, s.24.

olmayacağı aşikardır. Önceleri Türkiye'nin askeri üsleri bizim için Romanya ve Balkanlarda operasyonlar için çok gerekliydi. İtalyanın askerlerimiz bulunduğu için halihazırda Türkiye'nin yardımına ihtiyacımız yoktur. Türkler bize On İki Ada çevresinde operasyonlar için yardım ediyorlar ve bu siyaset onların tarafsız olmadığını gösteriyor" [324]28 Ekim 1943 yılında Moskova konferansı'nın onuncu toplantısında söz alan Eden Türkiye'nin savaşa girmesi için onlara 25 Filo söz verdiklerini ama kendilerinde bu kadar filo bulunmadığını itiraf etti. Bu yüzden Türkiye'nin savaşta Müttefiklere her hangi fayda vereceğini inanmıyordu. 30 Ekimde İngilterenin Türkiye Büyükelçiliği'nden Eden'e gönderilen mektupta Numan Menemencioğlu Kahireye gelmek istemesi ile ilgili bilgi vardı. Molotovla görüşen Eden Menemencioğlu'nun Kahireye davet edilip edilmemesi ile ilgili fikrini sordu. Molotov bu teklife sıcak baktığını ve Türk Bakandan hemen savaşa girmesini istenmesi gerektiğini belirtti. Eden bunu yapamayacağını zira Menemencioğlu ona verilecek uçakları isteyeceğini söyledi. Konuşmaya katılan İngiltere Sovyet elçisi Archibald Kerr Menemencioğlu'na Moskova konferansı'nın başarılarından bahsetmeye ve savaşa girilmesini isteğini söylemek lazım olduğunu, eğer uçakları sorarsa bu sözlerin verildiği tarihten itibaren askeri siyasi durumun Türkiyenin lehine değiştiğini söylenmesi gerektiğini ilave etti. Bu teklif Eden ve Molotov tarafından sıcak karşılandı. Konferansın sonunda yayımlanan Türkiye ile ilgili muhtıra yayımlandı. Muhtırada Türkiye'nin savaşa girmesiyle İngiltere ve ABD'nin Sovyetlere Karadeniz aracılığıyla yardım yapmasını kolaylaştıracağına, Almanların gücünün zayıfladığı için Türkiye'ye harekat yapamayacağı ve sınırda duracağına, Güney Batı Anadoluda olan üslerden Ege denizinde üzerinde olan adalara operasyonlar yapılmasının kolaylaştıracağına ve Almanya'nın ekonomisinin Türk Kromundan yoksun bırakılacağına sebep olacağı belirtildi. Müttefikler Türkiyenin savaşa gireceği takdirde İstanbulun koruması için 25 filo verileceğine, eğer tüm bunlara rağmen Türkiye savaşa girmekten vaz geçerse baskı uygulayacaklarıyla ilgili ortak karara vardılar. [325]Edenle Numan Menemecioğlu 5-16 Kasım 1943 yılında yapılan Birinci Kahire Konferansı'nda görüştüler. Görüşmede Eden Menemencioğlu'na Moskova konferansında kabul edilen kararlarından bahsetti. Eden Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile dost olmasını belirtmesi için mutlaka savaşa girmesi gerektiğini söylüyordu. Menemencioğlu savaştan sonra Balkanlarda Sovyet yayılmacılığından korktuğunu belirtince Eden bu güvencenin Türkiyenin Balkanlarda savaşa girmesi takdirinde yok olacağını belirtti. Menemencioğlu ancak böyle düşünmüyordu, ona göre Sovyetler'in

[324] A.g.e., s.103.
[325] A.g.e., s.295-296.

Türkiyeyi savaşa davet etmesi Türk Ordusunu yıpratma niteliği taşıyordu.[326] 3 Dışişleri Bakanlarının Moskova görüşmesiyle ilgili Türk basınında makaleler yayımlandı. *Vatan* gazetesi bu görüşmenin öneminin ister savaşta isterse de savaşdan sonra yapılanmayla ilgili kararların kabul edilmesi olduğunu yazdı. Savaşın tüm faşist bloku ülkeleri kayıtsız şartsız teslim olmasına kadar süreceğini söyleyen gazeteye göre, bu görüşme dünyanın gelecek haritasının yeniden oluşturduğu bir program olacağı düşünülüyor.[327]28 Kasımda 1943 yılında Tahran konferansı'nda Stalin Müttefiklerin İtalya saldırısının stratejik olarak Akdenizde yüzen gemiler açısından başka hiç bir öneminin kalmadığını, eğer Almanya'nın kalbine girmek için çıkartmanın Batı ve Kuzey Fransa'dan yapılmasını düşündüğünü söyledi. Stalin ayrıca İtalya yerine Güney Fransa'nın daha uygun olduğunu, Türkiye'nin Almanya'ya savaş açacağı takdirde Balkanların da bu operasyon için müsait olduğu kararına vardı. Churchill en önemli meselelerden birinin Türkiyenin savaşa girmesi için ikna edilmesi olduğunu, böylece Boğazların açık olmasıyla Sovyetlere her türlü yardım yapılabileceğini ve hava üslerini kullanarak Almanyanın rahatlıkla bombala bileceğini söylüyordu. Churchill aynı anda Türkiye'nin savaşa gireceği takdirde İngiltere ve Amerikanın kullanmadığı 17 filonun Türkiye'nin hava savunmasını koruyacağını ve Türk Hükümetinin istediği takdirde 3. Hava Savunma Alayı vere bileceklerini ilave etti.[328] ABD Başkanı Roosevelt Türkiyeye yapılacak yardımla ilgili konuşarken bu meselede dikkatli davrandıklarını, şahsi fikrine göre Türkiyeye yapılacak yardımın Normandiyadaki çıkartmaya problem oluştura bilirdi. Stalin'e göre, Türkiyenin hava üslerini Müttefiklere verdiği takdirde Bulgaristan'ın Türkiye'ye saldırmayacağını, Almanya'nın da Türkiye'nin saldırmasını bekleyeceğini aynı zamanda da Türkiyenin savaş halinde olmasına rağmen Almanyayla savaşmayacağını farz edersek yine de Müttefikler için hiç de kötü olmaz. Bu zaman hava üsleri Müttefiklerin çok işine yarayabilir. Roosevelt böyle olursa Türkiye'nin Portekiz gibi statüye sahip olan bir devlet olacağını ekliyordu.[329] 1 Aralık 1943 tarihinde Tahran konferansı'nın askeri kararlarından II ve III bölümü Türkiye ile ilgili bölümü belli oldu. II bölümde Türkiye'nin yıl sonuna kadar Müttefiklerin yanında savaşa girilmesinin askeri açıdan çok arzu edilen bir karar olacağı belirtildi. III bölümdeyse Türkiye'nin savaşa girdiği takdirde Bulgaristan Türkiye'ye savaş ilan ettiği durumda SSCB Bulgaristan'a savaş ilan edeceği ve Türkiye'ye her türlü yardımı

[326] Koçak, s.178.
[327] Komünist Gazetesi, 5 Kasım 1943,s.2.
[328] B.L.Tsıbulevskiy, S.P. Sanakoyev, Tegeran-Yalta-Potsdam, Moskova, Mezhdunarodnaya Otnosheniya Yayınları,1970,s.22.
[329] A.g.e., s.46.

yapmayı kabul etti.[330] Sovyetler 1943 yılı sonuna kadar Türkiye'nin savaşa girmesini sadece teknik olarak istiyordu, zira Stalin İngiltere'nin hazırladığı Balkan planından haberdardı. ABD Türkiye'ye baskı kurma taraftarı değildi sadece Müttefiklerin ısrarı yüzünden bu konuyu ortaya çıkarıyordu. Almanya için Türkiye'nin tarafsızlığı hayati önem taşıyordu. Bu yüzden de Almanlar Müttefiklerin Türkiye'ye karşı düşünceleri ile ilgili haberleri veriyordu. Mesela Moskova konferansında yapılan görüşmelerde Türkiyenin savaşa dahil olması gerektiğini haberini von Papen 1943 yılı Kasım ayında Kahirede yapılan görüşmede Numan Menemencioğlu'na verdiği haberden daha önce Türk Hükümeti'ne iletmişti. Numan Menemencioğlu bunun üzerine Türkiyenin savaşa dahil olmaya hazır olmadığını, hava üslerini vereceği taktirde Almanların Türkiye'yi bombalamaktan çekinmeyeceğini belirtti.[331] İnönü 3 Aralıkta Ankaradan Adanaya ikamet etti. İnönü Adanadan Kahireye kaptanlığını Roosevelt'in damadının yaptığı, Numan Menemencioğlu ise kaptanlığını Churchill'in oğlunun yaptığı özel bir uçakla Kahireye gitti. İkinci Kahire konferansı 4-7 Aralık 1943 yılında gerçekleşti. Görüşmeye Sovyetlerin temsilcisi Vişinski gecikmeden dolayı katılmayışı Türk yöneticilerin dikkatini çekti.[332] Franklin Roosevelt oğlu Elliotla 1943 yılındaki konuşmasında Türkiyenin ancak büyük miktarda silah aldıktan sonra savaşa girebileceğini söylüyordu. Roosevelt Churchillin Türkiyeye bu kadar silah vermesini doğru bulmuyor, bunun Batı Avrupada çıkartmayı zorlaştırdığı düşüncesindeydi. Elliot babasına bunun Akdenizden Hitlere darbe gibi nitelendire değerlendire bilirmiyiz sorusuna Roosevelt ironiyle olabilir söyledi. İsmet İnönü'nün Kahireye gelmesi öncesinde Franklin Roosevelt, ABD Türkiye Büyükelçisi Steinhardt ve Dışişleri Bakanlığı Ortadoğu İşler uzmanı George Allen toplantı yapmışlardı. Bu toplantıda bulunan Elliot hatıralarında babasının Türkiye'nin savaşa girmesini istemediğini yazıyordu. [333]Üç Müttefik Devlet başkanlarının Tahran görüşmesi haberi basında büyük ilgi gördü . Stalin, Roosevelt ve Churchill görüşmelerden sonra ortak bir bildiri imzaladılar. Bildiride Batıdan, Doğudan ve Güneyden yapılacak operasyonların ölçeği ve süresiyle ilgili anlaşmaya varıldı. [334]1943 yılı Aralık ayında Kahirede İnönü, Churchill ve Rooseveltin görüşmesi oldu. Ancak İngilizler ve Amerikalılardan silah yardımı almasına rağmen Türkiye'nin dış politikasında önemli bir değişiklik olmadı. *The Sunday Times* gazetesinin Ankara mühabirinin verdiği habere göre, Almanya'nın Türkiye büyükelçisi Franz von Papen Müttefiklere Türkiye aracılığıyla barış şartlarını ileri sürdü. 2 ay önce sürülen barış

---

[330] SSCB Dışişleri Bakanlığı, Sovetsko Amerikanskiye Otnosheniya Vo Vremya Vtoroy Mirovoy Voyni 1941-1945, C.II., Moskova, Politizdat Yayınları, 1984, s.458-459.
[331] Nezhinskiy,s.461.
[332] Koçak, s.188-189.
[333] Elliot Roosevelt, Yego Glazami, Moskova, Gosudarstvennoye İzdatelstvo İnostranniy Literaturi , 1947,s.158
[334] Komünist Gazetesi, 8 Aralık 1943,s.1.

şartlarını Türkiye Müttefiklere iletmeği reddetti. Barış şartına göre, Almanya savaştan önceki sınırlarına çekilerek sömürge iddialarından vaz geçiyor ve donanmasını kaldırıyor. Bu şartlar gerçekleştirilene kadar Almanyada devam eden yönetim metodu kalmaya devam edicek, gerçekleştirildikden sonra Hitler ve Nazi Partisi Orduya tabi olduklarını bildiri halinde yayımlayacaktırlar. Almanların burda tek şartı Doğuda hareket özgürlüğünü kazanmak olacaktır. Gazete muhabiri bu planla aslında Hitlerin ABD ve Birleşik Krallıkla SSCB ile birliğini bozmaya çalıştığını belirtti.[335]

6. Çiçero operasyonu

Çiçero operasyonu'ndan Müttefikler savaşın bitiminden sonra haberdar olmuştu. Bu yüzden bu bölümde *Komünist* gazetesinden kaynak verilememektedir. Çiçero olarak bilinen Elyas Bazna Osmanlıya dahil olan Priştinede doğan Arnavut bir ailenin çocuğuydu. Osmanlı bu toprakları kaybettiğinde babası ilk olarak Selanike gelmiş, oraya da Yunanlar girdikten sonra İstanbula yerleşmişti. Birinci Dünya Savaşında İstanbul işgal edildiğinde Elyas Fransızların bölgesinde çalışmış ve şoför olmuştu. Şoför olduğu dönemde Müttefiklerin kamu malına zarar verdiği için 4 defa hapishanede olmuştu. Sonunda Elyas 3 yıllık Marsilya şehrine ağır çalışma kampına gönderildi. İngilizler ve Fransızlara olan öfkesi bu zaman ortaya çıktı. Sürgünde bulunduğu zamanlarda Fransızcayı öğrendi. Türkiye Hükümeti kurulunca Elyas dahil Osmanlı vatandaşı olan her kese beraat verildi ve Türkiyeye geri döndü. Türkiyede Elyas ilk olarak 7 yıl Yugoslavya elçisi Yankovic'in şoforü daha sonra ABD elçiliğinde Albay Klass, 1942-1943 yıllarında Alman elçiliği ataşesi Albert Jenke'nin, İngiltere elçiliği sekreteri Sir Douglas Busk ve sonda İngiliz Büyükelçi Hugessen'in yanında çalıştı. İlk defa İngiltere elçiliğinde gizli belgeleri Douglas Busk'un ofisinde gördü. Elyas burada Churchill'in 2 gün özel vagonda İnönü ile konuşmaları yer alan Adana konferansı belgelerini okudu. Bu görüşmede Churchill İnönü'ye Almanların Doğu cephesinde Ruslardan aldıkları mağlubiyetler sonrası *Drang nach Osten* siyaseti uygulayacakları takdirde Türkiye için korkulu dönemin geleceğini söylemişti. Bunun için Almanlar Balkanlarda en önemli petrol madeni olan Ploeisti'yi korumak için Türkiye'ye saldıra bilirdi. Churchill bu yüzden Türkiyeye silah yardımı yapılması ve olası saldırıya karşı güçlü olmasını istediğini belirtti. Bu belgeleri okuduktan sonra bir kaç dakika düşünen Elyas Türkiyenin savaşa girmesini istemediği için Almanyaya casusluk yapmaya karar verdi. Çiçero operasyonu 1943 yılı 26 Ekimde başladı. Gece vakti telefon sesine uyanan Moyzisch'i Almanya Elçiliği Müsteşarı Jenke hemen

[335] Komünist Gazetesi, 19 Ocak 1944,s.1.

evlerine gelmesini çağırmıştı. Eve gittikten sonra Jenke ona salonda kendisiyle görüşmek isteyen birinin olduğunu söyledi. Dış görünüşünden 50 yaşı olan bu adam kendisinin İngiltere elçiliğinde bulunan gizli belgelere ulaştığını, bunu Almanlara ulaştırma karşılığından 20 bin Sterlin para istiyordu. Moyzisch bu kadar paranın elçilikte bulunmadığını bunun için Berline mektup yazmak gerektiğini hatırlattı. Kendisini Pyer olarak adlandıran bu casus 30 Ekime kadar cevabı bekleyeceğini belirtti. Moyzisch tüm olayı elçi von Papen'e anlattı ve 27 Ekimde Dışişleri Bakanlığına mektup yazıldı. Von Papen ile Ribbentrop'un ilişkileri iyi olmadığı için genellikle Türkiyeden yapılan isteklere Dışişleri Bakanlığı olumsuz cevap veriyordu. 29 Ekimde verilen cevapta İngiltere elçiliği hizmetçisinin teklifini hemen kabul edilmesini, paranın 30 Ekim öğlene kadar Ankarada olacağı belirtiliyordu. 30 Ekimde yapılan ilk görüşmede Pyer Moyzisch'e 2 fotoğraf makarası verdi. İlk günde Almanların eline 52 gizli belgelerin fotokopisi geçmişti. Tüm belgelerde tamamen gizli, özellikle gizlidir sözleri ve telgrafların operatör tarafından kabul edilen ve gönderilen tarihleri vardı. Bu teknik notlar Almanların gizli diplomatik şifrelerini açmaya yardımcı olmuştu. İlk elde edilen fotoğraflarda İngiliz Hava Kuvvetleri askeri heyetinin Türkiye'ye geçmesi ayrıntılı olarak gösteriliyordu. Rakamlar Almanların beklediğinden daha yüksekti. Diğer belgelerde Sovyetlere Lend-Lease programı çerçevesinde yapılan silah yardımı, Rusların ikinci cephe açmak için Müttefiklere ısrarla talep etmesi ve İtalya kampanyasının Müttefiklerin genel işleri için önemli bir yere sahip olmamasından bahs ediliyordu. Bu belgeler Ribbentrop için çok önemliydi. O bu kafir ittifakının dağılacağına inanıyordu. Bu belgeleri okuyan von Papen casusa Çiçero ismini verdi. Moyzisch'le Çiçero'nun ikinci görüşmesinde 40 yeni belgenin fotokopisi Almanların eline geçti. Bu defa belgelerde Anthony Edenle Cordell Hull arasında görüşülen Moskova konferansı protokolleri bulunuyordu. Bu belgeler öylesine gizliydi ki, onlar hakkında Churchill yalnız Avam Kamarası'nın kapalı toplantısında konuşabilirdi. Moyzisch'in Çiçero'yla üçüncü görüşmesi 6 Kasımda vuku buldu. Yeni elde fotokopilerle elçiliğe dönerken Papen Moyzisch'e Berlinden talimat aldığını, 8 Kasımda İstanbuldan Berline giden uçakta olmalı gerektiğini söyledi. Sofyada Moyzisch özel uçakla Berline gitti ve ülkenin güvenlik şefi Kalterbrunner ile görüştü. Kalterbrunner Moyzischle görüşmesinde Ribbentrop'la Papen'in hüsumeti yüzünden Dışişleri Bakanının bu operasyonla ilgili akıllı kararlar çıkaramayacağını, bu yüzden ilk olarak kendisiyle görüştüğünü ve bundan sonra yapılan tüm raporları kendisine vereceğini söyledi. Ludwig Moyzisch elçilikde ticari ataşesi olarak çalışsa da aslında SS Obersturmbannführer'iydi ve İmparatorluk Güvenlik İdaresi'nin

altıncı şubesinde çalışıyordu. O elçi Papen'in değil, Kalterbrunner'in emrinde çalışıyordu.[336] Ribbentropla Moyzisch'in görüşmesi çok gergin geçti. Ribbentrop ısrarla Çiçero'nun belgelerinin İngilizlerin tuzağı olduğunu düşünüyor ve Moyzischden onunla ilgili daha çok bilgi almayı talep ediyordu. Berlinden geri döndükten sonra Çiçero Moyzisch'e 20 yeni fotokopisi olan belge getirdi. Bu belgelerin içinde Sir Hugessen'in Türkiye ile İngiltere arasında yapılan görüşmelerle ilgili raporu da bulunuyordu. Bu belgede Türklerin açık olarak savaşa girmek istememeleri, İngilizlerin ise Türklerin tarafsızlığını korumasıyla silahlandırılmasına ve böylelikle Bulgaristan tarafta daha çok Alman ordusunun kalmasına ortam yaratmak istiyorlardı. Aralık ayında Çiçero Moyzisch'e daha 2 fotoğraf makarası verdi. Bu defa Kahire ve Tahran konferansı protokolleri Almanların eline geçmişti. Bu belgelerde artık Almanya'nın yok edilmesi planı ve onun yöneticilerin mahkemede yargılanması, yeni dünyanın planları hazırlanmıştı. Bu belgelerin içinde en ilginç olanı Türkiye Cumhurbaşkanı İnönü'nün Churchill ve Roosevelt'le görüşmek için Kahireye gitmesiydi. Bu zamana kadar Almanların Menemencioğlu ve İnönü'nün Ankaradan ayrılmasından haberleri yoktu. 1943 Aralık ayında Çiçero yeni bilgiler getirdi. Bu belgelerde Almanyanın askeri durumu kötüleşdiği için İngilizlerin Askeri Heyetinin Türkiye'ye girmesine izin verdiği yazılmıştı. Bu Almanlar için çok önemli bilgiydi. Bu defa Moyzisch Kalterbrunner'in emrini hiçe sayarak bu bilgiyi Papen'e söyledi. İlk olarak İngiltere ve Türkiye arasında yapılan görüşmeler Almanya için çok tehlikeliydi, ikinci olarak bu belge Ribbentropu öfkelendirecekti. Ribbentropun önceden Türkiye aleyhine tutumu vardı ve bu belge Hitlerle askeri kumandanlığın Türkiye ile ilgili fikirlerine etki ede bilir ve akılsız önlemlere sebep olabilirdi. Bu yüzden Papen sorumluluğu kendi üzerine alarak Menemencioğludan görüşme talep etti. Görüşme zamanı Menemencioğlu Papen'in şüphelerini dağıtmaya çalışmış ve ona tarafsızlığını bozmayacaklarını inandırmaya çalışıyordu. Papen'in bu görüşmesi diplomatik baskı açısından Almanya için önemliydi. Papenin İngilizlerle Türklerin görüşmesinden haberinin olması ve önlem almakla üstükapalı tehditi Menemencioğluna etki etti. Menemencioğlu bu görüşmenin olduğunu inkar etmedi, ancak bu görüşmelere önem vermenin doğru olmadığını belirtti. Papenle görüşme bittikten hemen sonra Menemencioğlu Hugessen'i yanına davet etti. Her iki diplomat Papenin bu görüşmeden ya İngilizler ya da Türkler tarafından ağzından laf kaçırmasıyla haberi olduğu kanaatine vardı. Geri döndüğünde Hugessen çok heyecanlıydı ve bu görüşmeyle ilgili tüm bilgileri İngiltere Dışişleri Bakanlığına gönderdi. Sonda yazdığı

[336] Jonathan Steinberg, The Deutsche Bank and Its Gold Transactions During the Second World War, Münih, Beck yayınları, 1999,s.42.

kelime bundan ibaretti: *Papen bilmesi gerektiği lazım olduğundan daha çok şey biliyor*. [337] Churchill Türkiye'nin Balkanlarda savaşa girmesini istiyordu. O Türkiyeden Yunanistana girmeği ve Şubatda Selaniki ele geçirmeyi planıyordu. Ancak Çiçero'nun verdiği bilgiler Papeni harekete geçirmiş ve Menemencioğlu ile görüşmesi sonucu Türkiye Hükümeti İngilterenin teklifini geri çevirdi. 3 Şubatta İngiliz askeri heyeti Türkiyeyi terk etti. Balkan operasyonunun başında durması planlanan Havacılık Mareşali Sir John Linnel de Türkiyeyi terk edenler içindeydi.[338]

Papenle Menemencioğlunun görüşmesi de Çiçero operasyonuna da etkisini gösterdi. İngiltereden kasayı korumak için mühendisler geldi. Çiçero artık daha zor şartlarda çalışmak zorunda kaldı. Aralıkta Çiçero'nun getirdiyi fotokopiler arasında diğer bir önemli belge Tahran konferansı'nda askeri temsilcilerin görüşmesi protokolleri bulunuyordu. Belgelerde Almanya ile müttefik olan Bulgaristan, Macaristan ve Romanya başkentlerinin bombalanması tarihleri vardı. İlk olarak Sofya geliyordu ve tarih 14 Ocak 1944'ü gösteriyordu. Çiçero sayesinde Almanlar bombalamadan 14 gün önce bilgi alsa da Ribbentrop'un ısrarı yüzünden hiç bir önlem alınmadı. 15 Ocakta Sofya'yla irtibat kurulduğunda şehrin ağır şekilde bombalandığını ve 4 bin Bulgarın öldüğü haberi verildi. Şubat ayına kadar Çiçero hiç bir belge getiremedi. Kasa İngiliz mühendisler tarafından korumak için cihazlarla donatılmışdı. Çiçero'nun getirdiği yeni belgelerin içinde Overlord kelimesi geçiyordu. Belgelerden göründüğü gibi bu kelime siyasiden daha çok askeri nitelik taşıyordu. Sonuncu Moskova ve Tahran protokolleri Rusların baskısı sonucu Churchill'in Avrupada İkinci cephenin açılmasına razı olduğunu gösteriyordu. Moyzisch bu Overlord'un İkinci cepheyle ilgili olduğunu anladı ve derhal Berline mektup yolladı. 1 Hafta sonra Berlinden olabilir ama ihtimal çok az yazılan cevap geldi. Bu tahminin doğruluğunu Almanya 1944 yılı 6 Haziranda sabah saatlerinde Normandiya çıkartmasıyla öğrendi. Çiçero sonuncu fotokopileri martta getirdi ve tehlikeli olduğu için çalışmaktan vaz geçti. Böylece, Çiçero operasyonu sona erdi. [339]

7. Türkiye'nin kromu Almanya'ya satmayı durdurması ve Almanya ile diplomatik ilişkileri kesmesi

Almanya'nın Sovyetlere saldırmasından sonra 1941 yılında imzalanan Clodius anlaşmasıyla Türkiye'nin Almanya ile olan ilişkileri düzeldi ve ticari ilişkiler yükselmeye başladı. 9

[337] Richard Wires, The Cicero Spy Affair_ German Access to British Secrets in World War II , Londra, Praeger Yayınları, 1999, s.120.
[338] Elyas Bazna, Çiçero bendim, Bakü, Yazıçı yayınları, 1981, s.221.
[339] Ludwig Moyzisch Çiçero operasyonu, Bakü, Yazıçı yayınları, 1981,s.106.

Ekimde Almanya ile Türkiye arasında 31 mart 1943 tarihine kadar sürecek yeni bir anlaşma imzalandı. 100 Milyon Lira değerinde olan bu anlaşmayla Almanya yeniden Türkiye ekonomisinde önemli güç haline geldi. Türkiye İngiltere ile de ticari ilişkilerine de önem veriyordu. 1941 yılı istatistiklerine göre, Büyük Britanya Türkiyeye 36 milyon liralık ihraç yaparken, 34 milyon liralık Türk malı ithal etmişti. 1941-1942 yıllarında İngiltere Türkiye'nin tüm kromunu alan yegane devletti ve bu aldığı kromun üçte ikisini Birleşik Devletler'e veriyordu. 7 Haziran 1943 tarihinde bu anlaşma sona erdi. Türkiye Hükümeti bu defa Krom satması için yeni bir anlaşmayı Almanya ile imzaladı. Anlaşmaya göre Türkiye Almanya'ya 45 000 ton Krom vermeyi kendi üzerine alıyor, Almanya ise Türkiyeye değeri 18 milyon lira olan askeri mühimmat vermeyi kabul ediyordu. Bundan başka Türkiye Almanya'ya 1944 yılında 90 000 ton Krom vermeyi kabul etmişti. Bununla ilgili Şükrü Saraçoğlu *Times* gazetesinde verdiği açıklamasında Türkiye'nin İngiltere ile yaptığı Krom ticaretinde taahütlerini yaptıklarını ve bu yüzden de anlaşmanın uzatılmaması nedeniyle Türkleri tenkit etmenin doğru olmadığını açıkladı. Şükrü Saraçoğlu 21 Şubat 1943 tarihindeki açıklamasında ABD ve Birleşik Krallığın bize çok yardım ettiğini, silahları kiralama ve borçverme kanununa göre bize yardım etmek istediklerini ve bu teklifin de bizim tarafımızdan kabul edildiğini belirtmişti. [340] 18 Mart 1944 yılında ABD Başkanı Roosevelt SSCB Halk Komiserleri Sovyeti Başkanı Stalin'e yazdığı mektupta Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye yazdığı mektupla ilgili bilgi verdi. Mektub ABD Türkiye Büyükelçisi Steinhardt aracılığıyla İnönü'ye verildi. Mektupta Roosevelt Sovyet Ordusunun Nikopol şehrini ele geçirmesiyle Almanlar için hayati önem taşıyan Manganezden yoksun bıraktıklarını, bu durumda Türk Kromunun Almanların askeri sanayisine büyük katkı yaptığını yazıyordu. Roosevelt mektupta Birleşik Devletlerin bu meseleden endişe duyduğunu ve Türk Kromu'nun Almanya'ya gönderilmesinin kesilmesiyle ilgili karar verilmesini istedi. [341] Müttefiklerin gazeteleri de konuyla ilgili Türkiye'yi eleştirmekten çekinmiyorlardı. *Daily Telegraph and Morning Post* gazetesi yazarı Almanya'ya mal satan ve böylece Almanya'nın uzun süre direnmesine sebebiyet veren Tarafsız ülkelerle ilgili yazarken İspanya, İsveç, Türkiye, Portekiz ve Arjantinin çok ciddi kontrol edilmesi gerektiğini yazmıştı. Türkiye'nin bu yıl Almanya'ya daha çok krom, İspanya ve Portekiz büyük miktarda volfram, İsveç ise demir cevheri gönderiğini söyleyen yazar bunların Alman sanayisinin gelişmesine yardım ettiğini belirtti. *Daily Mail* gazetesi Tarafsız ülkelere Amerikan Senatör Cordell Hull'in sözlerini hatırlatıyordu. Hull konuşmasında Tarafsız ülkelerin Müttefiklerin malzemelerinden

---

[340] Danzig, s.81

[341] SSCB Dışişleri Bakanlığı, C.II,s.55-56

kullanarak Mihver Devletleri'ne yardım ederlerse Müttefikler buna izn vermeyeceğini söylemişti. Hull konuşmasında bu savaşın ayrıca Tarafsız devletlere karşı da yöneldiğini, Müttefiklerin kazanmasıyla bu savaşın Tarafsız Devletleri de kurtaracağını söyleyerek tarafsızların Almanların kurbanı olan diğer devletlerin değerlerine ihanet ettiğini belirtti.[342] Cordell Hull İspanya ve Türkiye'nin askeri Almanya'ya askeri malzeme sattığı gerekcesi ile ABD ve Birleşik Krallığın İspanya ve Türkiye'ye protesto notası gönderdiğini söyledi. Hull basın konferansında tarafsız ülkelerden İsveçle görüşmelere başlandığını belirtti. [343]

Müttefiklerin baskısıyla Türkiye 1944 yılı 20 nisanda Almanya'ya krom sevkiyatını durdurdu. Ancak Müttefikler bunu yeterli bulmuyordu. İngiliz Büyükelçi Archibald Clerk Kerr 25 Haziran 1944 yılı tarihinde Molotova yazdığı mektubunda Müttefiklerin çıkarmasıyla değişen bu durumda Türkiyenin krom sevkiyatının durdurmasının yeterli olmadığını, kendi safını belirtmesi için Türkiye'nin Almanya ile her türlü ilişkileri kesmesi gerektiğini belirtiyordu. *Reuters* ajansı Türkiye'nin tüm devletlere Krom ihracını durdurması kararının Almanya'nın krom ihtiyacının karşılanmasını en az yüzde 50 azaltacağını söyledi. Almanya'nın geçici olarak Yunanistan ve Yugoslavya arazisini kullana bileceğini söyleyen gazeteye göre, burada Almanlara karşı gerilla harekatının bu ülkelerden Almanya'ya krom sevkiyatını zora sokacağını ekledi. 1943-1944 yıllarında anlaşmaya göre Türkiyeden Almanyaya 180 000 ton krom ihraç edilecekti. Türkiye Krom ihraçını durduktan sonra gönderilen krom anlaşmada tesbit edilen malın yüzde otuzunu oluşturdu. [344] *The Times* gazetesi Türkiye'nin dünyaya krom ihtiyacının durdurmasını ABD gibi büyük krom madenleri bulunan ülkeye etki etmeyeceğini yazdı. Gazete ayrıca Türkiyeden Almanya'ya yalnızca Krom değil, pamuk, yun, bakır ve deri ihracının bulunduğunu ve bunları Almanlar halen kullanmaya devam ettiklerini iletti. Türkiye Dışişleri Bakanı Numan Menemecioğlu Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmasında İngiltere ve ABD Hükümeti'nin Türkiye'ye verdiği notasına değinerek bunu sıcak karşıladıklarını, Türkiye'nin tarafsız devlet olmadığını, bize verilen notaları müttefik ülke gibi gözden geçirdiklerini ve bununla ilgili kararı verdiğini açıkladı. 11 Mayısda Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Franz von Papen Türkiye Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğluna nota verdi. Notada 2 husus değerlendiriliyordu. Bunlardan biri Almanya Türkiye ile imzalanan anlaşmayı taahhütlerini yaptığı halde Türkiye Almanyaya krom göndermeği kesmesi ile kendi taahhütlerini bozmuştur. İkinci hususta Türkiye'nin bu yaptığı tarafsızlık anlaşmasına uygun olmayıp Almanya için dostça olmayan bir önlem

---

[342] Komünist Gazetesi, 15 Nisan 1944,s.2.
[343] Komünist Gazetesi, 16 Nisan 1944,s.2.
[344] Komünist Gazetesi, 4 Temmuz 1944,s.2.

olmuştur. Notada, Almanyanın karşı önlem almaması için Türkiyenin bu yaptığına yeniden bakmasına umud ettiği söylenildi. [345]

2 Ağustosda Türkiye Başbakanı Şükrü Saraçoğlu Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmasında Almanya ile ekonomik ve diplomatik ilişkiyi kesdiklerini açıkladı. Saraçoğlu bu kararın Almanya'ya savaş ilan edilmesi gibi görülmesinin doğru olmadığını söylemiş, savaş ilanının Almanya'nın Türkiyeye karşı olan tavrından belirleneceğini açıkladı. TBMM Türkiye Hükümeti'nin kararını beğendi. [346] Türkiyenin Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmesi Stalingrad savaşında esir alınan Feldmareşal Paulusda çok büyük değişiklik yaptı. Paulus bu haberi duyduğunda göz yaşlarını gizlemeye çalıştı. Feldmareşal bu ilişkilerin kesilmesi sonunda Balkanlarda Almanyaya karşı operasyonun gerçekleşe bileceğini düşünüyordu. Paulus'a göre, diplomatik ilişkilerin kesilmesi ve alman gizli istihbarat üyelerinin ülke dışına çıkarılmasından sonra bu operasyonla ilgili bilgi elde etmek imkanını da yok etmişti. [347] Türkiye'nin Almanya ile diplomatik ilişkiyi kesmesiyle ilgili Nikolay Bodrov *Komünist* gazetesinde makale yayımladı: "*Türkiye 1943 yılında çıkarılan 100 000 ton Kromun 47 000'ini Almanyaya ihraç etti, 1944 yılında bu ihraçı daha da artırarak ilk 3 ayda 25 000 tona ulaştırdı. İstanbulda yayımlanan "Economist d' Orion" dergisi 10 Ocak tarihin kapağında Almanya'nın Türkiye ihracının yüzde doksanını aldığını yazıyordu. Bu günlerde Türkiye'nin Alman askeri gemilerinin Ege denizine geçmesine izn verdiği ortaya çıkmıştı. Böylece, Türkiye savaşın büyük döneminde Almanya yanlısı bir siyaset yürüttüğünü görüyoruz. Bu yüzden de Türkiye'nin Almanya ile şu an itibariyle diplomatik ve ekonomik ilişkisini kesmesini savaşdan sonra diplomatik camiada yalnız kalmaması için yapılan bir manevra olduğu düşünüyoruz. Türkiyenin son zamana kadar dış işlerini yürüten Numan Menemencioğlu'nu görevden almasını bu siyasetin devamı olarak görülmektetir. Türkiye'nin Almanya ile dış ilişkilerini kesmesinin Almanyada hoş karşılanmadığını biliyoruz ama bunun Hitlere karşı mücadelede kesin dönüş zamanında yapılmasının geç yapılan önlem olduğunu için fazla değer kazanmamıştır. New York Times* gazetesi de bununla ilgili Türkiye Almanya ile ilişkileri önce kesmeliydi ve şimdi bunu yapmasının hiç bir önemi kalmadığını belirtiyor. *New Statesman* gazetesi Türkiye rüzgarın ne tarafa esdiğini 5 yıl bekledikden sonra gördüğü için korkusuz Müttefiklere güvenerek bu kararı aldığını belirtti. İngiliz dergisi *Economist* de Türkiye'nin bu kararının savaşın gidişatına hiç bir etki yapmayacak bir önlem olduğunu yazdı.

---

[345] Komünist Gazetesi, 19 Mayıs 1944,s.2.
[346] Komünist Gazetesi, 4 Ağustos 1944,s.42.
[347] Vladimir Markovchin, Feldmarshal Paulyus:Ot Gitlera K Stalinu, Moskova, Detektiv-Press Yayınları, Moskova, 2000,s.31.

Dergi bundan başka Türkiye Almanya ile ilişkilerini durdursa bile onun müttefiki Romanya ve Macaristanla hala ilişkilerini devam ettirmesi bu kararın önemine gölge düşürmeye devam ettiğine de ilave ediyor.*”*[348] Almanya ile ilişkiler kesildikden hemen sonra 5 Ağustosda Türkiye Hükümeti Almanların ülkeni terk etmeleri için 10 gün süre verdiğini açıkladı. Binden fazla Alman vatanına geri döndü, bazıları ise Türkiyeye sığınma istediklerini belirtse de, von Papen şüphelileri özel uçaklarla Almanya'ya yolladı. 8 Ağustosda Türkiye Hükümeti Almanyanın Türkiye Büyükelçisi von Papene suikastte bulunduğu gerekcesiyle tutuklanan Sovyet diplomatları Pavlov ve Kornilov'u cezaevinden salıverdi.[349]

8.Irkçılık-Turancılık davası

Hüseyin Nihal Atsız, 1 Nisan 1944 yılında Orhun dergisinde yayımlanan Şükrü Saraçoğlu'na yazdığı mektupta ülkede sol faaliyetlerde bulunan Sabahattin Ali, Pertev Naili Boratav, Celal Antel ve Ahmet Cevat Emrenin isimlerini verdi. Bu mektubun yayınlanmasından hemen sonra dergi kapatıldı. Sabahattin Ali yazar aleyhine hakaret davası açtı. Nihal Atsız'ın avukatı 8 Mayısta müvekilinin Atatürk devrimlerine karşı olduğu gerekçesiyle avukatlıktan ayrıldığını açıklıyordu. 9 Mayıstaki duruşmada Nihal Atsız 4 ay hapis ve 66 TL para cezasına çarptırıldı ama çok geçmeden serbest bırakıltı. [350] Türkiye Hükümeti 19 Mayısta gizli bir pantürkist örgütün ortaya çıkarıldığı haberini yayınladı. Türk askeri daireleri ırkçı teorisini yayımlayan Pantürkist *Orhun* dergisinin sahibi Nihal Atsız ve onun personeli Zeki Velidi Togan, Oğuz Türkan ve başkalarının İstanbulda ve Ankarada yaşadıkları evlerinde arama yapıldığını açıkladılar. Hükümet açıklamasında arama zamanı bazı şifreli belgelerin bulunduğu, Türkiye Anayasası'na aykırı olan etkinlikler yapıldığı tespit edildi. [351] Türk polisinin yeni bulduğu belgelerle bu pantürkist örgütün Almanya Anayasası'na benzer bir Türkiye Anayasası yaptığı ve gelecek Hükümetde hangi makamların kimlerin oluşturacağı belirlendiği ortaya çıkarıldı. Yeni bulunan belgelerde bu örgütün Almanyadan para aldığı ve hazırladıkları broşürlerin Almanyada basılıp sonra Türkiye'ye gönderildiği tespit edildi. Nihal Atsız'ın evi aranarken onun bazı faşist partisi üyeleri ile mektuplaştığı da ortaya çıktı. [352] İsmet İnönü Panturancılara karşı 19 Mayıs 1944 yılında “Biz Türk Milletçisiyiz ancak

[348] Komünist Gazetesi, 8 Ağustos 1944,s.4.
[349] Komünist Gazetesi, 11 Ağustos 1944,s.2.
[350] Koçak, s.221.
[351] Komünist Gazetesi, 21 Mayıs 1944, s.4.
[352] Komünist Gazetesi, 23 Mayıs 1944, s.2.

ülkemizde ırkçılığın düşmanıyız" sözleriyle tepki verdi. [353] Almanyanın İstanbulda yayımladığı "Türkishce Post" gazetesi müdürü Panturkist İhsan Sabis Türk polisi tarafından tutuklandı. [354]Çeşitli dönemlerde Türkiyede Sovyetler Birliği'ne karşı *Büyük Doğu, Devrim, Kopuz* ve *Çınaraltı* isminde pantürkist gazete yayımlandı. Oğuz Türkanın "Milliyetçiliğe giden yol", broşürü ve Namık Orkunun "Yeryüzünde Türkler" ve başka eserler Almanların verdiği para ile basıldı. Bu insanların Türk Polisinden gizli hareket etmesi mümkün değildi. Onların Türk siyasi hayatında önemli yeri olan General Erkilet, Recep Peker ve Celal Bayar ile ilişkileri vardı. Erkmanın "En Büyük Tehlike" broşürüyle Namık Orkun'un "Türkçülüyün Tarihi" eserini tenkit ederken nerdeyse tüm Türk gazeteleri *Tan* gazetesine karşı birleşti. Türkiyede her kesin düşündüğü böyle birilerinin şimdiye kadar nasıl cezasız kalması olmuştur. Millet Vekili Hikmet Baydur da TBMM'de konuşmasında hükümetin şimdiye kadar neden böyle bir tehlikeni görmediği ve bu kadar gelişmesine izin verdiğini sordu. Cahit Yalçın *Tanin* gazetesindeki makalesinde böyle ideolojilerin gizli yapıldığı bunun için cevabı Berlinde aramak lazım olduğunu yazmıştı.[355] 1944 yılında Suat Dervişin "Niçin Sovyetler Birliği'nin dostuyum?" isminde kitabı çıktı. Derviş kitapta Sovyetlerin Milli Mücadelede Türkiye'ye olan yardımından ve ekonomik, medeni ve eğitim alanında başarılarından bahsetti. Açık şekilde Sovyet askerlerinin başarılarından gurur duyduğunu söyleyen Dervişin kitabı az sonra devlet tarafından ortadan kaldırıldı ve yazar gözaltına alındı.[356] 1945 yılı İlkbaharında İstanbulda 23 Pantürkistin davası sona erdi. 7 ay süren mahkemede Türkiyede ırkçı, faşist fikirleri yayan ve SSCB topraklarında Türkiye arazisine katmak isteyen Zeki Velidi Togan gizli örgüt kurma suçundan 10 yıl hapis cezasına çarptırıldı. Diğer 9 sanığa 9 aydan 4 yıla kadar hapis cezasi verildi. İlginç tarafı 24 yaşı olan Reha Oğuz'un yaşı az olduğu için ceza süresinin azaltması oldu. Diğer 13 Pantürkistin beraat aldığı duruşma Türkiye siyasi çevrelerinin ilerici bölümlerinde hayret ve öfkeyle karşılandı. [357]

9. Sovyetlerin Doğuda ilerlemesi ve Türk dış politikasında değişim

Kızıl Ordu 14 Ocak 1944 tarihinde Leningrad ve Volkhov cephesinde başlayan taaruzda Almanları Leningrad civarı'nda sıkıştırdı. Almanlar için durumun kötüye gittiği bir zamanda Türk *Yeni Asır* gazetesi Almanların ağır kayıplarla geri çekiltiğini ve bu ağır kayıpların

---

[353] Kireev,s.266.
[354] Komünist Gazetesi, 27 Mayıs 1944,s.2.
[355] İzvestiya Gazetesi, 1 Haziran 1944,s.4.
[356] Gasratyan,s.213.
[357] Komünist Gazetesi, 17 Nisan 1945,s.2.

Macaristan, Romanya gibi Alman yanlısı Müttefik devletlerin arasını aça bileceğini yazdı. *Ulus* gazetesi Kızıl Ordu ilerledikçe Almanya'nın Avrupa ülkeleri'ne baskısının daha da arttığını, demir, kömür, benzin kaynakları olan yerleri kaybederek kendi durumlarını umutsuz hale soktuğunu yazmaktaydı.[358]

Reuters ajansı Almanya'nın Türkiye'de bulunan 3 ajanı Karl von Klechkowski, karısı ve Willi Hamburgerle birlikte Türkiye'den kaçtığı haberini yayımladı. İstanbulda yayımlanan *Türkische Post* gazetesi İngiltere'nin Türkiye Büyükelçiliği'nin talebiyle kapatıldı. Gazetenin kapatılma sebepi İngiltere Kralı V George'a hakaret edilen bir fotoğraf yayınlanması oldu. 1944 yılında İngiliz Askeri Heyetinin Türkiye'deki görüşmesinde de hiç bir gelişme çıkmadı. Bu yüzden artık Müttefikler Türkiye'ye baskı yapmaya karar verdiler. *Daily Mail* gazetesinin verdiği haberde, İngiltere Türkiye'ye verdiği askeri malzeme ve silahları durdurdu. Aynı zamanda Türkiyede çalışan Pilot ve askeri mühendislerin bir çoğu geri çağırıldı. Gazete İngiltere'nin Türkiye'ye gönderdiği askeri malzemeleri Myanmar ve İtalya cephesine aktaracağına ya da Sovyetlere vereceğini yazdı. [359] 2 martta İngiltere, 1 Nisanda ABD Türkiye'ye askeri yardım yapmayı askıya aldı. 1939 yılında imzalanan karşılıklı yardım anlaşmasına göre savaşmayan müttefiki olmasına rağmen İngiltere askeri operasyonlarla ilgili bilgileri Türkiye Hükümetinden saklamaya çalıştı. 6 Martta Türkiyede bulunan İngiltere askeri temsilcisi üyesi ile Türkiye Hükümeti arasında yapılan konuşmalar başarısızlığa uğradı. Türkler yeterince malzemeye sahip olmadığı için hava üssü vermekten ve savaşa katılmayı yine reddetti. Türkiyenin istediği askeri malzemelerin buraya taşınması çok uzun süre bileceğinden 5 haftalık konuşmalardan sonra İngiliz askeri temsilcilik Türkiye'yi terk etti.[360] 1944 yılı Mart ayından itibaren artık İngiltere basını da artık Türkiyenin tarafsız politikasını sert eleştirmeye başladı. Ünlü *Times* gazetesi Türkiye'nin 1939 yılında imzalanan anlaşmaya uymadığını ve bu kadar yardım almasına rağmen parmağını bile kıpırdatmadığını yazıyordu.[361]

Menemencioğlu'nun Bakanlıktan ayrılmadan önce son görüşmelerinden biri 1944 yılı 22 Mayısda Sovyet elçisi Vinogradovla olmuştu. Menemencioğlu Sovyet Hükümeti'ne Balkanlarla ilgili anlaşma teklifini yaptı. Vinogradov teklife çok şaşırdı ve Türkiye'nin dış siyasetinde değişikliğin olduğunu düşündü. Bakan sadece Türkiyenin Balkan siyasetinde Sovyetlerle birlikte hareket etme niyeti olduğunu söyledi. 5 gün sonra 27 Mayıs 1944

---

358 Komünist Gazetesi, 6 Şubat 1944,s.4.
359 Komünist Gazetesi, 7 Mart 1944,s.4.
360 Komünist Gazetesi, 9 Mart 1944,s.4.
361 Kireev, s.264.

tarihinde Numan Menemencioğlu Sovyet Büyükelçisi Vinogradova Türkiye Hükümeti'nin Sovyetlerle siyasi işbirliğine yönelik anlaşma teklifi verdi. Teklifte her 2 ülkeyi ilgilendirecek konulara değinerek Balkanlarda işbirliği önerildi. [362] Bu teklifle ilgili 5 Haziran 1944 yılında Molotov açıklama yaparak Türkiye ile Almanya arasında ekonomik ilişkiler olduğu müddetçe Sovyetlerle Türkiye arasında siyasi işbirliğinin olması mümkün olmadığını belirtti. Molotov Türkiye'nin Sovyetlerle yakınlaşmayı istediği takdirde ekonomik ilişkileri keserek Almanya'ya savaş ilan etmesini şart koydu. [363] 1944 Haziran ayında ilişkiler daha da gerildi. Buna sebep Boğazlardan Karadenize 2 Alman gemisi geçmesi olmuştu. Alman Kassel gemisi Boğazlarda durduruldu. Muayeneye tabi tutulan gemide 9 millimetrelik zırhlı tekne, 30 tonluk bir vinç ve 4 tonluk ağır bir mitralyöz ortaya çıkarıldı. Gemi kurnazlıkla maskelenmiş bir askeri gemi niteliğini taşıyordu. Türkiye Hükümeti bu olayı resmen protesto etti ve Alman gemilerini sıkı bir kontrole aldı. SSCB Büyükelçisi Vinogradov da ticari gemi kılığına girmiş Alman askeri gemilerinin Boğazlardan geçmesini resmen protesto etti. [364] Von Papen'in sivil gemi sözlerine inanan Dışişleri Bakanı Menemencioğlu büyük hedef oldu. Bu olay büyük bir skandal etkisi yaptı ve İngilizlerin itirazından sonra Türkiye Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu istifa etti. Sovyetler de bundan önce 1941,1942 ve 1943 yıllarında Türkiyenin Montreaux anlaşmasını bozduğunu ve Almanların sivil gemi bayrağı altında Karadenize askeri gemiler geçirdiğini belirtmişti. Türkiyedeki Sovyet Büyükelçisi Vinogradov 17 Haziran 1944 yılında Saraçoğluya gönderdiği mektubunda Alman askeri gemilerinin sivil gemi ismiyle Karadenize geçtiklerini belirtmişti. [365] Ankara radyosunun verdiği habere göre, Başbakan Saraçoğlu'nun başkanlığıyla Bakanlar Kurulu toplantısında Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun dış siyaseti beğenilmediği için sonuncu istifa etti. Dışişleri Bakanı yetkisini şimdilik Saraçoğlu üstlendi. [366] Genellikle Numan Menemencioğlu'nun istifa etmesini Boğazlardan kamüfle edilerek geçen Alman gemilerinin sebep olduğu söylense de bu istifa bu gemileri arama ile Meclisde görüşmelerdeki tartışmada olmuştu. Gemileri aranmasına şiddetle karşı çıkan Menemencioğlu İnönü'ye karşı ağır bir hitapta bulunmasına müdahele eden Saraçoğlu Menemencioğlu'nu derhal istifaya davet ettiğini açıklamıştı. Papen Feridun Cemal Erkin'le görüşmesinde bu olayla ilgili bunun için

[362] SSCB Dışişleri Bakanlığı, C.II, s.164.
[363] Kamuran Gürün,s.126.
[364] Erkin, Türk-Sovyet ilişkileri ve Boğazlar Meselesi,s.238.
[365] Nezhinskiy, s.463.
[366] Komünist Gazetesi, 17 Haziran 1944,s.2.

istifa edilmesi gerekmediğini, Numan bana söylese Alman gemilerini derhal durdururdum sözleriyle şaşırtıcı bir açıklama yapmıştı. [367]

28 Haziran 1944 yılında ABD Moskova Büyükelçisi Harriman SSCB Dışişleri Komiseri Molotovla görüştü. Görüşmede Molotov Ankaradaki Büyükelçiliği'ne Türkiye Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun Türkiye ve SSCB arasında Balkanlarda ve bu 2 devletin ilgi alanı olan topraklarda Siyasi işbirliği hakkında anlaşma teklifi yapıldığını belirtti. Molotov Türklere yazdığı cevabında Türkiye'nin Sovyetlerin savaştığı ve Balkanlarda hakim durumda olan Almanya ile ekonomik ilişkilerinin bulunduğu, böyle bir anlaşma yapılması için Türkiyenin Almanya ile ilişkilerinin kesmesi ve ona savaş ilan etmesi gerektiğini belirtti. [368] Molotov Harrimanla olan konuşmasında ikinci bir mesele olan İngiltere Hükümeti'nin Türkiye ile politikasında değişikliye değinerek Numan Memenemencioğlu'nun istifasıyla Türkiye Hükümeti'nin Almanya ile ekonomik ve diplomatik ilişkisinin kesilmesinin yeterli olacağı ile fikre değindi. Bu fikir önceden müttefikler arasında kabul edilen Türkiye'nin Almanya'ya karşı savaş politikasının değiştiğini gösteriyordu. İngiliz Büyükelçisi Archibald Clark Kerr'in fikirlerine değinen Molotov Harriman'a onunla hemfikir olup olmadığını sordu. Harriman bu meseleyle ilgili danışmadan cevap veremeyeceğini söyledi. Molotov Türkiyedeki Sovyet Büyükelçisi Vinogradovla Steinhardt'ın görüşmesine de değinerek Vinogradovun yazdığı mektupunda Steinhardt'ın İngiltere Hükümetinin kararını desteklediğini açıklamasını gösterdi. Harriman Steinhardt'ın her halde ABD Hükümeti'nin fikirlerini açıkladığını söyledi. Molotov bu sözlerin 1943 yılında yapılan Üçüncü Moskova Konferansı kararlarına uygun olmadığını söyledi. Harriman Türkiye'nin de savaşa girmesiyle Müttefiklerin Türkiye'ye yeterli silah vermeye gücünün yetmeyeceğini düşünüyordu. Konuşmanın sonunda Harriman Molotov'un fikirleriyle ilgili ABD Hükümetini bilgilendireceğine söz verdi.

Doğu Cephesinde devam eden çatışmalarda Kızıl Ordu Finlandiya sınırına ulaştı. 29 Haziranda Kızıl Ordu birlikleri Karelya SSC başkenti Petrozavodsk şehrine girdiler. [369] Kızıl Ordu 28 Haziranda Petrozavodsk şehrini ele geçirdikten sonra 6 Temmuzda Belarus'un başkenti Minske girdi. Belarusya'nın diğer stratejik şehri Vitebsk'i Alman işgalinden kurtardı. Litvanya'ya ilerleyen Kızıl Ordu 13 Temmuzda Vilnius'e girdi. Litvanya ve Estonya'nın büyük kısmı Sovyetlerin eline geçti. Alfred Rosenberg Baltık Cumhuriyetlerinde kurduğu

---

[367] Erkin, Dışişlerinde 34 yıl:Anılar, Yorumlar , s.141.
[368] SSCB Dışişleri Bakanlığı, C.II, s.150.
[369] Komünist Gazetesi, 30 Haziran 1944, s.1.

Estland bölgesini kaldırmaya mecbur oldu. 17 Temmuz 1944 yılında Stalinin Churchill'e yazdığı mektubunda Türkiye meselesi ile de açıklama yaparak 3 defa Türkiye'nin savaşa girmesi ile ilgili teklifler yapıldığını ancak bunlardan hiç bir netice çıkmadığını varsaysak Türkiye'nin şu anki durumda Müttefikler için hiç bir faydası bulunmadığını ve bu yüzden artık Türkiye'yi rahat bırakmak gerektiğini yazdı. [370] ABD Hükümeti 22 Haziran 1944 yılında SSCB Hükümetine gönderdiği 10 Haziran tarihli notuna cevap olarak Moskova ve Tahran konferanslarında Türkiye ile meselelerde SSCB Hükümetiyle aynı düşüncede kaldıklarını ve Türkiyeden Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmeyi ve savaş ilan etmesini talep edeceklerini açıkladı. Ayrıca Türkiye'nin savaş ilan etmesi durumunda Birleşmiş Milletlere üyelik istediği takdirde bu mesele ile ilgili ABD Hükümeti Sovyetlerden onay alacağını belirtti.[371]

Sovyetlerin Finlandiya'ya girmesi ve doğuda artık Almanya sınırına ulaşması Alman ordusunda huzursuzluğu ortaya çıkartmışdı. Hitler'in Almanya'yı felakete sürüklediğini gören bir grup subay onu öldürerek Müttefiklerle anlaşmak istiyorlardı. *United Press* ajansının Basel muhabiri Almanyada Hitlere karşı suikast gerçekleştirildiği haberini verdi. Hafif yaralanan Hitler suikastle ilgili olan 5600 subay ve generali hapse attı. Suikastin başında duran Claus von Stauffenberg idam edildi. 23 Temmuzda Almanya Radyosu isyanın bastırıldığını ilan etti. [372] 24 Haziranda Alman radyosu Sovet-Alman cephesinde 2 general Treskow ve Schnellerin öldürüldüğü söyledi. Ölen generallerin daha sonra Hitlere suikastle ilgili subaylardan olması ve bu yüzden de intihar ettikleri ortaya çıktı. Berlinden verilen diğer haberde Hitlere suikast yapıldığı gün yaralanan 2 general Günther Korten ve Heinz Brandt hayatını kaybetti. Türk gazetesi *Ulus* Hitler tarafından Almanyada ilan edilen seferberlik hakkında makale yayımladı. Makaleni yazarı 16 yaşı olanların askere çağrılmasını Almanyanın sonuncu seferberliği olduğunu söyleyerek Hitlerin yaptığını "*10 defa sıkılan limonu yeniden sıkma*" sına benzetti. Savaşın kesin yılı başladığını yazan yazara göre, Müttefiklerin saldırısı böyle hızla giderse Hitler'in bunun karşısını alamayacağını belirtti. [373]

10. Mihver Devletlerinin teslim olması ve Türk basınında Anti-Sovyet görüşler

1944 yılı Temmuz ve Ağustos aylarında Türk gazeteciler Ahmet Emin Yalman, Asım Us ve Huseyin Cahit Yalçın kendi makalelerinde Bulgarlara Bulgaristan'ın Sovyet işgaline maruz

[370] Nezhinskiy, s.466.
[371] SSCB Dışişleri Bakanlığı, C.II, s. 170.
[372] Komünist Gazetesi, 23 Temmuz 1944,s.4.
[373] Komünist Gazetesi, 2 Ağustos 1944, s.4.

kalmaması için Alman yanlısı hükümeti devirmeye ve Mihver devletlerine savaş ilan etmeye çağırıyordu. Ancak 29 Ağustosda Sovyetlerin Bulgaristana savaş ilan etmesi ve tez bir zamanda Bulgaristanda hükümeti devirmesi durumu değiştirdi. Muravievin başkanlığında kurulan yeni hükümet Sovyet yanlısıydı. Bulgaristan'a Sovyet Ordusu'nun girmesi Türk basınında farklı görüşlere sebebiyet verdi. Necmettin Sadak Bulgaristan'ın büyük kardeşi Sovyetler Birliği'ne çok yanlış yaptığını, bu yüzden de Sovyetlerin onu cezalandırdığını yazıyordu. Hüseyin Cahit Yalçın ise Sovyetlerin Bulgaristan'a girmesinin anlaşılması güç olduğunu, Sovyetler tarafından gösterilen gerekçelerin ne ikna edici ne de rahatlayıcı olduğunu yazıyordu. [374] 26 Ağustosda Bulgaristan Dışişleri Bakanı Draganov Sovyetler'in Bulgaristandaki İşler Vekili Kirsanova Bulgaristan'ın savaşta tarafsız olduğunu açıkladı. Draganov Romanyada bulunan Alman askerlerinin Bulgaristan'a çekilmesi durumunda silahlarının ellerinden alınacağını belirtti. Bulgaristanda bulunan Alman askerleriye ilgili Draganov 25 Ağustosda Ordunun Bulgaristan'dan çıkarılması için Almanya Hükümeti karşısında resmi ricada bulunduklarını eğer bunu yapmazlarsa silaharının ellerinden alınacağını söyledi. 23 Ağustos 1944 yılında Romanya Komünist Partisinin de bulunduğu halk hareketiyle Romanyada Antonescu hükümeti devrildi. Antonescu ve yakın çevreleri tutuklandı. 25 Ağustosda Romanya'nın Türkiyede temsilcisi Creceanu Sovyet elçisi Vinogradovla görüşerek Sovyetlerle barış yapmak istediklerini belirtti. [375] 25 Ağustosda devrilmiş diktatör Mareşal Antonescu'nun yerine General Sanatescu'nun başında bulunduğu yeni Hükümet kuruldu. Yeni Hükümet savaşdan çıkmakla ilgili kararı açıkladığı için başkent Bükreş Almanlar tarafından bombalanmaya başladı. Romanyanın Türkiye Büyükelçisi Krecheanu SSCB Ankara Büyükelçisi ile görüşmesinde Romanya Kralının Antonescu Hükümetinin bıraktığını ve yeni kurulan Sanatescu Hükümeti'nin Sovyetlerle barış yapmak ve Almanları ülkeden çıkarmak istediklerini söyledi. [376]

Amerikan radyo muhabiri Chei, Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönüye yazdığı mektubunda Türk gazeteci Cahit Yalçının 19 Ağustosda *Pravda* gazetesinde yayımlanan makalesine cevap verdi. Chei, Cahit Yalçının Varşova önünde Kızıl Ordunun durmasıyla ilgili sözlerini yanlış olduğunu ve faşizmin ortadan kaldırılmasında her hangi bir milletden daha çok yardımı bulunan Kızıl Ordu'ya bu tür iftira atılmasının hakaret olarak kabul edildiğini söyledi. Chei sözlerine devam ederek Bu türlü kelimeleri Türkiye'nin söylemesinin kırgınlığın üzerine bir de hakaret eklediğini, demokratik ülkelerin faşistlerle mücadele ettiği

---

[374] Weisband,s.279.
[375] İsraelyan, s.276.
[376] Komünist Gazetesi, 27 Ağustos 1944, s.2.

vakit Türkiye'nin kenardan bunlara seyirci gibi baktığını ve Türk Hükümeti'nin bu ikiyüzlü diplomatik tuzaklarla Birleşmiş Milletler başkanlarını ve halklarını kandıramayacağını ilave etti. Chei Kızıl Ordu'nun Varşova önünde dinlendiği ile ilgili fikirleri tenkit ederken Türkiyenin yaptığı yanlışı düzeltmesi için yalnız bir şansının olduğu, bunun da Almanyaya savaş ilan etmek olduğunu belirtti. [377] *İzvestiya* gazetesi yazarı Uluslararası ilişkiler makalesinde faşistlere insani yaklaşımı sert eleştirdi. "*Mihver devletlerinin sonunun yaklaşmasıyla onları savunan bazı avukatların ortaya çıkmasına neden oldu. Roma Papası Londra ahalisine müracaat ederek Almanların Londra'nı bombalamasını bağışlamaları ve Faşistlere Hristiyan hassasiyetiyle yaklaşmaya davet etti. Türkiyede "Ulus" gazetesi Vichy Fransası'nın lideri Mareşal Petain'i Fransızların kazabından kurtarmaya çalışarak "Bırakın onun cezasını tarih versin" söylemiştir*[378]." İzvestiya gazetesi Uluslararası İlişkilerle ilgili diğer makalesinde Bulgaristanda Georgiyev Hükümeti kurulduktan sonra Almanyaya savaş ilan ettiğini, Alman yanlısı siyasetçileri hapse attığını diğer Alman yanlısı siyasetçilerin ise Türkiye'ye sığındığını iddia etti. İzmir gazetesi *Anadolu* yazarı Rüştü Öktem Balkanlarda güvenliği yalnız Türkiye'nin yapa bileceği ile ilgili yazı yazdı. Hüseyin Cahit Yalçın Moskova'nın Balkanlarda Almanları kovalarken Türkiye'ye danışmaması ile ilgili hoşnut olmadığını yazmışdı. Makale yazarı Yalçının olaylara gerçekci yanaşma tarzını kaybettiğini ekledi. [379] Romanya ABD, SSCB ve Birleşik Krallıkla barış antlaşması imzaladı. Anlaşmaya göre, 24 Ağustos 1944 gece 04:00 tarihinden itibaren Romanya SSCB, ABD ve Birleşik Krallığa karşı savaşı durduğunu ilan etti. Romanya aynı zamanda Macaristan ve Almanyaya savaş ilan ederek müttefiklere her türlü silahla donanımlı 12 tümen vermeyi kabul etti. Sovyetlerle olan anlaşmaya göre, Romanya 28 Temmuz 1940 yılında tespit edilen sınırlara geçtiğini ve Sovyetlere verdiği maddi zararı ödemeye razı olduğunu belirtti. 12 Eylülde yapılan barışta anlaşmayı SSCB, ABD ve Birleşik Krallığ'ın vekaleti ile Malinovski, Romanya'dan Hükümetin vekaleti ile Patrascanu imzaladı. [380]

11. Mihver devletlerinin Almanya'ya savaş ilanı ve Türkiye`nin Sovyetlerle ilişkilerini düzeltme çabaları

1944 yılının sonbaharında Türkiyenin dış politikasında değişiklikler ortaya çıktı. TBMM Trabzon millet vekili Hasan Saka, Türkiye Dışişleri Bakanlığı görevine getirildi. Numan

---

[377] Komünist Gazetesi, 5 Eylül 1944,s.2.
[378] İzvestiya Gazetesi, 7 Eylül 1944,s.4.
[379] İzvestiya Gazetesi, 14 Eylül 1944, s.4.
[380] Komünist Gazetesi, 15 Eylül 1944,s.1.

Menemecioğlu istifa ettikten sonra Dışişleri Bakanı görevini Başbakan Şükrü Saraçoğlu yapmaktaydı. Ancak Sovyetlerle ilişkilerin iyileştirilmesi taraftarı olan Hasan Sakanın karşısında çok büyük problemler vardı. [381] 1944 yılı sonbaharından itibaren Sovyet-Türk ilişkilerinde gerginlik artmaya devam etmekdeydi. 1944 yılı 30 Eylülde Türkiye Sovyet elçisi Hüseyin Baydurla görüşen Molotov bunu açık olarak ifade ediyordu. Baydur savaş zamanı anlaşılmazlıkların olabileceğini, ancak Türkiye'nin Sovyetleri her zaman dostu kabul ettiğini ve her zaman da dostu olacağını söylüyordu. Molotov cevabında öyle şeyler varki bunu unutmanın mümkün olamayacağını, savaş zamanı Türkiye'nin tarafsız devlet gibi Almanya ve Sovyetlere nasıl bakış açısı izlediklerini gördüğünü söyledi. [382] Türkiye Almanyadan sonra Japonya meselesinde de Müttefiklerle yakınlaşma yolunu seçmişti. 3 Ocak 1945 tarihinde TBMM toplantısında Dışişleri Bakanı Hasan Saka ABD Hükümeti'nin Türkiyenin Japonya ile ekonomik ve diplomatik ilişkileri kesmesi teklifi yaptığını söyledi. Saka bu teklifle ilgili son kararı Meclisin vereceği için 6 Ocakta oylama yapıldı. Meclisin kararıyla 6 Ocaktan itibaren Türkiye Japonya ile ilişkilerini durdurma kararı aldı. [383] Türkiye sadece 12 Ocak 1945 yılında Boğazlardan Müttefiklerin Sovyetler'e gönderdiği askeri yardımının geçmesine izin verdi. [384]

1945 yılının başlarında savaş artık Almanya topraklarında devam ediyordu. Almanya topraklarına giren Kızıl Ordu son 3 haftada yaptığı operasyonda Doğu Prusya'nı Almanya'nın diğer bölgelerinden ayırmış, Silezya, Pomeranya ve Brandenburg topraklarına girmişti. Kızıl Ordu Oder nehrinde bulunan Frankfurt şehri önlerinde durdu. Bu şehir Almanya'nın başkenti Berlinden sadece 70 kilometre uzaklıkta bulunmaktaydı. Doğu Cephesindeki kritik durum karşısında Almanlar Batı cephesinden çok sayda tümenler Doğu cephesine getirdi. Bu da Müttefiklerin Batıda saldırıya geçmesi için çok büyük bir olanak hazırlamaktaydı.[385] Batıda Müttefikler Ruhr nehrine yakınlaşmıştı. Fransız Ordusu Strasburg şehrini ele geçirdikden sonra Güney Almanya'ya girmek için hazırlık yapıyordu. [386] Müttefikler arasında yapılan görüşmelerde Fransanın da Almanya üzerine operasyon yapmasına izn verilmişti. Operasyon öncesi Fransa ile SSCB karşılıklı müzakereler yaptı. 10 Aralık 1944 yılında Fransa ve SSCB arasından karşılıklı yardım hakkında anlaşma imzalandı. Anlaşmaya göre, SSCB ve Fransa Almanya ile sonuna kadar savaşmakta devam edecek ve bir birinden habersiz Almanya ile hiç bir barış anlaşması imzalamayacaktı. Ayrıca bir birine karşı hiç bir ittifaka girmeyecekleri ile

[381] Komünist Gazetesi, 16 Eylül 1944,s.2.
[382] Cemil Hesenli, SSCB-Türkiye: Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa, 1939-1953, Bakü, Adiloğlu yayınları, 2005,s.118.
[383] Komünist Gazetesi, 5 Ocak 1945,s.2.
[384] Oreshkova,s.149.
[385] Komünist Gazetesi, 4 Şubat 1945,s.2.
[386] Komünist Gazetesi, 17 Aralık 1944,s.4.

ilgili maddesi bulunan anlaşmayı SSCB taraftan Vyaçeslav Molotov, Fransa taraftan Dışişleri Bakanı Georges Bidault imzaladı. [387]

Cephede şiddetli çatışmalar devam ederken Kırımda 3 Müttefik Devletlerin Dışişleri Bakanları, Genelkurmay başkanları ve diğer müşavirlerin katılımıyla bu devletlerin başkanları olan ABD Cumhurbaşkanı Roosevelt, Birleşik Krallık Başbakanı Churchill ve SSCB Halk Komiserleri Sovyeti Başkanı Stalin'in konferansı oldu. Başkanlar 9 maddeden oluşan ortak bir bildiri yayımladılar. Birinci maddede Almanyanın bozguna uğratılması için sona kadar iş birliği ve Almanya'nın kalbine ortak operasyonların düzenlenmesi belirtildi. İkinci Maddede Almanya işgal edildikten sonra 3 Müttefik Devletin Almanya'da kendi arazileri olacak ve Almanya Merkezi Kontrol Komisyonu tarafından 3 Müttefik Devlet tarafından birlikde yönetilecekti. Eğer Fransa isterse Fransaya da Merkezi Kontrol Komisyonu dördüncü üye olarak kabul edilecek ve Fransa'nın yöneteceği arazi Komisyon tarafından belirlenecekti. Üçüncü maddede, Almanya savaşta Müttefiklere vurduğu zararın tazminatını ödeyecekti. Dördüncü maddede, Barış ve Güvenliği korumak için Uluslararası Örgüt kurulması karara alındı. Bu örgütün temeli Dumbarton-Oaks şehrinde kurulmuştu. Dumbarton-Oaksda yapılan görüşmelerde kurumun tüzüğünü hazırlamak için 1945 yılı 25 Nisanda San Francisco şehrinde Birleşmiş Milletler Konferansı çağrılması uygun bulundu. [388] Stalin 8 Şubat 1945 yılında Yalta konferansında Churchill ve Roosevelt'le konuşurken Türkiye'nin Şubat ayının sonuna kadar Almanya'ya savaş ilan edeceği takdirde Birleşmiş Milletlere davet edilecek devletler sırasında olmasına itiraz etmeyeceğini belirtti. 10 Şubatta Stalin Roosevelt ve Churchill'e Livadya sarayında yaptığı müzakerelerde Montreaux konusunu açtı. Stalin Montreaux anlaşmasının artık tarihe kavuşmuş Milletler Cemiyyeti döneminde yapıldığını ve Japonya'nın bu anlaşmada Sovyetlerle aynı hakkı taşımasının adaletsiz olduğunu söyledi. Konuşmasının devamında Stalin bu meselenin Türkiye'nin bağımsızlığına zarar vermeyecek bir kararla yeniden hazırlanmasının önemini vurguladı. Churchill bu konuda 1944 yılı Ekim ayında Moskovada kendisi ve Edenle görüşmelerinde Stalinle konuştuğunu ve Sovyet tarafına hak verdiğini söyledi. Churchill bu konuda müttefik olduğu için Türkiyeni bilgilendirmesi gerektiğini ve Staline buna bir itirazı olup olmadığını sordu. Stalin hiç bir itirazı olmadığını, Türkiye'nin bu mesele ile ilgili bilgisi olmasını hakkı gibi nitelendirdi. Churchill Stalin'e

[387] Komünist Gazetesi, 19 Aralık 1944,s.1.
[388] Komünist Gazetesi, 13 Şubat 1945,s.1.

teşekkürünü iletti ve bu mesele ilgili meselenin Londrada yapılacak Dışişleri Bakanları toplantısında yapılacağını söyleyerek konunu kapattı. [389]

1944 yılı sonbaharında Doğu Cephesinde Sovyet taaruzu sonrası Almanya'nın müttefikleri savaşdan ilk önce çekilmek daha sonra Almanyaya savaş ilan etmek zorunda kaldı. Resmen Mihver devleti olmasa da Nazilerle işbirliği yapan ve ülkenin kuzeyinde Alman ordusunun bulunmasıma izin veren Finlandiya 4 Eylül 1944 yılında Sovyetlere karşı savaşı durdurarak barış istemek zorunda kaldı. Anlaşmaya göre, Finlandiya 4 Eylülde kendi ordusunu 1940 yılında SSCB ve Finlandiya arasında imzalanan Moskova anlaşmasında tespit edilen sınırlara çekeceğini kabul ediyordu. Finler 19 Eylülde Sovyetlerle yaptığı anlaşmayla ülkenin kuzeyinde askerleri bulunan Almanyaya savaş ilan ettiler. Anlaşma şartlarına göre, Finler 14 Ekim 1920 ve 12 Mart 1940 yılındaki anlaşmalarla Finlandiyaya imtiyaz verilen Petsamo bölgesini Sovyetlere geri verdi. 1940 yılında yapılan Kış savaşında Sovyetlerin elde ettiği Honka yarımadasında askeri üs Sovyetler tarafından isteği ile geçerliğini kaybetti ve onun yerine Porkkala-Ud deniz üssü kurulmasına karar verildi. 19 Eylül 1944 yılında yapılan anlaşmaya SSCB ve Birleşik Krallık taraftan vekaleten Zhdanov, Finlandiyadan vekaleten K. Ekkel imzayı attı.[390] Finlandiya ayrıca 1944 yılı 19 Eylülden itibaren Sovyetlere 300 milyon dolar tazminat ödemeye karar verdi. Bu tazminat 8 yıllığına kağıt, selüloz ve diğer ticari malzemelerle ödenmesi kararlaştırıldı. [391]

Bulgaristan, 28 Ekim 1944 yılında Almanya ile diplomatik ilişkilerini bitirdi ve geçmiş müttefikine savaş ilan etti. Bulgaristan aynı anda Sovyetler, ABD ve İngiltere ile barış görüşmelerine başladı. Bu anlaşmalarla Bulgaristan 1 Ocak 1941 yılında bulunan sınırlarına geri döndü. 1947 yılında Parisde yapılan anlaşmalarla Bulgaristan işgal zamanı verdiği zarara göre, Yunanistana 45, Yugoslavya'ya ise 25 milyon dolar değerinde tazminat vermeye razı oldu. [392] Romanya 24 Ağustos 1944 yılında Sovyetlere karşı savaşı durdurarak barış istedi. Yapılan görüşmelerde SSCB ve ABD ve İngiltere ile barış anlaşması yapan Romanya 12 Eylül 1944 yılında Almanyaya savaş ilan etti. Anlaşma şartlarına göre, Romanya Macaristanla yapılacak Transilvanya bölgesi müzakereleri haricinde 1 Ocak 1941 yılındaki sınırlarına dönmeyi kabul etti. Müttefiklerin ortak kararıyla 1 Ocak 1938 yılında Viyana

---

[389] A.A. Gromiko, Sovetskiy Soyuz Na Mezhdunarodnikh Konferentsiyakh Perioda Velikoy Otetsestvennoy Voyni 1941-1945 :Krımskaya Konferentsiya Rukovoditeley Trekh Soyuznikh Derzhav-SSSR, SSHA İ Velikobritanii(4-11 Fevralya 1945 G. , C.IV., Moskova, İzdatelstvo Politiçeskoy Literaturi Yayınları, 1984, s.201-202.
[390] Komünist Gazetesi, 22 Eylül 1944,s.1.
[391] SSCB Eğitim Bakanlığı, Mirniy Dogovor s Finlandiey, Moskova, Gospolitizdat Yayınları, 1947, s.18.
[392] SSCB Eğitim Bakanlığı, Mirniy Dogovor s Bolgariey, Moskova, Gospolitizdat, 1947, s.16-17.

kongresinde yapılan görüşmelerde Romanyadan alınarak Macaristana verilen Transilvanya bölgesi Romanyaya iade edildi. Romanya SSCB sınırı 1940 yılı 28 Hazirandaki dönemine döndü. Çekoslovakya ile sınır anlaşması ise 29 Haziran 1945 yılında gerçekleşti. Romanya Paris anlaşmasıyla Sovyetlere 300 Milyon Dolar tazminat vermeyi kabul etti. 12 Eylül 1944 yılından itibaren 8 yıllığına verilecek tazminat daha çok petrol, orman ürünleri ve deniz ve nehir gemileriyle ödenmesine karar verildi. [393] 1945 yılı başlarında Almanyanın sadece bir müttefiki Macaristan ayakta kalmışdı. Bu yüzden 1944 yılı sonlarında Sovyet ordusu Macaristan harekatına başladı. İkinci ve Üçüncü Ukrayna cephesi'nin Macaristanda yaptığı askeri operasyonda başkent Budapeşte her taraftan kuşatıldı. Macaristanın faşistyönümlü Hükümetinin başında duran Ferenz Szalasi başkentten kaçtı. Macaristan'ın büyük bir bölümünde kurulan Macaristan Milli Hükümeti Almanyaya savaş ilan etti ve barış anlaşması için Moskovaya delegeler gönderdi. Budapeşte şehrinde kuşatılan Alman ve Macar Ordusu ise direnmeye devam ediyordu. [394] Macaristan 28 Aralık 1944 yılında Sovyetlere karşı savaşı durdurarak Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesdi. SSCB, ABD ve İngiltereyle yapılan görüşmeler sonucu yapılan anlaşmayla 20 Ocak 1945 yılında Macaristan Almanyaya savaş ilan etti. Paris anlaşması sonucu Macaristan Transilvanya'yı Romanya'ya, bir kaç şehri Çekoslovakyaya geri vererek 1 Ocak 1938 yılında Viyana Kongresi'nden önceki sınırlarına geri dönmeği kabul etti. Macaristan ayrıca 300 milyon dolar tazminatı ödemeye razı oldu. Tazminatın 200 milyonu Sovyetlere, 100 Milyonu ise Çekoslovakya ve Yugoslavya'ya verilmesi kararlaştırıldı. Sovyetlere verilecek tazminat 1945 yılı 20 Ocak tarihinden itibaren 8 yıl süresinde makina, buğday ve ticari malzemelerle ödenmesi için anlaşmaya varıldı. [395] Hitlerin en önemli müttefiki İtalyadaki faşist rejim 25 Temmuz 1943 yılında ülkedeki demokratik güçler tarafından ortadan kaldırıldı. 3 ve 29 Eylül 1943 yılında yapılan anlaşmalarla İtalya ile Müttefikler arasında barış anlaşması yapıldı ve 13 Ekim 1943 yılında İtalya Almanya'ya savaş ilan etti. Ancak buna rağmen Almanya operasyonla Kuzey İtalya'yı ele geçirerek orada İtalyan Sosyal Cumhuriyetini kurdular. İtalya resmen 25 nisan 1945 yılında teslim oldu. Müttefiklerle yapılan Paris anlaşması sonucunda İtalya 1 Ocak 1938 yılındaki sınırlarına geri dönüyor ve Fransadan, Yugoslavyadan, Yunanistandan aldığı toprakları geri vermeyi kabul ediyordu. İtalya resmen işgal ettiği Arnavutluğun da bağımsızlığını tanıdı. İtalya ayrıca Osmanlıdan aldığı kolonisi Libya'yı kaybetti, On İki Adaları ise Yunanistana verdi. Müttefiklerle yapılan anlaşma sonucunda İtalya 7 yıllığına

---

[393] SSCB Eğitim Bakanlığı, Mirniy Dogovor s Ruminiey, Moskova, Gospolitizdat Yayınları, 1947, s.18.
[394] Komünist Gazetesi, 7 Ocak 1945,s.4.
[395] SSCB Eğitim Bakanlığı, Mirniy Dogovor s Vengriey, Moskova, Gospolitizdat Yayınları, 1947, s.22.

Sovyetlere 100 milyon dolar, Arnavutluğa 5 milyon dolar, Etiyopya'ya 25 milyon dolar, Yunanistan'a 105 milyon dolar, Yugoslavya'ya 125 milyon dolar tazminat ödemeye razı oldu.[396]

12.Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesi ve savaşın sonu

Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Şubat 1945 tarihinde Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmek hakkında kararını onayladı. Türkiye Hükümeti resmi açıklamasında 1 Marttan itibaren Japonya ve Almanya ile savaş halinde olacaklarını resmen belirtti. [397] Bu karar İngiliz Büyükelçi Peterson'un Türkiye Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya 1 Mart tarihine kadar Almanya'ya savaş ilan etmeyenlerin San Francisco konferansına çağrılmayacağı uyarısı yapılmasından hemen sonra oldu. [398]Dışişleri Bakanı Hasan Saka, Almanya ve Japonyaya savaş ilan etmeleri nedeninin 25 Nisanda San Francisco'da yapılacak Birleşmiş Milletler konferansı'na katılmak için yapıldığını açıkladı. Böylece Türkiye Yalta konferansı şartlarını yerine yetirmiş oldu. Türkiyenin Almanya'ya savaş ilan ettiği gün 1941 yılında Silahları kiralama kanunu gereğince Türk-Amerikan anlaşması imzalandı. Churchill 27 Şubat 1945 yılında Avam Kamarası'ndaki konuşmasında Türkiye meselesine değindi. Yalta konferansı'ndan sonra kurulacak Birleşmiş Milletler Örgütü'ne Türkiye'yi de ağırlamaktan mutlu olacağını söyleyen Churchill Türklerin 1939 yılında imzaladıkları Dostluk anlaşması gereği her zaman İngilterenin yanında olduğunu söyledi :

"*Savaşın başladığı ilk dönemlerde Türkiye askeri olarak çok zayıf olduğunu gördüm. Bu daha çok Türkiyenin üretemeyeceği yeni türlü silahların ortaya çıkması sebebinden yaşandı. Türkiyenin Birinci Dünya Savaşı dönemi silahları ve kendisini savunmak için çok zayıf olduğunu bildiğimiz için savaşa girmesini talep eylemedik. Tahran konferansından sonra biz artık Türkiye'nin kendini savunmaya ve savaş ilan etme zamanının geldiğini karara aldık. Türkiye savaşa girmese de bu savaşta bize başka türlü değerli yardımlar yaptı. Bu yüzden biz Türkiye'nin bu savaşta kimin tarafında olduğuyla ilgili her hangi şüpheye kapılmadık. Bu yüzden Britanya olarak Türkiyeyi Birleşmiş Milletlerde görmekden mutlu olacağımı belirtmek isterim*"[399] "İzvestiya" gazetesi Türkiye ve Mısırın Almanya'ya savaş ilan etmesini yorumladı: "*Londralı köşe yazarı Allan Bellin gecikmiş yolcu olarak nitelendirdikleri bu devletler*

396 SSCB Eğitim Bakanlığı, Mirniy Dogovor s İtaliey, Moskova, Gospolitizdat Yayınları, 1947, s.62.
397 Komünist Gazetesi, 25 Şubat 1945,s.4.
398 Hesenli,s.137.
399 Winston Churchill, Anthony Eden, Krımskaya Konferentsiya, Retsi Palata Obshin 27 İ 28 Fevralya , Moskova, Büyük Britanya SSCB elçiliği ataşesi Yayınları , 1945, s.26.

Birleşmiş Milletlerin konferansı'na katılmak için acele ettiklerini söylemişti. "Daily Telegraph and Morning Post" gazetesi Tarafsız devletlerin sembolik savaş ilanı yapmasının savaşın ağır günlerini geçiren halklar için hiç bir önem taşımadığını ve bu ülkelerin eski saygınlığının kaybetmesine sebebiyet vermesini yazdı. Amerikan radyo yorumcusu Vanderkuk Müttefiklerin Türkiyede Almanya'nın askeri güçlerini yeniden ortaya çıkarması için iş merkezlerinin kurmasının karşısını almasına izn vermeyeceği için böyle bir siyaset yaptığını belirtti. [400]5 Mart 1945 yılında ABD Hükümeti kendi adından ve SSCB, Birleşik Krallık ve Çin adından San Francisco şehrinde yapılacak konferansa davet edilecek ülkelerin listesinı yayımladı. 40 Ülkenin yer aldığı listede Türkiye de yer alıyordu.[401]

Türkiyenin sembolik savaş ilanı Sovyetlerle olan ilişkilerine etki yapmadı. 19 Mart 1945 yılında Sovyet Hükümeti Türkiye'ye nota vererek 7 Kasım 1945 yılında bitecek SSCB-Türkiye Dostluk anlaşmasının geçersiz olduğunu bildirdi. 1925 yılı 17 Aralık tarihinde imzalanan Türkiye-Sovyet anlaşmasının SSCB tarafından iptal edilmesi ile ilgili Türkiye Hükümeti Dışişleri Bakanı Hasan Saka araçılığıyla 1945 yılı 4 Nisanda SSCB Türkiye Büyükelçisi Vinogradova bildiri sundu. Bildiride Türkiye Hükümeti'nin Sovyetlerle her zaman iyi ilişkilerde bulunmak istediğini, 1925 yılında imzalanan bu anlaşmanın Türkiye için büyük önem taşıdığı belirtildi. Bildiride Türkiye Hükümetinin sona ermiş anlaşmanın her 2 tarafın şimdiki çıkarlarına uygun olan yeni bir anlaşma için Sovyetlerin tekliflerine açık oldukları söylenildi. [402] Ancak ipler çoktan kopmuştu. Sovyet basınında Türkiye aleyhine çok sayıda yazılar çıkmaya başladı. 31 Martta *İzvestiya* gazetesi köşe yazarı Vladimir Yermilov'un *Tanin* gazetesi yazarı Cahit Yalçına karşı "*Onların Nazilerden ne farkı var?*" isminde makalesi yayımlandı. Makalede Cahit Yalçının Nazi Almanyası mağlup edildikden sonra bile Nazi Yanlısı gazetelerin yayımlaması taraftarı olmasına sert tepki gösterildi. Makalede Yermilov Türkiye'nin Nazi Almanyası'na savaş ilan etmesinden Cahit Yalçının her halde habersiz olduğunu, ya da bu savaş ilanını ciddiye almadığını gösterdiğini açıklıyor. Nazi propagandasının zararlı olmadığını söyleyen Cahit Yalçının fikirlerinin bilimsel dayanağının Pantürkizm olduğunu belirten Yermolov bu ideolojinin Pan-Germenizm olamadan yaşamayacağını düşünüyordu.[403] Almanya'nın teslim olmasına az kaldığı bir dönemde savaş suçlusu meselesi gündeme geldi. Türk gazetelerinin savaş suçlularına olan yumşak yaklaşımı Sovyet basınında tenkit dolu yazılara neden oldu. Türkiye'nin *Tasvir* gazetesi savaş

[400] İzvestiya Gazetesi, 1 Mart 1945,s.4.
[401] Komünist Gazetesi, 6 Mart 1945, s.1.
[402] Komünist Gazetesi, 10 Nisan 1945,s.2.
[403] Vladimir Yermilov, "Onların Nazilerden ne farkı var," İzvestiya Gazetesi, 31 Mart 1945, s.4.

suçlularının mahkemeye sevk edilmesi meselesinden hoşnutsuz olduğunu göstermesi ve savaş suçlusu olarak gösterilen generallerin çoğunun bunları kendi iradeleriyle yapmadığını söylemesi protesto edildi . *Komünist* gazetesi *Tasvir* gazetesini bu açıdan bu yıl kapatılan Hitleryönümlü *Tasvir-i Efkâr* gazetesine benzetti. [404]

Sovyet Ordusu Vistül-Oder taaruzuyla Berlin'e 70 kilometre uzaklıkta bulunan Oder nehrine ulaşmıştı. Bu harekatla Sovyetler Polonya'nın büyük bölümünü ele geçirerek Reich sınırları içinde derin bir girme sağlamıştı. Sovyet Ordusu 1945 yılının ilkbaharında Polonya'nın kuzeyi ve Almanya'nın içine doğru harekata başladı. Almanyanın içine doğru yapılan operasyon sonucu Doğu Pomeranyada savunma hattları kırıldı ve Kızıl Ordu Baltık denizi sahillerine ulaştı. Ayrıca Kuzey Pomeranyada stratejik şehir olan Danzig şehri kuşatıldı. Mareşal Jukov'un ordusu Szczecin şehrine yakınlaştı. Batı tarafta Müttefikler Rhein nehrini geçerek Almanya'nın en büyük şehirlerinden biri olan Cologne şehrini ele geçirdiler.[405] 20 günlük çatışmalar sonucunda Kızıl Ordu Doğu Prusyada ve Baltık denizi sahilinde kuşatılan Almanlari teslim olmaya zorladı. Stratejik önemi olan Danzig şehri ele geçirildi. Güneyde XI Kızıl Ordu Balatan gölü yakınlarında Almanların 11. tank tümenini mağlup ederek Avusturya toprağına girdi. [406] Avusturyada devam eden savaşda Kızıl Ordu başkent Viyana'yı ele geçirdi. Viyana'nın düşmesi Alman Komuta Heyeti'nin Güney Almanya ve Avusturya'yı son sığınak yapmak isteğinden vaz geçmek durumunda kaldı. Mareşal Jukov'un komutasındaki Sovyet ordusu 16 Nisanda Berlin Operasyonu'na başladı. İlk teslim olma haberi İtalyadan geldi. Londra radyosu'nun verdiği haberde Kuzey İtalyadaki Alman Ordusu teslim olduğunu açıklandı. Teslim olmak hakkında anlaşma 29 Nisanda imzalandı ve 2 Mayısta yürürlüğe girdi. Berlinde çatışmalar devam ettiği dönemde Hitler Berlinde bulunan sığınağında intihar etti. General Konev ve Mareşal Jukov'un 2 ordusu tarafından ablukaya alınan Berlin 2 Mayıs tarihinde düştü. ABD Başkanı Truman General Clark ve Harold Alexander'e tebrik mektubu gönderdi.[407] 8 Mayısta Churchill radyo konuşmasında Almanya devlet başkanı Karl Dönitz'in temsilcisi general Jodl Almanya'nın Avrupada tüm kara, deniz ve hava kuvvetlerinin teslim olması hakkında deklarasyonu gece 2:41 sıralarında General Eisenhower'in karargahında imzalandığını açıkladı. Deklarasyonu ABD taraftan Walter Smith, Fransa taraftan François Sevez, SSCB taraftan İvan Susloparov imzaladı. [408] Berlinin düştükten sonra sadece Prag'ta bulunan Alman askerler teslim olmayı reddetti. Sovyetler 5

[404] İzvestiya Gazetesi, 19 Nisan 1945,s.4.
[405] Komünist Gazetesi, 11 Mart 1945, s.4.
[406] Komünist Gazetesi, 1 Nisan 1945,s.4.
[407] Komünist Gazetesi, 4 Mayıs 1945,s.4.
[408] Komünist Gazetesi, 10 Mayıs 1945,s.1.

gün devam eden operasyon sonucunda 11 Mayısta onları da teslim olmaya zorladı. Böylece, Avrupada İkinci Dünya Savaşı sona erdi.

13. San-Fransisco konferansı ve Türk-Sovyet ilişkilerinin kötüleşmesi

Dumbarton Oaks konferansında Birleşmiş Milletleri kuran 3 büyük devlet olan İngiltere, ABD ve Sovyetler Birliği Yalta konferansı'na kadar bu kurumun toplantısında bulunacak devletlerle ilgili müzakereler yapıyordu. İngiltere kendi egemenliğinde bulunan Kanada, Yeni Zelanda, Hindistan, ABD kendi egemenliğinde bulunan Filipin, SSCB ise Beyaz Rusya ve Ukrayna'nın bu kurumda bulunacaklarıyla ilgili ortak karara vardılar. Ancak diğer devletlerin Birleşmiş Milletler Örgütünde bulunması için Almanya'ya savaş ilan etmesi gerekiyordu. Bunlardan biri Türkiye'ydi. Yalta konferansı'nda Stalin 1 Marta kadar savaş ilan edeceği takdirde Türkiye'nin bu kurumda olmasına itiraz etmeyeceğini söylemişti. Türkiye 23 Şubat 1945 yılında Almanyaya savaş ilan ettiği için bu hakkı kazandı ve San Francisco konferansı'na daveti almış oldu. 5 Mart 1945 yılında ABD Moskova elçisi Sovyet Halk Dışişleri Komiserine gönderdiği mektupta Birleşmiş Milletlerin ilk konferansında bulunacak Türkiyenin de içinde bulunduğu 40 devletin ismini belirtiyordu. 1 Mayıs 1945 yılında San Fransico'da yapılan toplantıda Türkiye Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya söz verildi. Hasan Saka konuşmasına ABD eski Başkanı Roosevelt'in ölümüne duyduğu derin üzüntünü dile getirerek başladı. Cenevre sözleşmesinin artık eskidiğini belirten Saka, Dumbarton Oaks konferansında yapılan tüzüğün gelecek uluslararası istikrara vesile olacağına inandığını söyledi. [409] Birleşmiş Milletler tüzüğü'nün imzalanmasıyla ilgili yeni bir konferans yapılması karara alındığında Türk Heyeti bu konferansın da San Francisco'da yapılmasını teklif etti. Bu teklif çoksaylı devletler desteklendiği için kabul edildi. Türkiye'nin Dışişleri Bakanı Hasan Saka ayrıca Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun yapı ve operasyon prosedürlerini yaptığı Birinci Komisyonu Başkanı yapıldı. [410] 10 Mayısta yapılan toplantıda içinde Türkiye'nin de bulunduğu bir kaç ülke Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi üyelerinin sayısının artırılmasıyla ilgili teklifini verdi. 11 Mayısda devam eden toplantıda Çekoslovakya ve Fransa açık şekilde bu teklife karşı çıktı. Daha çok küçük devletlerin verdiği bu teklifin en aktif destekçisi Yeni Zellanda ve Avustralyaydı. 12 Mayısta San Francisco şehrinde yapılan üçüncü komisyon yanında 1 numaralı komitenin istişaresinde Dumbarton-Oaks projesinin A

---

[409] A.A. Gromiko, Sovetskiy Soyuz Na Mezdunarodnikh Konferenchiyakh Perioda Velikoy Otechestvennoy Voyni 1941-1945: Konferentsiya Obyedinennikh Natsiy V San Franchisko (25 Aprelya-26 İyunya 1945 G.), C.V., Moskova, Politizdat Yayınları, 1980, s.227.
[410] A.g.e., s.273.

bölümü altıncı faslının ilk cümlesini beğenmek kararı alındı. Bu cümlede şöyle deniliyordu: *Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi örgütün üyesi olan 11 devletin temsilcilerinden oluşmaktatır. Böylelikle komite Şili, Meksika, Türkiye ve diğer ülkelerin delegelerinin sayını artırmak için başvurularını reddetti*.[411]Sonunda Sovyetlerin ve Birleşik Devletlerin de buna karşı çıkması ile Dumbarton Oaks görüşmelerinde hazırlanan tüzüğe uygun karar alındı. Milletler Cemiyyeti'nden farklı Birleşmiş Milletlere üye olan ülke toplantılara 1 oy hakkı bulunan 5 temsilcisini gönderebilirdi. En çok tartışılan konulardan biri Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin seçilmesi meselesi oldu. Komisyonun 14 Mayısda verdiği açıklamada Genel Sekreterin Güvenlik Konseyi'nin 7 üye devleti tarafından seçilmesi karara alındı. Ancak Sovyet temsilcisi Nikitov'un itirazından sonra artık 21 Hazirandaki sonuncu toplantısında 5 devlete indirilmesi kabul edildi. Bu 5 devletin her biri Güvenlik Konseyi üyelerinden oluşmaktaydı. [412]

Avrupada savaşın sona ermesi sonrası Türk gazetelerine yönelik Sovyet gazetelerinin eleştirileri devam ediyordu. *İzvestiya* gazetesi gözlemcisi makalesinde Avrupada savaş bittikten Avusturalya, İngiltere ve ABD gazetelerinin ileride olumlu öngörülerinin çok önemli olduğunu belirterek Portekiz, İsveç, İspanya ve Türkiye gazetelerininde haberleri sert şekilde eleştiriyordu. *Ulus* gazetesi Avrupada savaşın sona ermesi sonucunda sevinmek için henüz erken olduğunu ve savaşın daha uzun ve sona kadar sürmesi gerektiğini, ancak bundan sonra insanlığın daha rahat nefes alabileceğini, *Akşam* gazetesi ise Avrupada kazanılan bu zaferin bağımsız olan halkları büyük sevincine sebep olmayacağını yazıyordu. Gözlemci kendilerini dünyada barışın simgesi gibi gösteren Türkiye ve İsveç gazetelerini Goebbels propagandasının devamı niteliğinde yazılar yazmakta suçluyordu. Türkiye'nin BM üyesi olduktan sonra hala bir şeyler öğrenmediğini, İsveç'in ve Portekiz'in Almanya ile ilişkilerini ancak kapitülasyona maruz kaldıktan sonra bitirdiğini söyleyen yazar Sovyetlere karşı savaşa "Mavi Tümen"i yollayan İspanya'nın bu durumda ne düşüncede olduğunun zor olamayacağını savundu. [413] Avrupada savaş sona erdikten sonra Sovyet basını Türkiye'yi bazı Nazi ve Faşistyönümlü subayları ülkesinde gizleme ve siyasi sığınma hakkı verdiklerini eleştiriyordu. Romanya gazetesi Yugoslavyalı mültecilerin Türkiyede faşistyönümlü örgütünün kurduğu haberi yaptılar . Gazeteye göre, 1941 yılında Faşist Üçlü İttifakına bağlanma kararını alan eski Yugoslavya başbakanı Cvetković, Purić Hükümeti kabinesinin başkanı Draje Mihaylovic'in casusu Puric ve eski Yugoslav general Jinkovic Türkiyede saklanıyor. Alman

[411] Komünist Gazetesi, 15 Mayıs 1945,s.1.
[412] A.A. Gromiko, C.V, s.669.
[413] İzvestiya Gazetesi, 13 Mayıs 1945,s.4.

pasaportuyla Türkiyeye gelen Ratic bu örgütte önemli mevkiye sahipti. Bu faşistyönümlü örgütün Demokratik Federal Yugoslavya Hükümetine karşı propaganda yapıyordu. Bu örgüte Yugoslavya'nın Türkiyedeki eski askeri ataşesi Pankovic yardım ediyordu. [414] Türk-Sovyet ilişkilerinin kötüye gitmesine rağmen Sovyet basını fikirlerini desteklediği *Tan* gazetesinden de makaleler yayımlamaktaydı. *Tan* gazetesinin "*Mahv edilen Faşizmin Kalıntıları*" isminde makalesinde Hitlerin dünyada olmamasının onun ruhunda yaşayan insanların da dünyada olmadığı düşüncesinin yalnış olduğunu belirtiyordu. Gazeteye göre, bu düşüncedeki insanlar dünyanın her tarafında buluna bilir.[415]

19 Mart 1945 tarihinde Türk-Sovyet tarafsızlık anlaşması tektaraflı olarak Sovyetler tarafından fesh edildikten sonra 7 ve 18 Haziranda Türk elçisi Selim Sarperle Molotov arasında görüşmeler yapıldı. Molotov Büyükelçiyi çok soğuk karşıladı. Molotov Türkiyenin savaş sırasında Sovyet dostluğunu kaybettiğini belirterek bu dostluğu kazanmanın tek şartı olduğunu belirlemişti. Bunun için Türkiye 1918 yılında kendi arazilerine kattığı Doğu Bölgeleri olan Kars ve Ardahan illerini Sovyetlere geri vermeliydi. Türk tarafı ise Avrupa ve Akdeniz ülkelerinden gelebilecek olası bir saldırıya karşı ittifak anlaşması yapılması ve ayrıca Boğazları korumak için Silah almak istiyordu. [416]Molotov ayrıca Boğazlarda Sovyetlere üs verilmesini ve Boğazları Türkiye ile birlikte korumayı teklifini yaptı. Sarper bu iddiaların Türkiye tarafından kabuledilemez olduğunu açıkladı. Molotov görüşmenin sonunda Sarpere Türkiye Hükümetine bu teklifleri iletmeyi ve cevap beklediğini söyledi. Türkiye Hükümeti'nin bu teklifleri reddetmesiyle siyasi durum daha da gerginleşti. Sovyetlerin Türkiye arazilerine olan iddialarına İngiltere, Fransa, ABD karşıydı. ABD Montreaux anlaşmasında az sayda değişikliklerin tarafdarı olsa da Sovyetlerin istediği radikal değişikliklere karşıydı zira Amerikalılara göre bu değişiklikler Türkiyenin bağımsızlığına gölge düşürebilecek bir hareket olurdu. İngiltere Sovyet Büyükelçisi Archibald Clark Kerr 7 Temmuz 1945 tarihinde Molotova verdiği notada Sovyetlerin Türkiyeye karşı arazi iddialarının olmasından şaşırdıklarını ve bu meselenin yalnız Sovyetlerle Türkiye arasında görüşülmesine karşı olduklarını açıkladı. Kerr ayrıca Sovyet Hükümetine Yalta konferansında Stalin'in Türkiyenin arazi bütünlüğünü tanıdığını söylemesini hatırlattı. 20 Temmuz 1945 tarihinde Molotov İngiliz notasına cevap verdi. Molotov Türkiye ile konuşmaların tektaraflı

---

[414] Komünist Gazetesi, 13 Haziran 1945,s.4.
[415] İzvestiya Gazetesi, 17 Mayıs 1945,s.4.
[416]A.A.Sotnichenko, Prolog Kholodnoy Voyni. Turetsko-Sovetskiye Protivorechiya V 1945-1950 G.G. V Usloviyakh Formirovaniya Yaltinskoy Sistemi Mezhdunarodnikh Otnosheniy, Sankt Petersburg Üniversitesi Tarih fakültesi bilimsel eserleri dergisi, Sankt Petersburg, 2010(http://cyberleninka.ru/article/n/prolog-holodnoy-voyny-turetsko-sovetskie-protivorechiya-v-1945-1950-gg-v-usloviyah-formirovaniya-yaltinskoy-sistemy-mezhdunarodnyh (Erişim Tarihi: 01.11.2016), s.222.

olarak görüşülmediğini, bu teklifin Türkiye tarafından yapıldığını ve bu konuşmalarla ilgili Türk tarafının İngiltereyi bilgilendirdiğini belirtti. Molotov, 1921 yılında Sovyetlerden koparılan Türkiyenin doğu bölgeleri ile birlikte Boğazlar meselesinin Berlindeki konferansda Müttefiklerle görüşüleceğini söyledi. [417] Birleşmiş Milletler Konferansı kapanmasının ardından Türkiye'ye yönelik Sovyet talepleri İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Edenle görüşüldü. Eden konuşmalar sırasında Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya sözümüzü dinleyip vaktinde savaşa katıldığınız takdirde bu durumlarla karşılaşmayacağınızı söylemişti. [418] Sovyet basını da bu meseleyle ilgili Sovyetleri haklı olduğunu düşünen dış kaynaklı haberler ve makaleler yayımlıyordu. Amerikan *Christian Science Newspaper* gazetesi yazarı Stivens, Sovyetlerin Türkiye'den Artvin, Ardahan ve Kars'ı istemesini tam haklı bir talep olduğunu yazmıştı: "*Kafkasya'nın sınırlarında bulunan Kars, Ardahan ve Artvin bir zamanlar Rus toprağı olduğu için ve bu nedenle Çarlık Rusyası'nın dağılmasıyla zayıf dönemde kaybettiği bu arazilerin geri verilmesini istemesi çok haklı bir taleptir. Bu topraklar tarihi Ermeni topraklarıdır. Bu arazileri 1920 yılında Türkiye askeri yolla kendi arazisine kattı. Şu an bu arazilerde yaşayan Ermenilerin sayının çok az olması Birinci Dünya Savaşında burada yaşayan Ermenilerin katledilmesi sebebiyle oluştu. Bu durum, talep edilen topraklara Türkiye'nin hakkını onaylamamaktatır. Şüphe yok ki, tüm Ermeniler Sovyetlerin bu arazileri geri verilmesi istemesini savunacaklardır. Ermeniler Türkler yoksa Ruslar arasında seçim yapmak durumunda kalsalar Rusları seçecekleri aşikardır.*" Daha sonra Stivens Sovyetlerin Boğazlara birlike kontrol teklifini de haklı bularak ABD'nin nasıl Panama kanalı üzerinde etkisi varsa, Sovyetlerin de aynı etkiyi Boğazlarda yapmak istemesi çok haklı buluyordu. Montreaux anlaşmasının savaş döneminde Sovyetlerin çıkarlarına zarar verdiğini, Türkiye'nin Alman askeri gemilerini Boğazdan geçmesine izn verdiğini söyleyen Stivens Sovyetleri Akdenize bırakmamak için İngiltere'nin desteği ile kurulan Türk-Yunan İttifakının bölge için zararlı bir adım olacağınını düşünüyor.[419] Sovyetlerin Türkiyeye toprak talepleri ülke ABD'de bulunan Ermeniler tarafından olumlu karşılandı. Amerikada bulunan "Ermeni Milli Komitesi" bildiri yayımlayarak Kars, Ardahan ve Artvin'in Sovyet Ermenistanı'na verilmesi için Stalin, Churchill ve Truman'a mektup gönderdiler. Bildiride Ermenilerin hem Sovyetler dahilinde hem de ABD ordusu içlerinde Faşizme karşı mücadele verdikleri söyleniliyor ve Türkiyenin de bu savaşta Alman yanlısı politika izlediyini ve onları övdüğünü, Stalingrad savaşı'nda Almanların zaferi durumunda Sovyetlere karşı savaşa gireceğini belirtiliyordu. Sovyetler

---

[417] Nezhinskiy, s.471.
[418] Erkin, Dışişlerinde 34 yıl:Anılar, Yorumlar,s.148.
[419] Komünist Gazetesi, 22 Temmuz 1945, s.4.

Birliği içinde ve dışında ana vatanı Kars, Ardahan, Artvin olan bir buçuk milyon Ermeni'nin yaşadığı belirtilen bildiride bu insanların tarihi topraklarında yaşaması onların doğal hakkı olduğunu gösterildi. [420] Dmitriy Melnikov'un “Uluslararası Pozisyon” ismindeki makalesinde Dünyanın Berlinde yapılacak konferansın başarıyla sonuçlanacağını beklediği bir dönemde bunu istemeyen faşistyönümlü gazetecilerden bahsetti. Bunlardan biri *Tanin* gazetesinde çalışan Cahit Yalçının olduğunu belirten Melnikov onun ABD, İngiltere ve SSCB arasındaki ilişkileri her türlü iftirayla bozmak istediğini belirtti. Yalçın yazdığı makalesinde SSCB, ABD ve İngiltere arasında aradan kaldırılması mümkün olmayan çelişkiler olduğunu bu yüzden de Berlin konferansında her hangi diplomatik ilerleme olacağına inanmadığını ve insanların paniğe kapılmalarına neden olacağını söylemişti. Melnikov Cahit Yalçının kendisi gibi irtica düşüncesinde olan insanların paniğe kapıldığını, Müttefikler arasına birliğin böyle insanların maksatlarına zarar verdiğini açıkladı. [421]

14. Potsdam Konferansında Türkiye Meselesi ve Savaşın Sonu

16 Temmuz 1945 yılında Potsdam konferansında yapılan toplantıda konuşulan meselelerden biri Türkiye konusu olmuştu. Halk Dışişleri Komiseri Molotovla Eden arasında yapılan görüşmede ilk defa Türkiyeye arazi iddiası meselesi görüşüldü. Eden Türklerin Londraya geldiğini ve Sovyetlerin Türkiye'ye karşı arazi iddialarının olduğunu Molotova iletti. Molotov bu iddiaların doğru olduğunu, 1921 yılında Türkiyenin Sovyetlerin zayıf durumda olduğu zamanları kullanarak Sovyet Ermenistanının bir kısmını ele geçirdiğini söyledi. Molotov konuşmasında Sovyetlerdeki Ermenilerin bu durumdan hoşnutsuz olduğunu da ekledi. Montreaux anlaşmasına gelince Molotov bu meselenin Sovyetleri rahatsız etmesinin artık hiç kimseye sır olmadığını söylüyordu. Eden cevabında Sovyetlerin Türklere karşı arazi iddialarının olduğunu ilk defa duyduğunu, Sovyetlerin Türkiye ile Montreaux anlaşmasıyla ilgili probleminden haberdar olduğunu belirtti. Molotov arazi iddiası meselesininin Türkiye'nin Sovyetlere İttifak anlaşması imzalanması teklifi verdiği için ortaya çıktığını dile getirdi. Eden Türklerin buna razı olmayacağını Molotov'a söyledi. Molotov cevabında bu arazilerin Türklerin olmadığını, 1921 yılında adaletsiz olarak Sovyetlerden koparıldığını israr ediyordu. Molotov konuşmasında Polonya'yı örnek getirerek onların da Türkiye gibi 1921 yılında Sovyet arazilerini ele geçirdiğini ancak ittifak anlaşmasıyla Polonya Hükümetinin

[420] İzvestiya Gazetesi, 22 Temmuz 1945, s.4.
[421] Komünist Gazetesi, 24 Temmuz 1945, s.4.

arazileri geri verdiğini dile getirdi. Eden Polonyada olduğu gibi Türkiyede Curzon Hattı[422] olmadığını söyledi. Molotov Britanya imparatorluğu'nun Türkiyede yaşayan Ermenileri korumasını çok önceden yaptığını ve şu an Sovyetleri bu meselede İşçi Partisi üyesi Hewlett Johnson'un desteklediğini örnek gösterdi. Eden buna karşılık Johnsonun İngilizden daha çok Sovyet politikacısına benzediğini ve getirdiği arqümanların da Sovyetlerin belirttiği arqümanlara çok yakın olduğunu dile getirdi. Eden ayrıca Johnsonun Britanyada Kırmızı Adam lakabı olduğunu da söyledi. Molotov Johnsonun hiç de Sovyet insanı olmadığını düşünüyordu. Sonra devam eden konuşmada Eden Türkiyede yaşayan Ermenilerin sayısını sordu. Molotov 400 ila 500 yüz bin civarı Ermeni yaşadığını düşündüğünü söyledi. Molotova göre, Sovyet Ermenistanında 1 milyondan fazla Ermeni vardı. Ancak Ermenistandan kenarda Ermenilerin sayı 1 milyonu geçiyordu ve Türkiyeden araziler geri alındığı takdirde bu Ermeniler kendi topraklarına dönebilirdi. Eden sonda güzel konuşma için Molotova teşekkürünü iletti. [423] Dışişleri Bakanlarının Türkiye ile ilgili müzakeresi bittikten sonra konu 3 devlet başkanının 22 Temmuz 1945 yılında yapılan konferansın altıncı toplantısında tartışıldı. Türkiye konusunu açan Churchill Montreaux anlaşmasının Sovyet askeri ve ticari gemilerinin hiç bir problem yaşamadan Karadenize girmesi için yeniden gözden geçirilmesine sıcak baktığını söyledi. Bununla birlikte yeniden yapılacak anlaşma için Montreaux de bulunan devletlerin çağırılması gerekiyordu. Churchill yalnız Japonya'nın bu anlaşma içinde yer almayacağını belirtti. Sözüne devam eden Churchill Sovyetlerin Bulgaristan sınırında büyük ordu toplamasını, Sovyet basınında Türkler aleyhine yazıların yazılmasını ve son olarak Selim Sarperle Molotov arasındaki konuşmayla Türkiye'ye yönelik arazi iddialarının doğal olarak Türkiye'yi korkuttuğunu söyleyerek bunun şimdiki durumda olumsuz olarak nitelendirdi. Churchill bununla ilgili Stalin'in fikrini sordu. Stalin sözün Molotov'a verilmesini istedi. Molotov Selim Sarperle görüşmesinden bahsederek 1921 yılında Sovyet Ermenistanı ve Sovyet Gürcistanı arazilerine dahil olan Kars, Ardahan ve Artvinin haritasını Churchill'e gösterdi. Molotov Türkiye'nin Sovyetlerle yapmak istediği ittifak anlaşması şartı olarak bu arazilerin geri verilmesi istediklerini belirtti. Molotov Sovyetlerin Türkiye ile anlaşma şartları olan belgenin İngilizce çevirisini Churchill'e verdi. Belgeyi okuduktan sonra Churchill önemli belge olduğunu ve bazı meselelerin müttefikler tarafından hiç tartışılmadığını söyledi. Sözüne devam eden Churchill, Montreaux anlaşmasını yapan ülke temsilcilerinin yeniden toplanması

[422] 1919-1920 Polonya-Sovyet savaşında İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un ateşkes hattı olarak önerdiği sınır çizgisi
[423]A.A. Gromiko, Sovetskiy Soyuz Na Mezdunarodnikh Konferentsiyakh Perioda Velikoy Otetsestvennoy Voyni 1941-1945: Potsdamskaya Konferentsiya Rukovoditeley Trekh Soyuznikh Derzhav-SSSR, SSHA i Velikobritanii (17 İyulya-2 Avgusta 1945 G.),C.VI., Moskova, İzdatelstvo Politicheskoy Literaturi Yayınları , 1984, s.38.

mümkünlüğünü Molotov'a sordu. Molotov Japonya dışında olumlu cevap verdi. Churchill belgede bulunan Boğazlarda Sovyet üssü meselesine dokunarak bunu Karadenizde Sovyet egemenliği olarak gördüğünü ve Türkiye'nin bunu hiç bir zaman kabul etmeyeceğini söyledi. Molotov Türkiye ile Rusya arasında tarihte böyle bir anlaşmalar olduğunu söyleyince Churchill şaşırdı. Molotov 1805 yılında Osmanlı ve Rusya anlaşmasının ve 1833 yılında yapılan Hünkar İskelesi anlaşmasını örnek olarak gösterdi. Churchill bu anlaşmaları okumak istediğini söyledi. Toplantının sonunda Churchill Montreaux için Türkiye ile konuşacağını belirtirken Sovyetlerin yeni iddialarını kabul etmediğini net olarak gösterdi. Söz ABD Cumhurbaşkanı Truman'a verildiğinde Sovyetlerin tekliflerini incelemediğini, bu incelemeler yapıldıktan sonra fikrini söyleceğini belirtti.[424] 1 gün sonra yapılan yedinci toplantıda Türkiye meselesi yeniden konuşuldu. Churchill yine Sovyet üssü kurulmasını desteklemediğini, aynı zamanda bu teklifin Türkiye tarafından da kabul edileceğine inanmadığını yineledi. Söz alan Stalin Churchill'in dün yapılan toplantıda Bulgaristandaki Sovyet Ordusu'nun Türkiye'yi korkutması meselesine açıklık kavuşturdu. Bulgaristanda Sovyetlerin sadece 2 tümeninin bulunduğunu, bunun da otuz bin askerden oluştuğunu söyleyen Stalin Türklerin arazi meselesi için korkması gerekmediğini, bu şartın Türkiyenin Sovyetlerle yapmak istediği anlaşma sonucu ortaya çıktığını belirtti. Boğazlar meselesine değinen Stalin, İngiltere tarafından desteklenen bir küçük devletin büyük bir devletin kendi denizine geçmesine izni almasının imkansız bir şey olarak nitelendirdi. Stalin Britanya'nın Cebellitarık'tan, ABD'nin Panama kanalından geçmesine izn verilmediği takdirde nasıl bir gürültü kopartılacağını tahmin ettiğini söyledi. Stalin sözüne devam ederek Karadenize istedikleri zaman giriş ve çıkış imkanlarının olmasını hakkı olarak gördüğünü, Türkiye'nin zayıf olduğu için Boğazlarda kendi güvenliği için üs kurmak istediklerini söyledi. Stalin yüzünü Churchill'e dönerek eğer Boğazlarda üs kurulmasını istemiyorsanız Sovyetlerin kendi gemilerini güvenli olarak koruması için diğer bir yerde üs kurulmasına izn verin diyerek sözünü noktaladı. Truman söz alarak Boğazlar meselesinin halledilmesi için yeni bir plan kurduğunu ve bu plana göre, ticari gemilerin dünyanın tüm sularında sınırsız ve özgür navigasyondan yararlanması gerektiğini söyledi. Türkiyeye yapılan arazi iddialarını da değinen Truman bu meselenin 2 ülke arasında çözülmesi gerektiğini belirtti. Churchill Trumanın fikrini destekledi. Böylece, Türkiye konusu da bu toplantıda kapanmış oldu. [425]24 Temmuz 1945 yılında Potsdam konferansının sekizinci toplantısı yapıldı. Bu toplantıda Stalin Trumanın ticaret gemilerinin navigasyonundan bahsettiğini belirterek bu konunun Boğazlar meselesiyle ilgisinin olmadığını belirtti.

[424]A.g.e., s.137.
[425]A.g.e., s.151.

Churchill de Truman'ın verdiği teklifte olduğu gibi Boğazlar için uluslararası deniz navigasyonunun uygulanmasını isteğince Molotovla Churchill arasında tartışma çıktı. Molotov aynı kuralların Süveyş kanalında geçerli olabilirmi diye Churchill'e sordu. Churchill ilk önce Süveyş kanalının konu dışında olduğunu daha sonra Mısırla İngiltere arasında 70 yıllık devam eden anlaşma olduğunu ve yalnız Mısır tarafının isteği olmadığı takdirde bu meselenin uluslararası kontrole sunulabileceğini söyledi. Molotov bunun cevabında Churchill'e Sovyetlerin de İngiltere'nin Mısırla yaptığı gibi Türkiye ile böyle bir anlaşma yapmak niyetinin olduğunu belirtti. Churchill ve Truman Sovyetlerin istediği zaman Karadenize girişi ve çıkışı için her üç devletin uluslararası kontrol yapılması gerektiğini savununca Stalin konunun ileri bir tarihte görüşülmesi için ertelenmesine karar verdi. [426] Potsdam konferansı'nın daha sonra yapılan toplantısında Boğazlar meselesiyle ilgili her hangi anlaşma yapılmayınca Sovyetler Türkiye ile görüşmelerle bu konunu halletmeye karar verdi. 28 Temmuz 1945 yılında konferansın Karadeniz boğazlarıyla ilgili nihai kararında Müttefik Devletlerin bu konuda anlaşmadığı resmen belirtildi.

17 Temmuz-2 Ağustos arasında süren Potsdam konferansı'nda Sovyetler Türkiye meselesi ile ilgili istediği sonucu alamadı. Churchill ve Eden Türkiye'nin bu şartları kabul etmediğini Sovyet tarafına iletti. Stalin konuşmasında 1921 yılında Sovyetlerin zayıf duruma düşmesini kullanan Türkiye'nin Gürcistan ve Ermenistan'ın bir kısım arazilerini kendine kattığını, Türkiyenin Sovyetlere yeni dostluk anlaşmasını teklif etmesini bu meselenin ortaya çıkmasına sebep olduğunu söyledi. Potsdam konferansında Sovyetlerin Türkiye üzerine olan toprak iddiaları resmen reddedildi. Ancak Boğazlarla ilgili meselede Churchill, Truman ve Attlee sembolik bir anlaşmaya vardılar. Truman eski Başkan Roosevelt'in Tahran konferansı'nda olan fikirlerini desteklediğini açıkladı. Truman Sovyetler'in Türkiye'ye olan toprak iddiaları kendileri arasında bir mesele olduğunu ancak Boğazlar meselesinin uluslararası mesele olduğu için tüm dünya devletlerine açık olması gerektiğini savundu. Churchill Truman'ın fikirlerini beğendi. Stalin bu meseleye sert tepki gösterdi. Stalin Montreaux anlaşmasına göre, Türkiye sadece savaşda değil, savaş olabileceği her hangi bir durumda Boğazları kapatabileceği ile ilgili madde bulunduğunu, böylelikle Sovyet gemilerinin Karadenize geçmesinde problem oluşturabileceğinden bunun karşısını alabilecek bir garanti istedi. Montreaux anlaşmasının tamamen Sovyetlere karşı yöneldiğini söyleyen Stalin küçük bir devletin büyük bir devletin yolunu istediği bir zaman kesebileceğini, Türkiye'nin zayıf durumda olduğu için Sovyetlerin Boğazları Türkiye ile birlikte korumak teklifi yaptıklarını

[426] A.g.e., s.175-176.

iletti. Potsdam konferansında Müttefikler Montreaux anlaşmasında değişiklikler yapılmasına taraftar olsa da bu meseleyle ilgili nihai sonuç alınamadı.[427] Diğer anlaşmalara göre, Königsberg ve onun yakınlığında yerleşen araziler Sovyetlere verildi, Avusturyada müttefikler tek bir Avusturya Hükümeti'nin kurulmasını kabul etti, en çok tartışılan Polonya meselesine gelince ABD ve Birleşik Krallık Polonya Milli Birlik Geçici Hükümeti'ni kabul etti. Böylece, Londrada bulunan Sürgündeki Polonya Hükümeti diplomatik yetkisini kaybetti.[428]

Pasifikde devam eden savaşda Japonya 1945 yılı Ağustos ayına geldiğinde tüm işgal ettiği topraklardan atılmıştı. Ancak Amerikalılar Japonya'nın içine ilerlediği takdirde çok büyük zaiyat vereceğini hesaplamıştı. Bu yüzden savaşı erken bitirmek için ilk defa olarak atom bombası kullanmak karara alındı. Atom bombası hakkında Truman Potsdam konferansında üstükapalı olarak Staline bilgi vermişti. Ancak Stalin'in Amerikada bulunan casusları önceden bomba ile ilgili malumatları iletdiği için Stalin hiç şaşırmadı. Sovyetler de artık atom bombasıyla ilgili çalışmalara Kurçatovun önderliğinde başlamıştı. ABD atom bombasından ilk defa olarak Hiroshima şehrinde kullanmayı karara aldı. 6 Ağustosda ABD başkanı Truman: "*16 saat önce Amerikan uçağı 20 000 ton patlama gücüne sahip olan bombayı Japonların askeri merkezi olan Hiroshima şehrine attı. Bu bombanın gücü dünyada şu ana kadar patlayan en büyük bomba olan ingiliz "Grandslan" bombasından iki bin defa daha güçlüdür".* Truman Savaş döneminde Almanların bu tür bomba yapmaya çalıştığını ama başaramadığını söyleyerek Japonyanın da teslim olması gerektiğini aksi takdirde bu türlü bombalarla Japonların şimdiye kadar görünmeyen zaiyat verebileceklerini ekledi.[429] Japonyanın teslim olmayı reddetmesi Sovyetlerin savaşa girmesi olasılığını artırdı. ABD'nin Sovyetlere Uzak Doğuda toprak kazancına yeşil ışık yakmasıyla Sovyet Ordusu harekete geçti. 8 Ağustosda SSCB Halk Dışişleri Komiseri Molotov Japonya SSCB Büyükelçisi Satoyu kabul ederek ona bu bildiriyi verdi: "*Japonyanın koşulsuz teslim olması hakkında ABD, İngiltere ve Çinin 26 Temmuzdaki talebi Japonya tarafından reddedildi. Böylece, Uzak Doğudaki savaşda aracılık yapmak hakkında Japonya'nın Sovyetlere yaptığı teklif geçerliliğini kaybetti. Müttefikler Japonyanın teslim olmasını redd etdiği için barışın tez bir zamanda gerçekleşmesi için Japonyaya karşı savaşmayı Sovyetlere teklif etti. Kendi müttefiklik borcuna sadık olan SSCB Hükümeti 26 Temmuz bildirisine katılarak 9 Ağustosdan*

[427] Nezhinskiy, s.474.
[428] Komünist Gazetesi, 3 Ağustos 1945, s.2.
[429] Komünist Gazetesi, 8 Ağustos 1945,s.4.

itibaren Japonya ile savaşta olduğunu belirtiyor."[430]Sovyetlerin savaşa girmesi ve ikinci atom bombasının Nagasaki şehrine atılması sonucu Japonlar barış görüşmelerine başladı. 14 Ağustosda ABD Başkanı Truman basın toplantısı yaparak Japonya'nın teslim olması hakkında Müttefiklerin şartlarını kabul ettiğini açıkladı. Truman açıklamasında 11 Ağustosda Japonya'dan mektup aldığını ve bu mektupun Berlindeki konferansda Japonya'dan talep edilen şartlara uygun olduğunu açıklamasını yaptı. Başkan mektupta teslim olma şartlarının ne zaman resmen imzalanması meselesinin ise belirsizliğini koruduğunu açıkladı. Truman Douglas Maccarthur'un Japonya'nın teslim olmasını kabul etmesi için Müttefiklerin Kumandanı olarak atandığını açıkladı.[431] Douglas Maccarthur'un Filipin adaları başkenti Manilada Japon Heyeti ile yaptığı görüşmeler sonrası Japonya'nın teslim olma paktını 31 Ağustosda Tokyo körfezinde bulunan "Missuri" gemisinde imzalayacağı belirtildi.[432] Missuri gemisinde imzalama töreninden sonra İkinci Dünya Savaşı resmen sona erdi. 2 Eylülde Stalin Sovyet halkına: "*Yoldaşlar, bugün 2 Eylülde Japonya Hükümeti kayıtsız şartsız teslim olma belgesini imzaladı. Savaş başlamadan önce dünya faşizminin ve saldırganlığının doğuda Japonya batıda Almanya olmakla 2 kaynağı vardı. Batıdaki saldırganlık 4 ay önce ortadan kaldırıldı ve Almanya teslim oldu. 4 ay sonra ise Japonya da teslim olma belgesini imzalamak zorunda kaldı. Böylelikle, İkinci Dünya Savaşı sona erdi. Japonya'nın 1904-1905 yıllarında Çar Rusyası'na karşı savaşda kazandığı zaferle Güney Sahalin'i, Kuril adalarını ele geçirmişdi. Japonlar aynı zamanda 1938 yılında Vladivostok şehrini kuşatmak için Moğolistan'ı ele geçirmek istediler. Ancak burda bulunan Sovyet ve Moğol ordusu buna izin vermedi. 1904 yılındaki acı mağlubiyet ülkemizin üzerinde siyah bir leke gibi kalmıştı. Benim gibi yaşlı insanlar bunu 40 yıl bekledi sonunda o gün geldi. Biz ağır yıllar geçirdik ama sonunda zafer bizimle birlikte oldu. Değerli vatandaşlar, sizleri savaşın bitmesi ve barışın yeniden dünyamızda ortaya çıkması nedeniyle kutluyorum*."[433]

[430] Komünist Gazetesi, 10 Ağustos 1945,s.1
[431] Komünist Gazetesi, 17 Ağustos 1945,s.4
[432] Komünist Gazetesi, 24 Ağustos 1945, s.4
[433] Komünist Gazetesi, 4 Eylül 1945, s.1

SONUÇ

İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye'nin ve Sovyetlerin siyasi konjonktüre göre değişik politik manevralarını Komünist gazetesinde nasıl yansıdığını tezimizde göz önüne sermeye çalıştık. Molotov-Ribbentrop paktına kadar Almanya'ya karşı olumsuz politika yürüten Sovyetlerin sonda Stalin'in Sovyetlerde yaptığı sağa kayma politikasıyla Çarlık Rusyası'nın arazilerini geri alma siyasetine döndü. Politik rakiplerini ülkesinde yaptığı Büyük Temizlik'le saf dışı bırakan Stalin artık tek ülkede sosyalizm sloganıyla Sovyetleri ekonomik olarak kalkındırma ve Lenin'in ortadan kaldırdığı devletçilik değerini yeniden ortaya çıkarttı. Maksim Litvinov'un Halk Dışişleri Komiseri olduğu dönemde politik olarak Sovyetlerin Batı dünyasıyla ilişkilerini pekiştirmiş ve en büyük ekonomi olan ABD tarafından da resmen bağımsız devlet olarak tanınmıştı. Hitler'in Almanyada, Mussolininin İtalyada yükselmesinden rahatsız olan Sovyetler onları durdurmaya çalışmış ancak seçimle gelen Fransa ve İngilterenin yeni muhafazakar başbakanlar tarafından ilgiyle karşılaşmamıştı. Azerbaycan Komünist Partisinin yayın organı olan Komünist gazetesi de devletin değişen siyasetini göstermiş ve Sovyet basınında en önemli gazete olan Pravda ve İzvestiya gazetelerinden makaleler yayımlamıştır. Molotov-Ribbentrop paktına kadar Sovyetlerin hem diplomatik olarak hem de ticari ilişkileri iyi olduğu Türkiye ile ilgili basında sadece iyi konuşulmuş ve Türkiye'nin başka devletlerle problemlerinde her zaman yanında bulunan açıklamalar ve makaleler yayımlanmıştı. Ancak Molotov'un Halk Dışişleri Komiseri olması ve Sovyet diplomasisinde faydacı değişme ,Türkiye'nin İngiltere ve Fransaya yönelik diplomasisi yavaş yavaş bu devletleri bir birinden uzaklaştırdı. Aslında Türklerin bu siyasetinde Fransız ve İngilizlerin ekonomik açıdan Türkiye'nin kalkınmasında önemli etkisi olması vardı. Fransa Türkiye yakınlaşmasına en büyük etken gösteren faktör ise Hatay'ın Türkiyeye birleşmesine karşı çıkmaması olmuştu. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından hemen sonra Saraçoğlu'nun Moskova ziyaretinde olumsuzluklar ve Sovyetlerin Almanya aleyhine hiç bir yapılanmaya hoş bakmayışı artık ilişkilerin zor dönemine geçildiğini göz önüne getiriyordu. Ancak bununla birlikte Sovyetlerin Türkiye'nin bağımsızlığını elinden almak gibi bir düşüncesi yoktu. Sovyetler sadece Montreaux anlaşmasıyla Boğazlarda Türkiye ile birlikte yer edinmek düşüncesi vardı. Almanya'nın Fransa'da galibiyeti ve Balkanlarda ilerlemesi sonucunda Türkiye'nin bu kez Almanya ile dengeci siyaseti bu defa Sovyetlerin Bulgaristan politikasıyla uzlaşmıyordu. Bu zamana kadar olayları dikkatle izleyen Komünist gazetesi daha çok iç meseleler ile ilgili haberler yayımlıyordu. Dış meselede ise gazete İngiltereye düşman, Almanyaya ise anlaşma dolayından dost mevkiindeydi. Savaşın

Sovyetlerde devam eden ilk yılında Hitlerin Sovyet basınında Almanlar aleyhine haberlerin yapıldığını söylemesinin hiçbir doğruluk payı yoktu. Almanya'nın Sovyetlere saldırması sonucu Türkiye'nin tarafsızlığının Sovyetler için hayati önemi vardı. Sovyetler için stratejik önemi olan Kafkasya'nın Türkiye ile sınırda bulunması Almanların bura ulaşmasını engelliyordu. Türkiye tarafsız siyaseti ile Sovyetlerin güney kanadını korumaktaydı. Bu yüzden Stalin 1941 yılında Moskovada İngiltere Dışişleri Bakanı Edenle görüşerken Türkiye'nin savaşdan sonra ödüllenmesi gerektiğini ve Bulgaristandan bir kaç şehir ve Ege denizindeki adaları vermeyi teklif etmişti.

Komünist gazetesi Sovyetlere saldırının devamında Türk gazetelerinin haberlerini dikkatle izliyor ve Sovyet yanlısı gazetecilerden makaleler yayımlamaktaydı.*Ulus* gazetesinden Falih Rıfkı Atay ve *Yeni Sabah* gazetesinden Cahit Yalçın en çok referans alınan gazeteciler olmuştu. Özellikle Cahit Yalçının Anti-Nazi fikirleri Sovyet basınında beğenilerek izleniliyordu. Tüm bunlara rağmen Sovyetlerin Bulgaristana girmesinden sonra Cahit Yalçın Sovyet tehditinden bahseden makaleler yayımlamaya başladı. İkinci Dünya Savaşının başında *Tan* gazetesinin Nazilerle Sovyetleri karşı karşıya getiren makaleler yayımlamasını Sovyet tarafı olumsuz karşılamıştı. Nazilerin Sovyetlere saldırmasından sonra Sovyet basını en çok referans aldığı gazete editorlüğünü Zekeriya Sertel'in yaptığı *Tan* olmuştu. Türkiye'nin başta mutlak tarafsızlığı ancak daha sonra Almanların ilerlemesi sonucunda Almanyaya yönelik değişmeye devam etmi.ti. Aslında kırılma noktası İngiltere ile müttefik olmasına karşın Türkiyenin böyle politikası diğer ülkeler açısından da güvensizlik ortamı oluşturmuştu. Almanların Balkan Antantı ülkelerine saldırı, Fransa'ya saldırı sonrasında Türkiye müttefik olduğu devletlere yardım etmeli olduğu halde halde hiç bir şey yapmamıştı. Sovyetlerde bu güvensizlik ortamı SSCB-Finlandiya savaşı zamanı Bakü ve Batum'u Fransa ve İngiltere tarafından bombalanmak istemesi ve buna da Saraçoğlu'nun üstükapalı destek vermesiyle oluşmaya başladı. Ayrıca Türkiye Nazi Almanyası Sovyetlere savaş ilanından 1 yıl sonra Almanya ile ticari anlaşma yapmıştı. Türkiye'nin Sovyetlerle savaş devam ederken ekonomik ilişkileri 1930'larla karşılaştırıldığında 10 defa azalarak neredeyse yüzde sıfır oranında kalmıştı. Türkiye tarafsız devlet olarak Sovyetlerle ekonomik ilişki nerdeyse sıfırken, Almanyayla ticari olarak Türkiye'nin yüzde elliden fazla ekonomisini oluşturuyordu. Bu da doğal olarak Sovyet tarafında hoş karşılanamazdı. Türkiye'nin Sovyetlerle olan ilişkilerinde Almanyönümlü politika yürüttüğünü müttefikleri olan Fransa ve İngiltere gazeteleri de belirtiyordu. Fransız “L'ordr” gazetesi savaş bittikten sonra 1946 yılında yazdığı makalesinde şöyle yazıyordu : “*1942 yılında Müttefiklere Stalingrad düştükten*

sonra Türklerin Ruslar üzerine saldırıya geçecekleri belli oldu. Feldmareşal Paulus Stalingradda teslim olmasından sonra İsmet İnönü günah keçisi aradı. Mareşal Fevzi Çakmak Hükümete sormaksızın kendi başına Sovyetlere saldırı planı hazırladığı için azl edildi. Yaşı fazla olduğu için hapse atılmadı ve emekliye ayrıldı."[434] Sovyet tarihçilerine göre, Atatürkün sağ olması halinde Türkiye bu savaşda Almanyanlısı politika izlemezdi. Bir Pragmatist gibi kuzeyinde ona dost olan ülkenin olmasından kendi güvenliği açısından uygun olduğunu biliyordu. Atatürk Sovyetlerin Moskova ve Stalingrad savaşlarında düştüğü bu zor durumda Sakarya savaşında Kuzey komşusunun yaptığı yardımları hatırlar ve Pantürkistlerin Türkiyede bu kadar çoğalmasına izn vermezdi. [435] 7 Kasım 1927 yılında Sovyet büyükelçiliği'nde Suritzle görüşen Mustafa Kemal Atatürk kendinin başında durduğu zamanlarda Türkiye ile Sovyet Cumhuriyyetleri arasında her zaman ittifak olacağını söylemişti. [436] Almanların Doğu Cephesinde başarılar zamanı Türk siyasi liderleri ve gazetecileri ile Alman siyasileri arasında ilişkiler üst düzeyde devam ediyordu. Türkiyede SSCB sınırında alman istihbarat görevlileri çalışıyordu, türk generaller ve gazeteciler Almanlar tarafından davet edilerek işgal edilmiş Sovyet topraklarında bulunmuşdu. Askeri alanda da ilişkiler çok iyiydi. Savaş bittikten sonra 1946 yılında yaptığı açıklamada dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı Hasan Saka savaş zamanı Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yüzde 80 civarında silahı Alman üretimi olduğunu açıklamıştı. [437] Sovyetlerin savaşın bitmesiyle Almanyada Türkiye ile yapılan görüşmelerin belgelerini ele geçirmesi artık Türkiye'ye olan güvensizliğin diplomatik yöntemi ve arazi iddiasına dönüştürdü. Potsdam konferansı'nda iddialarına hiç bir destek olmamasına rağmen geriye yol yoktu. Türkiye ABD'nın başında bulunduğu Batı kampı üyesi, Sovyetler ise kendisinin süperdevlet olduğu Doğu Kampı lideri oldu.

---

[434] İbrahimbeyli, s.223.
[435] Kireev,s.245.
[436] İvanov,s.140.
[437] Sotnichenko, s.219.

Bibliyografya

A.Belgeler

Feltshinskiy Y., SSSR-GERMANİYA 1939-1941, Dokumenti İ Materiali O Sovetsko-Germanskikh Otnosheniyakh S Sentyabrya 1939 G. Po İyun 1941 G., Harkiv, Prava Lyudini Yayınları, 2014

Churchill Winston, Anthony Eden, Krımskaya Konferentsiya, Retsi Palata Obshin 27 i 28 Fevralya, Moskova, Büyük Britanya Sovyetler Birliği Elçiliği Ataşesi Yayınları, 1945

Gromiko A.A., Sovetskiy Soyuz Na Mezhdunarodnikh Konferentsiyakh Perioda Velikoy Otetsestvennoy Voyni 1941-1945: Krımskaya Konferentsiya Rukovoditeley Trekh Soyuznikh Derzhav-SSSR, SSHA İ Velikobritanii(4-11 Fevralya 1945 G.) , C.IV, Moskova, Politizdat Yayınları, 1984

Gromiko A.A., Sovetskiy Soyuz Na Mezhdunarodnikh Konferentsiyakh Perioda Velikoy Otetsestvennoy Voyni 1941-1945: Moskovskaya Konferentsiya Ministrov İnostrannikh Del SSSR, SSHA I Velikobritanii, C.I., Moskova, Politizdat Yayınları, 1984

Gromiko A.A., Sovetskiy Soyuz Na Mezhdunarodnikh Konferentsiyakh Perioda Velikoy Otetsestvennoy Voyni 1941-1945: Konferentsiya Obyedinennikh Natsiy V San Frantsisko (25 Aprelya-26 İyunya 1945 G., C.V., Moskova, Politizdat Yayınları, 1980

Gromiko A.A., Sovetskiy Soyuz Na Mezhdunarodnikh Konferentsiyakh Perioda Velikoy Otetsestvennoy Voyni 1941-1945:Potsdamskaya Konferentsiya Rukovoditeley Trekh Soyuznikh Derzhav-SSSR, SSHA i Velikobritanii (17 İyulya-2 Avgusta 1945 G.), C.VI., Moskova, Politizdat Yayınları, 1984

Gromiko A.A. , Dokumenti Vneshney Politiki SSSR 1 Yanvarya- 31 Dekabr 1938 G.,C. XXI, Moskova , İzdatelstvo Politicheskoy Literaturi Yayınları, 1977

Makarov V.G., Khristoforov V.S., Generali İ Oficheri Vermakhta Raskazivayut; Dokumenti İz Sledstvennikh Del Nemetskikh Voyenneplennikh 1944-1951, Moskova, MFD yayınları, 2009

Nazi Almanyası Dışişleri Bakanlığı Belgeleri, Germanskaya politika V Turtsii 1941-1943 G.G , , C. II., Moskova, Politizdat Yayınları, 1946

Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı, Dokumentı Vneshnoy Politiki 22 İyunya 1941-1 Yanvarya 1942 , Moskova , Mezhdunarodnoye Otnosheniya Yayınları , 2000

Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı, Dokumentı Vneshnoy Politiki 1940-22 İyunya 1941, Moskova, Mezhdunarodnoye Otnosheniya Yayınları, 1998

Shtemenko S.M., Generalniy Shtab V Godi Voyni V Dni Oqorcheniy İ Pobed , Moskova, Veche Yayınları, 2014

SSCB Devlet Güvenlik Komitesi, Nachalo 1 Sentyabrya-31 Dekabrya 1941 Goda , C.II., Moskova , Rus Yayın Evi Yayınları, 2000

SSCB Dışişleri Bakanlığı, Perepiska Predsedatelya Ministov SSSR s Prezidentami SSHA İ Premyer Ministrami Velikobritaniyiy Vo Vremya Velikoy Otechestvennoy Voyni 1941-1945 G.G., C.I., Moskova, Politizdat Yayınları, 1957

SSCB Dışişleri Bakanlığı, Sovetsko Amerikanskiye otnoşeniya Vo Vremya Vtoroy Mirovoy Voyni 1941-1945, C.I., 1941-1943, Moskova, Politizdat Yayınları, 1984

SSCB Dışişleri Bakanlığı, Sovetsko Amerikanskiye Otnosheniya Vo Vremya Vtoroy Mirovoy Voyni 1941-1945, C.II., 1944-1945, Moskova, Politizdat Yayınları, 1984

SSCB Eğitim Bakanlığı, Mirniy Dogovor s Bolgariey,Moskova, Gospolitizdat Yayınları, Moskova, 1947

SSCB Eğitim Bakanlığı, Mirniy Dogovor s Ruminiey, Moskova, Gospolitizdat Yayınları, 1947

SSCB Eğitim Bakanlığı, Mirniy Dogovor s Finlandiey, Moskova, Gospolitizdat Yayınları ,1947

SSCB Eğitim Bakanlığı, Mirniy Dogovor s Vengriey, Moskova, Gospolitizdat Yayınları, 1947

SSCB Eğitim Bakanlığı, Mirniy Dogovor s İtaliey, , Moskova, Gospolitizdat Yayınları ,1947

Tisminets S.A,Vneshnaya Politika SSSR, Sbornik Dokumentov 1935-1941 G. ", C. IV, Moskova, Tipografiya Gazetı "Pravda" Yayınları, 1946

B.Kitaplar ve Ansiklopediler

Ailsby, Cristopher, Plan Barbarossa, Vtordzeniya Fashistkikh Voysk Na Territoriyu SSSR. 1941 , Tsentropoligraph yayınları, Moskova, 2010

Bağirov, Y.A, Türkiye Lozan Konferansında, Bakü, Azerbaycan SSC Bilimler Akademisi Yayınları, 1957

Bazna, Elyas, Çiçero Bendim, Bakü, Yazıçı Yayınları, 1981

Berezhkov, Valentin, S Diplomaticheskiy Missiey V Berlin 1940-1941, Moskova, APN Yayınları, 1966

Berridge G.R., British Diplomacy in Turkey 1583 to the present , Boston, Martinus Nijhoff Yayınları , 2009

Bizhe, Ekrem, 1920-1939 yılları içinde Sovyet Türkiye ekonomik ilişkileri, Bakü, Azerbaycan SSC Bilimler Akademisi Yayınları, 1965

Churchill Winston, Vtoraya Mirovaya Voyna, C. I, Moskova, Terra Yayınları, 1997

Danzig B.M. ,Blizhniy Vostok, Moskova, Nauka Yayınları, 1976

Dış Ticaret ile İlgili İlmi Araşdırma Enstitüsü, Torqoviye otnoşeniya SSSR So Stranami Vostoka, Moskova, Mezhdurnarodnaya Kniga Yayınları, 1938

Erkin, Feridun Cemal, Dışişlerinde 34 yıl:Anılar, Yorumlar , C.I., II baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basınevi Yayınları, 1987

Erkin, Feridun Cemal, Türk-Sovyet ilişkileri Ve Boğazlar Meselesi, Ankara, Başnur Matbaası Yayınları, 1968

Ermenistan SSC Bilimler Akademisi Doğu Sektörü, Strani i Narodi Blizhnego İ Srednego Vostoka , Türkiye bölümü, C. V, R.S. Korkmazyan, K Voprosu O Germano-Turetskikh Otnosheniyakh(1939-1940 g.g, Erivan, Ermenistan SSC Bilimler Akademisi Yayınları, 1970

Fisher, Alan W., Crimean Tatars,Stanford, Hoower Institution Yayınları, 1978

Gasratyan M.A , Oreshkova S.F , Petrosyan Y.A, Otserki İstoriyiy Turtsiy, Moskova, Nauka Yayınları, 1983

Gasratyan M. A., Şamsutdinov A.M. , Moiseyev P.P. , Noveyshaya İstoriya Turchii, Moskova, Nauka Yayınları, 1968

Gilyazov İ.A., Legion “İdel-Ural”, Moskova, Veche Yayınları, 2009

Goebbels, Joseph, The Goebbels diaries 1942-1943 , New York, Doubleday Yayınları, 1948

Gürün, Kamuran, Dış ilişkiler Ve Türk politikası (1939dan Günümüze Kadar) , Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1983

Grechko A.A., İstoriya Vtoroy Mirovoy Voyni 1939-1945, C.V., Moskova, Voyenizdat , 1975

Halder, Franz, Voyenniy Dnevnik 1941-1942, Moskova , Astrel Yayınları, 2010

Hart, Basil Liddel, Liddel Harts History of the Second World War, Londra, Pan Yayınları, 1973

Hesenli, Cemil, SSCB-Türkiye: Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa, 1939-1953, Bakü, Adiloğlu yayınları, 2005

Higgins, Trumbull, Gitler İ Strategiya Blitzkriga:Tretiy Reykh V Voyne Na Dva Fronta 1937-1943, Moskova, Tsentropoligraph Yayınları, 2009

Ihrig, Stefan, Atatürk in the Nazi İmagination , Londra, Belknap Press Yayınları, 2014

İbrahimbeyli, Hacı Murat, Krakh Edelveysa İ Blizhniy Vostok , Moskova, Nauka Yayınları, 1977

İsraelyan V. L., Diplomatiya V qodı Voyni 1941-1945, Moskova, Mezhdunarodnoye Otnosheniya Yayınları, 1985

İvanov İ.S., Ocherki İstoriy Ministerstvo İnostrannıkh Del Rossiyiy, C. II., Moskova, Olma-Press Yayınları, 2002

Khmelnitskiy, Dmitriy, Pravda Viktora Suvorova, Moskova, Yauza Yayınları, 2006

Kissinger,Henry, Diplomasi, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000

Kireev N.G., İstoriya Turtsiyiy XX Vek, Moskova, Kraft+ İV RAN Yayınları, 2007

Koçak Cemil, Türkiyede Milli Şef Dönemi(1938-1945) ,C.II. , İstanbul, İletişim Yayınları, 2007

Kolver B.M., Levitt İ.E., Vneshnaya Politika Rumıniyiy i Rumıno Sovetskiye Otnosheniya (Sentyabr 1931- İyun 1941), Moskova , Nauka Yayınları, 1971

Lewis, Bernard, The Emergence of Modern Turkey, Londra, Oxford Üniversitesi yayınları, 1968

Markovchin, Vladimir, Feldmarshal Paulyus:Ot Gitlera K Stalinu, Moskova, Detektiv-Press Yayınları, 2000

Maisky İvan, Kto Pomogal Gitleru, Moskova, Uluslararası İlişkiler Yayınları, 1962

Molodyakov V.E., Nesostayavshaysaya Os: Berlin-Moskova-Tokio, Moskova, Veche Yayınları, 2004

Moyzisch, Ludwig, Çiçero Operasyonu, Bakü, Yazıçı Yayınları, 1981

Nadi Nadir, Perde Aralığından, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1979

Naumkin V.V. , SSSR i Stranı Vostoka Nakanune İ V Godi Vtoroy Mirovoy Voyni, Moskova, Rusya Bilimler Akademisi, Doğu Bilimleri Enstitüsü Yayınları, 2010

Nezhinskiy L. N. , İgnatyev A. V. , Rossiya İ Chernomorskiye Prolivi(XVIII-XX Stoletiya), Moskova, Mezhdunarodnoye Otnosheniya Yayınları, 1999

Nekrich A.M., "1941 22 İyunya", Moskova, Nauka Yayınları, 1965

Nekrich A.M., Voynu Kotoroyu Nazvanno Strannoy, Moskova, SSCB İlimler Akademisi Yayınları, 1961

Nevedzin, Vladimir, Stalin O Voyne: Zastolniye Rechi 1933-1945 G.G, Moskova, Yauza Ve Eksmo Yayınları, 2007

Novikov , Nikolay, Vospominaniya Diplomata: Zapiski 1938-1847, Moskova , Politizdat Yayınları, 1988

Oreshkova S.F., Potshveriya B.M., Problemi İstoriyiy Turtsiyiy , Moskova, Nauka Yayınları , 1978

Papen, Frantz von, Vitse-Kantsler Tretyeqo Reykha, Vospominaniya Politicheskogo Deyatelya Gitlerovskiy Germaniy 1933-1947, Moskova, Tsentropoligraf Yayınları, 2005

Pızhikov A.V. , Danilov A.A. , Rozhdeniya Sverkhderzhavi, SSSR V Perviye Poslevoyenniye Godi 1945-1953 Godi, Moskova, Olma-Press Yayınları, 2002

Ribbentrop, Joachim Von, Mejdu Londonom İ Moskvoy:Vospominaniya İ Posledniye Zapisi, Moskova, Misl Yayınları, 1996

Roosevelt, Elliot, Yego Glazami, Moskova, Gosudarstvennoye İzdatelstvo İnostrannıy Literaturi Yayınları , 1947

Rusya Federasyonu Savunma Bakanlığı, Velikaya Otechestvennaya Voyna 1941-1945 Godov, C.IX, Moskova, Kuchkovo Pole Yayınları , 2014

Schellenberg Walter, Memuarı, Moskova, Radiola-Plyus Yayınları, 1998

Sevostoyanov P.P. , Pered Velikim İspitaniyem:Vneshnaya Politika SSSR Nakanune Velikoy Otechestvennoy Voynı, Sentyabr 1939 g.-iyun 1941 , Moskova, Politizdat Yayınları, 1981

Shirokograd A.B., Tisyachiletnyaya bitva za Tsargrad, Moskova, Veche yayınları, 2005

Sipols Vilnis, Vneshnaya Politika Sovetskoqo Soyuza 1936-1939 g.g, Moskova, Nauka Yayınları, 1987

Steinberg, Jonathan, The Deutsche Bank and Its Gold Transactions During the Second World War, Münih, Beck Yayınları, 1999

Sudoplatov, Pavel, Razniye Dni Taynoy Voyni İ Diplomatii. 1941 god,Moskova, Olma-Press Yayınları, 2001

Tamkin, Nicholas, Britain, Turkey and the Soviet Union, 1940-1945, Basingstoke, Palgrave Macmillan Yayınları, 2009

Tippelskirch, Kurt Von, İstoriya Vtoroy Mirovoy Voyni 1939-1945, Sankt Petersburg, Poligon Yayınları, 1998

Trukhanovskiy V.G., Antoni Eden, Moskova, Mezhdunarodnoye Otnosheniya Yayınları, 1976

Tsıbulevskiy B.L., Sanakoyev S.P., Tegeran-Yalta-Potsdam, Moskova, Mezhdunarodnaya Otnosheniya Yayınları, Moskova ,1970

Weisband, Edward, Turkish Foreign Policy 1943-1945: Small State Diplomacy And Great Power Politics, Londra, Princeton Üniversitesi Yayınları, 1973

Wires, Richard, The Cicero Spy Affair_ German Access to British Secrets in World War II , Londra, Praeger Yayınları, 1999

Veltman, Mihail Pavloviç, Revolyuchionnaya Turçiya, Moskova, Gosudarstvennaya İzdatelstva Yayınları , 1921

Zahareviç S.S. ,Bosforskiy Poxod Stalina İli Proval Operachiyiy "Groza", Minsk , Harvest Yayınları, 2007

Ziemke Earl. F., Ot Stalingrada Do Berlina. Operatsiy Sovetskikh Voysk İ Vermakhta. 1942-1945, Moskova, Tsentropoligraph Yayınları, 2009

C.Makaleler

DEVLET Nadir, Stalinizme karşı Almanyada oluşturulan lejyonlar, İstanbul, 2003

https://www.academia.edu/5176534/STAL%C4%B0N%C4%B0ZME_KAR%C5%9EI_ALMANYADA_OLU%C5%9ETURULAN_LEJYONLAR_2004_?auto=download

(Erişim Tarihi: 07.03.2017)

Sotnichenko A.A., Prolog Kholodnoy Voyni. Turetsko-Sovetskiye Protivorechiya V 1945-1950 G.G.: V Usloviyakh Formirovaniya Yaltinskoy Sistemi Mezhdunarodnikh Otnosheniy, Sankt Petersburg, Sankt Petersburg Üniversitesi Tarih fakültesi bilimsel eserleri dergisi,2010

(http://cyberleninka.ru/article/n/prolog-holodnoy-voyny-turetsko-sovetskie-protivorechiya-v-1945-1950-gg-v-usloviyah-formirovaniya-yaltinskoy-sistemy-mezhdunarodnyh(Erişim Tarihi: 03.05.2017)

D.Tezler

Benhür ,Çağatay, Stalin Dönemi Türk-Rus ilişkileri (1924-1953), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2008

Smolnyak, İgor, Politika SSHA V Otnosheniy Turtsii v 1939-1945 G.G , Ural Federal Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi Özeti, Yekaterinburg, 2013

http://cheloveknauka.com/v/379607/a?#?page=11 (E.T. 11.05.2017)

F.Gazeteler

İzvestiya gazetesi, (12 Ekim 1939- 8 Ağustos 1945)

Kommunist gazetesi, (3 Eylül 1939-6 Eylül 1945)

Pravda gazetesi, (17 Mart 1940-10 Mayıs 1945)

Ekler

I .... Ressam M.Otarov'un 11 Mart 1940 tarihli Tan gazetesi aleyhine çekdiyi karikatür

II .... Almanya Dışişleri Bakanlığı'nın "Beyaz Kitap"ı. Üçüncü ve dördüncü belgede Müttefiklerin Bakü ve Batum'u bombalaması hakkında Massigli ve Saraçoğlu'nun görüşmesinden bahsediliyor, 7 Temmuz 1940.

III .... Türkiye Başbakanı Refik Saydamın "Beyaz Kitap"la ilgili açıklaması, 15 Temmuz 1940.

IV .... Milli Korunma Kanunu hakkında projenin TBMM'de görüşülmesi, 29 Aralık 1940

V .... Bulgaristan Türkiye deklarasyonu, 19 Şubat 1941

VI .... Çankaya motorlu gemisini Sovyetlerin vurmasıya ilgili TASS'ın açıklaması 27 Şubat 1942

VII .... Cahit Yalçın'ın Sovyet zaferleriyle ilgili makalesi , 24 Mart 1942

VIII .... Papen suikastıyla ilgili Ankara mahkemesi, 7 Nisan 1942

IX .... Türk Duatepe motorunun Sovyetlerin vurmasıyla ilgili TASS'ın açıklaması 22 Mayıs 1942

X .... Papen suikastiyle ilgili Ankara mahkemesinin kararı, 20 Haziran 1942

XI .... Anadolu ajansı Sovyet verilerini tahrif ediyor, 9 Ekim 1942.

XII .... Stalingrad zaferi, 3 Şubat 1943

XIII .... Türk pantürkistlerine cevap, 20 Haziran 1943

XIV .... İtalya'nın teslim olması, 10 Eylül 1943

XV .... Dışişleri Bakanlarının Moskova konferansı, 2 Kasım 1943

XVI ...... Tahran konferansıyla ilgili Pravda'nın baş makalesi, 8 Aralık 1943

XVII ..... Türkiye'nin Krom ihracını durdurması, 23 Nisan 1944

XVIII .... Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kesmesi hakkında Bodrov'un makalesi

8 Ağustos 1944

XIX ...... Dördüncü Moskova konferansı, 22 Ekim 1944

XX .... Türkiye'nin Mihver Devletlerine savaş ilan etmesi, 25 Şubat 1945

XXI ...... Türk-Sovyet dostluk anlaşmasının fesh edilmesi, 10 Nisan 1945

XXII ..... Türkiyede Turancıların mahkemesi , 17 Nisan 1945

XXIII .... Amerikan gazetecinin Türkiye'ye karşı Sovyetlerin toprak iddiası meselesi ile ilgili

makalesi, 22 Temmuz 1945

XXIV .... D.Melnikov'un Cahit Yalçınla ilgili makalesi , 24 Temmuz 1945

XXV ..... Ermeni Milli Komitesi'nin Stalin, Roosevelt ve Churchill'e mektupu, 22 Temmuz 1945

XXVI .... Potsdam konferansı, 3 Ağustos 1945

XXVII ... Sovyetlerin Japonya'ya savaş ilan etmesi, 10 Ağustos 1945

XXVIII .. Japonya'nın teslim olması ve Stalinin halka seslenişi, 4 Eylül 1945

EK 1

...ераллар дейирләр ки, бу проект ...онституцияя зиддир, лакин бу тәд...ир коммунистләрә гаршы чеврил...иш олдуғундан, либераллар про...тин гәбул эдилмәсинә сәс верә...кләр.

...епутатлар палатасында чыхыш ...нләрин бә'зиләри көстәрмишләр ...бу проект үсту өртүлү формада ...ияда коммунист партиясыны ...ған эдир.

...осселин нүфузлу даирәләриндә ...ләр ки, Белгия бу тәдбирләри ...анын тәзйиги алтында көрүр. ...ынларда Франсадан Белгияя ...фәрә гәләр полис ишчиси ...дир. Бунлар Белгия хәфиййә ...нин ишини тәшкил эдәчәк ...лис идарәсинә, ахтарыш нә...индән асылы олмаяраг ком...ри һәбсә алмаг ихтияры ...дерләр верилир.

...ия аэропланы Түркийә ...әддини позмушдур

...9 март (ТАСС). Болга...ийи мартын 8-дә хәбәр ... ки, мартын 6-да ахшам ...әгсәдилә учан болгар ...күчлү яғыш вә думан ... йолу азмыш вә сәр...ибән 1.000 аддымлығын... торпағына энмәйә мәч...

Түркийәнин «Тан», «Чүмһурийиәт» вә башга бу кими бә'зи гәзетләри Совет Иттифагы әлейһинә бөһтанчылыг кампаниясы апарырлар. (Гәзетләрдән)

Үфунәтли шәрг базары.
Рәс. М. Отаров (ТАСС-ын фото-клишеси).

...кафаты вә 1 мотосикл верилмишдир... Бу ил фермада гоюнларын... 1.516 баша чатмышдыр.

Һүсейн Һәс...

—О—

Исмайыллы. Галачых кәнд с... лийиндә 133 нәфәр халчачы га... 190 колхозчу ҺКҺМ вә СМҺ ... нәкләриндә иштирак эдир. Ча... ша дүшән кәнчләрдән 40 нәфәр... дафиә нишанлары үчүн норма ... мишдир.

Рза Нәсир...

БИЛДИРИШ

С. М. КИРОВ АДЫНА ПРОПА... ГАНДИСТ ВӘ АГИТАТОР ЭВ...

Мартын 13-дә ахшам саат 7-... «ҮИК(б)П XVIII Гурултайынын ... дөнүмү, социализмдән коммунизм... тәдричән кечмәк гурултайы» ... сында рус дилиндә мә'рузә олача... дыр. Мә'рузәчи баш сияси инстру... тор Горски йолдашдыр.

В. М. Молотов йолдашын анадан олмасынын 50 иллийинә һәср олу... муш сәрки һәр күн күндүз саат 12-дән 3-дәк вә ахшам 7-дән 9-а... ачыгдыр.

Мәс'ул редактор:
Ә. Һ. ҺҮСЕЙНОВ

Ressam M.Otarov'un Tan gazetesi karikatürü, 11 Mart 1940, s.4

EK 2

Документ № 4.

Алтынчы «Аг китаб»ын дөрдүнчү документи Франсанын Анкара сәфири Массил'йинин Парижда харичи ишләр министрлийинә көндәрдийи 1940-чы ил 14 март тарихли телеграммадан ибарәтдир. Телеграмма, Бакынын вә Батумнинн бомбардман эдилмәси һаггында Франса сәфири илә Түркийәнин харичи ишләр министри арасында олан данышыға аид иди. Сәфир, Түркийә һөкумәти тәрәфиндән һеч бир чәтинлик эһтималы көзләмир. Телеграммада дейилир: «Дүнән харичи ишләр министринин янына кетдийим заман министр кечә алдығы телеграммаы өзү мәнә көстәрди; бу телеграммада Түркийәнин Москва нүмайәндәси АБШ сәфири илә олан сөһбәтини хәбәр верир. Америка сәфиринин фикринчә руслар Бакы нефт районунда бомбардман вә янғын тәһлүкәсиндән о гәдәр нараһат олмушлар ки, совет органлары американ инженерләринә мүрачиәт эдәрәк бомбардман нәтичәсиндә әмәлә кәлән янғыны сөндүрмәйин мүмкүн олуб - олмадығыны вә нә васитә илә сөндүрмәк мүмкүн олдуғуну суал этмишләр. Инженерләр куя белә чаваб вермишләр ки, нефт чыхарылмасынын индийәдәк ишләдилән үсулу нәтичәсиндә торпаг о дәрәчә нефтлидир ки, янғын һөкмән бүтүн гоншу саһәйә яйылар. Янғыны сөндүрә билмәк үчүн айлар вә нефт чыхарылмасыны енидән тәшкил эдә билмәк үчүн илләр кечәр. Әһалинин мүдафиә олунмасына кәлдикдә, бу мәгсәдлә шәһәри индики сриндән 50 километр узаға көчүрмәк лазымдыр.

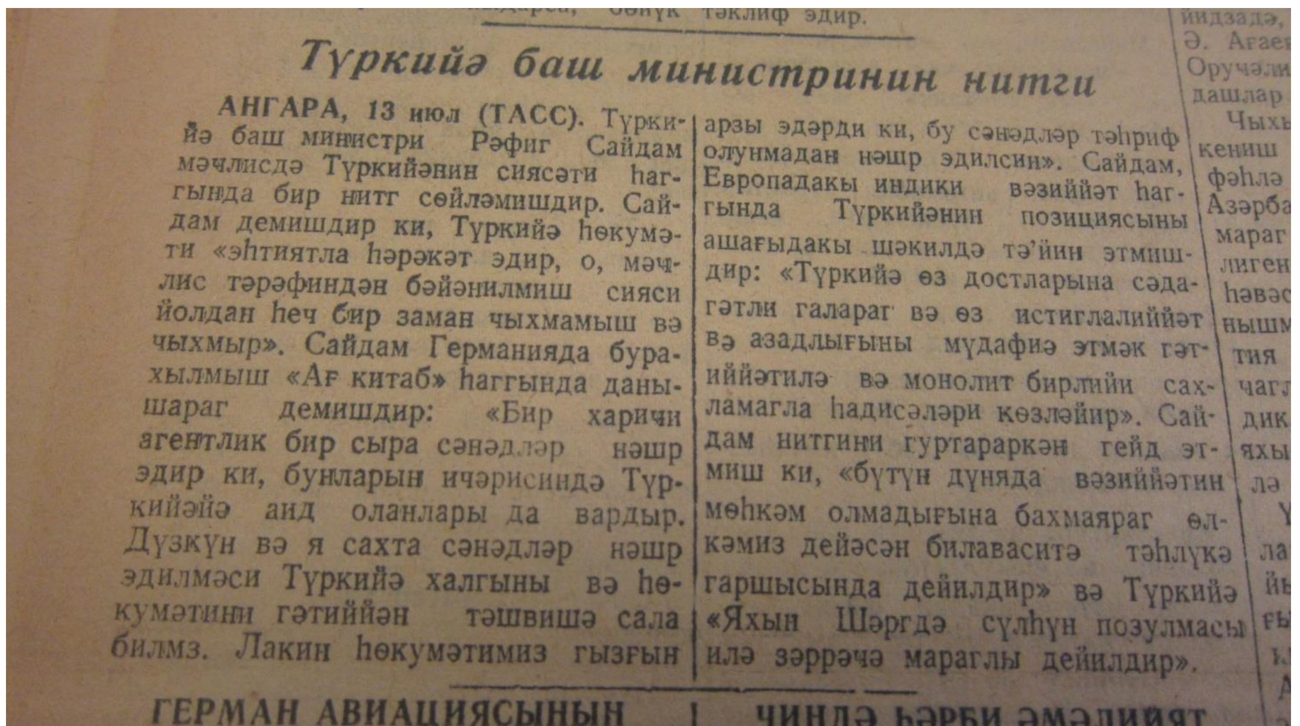
Сиз бу барәдә нә дейәрсиниз?— дейә Сарачоғлу мәндән сорушду. Мән чаваб вердим ки, индики бомбардманчы аэропланлар Чәзирдән вә я Шимали Иракдан учуб Бакыя чата биләчәк гәдәр учуш даирәсинә маликдирләр. Лакин белә олдугда Түркийә вә я Иран областлары үзәриндән учмаг лазым кәләчәкдир.

Министр деди: «демәли, сиз Иранын э'тиразындан горхурсунуз, эләми?». Түркийә тәрәфиндән чәтинлик көстәрилмәйәчәйи һаггында о бундан айдын һеч бир шей демәди. Мән ону, даһа ачыг демәйә мәчбур этсәйдим, мүнасиб олмазды. Буна көрә дә мән онун бу сөзләриндән даһа данышмадым. Буна бахмаяраг бу сөзләр чох характерикдир вә мән зати алинизин диггәтини хүсуси олараг буна чәлб этмәйи өзүмә мүсаидә эдирәм. Бу барәдә инкилис сәфиринә дә мә'лумат вермишәм.

Массил'йи».

Almanya Dışişleri Bakanlığı'nın "Beyaz Kitap"ı. Üçüncü ve dördüncü belgede Müttefiklerin Bakü ve Batum'u bombalaması hakkında Massigli ve Saraçoğlu'nun görüşmesinden bahsediliyor, 7 Temmuz 1940.

EK 3

Түркийә баш министринин нитги

АНГАРА, 13 июл (ТАСС). Түркийә баш министри Рәфиг Сайдам мәчлисдә Түркийәнин сиясәти һаггында бир нитг сөйләмишдир. Сайдам демишдир ки, Түркийә һөкумәти «эһтиятла һәрәкәт эдир, о, мәчлис тәрәфиндән бәйәнилмиш сияси йолдан һеч бир заман чыхмамыш вә чыхмыр». Сайдам Германияда бурахылмыш «Ағ китаб» һаггында данышараг демишдир: «Бир харичи агентлик бир сыра сәнәдләр нәшр эдир ки, бунларын ичәрисиндә Түркийәйә аид оланлары да вардыр. Дүзкүн вә я сахта сәнәдләр нәшр эдилмәси Түркийә халгыны вә һөкумәтини гәтиййән тәшвишә сала билмз. Лакин һөкумәтимиз гызғын арзы эдәрди ки, бу сәнәдләр тәһриф олунмадан нәшр эдилсин». Сайдам, Европадакы индики вәзиййәт һаггында Түркийәнин позициясыны ашағыдакы шәкилдә тә'йин этмишдир: «Түркийә өз достларына сәдагәтли галараг вә өз истиглалиййәт вә азадлығыны мүдафиә этмәк гәтиййәтилә вә монолит бирлийи сахламагла һадисәләри көзләйир». Сайдам нитгини гуртараркән гейд этмиш ки, «бүтүн дүнјада вәзиййәтин мөһкәм олмадығына бахмајараг өлкәмиз дейәсән билавасите тәһлүкә гаршысында дейилдир» вә Түркийә «Яхын Шәргдә сүлһүн позулмасы илә зәррәчә мараглы дейилдир».

Türkiye Başbakanı Refik Saydamın "Beyaz Kitap"la ilgili açıklaması, 15 Temmuz 1940.

EK 4

Түркийәдә „Милләти мүдафиә" ганунунун бир сыра маддәләринин дәйишдирилмәси

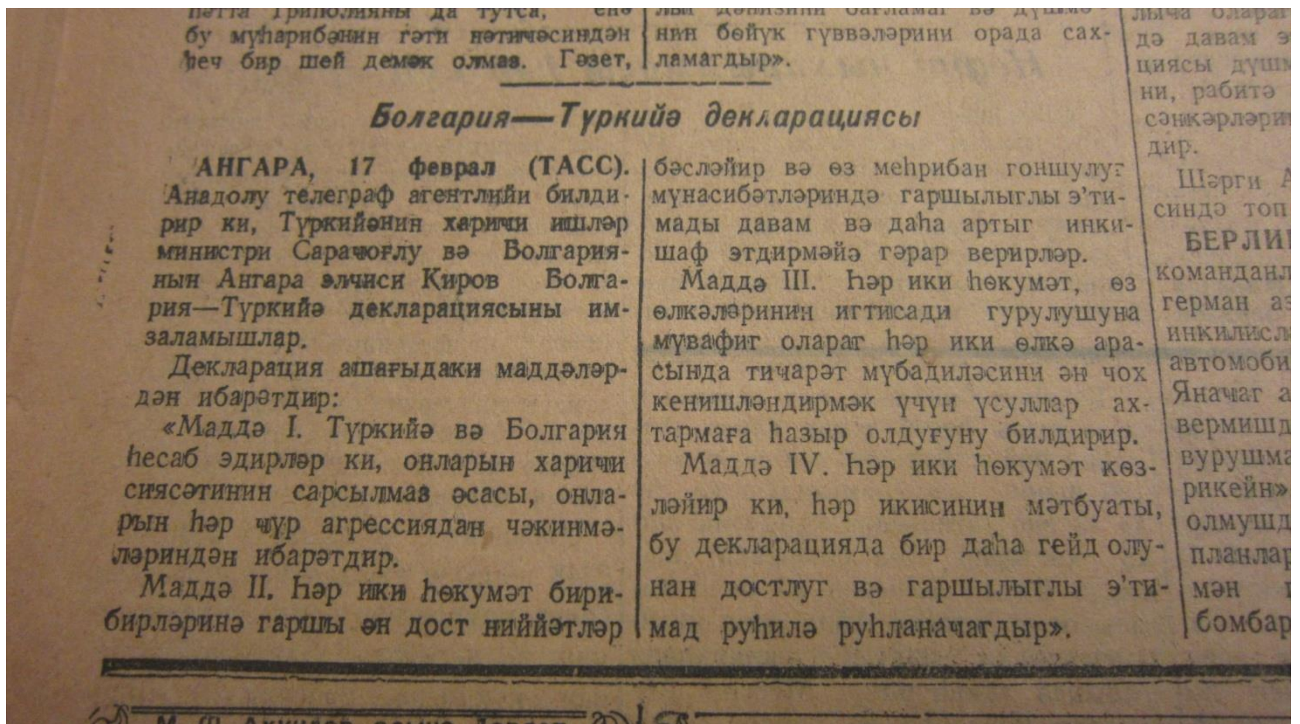
АНГАРА, 26 декабр (ТАСС). Дүнән мәчлисдә (парламентдә) «Милләти мүдафиә» ганунунун 20 маддәсини дәйишдирмәк һаггында ганун проектинә бахылмышдыр. Бу ганунда әсас дәйишикликләр бунлардыр:

Тәсәррүфатын бүтүн саһәләриндә һөкумәтин сәлаһиййәти кенишләндирилир. Әһалинин вә милли мүдафиәнин эһтиячларыны тә'мин этмәк мәгсәдилә тичарәт вә сәнае мәсәләләри илә мәшғул олачаг хүсуси идарәләр ярадылыр. Бу эһтиячлар үчүн лазым олан һәр чүр маллары Түркийә һөкумәтинин мая дәйәри илә алмаға ихтияры вардыр. Һәмчинин һөкумәт бу маллары сата биләр вә бөлүшдүрә биләр. Алынмаг үчүн һөкумәт тәрәфиндән нәзәрдә тутулан маллар она мәчбури гайда илә тәһвил верилмәлидир. Һөкумәт хүсуси шәхсләрин әлиндә олан һәр чүр мә'дәнләри ишләтмәк үчүн өз әлинә ала биләр; бу мә'дәнләри алдыгда онларын саһибләринин зәрәри өдәниләчәкдир. Унүйүтмә, сәнае вә металлургия мүәссисәләри лазыми мигдарда мәһсул вермәдикдә һөкумәт бу мүәссисәләри дә өз әлинә алыб ишләдә биләр. Һөкумәт иш күнүнү 3 саат артыра биләр вә мүәссисәләрдә кечә иши тә'йин эдә биләр. Милли мүдафиә эһтиячлары үчүн һөкумәтә хүсуси амбарлары тутмаг ихтияры верилир. Лазым кәлдикдә һөкумәт бә'зи малларын ишләдилмәсини гадаған эдә биләр вә я мәһдудлашдырар. Һөкумәт маллар үчүн ән ашағы вә юхары гиймәтләр гоя биләр, һабелә малларын сортуну, кейфиййәтини вә сатышда ән юхары газанч һәддини тә'йин эдә биләр. Һөкумәт харичи тичарәт әмәлийятыны низама сала биләр. Һөкумәт һәр чүр хүсуси транспорту низама сала биләр, мәһдудлашдырар вә гадаған эдә биләр, дашыма үчүн һәдд гиймәти гоя биләр вә лазым кәлдикдә хүсуси транспорт васитәләрини сатын ала биләр. Һөкумәт алверчиләр үчүн дә бир сыра гайда гоюр. Һөкумәт мәнзил кирайәсини дә мүәййән эдә биләр.

Һөкумәт, бу дәйишикликләри һәята кечирмәк үчүн она 50 миллион лирә бурахылмасыны хаһиш эдир.

Milli Korunma Kanunu hakkında projenin TBMM'de görüşülmesi, 29 Aralık 1940

EK 5

бу муһарибәнин гәти нәтичәсиндән һеч бир шей демәк олмаз. Гәзет, ...

... нин бөйүк гүввәләрини орада сахламагдыр».

Болгария—Туркийә декларасиясы

АНГАРА, 17 феврал (ТАСС). Анадолу телеграф агентлийи билдирир ки, Туркийәнин харичи ишләр министри Сарачоғлу вә Болгариянын Ангара әлчиси Киров Болгария—Туркийә декларасиясыны имзаламышлар.

Декларация ашағыдаки маддәләрдән ибарәтдир:

«Маддә I. Туркийә вә Болгария һесаб эдирләр ки, онларын харичи сиясәтинин сарсылмаз әсасы, онларын һәр чүр агрессиядан чәкинмәләриндән ибарәтдир.

Маддә II. Һәр ики һөкумәт бири-бирләринә гаршы ән дост ниййәтләр бәсләйир вә өз меһрибан гоншулуг мүнасибәтләриндә гаршылыглы э'тимады давам вә даһа артыг инкишаф этдирмәйә гәрар верирләр.

Маддә III. Һәр ики һөкумәт, өз өлкәләринин игтисади гурулушуна мүвафиг олараг һәр ики өлкә арасында тичарәт мүбадиләсини ән чох кенишләндирмәк үчүн үсуллар ахтармаға һазыр олдуғуну билдирир.

Маддә IV. Һәр ики һөкумәт көзләйир ки, һәр икисинин мәтбуаты, бу декларацияда бир даһа гейд олунан достлуг вә гаршылыглы э'тимад руһилә руһланачагдыр».

Bulgaristan-Türkiye deklarasyonu, 19 Şubat 1941

EK 6

27 ФЕВРАЛ 1942 ИЛ, № 49 (6142)

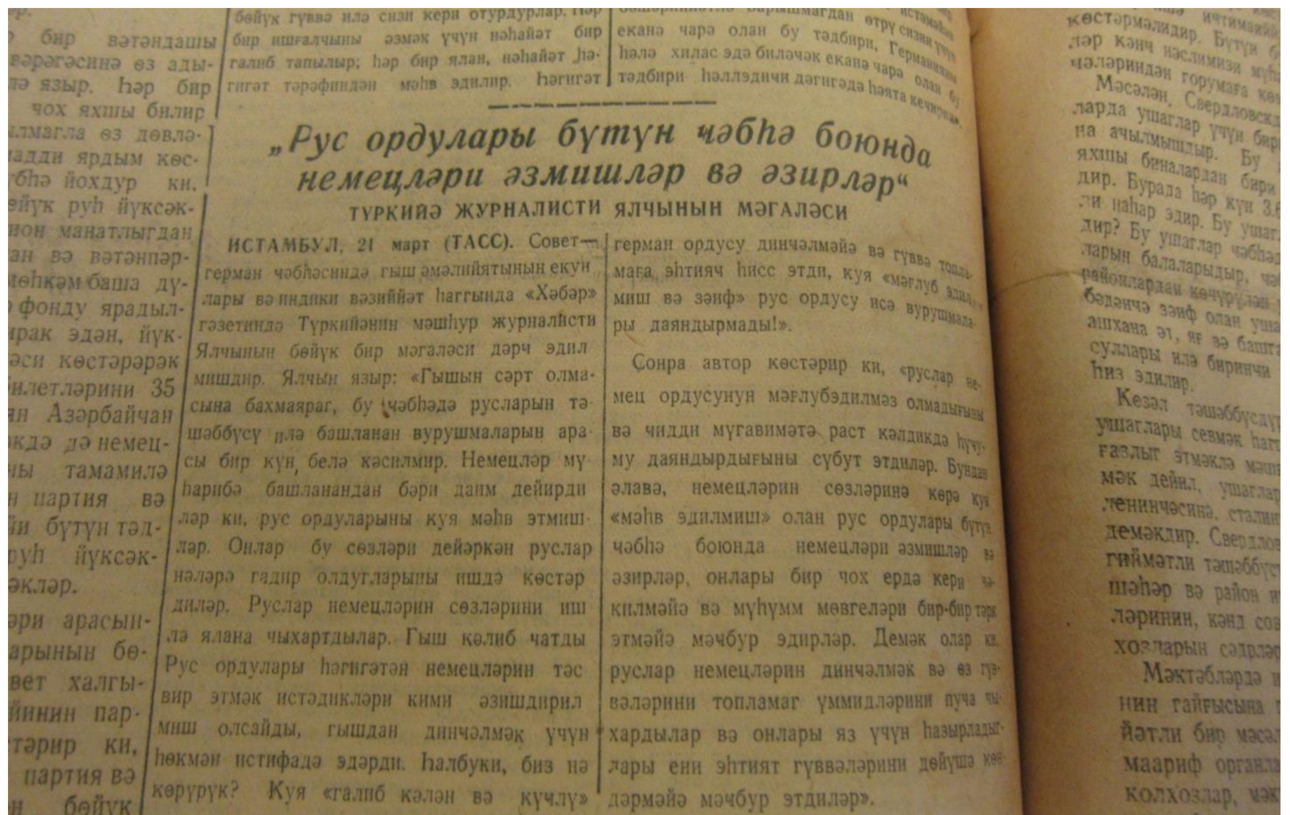
ТАСС-ын тәкзиби

Германия информация бюросу, Туркийәнин 300 тонналыг «Чангая» пароходунун Бургас илә Истамбул арасында һарада исә батырылдығы һаггында бир хәбәр яйыр; бу хәбәрдә костәрилдийинә көрә һәм пароходун батырылдығы рәсми сурәтдә тәсдиг эдилмәмиш вә һәм дә һадисәнин дүрүст ери һаггында мә'лумат верилмәмишдир. Буна бахмаяраг, адыны чәкдийимиз немец-фашист агентлийи Һитлер пропагандасына мәхсус һәясызлыгла буну иддиа этмәйә чәсарәт эдир ки, гуя «Чангая» пароходуна «совет суалты гайығы һүчум этмиш вә пароход топ атәшилә батырылмышдыр».

Белә бир ялан хәбәри уйдуранлар тәләсмәклә ялançылыгларыны ашкар этмиш олурлар вә өз мурдар фырылдагчы үсулларыны ифша эдирләр. Туркийә кәмиләринин батырылмасы илә әлагәдар олараг немец-фашист пропагандасынын бундан әввәл яймыш олдуғу вә артыг ифша эдилмиш олан фитнәкар уйдурмалары боша чыхдығы кими, онун бу нөвбәти яланы да боша чыхачагдыр; һитлерчиләр бу чүр уйдурмалар яймагла ики мәгсәд күдүрләр: Гара дәниздәки немец-фашист гулдурларын этдикләри чинайәтин изини итирмәйә вә битәрәф өлкәләрин әфкар-үмумиййәсини алдатмаға чәһд эдирләр.

Çankaya motorlu gemisini Sovyetlerin vurmasıya ilgili TASS'ın açıklaması 27 Şubat 1942

EK 7

„Рус ордулары бүтүн ҹәбһә боюнда немецләри әзмишләр вә әзирләр"

ТҮРКИЙӘ ЖУРНАЛИСТИ ЯЛЧЫНЫН МӘГАЛӘСИ

ИСТАМБУЛ, 21 март (ТАСС). Совет—герман ҹәбһәсиндә гыш әмәлиййатынын екунлары вә индики вәзиййәт һаггында «Хәбәр» гәзетиндә Түркийәнин мәшһур журналисти Ялчынын бөйүк бир мәгаләси дәрҹ эдилмишдир. Ялчын языр: «Гышын сәрт олмасына бахмяраг, бу ҹәбһәдә русларын тәшәббүсү илә башланан вурушмаларын арасы бир күн, белә кәсилмир. Немецләр мүһарибә башланандан бәри даим дейирдиләр ки, рус ордуларыны куя мәһв этмишләр. Онлар бу сөзләри дейәркән руслар нәләрә гадир олдугларыны ишдә көстәрдиләр. Руслар немецләрин сөзләрини ишлә ялана чыхартдылар. Гыш кәлиб чатды. Рус ордулары һәгигәтән немецләрин тәсвир этмәк истәдикләри кими әзишдирилмиш олсайды, гышдан динҹәлмәк үчүн һөкмән истифадә эдәрди. Һалбуки, биз нә көрүрүк? Куя «галиб кәлән вә күчлү» герман ордусу динҹәлмәйә вә гүввә топламаға эһтияҹ һисс этди, куя «мәғлуб эдилмиш вә зәиф» рус ордусу исә вурушмалары даяндырмады!».

Сонра автор көстәрир ки, «руслар немец ордусунун мәғлубэдилмәз олмадығыны вә ҹидди мүгавимәтә раст кәлдикдә һүҹуму даяндырдығыны сүбут этдиләр. Бундан әлавә, немецләрин сөзләринә көрә куя «мәһв эдилмиш» олан рус ордулары бүтүн ҹәбһә боюнда немецләри әзмишләр вә әзирләр, онлары бир чох ердә кери чәкилмәйә вә мүһүмм мөвгеләри бир-бир тәрк этмәйә мәҹбур эдирләр. Демәк олар ки, руслар немецләрин динҹәлмәк вә өз гүввәләрини топламаг үммидләрини пуча чыхардылар вә онлары яз үчүн һазырладыглары ени эһтият гүввәләрини дөйүшә кечирмәйә мәҹбур этдиләр».

Cahit Yalçın'ın Sovyet zaferleriyle ilgili makalesi , 24 Mart 1942

Ангара мәһкәмәсиндә фитнәкар антисовет уйдурма

АНГАРА, 2 апрел (ТАСС). (Кечикмишдир). Апрелин 1-дә Ангара чинайәт мәһкәмәсиндә, Германия сәфири Папенә «гәсд» иши адланан мүһакимә башланмышдыр. Мә'лум олдуғу кими, февралын 24-дә Ангарада, Ататүрк булварында, бурадан кечән Папендән бир гәдәр узагда бир бомба партламыш вә бу бомбаны апаран адам өлмүш иди. Һитлерчиләр бу партлайышы дәрһал өз сәфирләринә «гәсд» э'лан этмиш вә бу «гәсдин» гуя «инкилис вә совет агентләри» тәрәфиндән эдилмиш олдуғуну фитнәкарлыгла көстәрмәйә чәһд этмишдиләр. Ангаранын мә'луматлы харичи даирәләриндән һеч ким шүбһә этмирди ки, һитлерчиләр. Түркийәнин битәрәфлик сиясәтинә тә'сир көстәрмәк вә Түркийәнин ССРИ, Инкилтәрә вә бунларын мүттәфигләр илә арасыны позмаг мәгсәдилә өзләри бу «гәсди» дүзәлтмишләр. Алынан хәбәрләрә көрә немец-фашист даирәләри «гәсддән» сонра дәрһал вар гүввәләрилә чалышараг, партлайыш иши әтрафында апарылан йохламаны янлыш йола салмаға вә бу фитнәни тәшкил эдәркән гаршыларына гоймуш олдуглары мәгсәдә һеч олмазса гисмән наил олмаға чәһд эдирдиләр. Германиянын интригалары нәтичәсиз олмады; Түркийә органлары бу иш үзрә иттиһам эдиләнләрдән икисини—әслән югославиялы олан Түркийә вәтәндашларындан студент Әбдүррәһманы вә бәрбәр шакирди Сүлейманы «коммунист» э'лан этмәклә кифайәтләнмәйиб, бу ишлә нә билаваситә вә нә дә долайысы илә һеч бир әлагәси олмаян ики совет вәтәндашыны—Истамбулдаки совет консуллуғунун әмәкдашы Павлову вә тичарәт нүмайәндәлийинин әмәкдашы Корнилову да мәс'улиййәтә чәлб этмәйи гәт этдиләр.

Мүһакимәнин лап биринчи күнү көстәрди ки, фитнәкар «гәсддә» һәгигәтән мүгәссир олан адамлар истинтаг вә мүһакимәдән яхаларыны гуртармышлар. бу иш үзрә мәс'улиййәтә чәлб эдилән Түркийә вәтәндашлары һәр ким олсалар да, һәр һалда «коммунист» дейилдирләр вә һеч бир әсас олмадан, доғрудан-доғруя вә я долайысы илә һеч бир дәлил олмадан иттиһам эдилән совет вәтәндашлары анчаг һитлерчиләрин Түркийә истинтаг органлары гаршысында гойдуглары һәясыз антисовет тәләбләри еринә етирмәк үчүн мүһакимәйә чәлб эдилмишләр. Мәһкәмәдә охунан актда иддиа эдилир ки, бомба илә өлән адам. әслән югославиялы олан бир түркдүр, фамилиясы Өмәрдир вә о, «бу гәсд үчүн мүттәһимләр тәрәфиндән тәчһиз эдилмиш вә тамамилә һазырланмыш иди». Иттиһамнамәдә дейилир ки, «эһтимала көрә партлайыш ери вә онун даирәси яхшы мүәййән эдилмәдийиндән чинайәт баш тутмамышдыр». Иттиһамнамә тамамилә дәлилсиздир вә бурада. иттиһам эдилән совет вәтәндашларынын Өмәрлә, яхуд иттиһам эдилән ики башга түрклә әлагәдар олдугларыны вә я һеч олмазса таныш олдугларыны сүбут эдән бир факт да йохдур. Иттиһамнамәдә, Павловун вә Корниловун «гәсдлә» әлагәдар олдуғу иддиасыны әсасландырмаг үчүн һәтта чәһд дә көстәрилмир. Иттиһамнамәдә дейилир ки, енә бу иш үзрә иттиһам эдилән серб Стефан Падочник 1942-чи илин январ айында «Сурияя кетмиш» вә буна көрә «гачмыш һесаб эдилир».

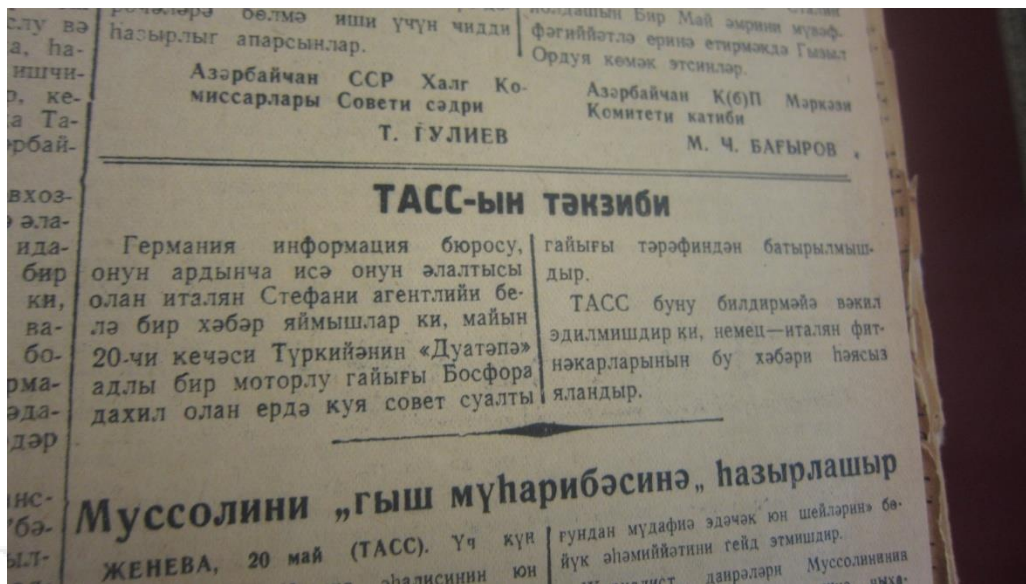
Әбдүррәһман ... фамилиясыны анчаг истинтаг заманы өйрәндийини дә э'тираф этмишдир. Мүттәһим сонра демишдир ки, гуя бә'зи «хәбәрләр» үчүн Корниловдан 30 түрк лирәси (120 манат) алмышдыр. Әбдүррәһманын бүтүн галан сөзләри, ади мүһакимә гайдаларыны кобудчасына позараг, өлән Өмәрин вә бурада олмаян Падочникин сөзләринә әсасланыр. Лакин Әбдүррәһман бу сөзләри дейән заманда да билдирмишдир ки, бир гәсд һазырландығыны Өмәрдән вә Падочникдән эшитмиш иди, лакин гәсдин кимә гаршы һазырландығындан хәбәри йох иди. Бу сөздән сонра прокурор өзү мүһакимәнин фитнәкарлыг мәгсәдини тамамилә ифша эдәрәк Әбдүррәһмана белә бир суал вермишдир: «Павлов сизә демәди ки, ола билсин, Риббентроп Түркийәйә кәләчәкдир?» Көрүнүр ки, өз ролуну пис әзбәрләмиш олан Әбдүррәһман бу суала белә чаваб верир: «Белә бир сөз дедийи ядымда йохдур».

Мәһкәмә прокурорун тәләби илә Өмәрин янындан тапылмыш тапанча парчасыны Әбдүррәһмана көстәриб сорушмушдур ки, бу тапанчаны гуя Павловдан алан вә инди Түркийәдән гачмыш олан Падочникдән алмамышмы? Прокурорун бу чәһди дә боша чыхыр. Әбдүррәһман чаваб верир ки, бунун һаман тапанча олуб-олмадығыны тәсдиг эдә билмәз. Папенә эдилән гәсдин мәгсәди һаггында прокурорун суалына чаваб олараг мүттәһим Әбдүррәһман әзбәрләдийи ашағыдаки сөзләри дейир: «Бу гәсддән мәгсәд Түркийәни Германияя гаршы мүһарибәйә чәлб этмәк иди». Лакин нә прокурор вә нә дә мүттәһим Әбдүррәһман өз сөзләринин баш-аяғыны дүзәлдә билмирләр вә белә олан сурәтдә тәшкил эдилән «гәсдлә» ССРИ-нин юхарыда көстәрилән вәтәндашларынын нә кими әлагәси ола биләчәйини бир тәһәр изаһ эдә билмирләр.

Мәһкәмә сәдри, Сүлейманын савадсыз олдуғуну бәһанә эдәрәк ону диндирмәмәйи, илк истинтаг заманы дедийи сөзләри охумағы гәт этмишдир. Бу рабитәсиз вә савадсыз языда ады чәкилмәйән «Югославия коммунистләриндән» вә Югославия һәбсханасындаки коммунистләрин вәзиййәтиндән данышылыр, мүвәффәгиййәтсиз сурәтдә иддиа эдилир ки, гуя мүттәһим Сүлейман Югославиядан алынан вә кизли сәнәдләрлә долу олан бир чамаданы совет сәфирлийинә вермишдир. Нәһайәт Сүлейман әсассыз сурәтдә иддиа эдир ки, өлмүш олан Өмәр она демишди ки, гуя «бир рус» ону Папенә гәсд этмәк үчүн Ангарая көндәрмишдир. Корнилов мәһкәмәдән тәләб эдир ки, Сүлейманын онунла биринчи дәфә нә заман вә һарада көрүшдүйүнү Сүлеймандан сорушсун. Сүлейман дейир ки, Корнилову биринчи дәфә 1941-чи илин сентябр айында Ангарада совет сәфирлийиндә көрмүшдүр. Бунун чавабында Корнилов мәһкәмәйә билдирир ки, о, Ангарая биринчи дәфә 1942-чи ил январын 15-дә вә я 16-да кәлмишдир ки, буну Ангарада вәсигәсинин полис тәрәфиндән гейд эдилмәси факты да тәсдиг эдир. Корнилов дейир: «Бу адам мухтәлиф уйдурмалар данышыр. Мән буна биринчи дәфә мартын 7-дә диндирилән заман раст кәлдим». Сүлейман иддиа эдир ки, Корнилову шәклинә бахаркән танымышдыр.

Papen suikastıyla ilgili Ankara mahkemesi, 7 Nisan 1942

EK 9

... бөлмә иши үчүн чидди һазырлыг апарсынлар.

Азәрбайчан ССР Халг Комиссарлары Совети сәдри
Т. ГУЛИЕВ

... Бир Май әмрини мүвафәгиййәтлә еринә етирмәкдә Гызыл Ордуя көмәк этсинләр.

Азәрбайчан К(б)П Мәркәзи Комитети катиби
М. Ч. БАҒЫРОВ

ТАСС-ын тәкзиби

Германия информация бюросу, онун ардынча исә онун әлалтысы олан италян Стефани агентлийи белә бир хәбәр яймышлар ки, майын 20-чи кечәси Түркийәнин «Дуатәпә» адлы бир моторлу гайығы Босфора дахил олан ердә куя совет суалты гайығы тәрәфиндән батырылмышдыр.

ТАСС буну билдирмәйә вәкил эдилмишдир ки, немец—италян фитнәкарларынын бу хәбәри һәясыз яландыр.

Муссолини „гыш мүһарибәсинә„ һазырлашыр

ЖЕНЕВА, 20 май (ТАСС). Үч күн ... әһалисинин юн ...

... гундан мүдафиә эдәчәк юн шейләрин» бөйүк әһәмиййәтини гейд этмишдир.

Türk Duatepe motorunun Sovyetlerin vurmasıyla ilgili TASS'ın açıklaması 22 Mayıs 1942

Лондона бомба салан вахтда тәйярәләри
Һитлерин нәш'әси көк аләми ләззәтдә иди,
Пивә фантан кими искәнда янында Гөббелс,
Мадмазелләр кими күндүз-кечә ишрәтдә иди.

Көрүр Инкилтәрәнин инди бу тәйярәләрин
Итирир бир дәли сәрсәм кими Һитлер башыны,
Позулур кейфи көрүр мәмләкәтин дәрбәдәғын,
Гоча меймун кими көр бир нә төкүр көз яшыны.

Папенә „гәсд" һаггында фитнәкар ишә даир Ангара мәһкәмәсинин биабырчы һөкмү

ПАВЛОВ ВӘ КОРНИЛОВ СҮБУТСУЗ ОЛАРАГ «МҮГӘССИР» Э'ЛАН ЭДИЛИБ 20 ИЛ ҺӘБСӘ МӘҺКУМ ЭДИЛМИШЛӘР

АНГАРА, 17 июн (ТАСС). Папенә «гәсд» иши адланан Ангара мүһакимәси букүн гуртарды. Мәһкәмә, ола билсин ки, герман сәфирлийинин вә немец-фашист гәзетләринин нүмайәндәләри мүстәсна олмагла, залдакиләрин, демәк олар ки, һамысыны тәәччүбләндирән бир һөкм чыхарды: Павлов вә Корнилов, Папенә куя эдилән гәсдин «тәшкилатчылары» э'лан олунурлар вә һәрәси 20 ил һәбсә мәһкум эдилирләр. Фитнәкар Әбдүррәһман вә Сүлейман исә 10 ил һәбсә мәһкум эдилмишләр.

Мәһкәмәнин һөкм чыхармаға бир һәфтәдән бәри һазырлашдығына бахмараг, мәһкәмә бу һөкмү бу мүддәтдә дә дәлилли вә сүбутлу яза билмәмиш вә һеч бир дәлил көстәрмәйән гыса һөкм чыхарараг э'лан этмишдир ки, куя «дәлилләрин» көстәриләчәйи мүфәссәл һөкмүн тексти әлавә олараг мүттәһимләрә вериләчәкдир. Бу гыса һөкмдә һеч бир сүбут олмадан вә мүһакимә заманы рәддэдилмәз сурәтдә мүәййән эдилмиш фактлара зидд олараг билдирилир ки, Павлов вә Корнилов куя Өмәри, Әбдүррәһманы вә Сүлейманы Папенә «гәсд» этмәйә «тәһрик этмишләр», партлайыш нәтичәсиндә Папенин бир гулағы куя эшитмәк габилиййәтинин ⅓ һиссәсини итирмишдир. Гәсд заманы Корнилову куя «совет сәфирлийинин гырмызы машынында» кечәркән көрдүйүнү иддиа эдән иттиһам шаһидләриндән биринин әсассыз уйдурмасыны мәһкәмә өз һөкмүндә тәкрар эдир. Һалбуки, мүһакимә заманы мүәййән эдилмиш олдуғу вә Түркийә органларына яхшыча мә'лум олдуғу кими, совет сәфирлийинин белә бир машыны олмамышдыр вә йохдур. Өмәр, Сүлейман вә Әбдүррәһманын куя «коммунист идеологиясында олдуглары» һаггында, мүһакимә заманы истәр иттиһам эдилән Түркийә вәтәндашлары тәрәфиндән, истәрсә бир сыра шаһидләр тәрәфиндән бүтүнлүклә рәдд эдилән рәвайәт дә һөкмдә тәкрар эдилир.

Һөкм башдан-аяға әсассыздыр вә бу һөкмдә, фитнәкар «гәсд» ишинә сүн'и сурәтдә чәлб эдилән совет вәтәндашларыны мүстәгим вә я, һеч олмазса гейри-мүстәгим сурәтдә иттиһам эдә биләчәк һеч бир дәлил йохдур.

Мәһкәмә сәдри Павлова вә Корнилова билдирмишдир ки, Түркийә ганунларына көрә чыхарылан һөкм 15 илликдән артыг һәбс чәзасы вердикдә тәмйиз мәһкәмәси тәрәфиндән нәзарәт гайдасы илә һөкмән йохланылмалыдыр вә бундан башга мәһкум эдилән адамларын... Түркийә хәзинәсинә 10 лирә пул вермәк шәртилә һөкм һаггында тәмйиз мәһкәмәсинә өз тәрәфләриндән шикайәт вермәйә ихтиярлары вардыр.

Һөкм э'лан эдилдикдән сонра Павлов демишдир: «Корнилов вә мән, бу һөкмү мәһкәмә сәһви һесаб эдирик вә дүзкүн олмадығына көрә шикайәт эдәчәйик». Һөкмү охудугдан сонра дәрһал чыхыб кетмәйә таләсән һакимләр, Павловун бу бәянатыны һәтта ахырадәк динләмәмишләр.

Һөкм, чамаат тәрәфиндән сүкутла гаршыланмышдыр. Чамаатын чоху, һөкм э'лан эдилдикдән сонра өз фикирләрини билдирәркән демишдир ки, һәтта чох шиддәтли чәза верилмәсиндән—ганун үзрә бу чүр ишләрдә тәтбиг эдилән чәзаларын ән ағырынын верилмәсиндән асылы олмаяраг, Павлов вә Корниловун чәзая мәһкум эдилмәси фактынын өзү, ади әдаләт вә бигәрәзлик һиссинин биабырчылыгла тәһгир эдилмәси демәкдир. Көстәрирләр ки, мәһкәмә, мүһакимә нәтичәләрини әсла нәзәрә алмамышдыр: һалбуки, ики совет вәтәндашы үзәринә фитнәкарлар тәрәфиндән атылан бөһтан мүһакимә заманы нәинки пуча чыхарылмышды, һабелә совет вәтәндашлары рәддэдилмәз сурәтдә сүбут эдә билмишдиләр ки, тәгсири онларын үзәринә гоюлан бу «чинайәтләрлә» онларын һеч бир әлагәси олмамышдыр вә ола да билмәзди. Мүһакимә олдугча узадылыб 11 һәфтә давам этдикдән вә бу мүддәтдә ялныз 12 күн ичлас этдикдән сонра, дәлил олмадығына көрә һәр дәфә иши тә'хирә салдыгдан сонра, инди прокурорун әсассыз иддиаларыны тәкрар этмишдир. Һалбуки, Папенә «гәсд» ишинин фитнәкарлыгла уйдурулмуш олдуғуну ашкара чыхаран мүһакимә, бүтүн бу иддиалары алт-үст этмишди.

Буна көрә, бу гәрибә мүһакимәни изләйән бир чох харичиләр белә бир нәтичәйә кәлмишләр ки, Ангара мәһкәмәси сүбутсуз һөкм чыхармагла вә һәр бир мәһкәмә үчүн мәчбури олан гайдалары позараг, гәрәзсиз мүһакимә илә вә йохланан ишин материаллары илә һеч бир әлагәси олмаян башга сәбәбләрә әсасән һәрәкәт этмишдир. Харичи даирәләр э'тираф эдирләр ки, Павлов вә Корнилов, өзләрини мүдафиә эдәркән вә бир сыра мүһакимә гайдаларынын позулдуғуна бахмараг, гестапо агентләри тәрәфиндән дүзәлдилмиш олан «гәсдлә» һеч бир әлагәләри олмадығыны ләягәтлә вә бөйүк инандырычылыгла сүбут эдә билмишләр.

ССРИ илә Түркийә арасында достлуг мүнасибәти сахланмасы тәрәфдары олан бир сыра түрк журналистләри вә ичтимаи хадимләри букүн ТАСС мүхбиринә билдирмишләр ки, Ангара мәһкәмәсинин әдаләтли олмаян вә һеч бир дәлилә әсасланмаян бу һөкмүнүн совет ичтимаиййәти ичәрисиндә чидди наразылыг доғурачағындан эһтият [illegible]

Papen suikastiyle ilgili Ankara mahkemesinin kararı, 20 Haziran 1942

EK 11

Харичи өлкәләрдә

Анадолу телеграф агентлийи ССРИ-дән верилән мә'луматлары тәһриф эдир

АНГАРА, 6 октябр (ТАСС). Анадолу телеграф агентлийи бүтүн Түркийә гәзетләринә көндәрдийи мә'луматында Сталин йолдашын «Ассошиэйтед Пресс» агентлийи мүхбиринин сualларына вердийи үч чавабын анчаг икисини дәрч этмишдир. Анадолу агентлийи мүхбирин «Икинчи чәбһәнин ачылмасы имканы, индики вәзиййәтә советләрин вердийи гиймәтдә нә кими ер тутур?» суалына Сталин йолдашын вердийи чавабы тамамилә бурахмышдыр.

Ерли журналист даирәләриндә гейд эдирләр ки, бу факт Анадолу агентлийинин тәчрүбәсиндә һеч дә биринчи дәфә раст кәлән факт дейилдир. Анадолу агентлийи ССРИ-дән верилән мә'луматлары дәфәләрлә тәһриф этмишдир.

Мәсәлән, Анадолу агентлийи совет—герман чәбһәсиндә ики айлыг вурушмаларын екуну һаггында (бу ил майын 15-дән июлун 15-нәдәк) Совет Информация Бюросунун мә'луматыны дәрч эдәркән язмышды ки, һәмин мүддәт әрзиндә «немецләр 9.000 салдат итирмишләр». Һалбуки, Совет Информация Бюросунун мә'луматында көстәрилмишди ки, немец-фашист гошунларынын азы 900.000 салдат вә забити өлдүрүлмүш, яраланмыш вә әсир душмүшдүр. Анадолу агентлийи совет — герман чәбһәсиндә үч айлыг вурушмаларын екуну һаггында (бу ил майын 15-дән августун 15-нәдәк) Совет Информация Бюросунун мә'луматыны верәркән енә тәһрифә йол вермишдир. Совет Информация Бюросунун һәмин мә'луматында совет гошунларындан 606.000 адамын өлдүрүлдүйү, яраландығы вә иткин дүшдүйү көстәрилдийи һалда, Анадолу агентлийи бу рәгәми өзүндән артырыб 1.606.000 көстәрмишдир. Журналистләр Анадолу агентлийинин бу чүр «сәһвләриндән» башга бирини дә хатырлайырлар: бир дәфә совет—герман чәбһәсинин бир ериндә немецләрин бир истеһкамчы баталйону тәрәфиндән куя «10.000 дәнә минанын мәһв эдилдийи» һаггында Германия баш командалығынын ловға мә'луматыны дәрч эдәрәк, Анадолу агентлийи бу чүмләни дәйишдириб язмышды ки, «немец баталйону 10.000 салдаты мәһв этмишдир», «Улус» гәзети исә бу чүмләни курултулу сәрлөвһә кими дәрч этмишди.

Папенә „гәсд“ һаггында ишә енидән бахылыр

АНГАРА, 6 октябр (ТАСС). Бугүн «Улус» гәзетиндә ашағыдаки мә'лумат дәрч эдилмишдир: «Тәмйиз мәһкәмәсинин биринчи бөлмәси гәсд һаггындаки иш үзрә мәһкум эдиләнләрин тәмйиз шикайәтинә бахмагда давам эдир. Тәмйиз мәһкәмәсинин баш прокурору бу иши өйрәниб гуртармышдыр. Прокурор өз гәтнамәсиндә Ангара чинайәт мәһкәмәси тәрәфиндән чыхарылан һөкмүн ләғв эдилмәсини тәләб этмишдир, чүнки прокурорун фикринчә Ангара мәһкәмәси бә'зи мәһкәмә гайдаларыны позмушдур. Тәмйиз мәһкәмәси биринчи бөлмәсинин һәмин ишә даир һөкмүнүн бу айын ахырында чыхарылачағы көзләнилир».

Anadolu ajansı Sovyet verilerini tahrif ediyor, 9 Ekim 1942

EK 12

...мрәли дөјүш рапорту

Дон чәбһәсинин гошунлары Сизин әмринизи еринә етирәрәк, ДҮШМӘНИН СТАЛИНГРАД ӘТРАФЫНДА МҮҺАСИРӘДӘ ОЛАН ГОШУН ГРУППАСЫНЫ ДАРМАДАҒЫН ВӘ МӘҺВ ЕТМӘК ИШИНИ 1943-чү ил февралын 2-дә саат 16-00-да гуртардылар. 22 дивизијадан, немецләрин 44, 71, 76, 79, 94, 100-чү јүнкүл, 113, 376, 295, 297, 305, 371, 384 вә 389-чу пијада дивизијаларындан, 3, 29 вә 60-чы моторлу дивизијалардан, 14, 16 вә 24-чү танк дивизијаларындан, 1-чи румын сәвари вә 20-чи румын пијада дивизијасындан ибарәт 11-чи орду корпусу, 8-чи орду корпусу, 14-чү танк корпусу, 51-чи орду корпусу, 4-чү орду корпусу, 48-чи танк корпусу тамамилә мәһв едилмиш вә гисмән әсир тутулмушдур.

Бундан әлавә ашағыдакы гүввәтләндиричи һиссәләр мәһв едилмишдир:

а) Баш команданлығын еһтијатындан 42, 44, 46, 59, 61, 65 вә 72-чи топчу полклары; баш команданлығын еһтијатындан 1/97-чи топчу полку, 43, 639, 733, 856, 855 вә 861-чи топчу полку, 43, 639, һүчумчу топлар дивизиону; 243-чү ... еһтијатындан 2 вә 51-чи алтылүләли миаатан полклары; ајры-ајры һиссәләри башга чәбһәләрдә вурушан мүхтәлиф полклары: 9, 12, 25, 96, 37 вә 91-чи зенит дивизионлары.

б) 45, 71, 294, 336, 652, 672, 685 вә 501-чи аланидә истеһкам батальонлары вә нөмрәсиз бир аланидә истеһкам батальону.

в) 21, 40, 540 вә 539-чу алаһиддә тикинти батальонлары.

г) 6-чы рабитә полку вә еһтимала көрә 594-чү рабитә полку.

д) 7 вә 28-чи артиллерија-аләт кәшфијјаты дивизионлары.

е) Бир чох көрпү дәстәләри вә башга хидмәт һиссәләри.

91.000-дән артыг әсир тутулмушдур, о чүмләдән 2.500-дән артыг забит вә 24 генерал әсир тутулмушдур, бу генераллардан 1-и генерал-фелдмаршалдыр, 2-си генерал-полковникдир, галанлары генерал-лејтенант вә генерал-мајордурлар.

Мүһасирәдә олан дүшмән гошунларынын тамамилә ләғв едилмәси илә әлагәдар оларағ СТАЛИНГРАД шәһәриндә вә СТАЛИНГРАД рајонунда дөјүш әмәлијјаты гуртармышдыр. Әлә кечирилән ғәниматләрин һесабланмасы давам едир.

Үмуми Баш Команданлыг Гәраркаһынын нүмајәндәси артиллерија маршалы ВОРОНОВ.
Дон чәбһәси гошунларынын команданы генерал-полковник РОКОССОВСКИ.
Дон чәбһәси һәрби советинин үзвү генерал-мајор ТЕЛЕГИН.
Дон чәбһәси штабынын начальники генерал-лејтенант МАЛИНИН.

Дон чәбһәсинин гошунларына Үмуми Баш Команданын әмри

ДОН ЧӘБҺӘСИ

Үмуми Баш Команданлыг Гәраркаһынын нүмајәндәси артиллерија маршалы

ВОРОНОВ јолдаша

Дон чәбһәси гошунларынын команданы генерал-полковник

РОКОССОВСКИЈӘ

Сталинград әтрафында мүһасирәдә олан дүшмән гошунларыны ләғв етмәк ишини мүвәффәгијјәтлә баша чатдырмағ мүнасибәтилә Сизи вә Дон чәбһәсинин гошунларыны тәбрик едирәм.

Дон чәбһәсинин бүтүн дөјүшчүләринә, командирләринә вә сијаси ишчиләринә, дөјүш әмәлијјатыны ә'ла кечирдикләринә көрә тәшәккүр е'лан едирәм.

Үмуми Баш Командан—И. СТАЛИН.

МОСКВА, КРЕМЛ. 2 ФЕВРАЛ 1943-чү ИЛ.

Сон саат

ГОШУНЛАРЫМЫЗ СТАЛИНГРАД РАЈОНУНДА МҮҺАСИРӘДӘ ОЛАН НЕМЕЦ-ФАШИСТ ГОШУНЛАРЫНЫ ЛӘҒВ ЕТМӘК ИШИНИ ТАМАМИЛӘ ГУРТАРМЫШЛАР

Бу күн февралын 2-дә ДОН чәбһәсинин гошунлары Сталинград рајонунда мүһасирәдә олан немец-фашист гошунларыны ләғв етмәк ишини тамамилә гуртармышлар. Гошунларымыз Сталинграддан шималда мүһасирәјә алынмыш дүшмәнин мүгавимәтини гырмыш вә ону силаһыны ерә гојмаға мәчбур етмишләр. Сталинград рајонунда дүшмәнин сон мүгавимәт мәркәзи дағыдылмышдыр. Сталинград әтрафындакы тарихи вурушма 1943-чү ил февралын 2-дә гошунларымызын там гәләбәсилә гуртармышдыр.

Сон ики күн әрзиндә әсирләрин сајы 45.000 нәфәр артмыш, јанварын 10-дан февралын 2-дәк олан вурушмалар заманы исә гошунларымыз үмумијјәтлә 91.000 немец салдаты вә забитини әсир тутмушлар.

Февралын 2-дә гошунларымыз 11-чи орду корпусунун командири, Сталинграддан шималда мүһасирәдә олан немец гошун группасынын команданы генерал-полковник ШТРЕККЕРИ вә онун штаб начальники, баш штаб полковники ГЕЛМУТ РОССКУРТУ әсир тутмушлар.

Бунлардан башга, февралын 1 вә 2-дә немец ордусунун ашағыдакы генераллары әсир тутулмушлар: 1) 8-чи орду корпусунун командири генерал-полковник ВАЛТЕР ГЕЙТЦ, 2) 76-чы пијада дивизијасынын командири генерал-лејтенант фон-РОДЕНБУРГ, 3) 113-чү пијада дивизијасынын командири генерал-лејтенант фон-ЗИКСТ АРМИН, 4) 24-чү танк дивизијасынын командири генерал-лејтенант фон-ЛЕНСКИ, 5) 389-чу пијада дивизијасынын командири генерал-мајор МАРТИН ЛЯТМАН, 6) Сталинградын мәркәзи һиссәсинин гәрбиндә мүһасирәдә олан немец гошун группасынын команданы генерал-мајор РАСКЕ, 7) генерал-мајор МАГНОС.

Генерал-фелдмаршал Паулусун шәхси адјутанты полковник АДАМ, 14-чү танк дивизијасынын командири полковник ЛЮДВИГ, 100-чү пијада дивизијасынын 227-чи пијада полкунун командири полковник ФРАНЦ НАЙБЕККЕР, 2-чи миаатан полкунун командири полковник ФРИДРИХ НАЙЕР, 29-чу моторлу дивизијанын 29-чу топчу полкунун командири полковник ГҮНТЕР КРАГ, 8-чи орду корпусунун штаб начальники полковник ШНИТЦЕР, 1-чи румын сәвари дивизијасынын топхана начальники полковник МАЛТОПОЛ, 8-чи орду корпусунун 13-чү истеһкам полкунун командири полковник ШИЛЛЕНГ, 76-чы пијада полкунун штаб начальники полковник БЕЛОГУЛАТ, 48-чи алаһиддә рабитә полкунун командири полковник КАРЕНЕЦКИ, 376-чы пијада дивизијасынын 51-чи топчу полкунун командири полковник ШВАРЦ, 44-чү пијада дивизијасынын 134-чү пијада полкунун командири полковник БОЙЕ, 376-чы топчу полкунун командири полковник ФУР, 376-чы пијада дивизијасынын 576-чы пијада полкунун командири полковник ШИТОЗЕНФ, 37-чи топчу полкунун командири полковник ВОЛТ, 44-чү пијада дивизијасынын 134-чү топчу полкунун командири полковник БОСАРТУР, 376-чы пијада дивизијасынын 536-чы пијада полкунун командири полковник ШЛЕЗИНГЕР, 627-чи топчу полкунун командири полковник БЕРЕНЕК, 767-чи пијада полкунун командири полковник ШТЕЙДЛЕ, 14-чү танк дивизијасынын штаб начальники полковник фон-ВОЛТ, 76-чы пијада дивизијасынын штаб начальники полковник БРИДГУЛТ, 54-чү пијада полкунун командири полковник ЛЕБЕР, полковник-һәким КАЙЗЕР, 297-чи пијада дивизијасынын 523-чү пијада полкунун командири полковник ҺАНС ЛИБАУ вә бир чох башгалары да әсир тутулмушлар.

Сталинград әтрафындакы вурушмаларда гошунларымыз үмумијјәтлә 24 генерал вә 2.500-дән артыг забит әсир тутмушлар.

Дүшмәнин мүһасирәдә олан гошунларына гаршы үмуми һүчум башланандан бәри, јанварын 10-дан февралын 2-дәк мүддәтдә гошунларымыз, там олмајан мә'лумата көрә, 750 тәјјарә, 1.550 танк, 6.700 топ, 1.462 миаатан, 8.135 пулемјот, 90.000 түфәнк, 61.102 автомобил, 7.369 мотоциклет, 480 чәкичи машын, трактор вә нәглијјат машыны, 320 радио станцијасы, 3 зирепли гатар, 56 паровоз, 1.125 вагон, 235 амбар дөјүш сурсаты вә силаһ вә чохлу мигдарда башга һәрби аваданлыг әлә кечирмишләр. Әлә кечирилән ғәниматләрин һесабланмасы давам едир.

Мүһарибәләр тарихиндә ән бөјүк вурушмалардан биринин нәтичәси беләдир.

СОВЕТ ИНФОРМАЦИЯ БЮРОСУ.

Stalingrad zaferi, 3 Şubat 1943

EK 13

ТҮРКИЈӘ ПАНТҮРКИСТЛӘРИНӘ ГӘТИ ЧАВАБ

ТҮРКИЈӘ ЖУРНАЛИСТИНИН КИТАБЧАСЫ

Türk pantürkistlerine cevap, 20 Haziran 1943

EK 14

10 СЕНТЯБР 1943 ИЛ, № 186

Италия тәслим олду

ЛОНДОН, 8 сентябр (ТАСС). Рөйтер агентлийинин вердийи хәбәрә көрә, мүттәфигләрин Шимали Африкадакы гошунлары штабы Италиянын тәслим олдуғуну хәбәр верир.

Италиянын тәслим олмасы һаггында Эйзенхауэрин бәяnаты

ЛОНДОН, 8 сентябр (ТАСС). Рөйтер агентлийи радиомолизия илә Нью-Йоркдан хәбәр верир ки, мүттәфигләр Италиянын барышыг һаггындакы хаһишини гәбул этмишләр.

Мүттәфигләрин силаһлы гүввәләринин баш команданы генерал Эйзенхауэр ашағыдакы бәяnаты э'лан этмишдир: «Италия һөкумәти бүтүн силаһлы гүввәләри илә даныгсыз тәслим олду. Мүттәфигләрин силаһлы гүввәләринин баш команданы олмаг э'тибарилә мән, Бирләшмиш Краллыг, Бирләшмиш Штатлар вә Совет Социалист Республикалары Иттифагы тәрәфиндән бәйанилән шәртләрә Италия һәрби барышыг имзаны вердим. Беләликлә мән Бирләшмиш Милләтләрин мәнафеинә уйғун һәрәкәт эдирәм. Италия һөкумәти бу шәртләрә данышыгсыз табе олмағы өһдәсинә алмыш турду. Барышыг мәним нүмайәндәм вә маршал Бадолйонун нүмайәндәси тәрәфиндән имзаланды вә индидән э'тибарән гүввәйә минир. Бирләшмиш Милләтләрин силаһлы гүввәләри илә Италия арасында һәрби әмәлийят дәрһал дайандырылыр. Германияны тәчавүзкарыны Италия торпагындан говмаға көмәк едән италянлар һамысына Бирләшмиш Милләтләр ярдым көстәрәчәкдир».

Италия флотунун нә этмәли олдуғу һаггында адмирал Кэннингһэмин бәяnаты

ЛОНДОН, 8 сентябр (ТАСС). Рөйтер агентлийинин вердийи хәбәрә көрә мүттәфигләрин Аралыг дәнизиндәки һәрби-дәниз гүввәләри команданы адмирал Кэннингһэм бу күн ахшам радио илә билдирмишдир ки, Аралыг дәнизиндә олан итальян кәмиләри дәрһал Чәбәлүттарига, Триполийә, Малтая, Һейфая вә Искәндәрийәйә кетмәлидир. Гара дәниз лиманларында олан итальян кәмиләри исә Русия лиманларына кетмәлидир. Эгей дәнизи илә Гара дәнизә олан вә немецләр тәрәфиндән тутулмаг горхусу гаршысында галан тичарәт кәмиләри батырылмалы вә я зәрәр эдилмәлидир.

Бадолйонун бәяnаты

ЖЕНЕВА, 8 сентябр (ТАСС). Италия агентлийи Стефани, маршал Бадолйонун бу күн радио илә вердийи бәяnаты билдирир. Бу бәяnатда дейилир ки, Италия һөкумәти, «дүшмәнин хейли артыг гүввәсинә гаршы мүбаризәни давам этдирмәйи мүмкүн һесаб этмәйәрәк» мүттәфиг инкилис—американ гүввәләринин баш команданы генерал Эйзенхауэрә мүрачиәт эдиб барышмағы хаһиш этмиш вә бу хаһиш гәбул эдилмишдир. Бәяnатда дейилир: «Бунун нәтиҹәсиндә италян силаһлы гүввәләри һәр ердә инкилис—американ силаһлы гүввәләринә гаршы һәрби әмәлийяты дайандырмалыдырлар. Лакин Италиянын силаһлы гүввәләри, башга бир тәрәфдән эдилә биләҹәк һүҹумлара гаршы мүбаризә апарачаглар».

Италиянын тәслим олмасы һаггында Һитлер Германиясында рә'йләр

ЖЕНЕВА, 8 сентябр (ТАСС). Һитлерчиләрин агентлийи—Германия мә'лумат бюросу Италиянын тәслим олмасы илә әлагәдар олараг бир хәбәр нәшр этмишдир. Бу хәбәрдә дейилир: «Италиянын бу чүр һәрәкәт эдә биләчәйи фикрини һәлә бу ахшамларда крал илә бирликдә рәдд эдән Бадолйо, инди Италиянын тәслим олдуғуну Рома радиосу васитәсилә тәсдиг этди. Бадолйо э'тираф этди ки, о, барышмағы Эйзенхауэрдән хаһиш этмишдир». Һитлерчиләрин агентлийи билдирир ки, Италиянын тәслим олмасы «Европа мүдафиәчиләринә», йә'ни Германия вә онун гүйруғларына хәянәткар зәрбәдир». Хәбәрдә дейилир ки, «июлун 25-дә Муссолинийә хаинәчәсинә зәрбә ендирилдәрәк «Германия илә бирләшмиш иттифаға сәдагәтлә олан фашист һөкумәтинин арадан галдырылмасы» илә этдикләри тәдбирин һәята кечирилдийи заманда бәри Германия һөкумәти Италияның индики һөкумәтинин бу чүр «ачыг хәянәт» эдәчәйини күн бәгин эдибмиш вә «буна гаршы лазым олан һәрби тәдбирләри һәмишә һәята кечирмишдир».

Мүттәфигләр Неапол районуна гошун чыхармышлар

ЛОНДОН, 9 сентябр (ТАСС). Мүттәфигләрин Шимали Африкадакы гошунлары штабы билдирир ки, генерал Эйзенхауэрин командасы алтында бу күн мүттәфигләр Италиянын Неапол районуна гошун чыхармышлар. Мүттәфигләрин гошунлары немец гошунлары илә үз-үзә кәлмиш вә әсирләр тутмушлар. Әмәлийят ғәләбәлә давам эдир.

Мүттәфигләрин гошун чыхармасыны инкилис вә американ флотлары даимә этмишдир.

Яхын Шәргдәки инкилис силаһлы гүввәләри баш команданынын бәяnаты

ЛОНДОН, 9 сентябр (ТАСС). Рөйтер агентлийинин вердийи хәбәрә көрә Яхын Шәргдәки инкилис силаһлы гүввәләри баш команданынын нүмайәндәси генерал Вилсон, Балкан өлкәләриндә вә Эгей дәнизиндә олан италян силаһлы гүввәләринә радио илә мүрачиәт эдәрәк, мүттәфигләрә гаршы һәрби әмәлийяты дайандырмағы онлара тәклиф этмишдир.

Италян гошунларына тәклиф эдилмишдир ки, немецләрә мүгавимәт көстәрсинләр вә Додеканес адаларында инзибати ... тутсунлар.

Немецләрин Болгарстана ени тәзйиги

ИСТАМБУЛ, 7 сентябр (ТАСС). Софиядан верилән хәбәрә көрә Болгарстан чары Борисин вәфат этмәси вә онун һәддибүлуғә чатмамыш оғлу Симеонун тахта чыхмасы илә әлагәдар олараг, Болгарстан конституциясына әсасән бурада наибләр сечмәк үчүн Бөйүк Халг Мәҹлиси чағырылмалыдыр.

Филов һөкумәти, онун сиясәтинә Болгарстан әһалиси тәрәфиндән кетдикҹә даһа гәти мүгавимәт көстәрилдийини нәзәрә аларағ, һазырда Бөйүк Халг Мәҹлисинә сечкиләр кечирмәкдән горхур. Бу һөкумәт, һәмин сечкиләрин Болгарстан һөкумәтинин һитлерпәрәст сиясәтинә гаршы нүмайишә чеврилә биләҹәйиндән эһтият эдәрәк, немецләрин мәсләһәтинә көрә, мүһарибә шәраитини бәһанә эдиб сечкиләри тә'хирә салмағы гәрара алмышлыр.

Мә'лум олмушдур ки, Филов конституциянын зиддинә кедәрәк, чар Борисин вәфаты илә әлагәдар олараг чағрылмыш 25-чи ганун верижилик мәҹлисинин бу күн кечирилән 6-чы сессиясында наибләр сечмәк нийәтиндәдир. Филов үмид эдир ки, Халг Мәҹлисинин индики һей'әти һөкумәтин һитлерпәрәст сиясәтинә тәрәфдар олдуғундан немецләри тамамилә разы сала биләҹәк наибләри тәсдиг эдәр.

Чар Борис сентябрын 5-дә дәфн эдилмишдир. Бу дәфн мәрасиминдән кениш һәрби мүшавирә кечирмәк үчүн бир баһанә кими истифадә эдилир. Софияя, Германия баш командалығынын нүмайәндәси маршал Кейтелин рәһбәрлийи илә нүмайәндәләр һей'әти кәлмишдир. Бу һей'әт Филов һөкумәтинә ени гәти тәләбләр вермишдир. Һитлер, болгар ордусунун немец командалығына данышыгсыз табе олмасыны тәләб эдир.

Болгар халгы чох тәшвишдәдир; о, билир ки, Һитлерин ени тәләбләринин еринә етирилмәси Болгарстаны учурума юварлаячагдыр.

Болгарстан ватанпәрвәрләри гәти мүбаризәйә һазырлашырлар. Немецләри вә онларын нөкәрләрини Болгарстандан говмаг тәләби, болгар халгынын шүары олмагдадыр.

Сакит океанда мүһарибә

ЛОНДОН, 7 сентябр (ТАСС). Сакит океанын ҹәнуб-гәрб һиссәсиндә мүттәфигләрин силаһлы гүввәләринин бирләшмиш командалығы штабы билдирир ки, японларын арҳасына салынан американ парашютчулары Маркһейм дәрәси илә ирәлиләйәрәк Лае вә Саламауа әтрафында (Ени Гвинеядә) япон гошунларыны тамамилә мүһасирәйә алыб гуртармышлар. Мүһасирәйә алынан япон гошунларынын сайы, эһтимала көрә 20 мин нәфәрдир. Японларын тәчһизат йоллары кәсилмишдир.

Габаг базадан чыхан австралиялы гошунлар Маркһейм дәрәсинә салынан американ парашютчу дәстәләри илә бирләшмишләр.

БИЛДИРИШ

Фүзули адына зиялылар эви билдирир ки, бу күн сентябрын 10-да ахшам саат 7-дә Фүзули адына зиялылар эвиндә (Мәсдә Фүзули күчәси 5) архитекторларын үмуми шәһәр ҹыйынҹағы олачагдыр. Мәсәлә: совет архитекторлары иттифагынын Үмумиттифаг идарә һей'әтинин ... XI пленумунун екуплары. Мә'рузәчи ССРИ Архитектура Академиясынын үзв мүхбири профессор С. А. Дадашевдир.

Мәс'ул редактор

Бюросундан

İtalya'nın teslim olması, 10 Eylül 1943

EK 15

Бүтүн өлкәләрин пролетарлары, бирләшин!

КОММУНИСТ

АЗӘРБАЈЧАН К(б)П МК вә БК ОРГАНЫ

(8625) | 2 нојабр | чәршәнбә ахшамы | 1943-чү ил | гијм. 20 г.

...өт чәбһә архасы зәһмәткешләринә аловлу мүрачиәт

Москвада үч министрин конфрансыјасы һаггында Инкилтәрә—Совет—Американын рәсми мә'луматы

ҮМУМИ ТӘҺЛҮКӘСИЗЛИК МӘСӘЛӘСИ ҺАГ-ГЫНДА ДӨРД ДӨВЛӘТИН БӘЈАННАМӘСИ

Dışişleri Bakanlarının Moskova konferansı, 2 Kasım 1943

ТАРИХИ ГӘРАР

„ПРАВДА“
7 декабр
1943-чү ил

Tahran konferansıyla ilgili Pravda'nın baş makalesi, 8 Aralık 1943

EK 17

...дахили ишләр назири вәзифәсинә христиан-демократ партиясынын нүмајәндәси Салваторе Аллизио, әдлиййә назири вәзифәсинә либераллардан профессор Виченцо Аранчо-Руиз, ичтимаи ишләр назири вәзифәсинә «һәрәкәт партиясынын» нүмајәндәси Алберто Таркиани, торпаг назири вәзифәсинә коммунист Фаусто Гулло, йоллар назири вәзифәсинә «әмәк демократиясы» партиясынын нүмајәндәси Франческо Черабуона, маариф назири вәзифәсинә «һәрәкәт партиясынын» нү-

...«әмәк демократиясы» партиясынын нүмајәндәси Адолфо Чиленто, ... назиринин мүавини вәзифәсинә ... Марио Бергами, йоллар назиринин мүавинләри вәзифәсинә генерал ди Раймондо вә Марио Фано, маариф назиринин мүавини вәзифәсинә христиан демократларынын нүмајәндәси Анчело Черocchини, малиййә назиринин мүавини вәзифәсинә коммунист Антонио Пезенти, сәнае, әмәк вә тичарәт назиринин мүавини вәзифәсинә христиан—демократ партиясынын нүмајәндәси Франческо Сансонетти тә'йин эдилмишдир.

ТҮРКИЙӘДӘН ХРОМ ФИЛИЗИ ИХРАЧАТЫНЫН КӘСИЛМӘСИ МӘСӘЛӘСИ ӘТРАФЫНДА

ЛОНДОН, 21 апрел (СИТА). Рейтер агентлийинин дипломатик ичмалчысы Рендел Нил языр ки, Түркийәдән харичи өлкәләрә хром филизи ихрач эдилмәсинин кәсилмәси һаггында Түркийә һөкумәтинин чыхардығы гәрар нәтичәсиндә, Алманияда зиреһ үчүн истифадә эдилән хүсуси поладлара су верәркән ишләдилән хром, һеч олмасса ярбаяры азалачагдыр. Инди Алмания анчаг Югославия вә Юнаныстан мә'дәнләриндән мүвәггәти олараг истифадә эдә биләчәкдир. Лакин Югославия вә Юнаныстан партизанларынын фәалиййәти бу өлкәләрдән Алманияя хром филизи апарылмасыны чәтинләшдирир.

ЛОНДОН, 21 апрел (СИТА). Рейтер агентлийинин вердийи хәбәрә көрә «Таймс» гәзети редакция мәгаләсиндә языр ки, Түркийәдән харичи өлкәләрә хром филизи ихрач эдилмәсинин гадаған эдилмәси, хрому чох блан Бирләшмиш милләтләрә зәрәр вурмаячаг, Алманияныса һәрби истеһсалаты мүәййән сәвиййәдә сахламаг үчүн чох лазым олан бир хаммалдан мәһрум эдәчәкдир.

Гәзет гейд эдир ки, хром һаггында чыхарылан бу гәрар башга нәтичәләр дә верәчәкдир. Мүһарибәдә иштирак этмәйән өлкәләрин, Алмания илә өз игтисади мүнасибәтләрини нәзәрдән кечирмәләри вахты кәлиб чатмышдыр.

ЛОНДОН, 21 апрел (СИТА). «Таймс» гәзетинин дипломатик ичмалчысы гейд эдир ки, хром, Түркийәдән Алманияя ихрач эдилән еканә мал дейилдир. «Хром ән мүһүмм ихрачат малыдыр, лакин мүттәфигләр өз ноталарында көстәрмишләр ки, памбыг, юн, мис вә дәри ихрачаты да Алманиянын һәрб машынына фајда верир».

Түркийәдәки алман колониясында бөйүк шашгынлыг

АНГАРА, 22 апрел (СИТА)). Ерли журналист даирәләри, Түркийәдәки алман колониясында шашгынлығын кетдикчә гүввәтләндийинә хүсуси фикир верирләр. Бир чох алманлар Һитлер Алманиясынын һөкмән дармадағын эдиләчәйини баша дүшәрәк, һитлерчиләрлә әлагәдар олмадыгларыны көстәрмәйә чалышырлар.

Мә'лум олмушдур ки, Истамбулдакы алман консуллуғунун бир сыра мә'мурлары гачандан сонра гестапонун хүсуси нүмайәндәси, Һиммлерин шәхси вәкили Түркийәйә кәлиб бурадакы алман колониясы үзвләри арасында «тәмизләмә» кечирмиш вә бунлардан бир чох «э'тибарсыз» адамы Алманияя көндәрмишдир. Лакин мә'лум олмушдур ки, бу тәдбирләр һеч бир нәтичә вермәмишдир.

Бу күнләрдә һитлерчиләр Һитлерин анадан олмасы күнү мүнасибәтилә бурада мүсамирәләр тәшкил этмәйи гәрар этмишдиләр. Амма, бөйүк һазырлыг апарылдығына вә һай-күй салындығына бахмаяраг, «байрам» баш тутмамышдыр, чүнкү бу «шәнлийә» анчаг гестапочулар вә Һитлер партиясынын фәал үзвләри кәлмишдиләр.

Югославиянын АБШ-дакы пул фондлары мәсәләси әтрафында

Türkiye'nin Krom ihracını durdurması, 23 Nisan 1944

8 АВГУСТ 1944 ИЛ, № 157 (6822)

Бейнәлхалг мөвзуда

Түркийәнин Алмания илә дипломатик вә игтисади әлагәни кәсмәсинә даир

(СИТА ХҮЛАСӘЧИСИНИН МӘГАЛӘСИ)

Алмания илә дипломатик вә игтисади әлагәни кәсмәк һаггында Түркийә һөкумәтинин гәбул етдийи гәрар, харичи сияси даирәләрин вә харичи мәтбуатын нәзәрини өзүнә чәлб етмәкдә давам едир. Лакин Түркийә һөкумәтинин бу гәрарына вә бу гәрарын әһәмиййәтинә мүхтәлиф даирәләр мүхтәлиф шәкилдә гиймәт верирләр.

Мә'лум олдуғу кими мүһарибә башланандан сонра Түркийә 1939-чу ил октябрын 19-да Анкарада Инкилтәрә вә Франса илә иттифаг мүгавиләси бағламыш иди. Лакин бу мүгавилә, 1941-чи ил июнун 18-дә Түркийә—Алмания достлуг мүгавиләси бағламагда вә хейли мүддәт өз битәрәфлийини билдирмәкдә Түркийә һөкумәтинә мане ола билмәмишди. «Дейли телеграф әнд Морнинг пост» адлы инкилис гәзетинин хүласәчисинин сөзләрилә десәк, Түркийә сон заманларда еритдийи сиясәтлә һәгигәтдә Алманиянын һәрби сә'йләринә чох көмәк етмишдир.

Түркийә Алманияны һәрби әһәмиййәти олан гиймәтли хам малларла, хүсусән хром филизи илә тәчһиз едирди. 1943-чү илдә Түркийәдә чыхарылан 100.000 тон хром филизиндән 47.000 тону Алманияя көндәрилмишди. Көндәрилән бу малларын мигдары 1944-чү илдә даһа да артараг биринчи үч айда 25.000 тона чатмыш иди. Түркийәдән Алманияя чохлу мигдарда памбыг, мис, яглы тохумлар, юн, дәри вә саирә дә көндәрилирди. Истанбулда чыхан «Економист Д'Ориан» журналы 10 январ тарихли нөмрәсиндә көстәрмишди ки, «Алмания Түркийәнин ихрачатынын 90 фаизини алыр».

Алманиянын һәрби сә'йләринә Түркийәнин көмәйи ялныз игтисади көмәкдән, йә'ни Алманияя хам маллар вә эрзаг көндәрмәкдән ибарәт дейилди. Америкада чыхан «Кроникл» гәзетинин гейд етдийи кими, «кечмишдә, руслар ағыр вәзиййәтдә оларкән, Анкарада көстәрирдиләр ки, Түркийә битәрәф галаркән алманларын чәнуб-шәрг чинаһыны мүдафиә етмәклә онлара көмәк едир».

Һәлә лап бу яхынларда, июн айынын әввәлләриндә Түркийә һөкумәт идарәләринин алман һәрб кәмиләрини боғазлардан Эгей дәнизинә бурахмалары һадисәси ифша едилмиш иди.

Беләликлә, Түркийәнин рәһбәр хадимләри индики мүһарибәнин узун бир дөвру әрзиндә һәгигәтдә Һитлер Алманиясына көмәк етмәк сиясәти һесаб едилән бир сиясәт еритмишләр. Һәтта кечән илин ахырында үч мүттәфиг дөвләт—Бөйүк Британия, АБШ вә ССРИ. Түркийәнин анчаг Алмания үчүн әлверишли олан бу харичи сиясәтинә сон гоймаг лүзумуну Түркийәйә тә'кидлә көстәрдикдә дә, Түркийә даирәләри буну етмәкдән боюн гачырмышдылар, бу да мүһарибәнин муәййән дәрәчәдә узанмасына анчаг көмәк етмишди. Белә бир сиясәтин Түркийәнин өз мәнафеинә зәрәр вердийини, демократик өлкәләрлә Түркийә арасында бир сыра илләрдән бәри әмәлә кәлән сияси вә игтисади мүнасибәтә зәрәр вурдуғуну айрыча гейд етмәк белә артыгдыр. Түркийәнин бу чүр харичи сиясәт еритмәси, еһтимал ки, бир чох чәһәтдән онун нәтичәсидир ки, мүттәфигләр арасында икитирәлийин гуя «лабүдд олдуғу» һаггында алман-фашист тәблиғатынын уйдурмалары Түркийәнин рәһбәр хадимләринә өз тә'сирини көстәрирди вә дикәр тәрәфдән, Түркийә хадимләри бу мүһарибәдә Һитлер Алманиясынын галиб чыхачағы рә'йләрини үстүн тутурдулар.

Һәят исә Түркийә сиясәтчиләринин бу фикирләрини тамамилә пуча чыхарды. Һадисәләр көстәрди ки, Инкилтәрә—Совет—Америка иттифагынын үзвләри арасындакы мүнасибәт мүһарибәнин кедишиндә нәинки зәифләмәмиш, һәтта әксинә олараг хейли мөһкәмләнмишдир. Бу чәһәт Москва конфрансындан сонра Теһран конфрансында да тәсдиг едилмишди. Лакин бүтүн бунлара бахмаяраг Түркийә өз әввәлки харичи сиясәтини еритмәкдә давам едирди.

Буна көрә тамамилә айдындыр ки, Алмания илә сияси вә игтисади әлагәни кәсмәк һаггында Түркийә һөкумәтинин индики гәрары, һәр шейдән әввәл, мүһарибәдән сонра Түркийәнин сияси мейданда тәк галмасына йол вермәмәк арзусундан ирәли кәлир. Түркийәнин харичи сиясәти мәсәләси һаггында бу яхынларда Түркийә мәтбуаты сәһифәләриндә башланан мүзакирәләр дә бу хүсусдакы тәшвиш вә тәлашы айдын көстәрир. Түркийәнин сон заманадәк давам едән харичи сиясәтини һәята кечирән харичи ишләр назири Менеменчи оғлунун өз вәзифәсиндән бу яхынларда кәнар едилмәси дә буну сүбут едир.

Айдындыр ки, Түркийә илә Алмания арасында сияси вә игтисади әлагәнин кәсилмәси Һитлер һөкумәтинин тәшвишини артырмая билмәзди. Түркийә һөкумәтинин чыхардығы бу гәрарын мүсбәт әһәмиййәти дә бундан ибарәтдир. Әлагәнин кәсилмәси һаггында Түркийә һөкумәтинин гәрарына гаршы индн һитлерчиләр мәтбуатында көрүнән шикайәтләрин дә сәбәби будур.

Бунунла бәрабәр гейд етмәмәк олмаз ки, бир сыра харичи мәтбуат идарәләриндә көстәрилдийи кими, Түркийәнин һеч бир көмәйи олмадан Гызыл Ордунун вә мүттәфигләрин гәһрәманчасына сә'йи нәтичәсиндә мүһарибәнин кедишиндә, һитлеризмә гаршы мүбаризә иттифагынын файдасына гәти дөнүш әмәлә кәлдийи бир заманда, Түркийәнин еритдийи сиясәтин инди дәйишдирилмәси чох кеч көрүлән бир тәдбир һесаб едилмәлидир вә бу тәдбир һәддиндән артыг гиймәтләндирилмәмәлидир.

Мәсәлән, «Нью-Йорк таймс» гәзетинин яздығына көрә, Американын бә'зи рәсми даирәләри «белә һесаб едирләр ки, Түркийә Алмания илә әлагәни чохдан кәсмәли иди» вә «әлагәнин кәсилмәсинин инди әһәмиййәти нисбәтән аздыр». Инкилис журналы «Ню стейтсмен әнд Нейшн» һаглы олараг гейд едир ки, «Түркийә һөкумәти, мүһарибә күләйинин һансы тәрәфә әсдийини айдынлашдырмаг үчүн 5 ил көзләдикдән сонра инди гәти сурәтдә гәрара алмышдыр ки, о, нисбәтән горхусуз олараг мүттәфигләрин гәләбәсинә бел бағлая биләр». Инкилис журналы «Економист»ин яздығына көрә Түркийә һөкумәтинин сон гәрары һазыркы дөврдә «мүһарибәнин кедишинә билаваситә вә бөйүк тә'сир» көстәрә билмәйәчәкдир.

Алмания илә дипломатик вә тичарәт мүнасибәтинин кәсилмәси һаггында Түркийә һөкумәтинин гәрарыны гиймәтләндирәркән унутмамалыдыр ки, Түркийәнин бу гәрары, онун Һитлер Алманиясына гаршы ағыр мүбаризә апаран дөвләтләр сырасына дахил олдуғуну һәлә көстәрмир. Буну да унутмаг олмаз ки, Түркийә һөкумәти Алманиянын итаәтиндә олан вә Совет Иттифагы илә дикәр демократик өлкәләрә гаршы алманларла бирликдә мүбаризә апаран өлкәләрлә, хүсусән Мачарыстан вә Румыния илә инди дә өз яхын әлагәсини давам етдирмәкдәдир.

Н. БОДРОВ.

Түркийәдә алманлар Һитлерә хидмәт етмәк истәмирләр

АНКАРА, 5 август (СИТА). Түркийә һөкумәт идарәләри, алманлара чыхыб кетмәк үчүн 10 күн вахт вермишләр. 1.000 нәфәрдән артыг алман чыхыб кетмишдир. Бир чох алманлар Алманияя гайытмаг истәмирләр. Онлар Истанбулдан Алманияя кедән гатарын дурдуғу биринчи станцияларда дүшүб гачырлар. Буна көрә фон Папен, чох «шүбһәли» шәхсләри, гача билмәмәләри үчүн, хүсуси тәйярәләрлә Алманияя көндәрмәйи әмр етмишдир. Түркийә һөкумәт идарәләри бир чох алманлардан, Түркийәдә галмаг истәдикләринә даир әризәләр алырлар.

ТҮРКИЙӘ МӘЧЛИСИНИН ИСТИРАҺӘТӘ БУРАХЫЛМАСЫ

АНКАРА, 5 август (СИТА). Түркийә милләт мәчлиси августун 7-дән айын ахырына гәдәр енә истираһәтә бурахылачагдыр.

ИСТАМБУЛДА ЧЫХАН «ТҮРКИШЕ ПОСТ» ВӘ «БЕЙ ОҒЛУ» ГӘЗЕТЛӘРИНИН БАҒЛАНМАСЫ

ИСТАМБУЛ, 6 август (СИТА). Түркийә һөкумәт идарәләринин әмринә көрә, «Түркише пост» вә «Бей оғлу» гәзетләри бағланмышдыр.

ҺИТЛЕРИН ВАТИКАНДАКЫ СӘФИРИ БЕРЛИНЛӘ ӘЛАГӘНИ КӘСМИШДИР

Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kesmesi hakkında Bodrov'un makalesi 8 Ağustos 1944

БҮТҮН ӨЛКӘЛӘРИН ПРОЛЕТАРЛАРЫ, БИРЛӘШИН!

КОММУНИСТ

АЗӘРБАЙЧАН К(б)П МК вә БК ОРГАНЫ

1919-чу илдән чыхыр

22 октябр
БАЗАР
1944-чү ил
№ 211 (6875)
Гий. 20 гәпик.

МОСКВА ДАНЫШЫГЛАРЫНЫН ЕКУНЛАРЫНА ДАИР

„ПРАВДА"
21 октябр 1944 ил

Бөјүк Британијанын баш вазири Уинстон Чөрчиллин вә харичи ишләр вазири Антони Иденин Москвая кәлиб бурада Совет һөкумәтинин башчысы **И. В. Сталин** јолдашла вә ССРИ Халг Харичи Ишләр Комиссары В. М. Молотов јолдашла апардыглары данышыглар бөјүк бејнәлхалг әһәмијјәти олан бир һадисәдир. Бу көрүш Инкилтәрә—Совет әмәкдашлығынын инкишафында ирәлијә доғру ени addым олуб, үч бөјүк мүттәфиг дөвләтин—Совет Иттифагы, Бөјүк Британија вә Америка Бирләшмиш Штатларынын башчылығы илә азадлыг севән халгларын һитлеризмә гаршы мүбаризә иттифагынын даһа артыг мөһкәмләнмәсинә көмәк едир.

Гәзетимизин бу күнкү нөмрәсиндә дәрч едилән Инкилис—Совет рәсми мә'луматындан көрүндүјү кими, Москва данышыглары заманы бир чох һәрби вә сијаси мәсәләләр музакирә едилмишдир.

Дөрдүнcü Moskova konferansı, 22 Ekim 1944

EK 20

лын 22-дә Варшава милли шурасынын ичлас салонунда Варшава әһалисинин нын назирләр шурасынын сәдри ... дыр.

Түркийә һөкумәтинин гәрары

АНГАРА, 23 феврал (СИТА). Ангара радиосунун вердийи хәбәрә көрә букүн Түркийә мәчлиси Алманияя вә Японияя мүһарибә е'лан етмәк һаггында Түркийә һөкумәтинин гәрарыны тәсдиг етмишдир.

Харичи ишләр назири Һәсән Сака һөкумәтин бу гәрарынын сәбәбләрини мәчлисдәки чыхышында изаһ едәрәк демишдир ки, апрелин 25-дә гаршыдакы Сан-Франциско конфрансында иштирак етмәк имканы әлдә етмәк үчүн Түркийә бу ил мартын 1-дән ох дөвләтләринә мүһарибә е'лан етмәлидир.

Бенешин бәянаты

ЛОНДОН, 22 феврал (СИТА). Чехословакиянын президенти Бенеш февралын 21-дә Лондондан Москвая вә сонра Чехословакияя кетмәси мүнасибәтилә инкилис мүхбирләри вә харичи мүхбирләр үчүн гәбул дүзәлтмишдир. Гәбулда Массарик вә башга көркәмли рәсми шәхсләр иштирак етмишләр.

Бенеш, Пресс Ассошиейшн акентлийи мүхбиринә демишдир ки, о, әввәлчә Москвая кедәчәк вә орада ССРИ-дакы бир сыра чех хадимләри илә көрүшәчәкдир. Сонра о, Чехословакияя йола дүшәчәк вә Прага азад едилинчәйәдәк Кошицедә олачагдыр. О, вәтәнинә кәлиб чатдыгдан сонра дәрһал Лондондакы Чехословакия һөкумәти ортадан галхачагдыр. Бенеш јени һөкумәт яратмаг мәгсәдилә өлкәдәки мүхтәлиф сияси партияларын рәһбәрләринин йыгынчагыны чагырачагдыр. Чехословакия мүгавимәт һәрәкатынын үзвләри бу һөкумәтин һейәтинә дахил олачаглар.

Юнаныстанда вәзиййәт

НЮ-ЙОРК, 24 феврал (СИТА). «Чикаго сан» гәзети хәбәр верир ки, Юнаныс- ... полисинин јени системини ... салмаг ... мәкдир. Һәбсханалар һәлә дә ...

Türkiye'nin Mihver Devletlerine savaş ilan etmesi, 25 Şubat 1945

EK 21

... бир заманда дүнянын үмуми вәзиййәти, хүсусән өлкәмиздә вә онун шимал сәрһәдләриндә олан вәзиййәт, Титонун сәфәринә хүсуси әһәмиййәт газандырыр.

ТҮРКИЙӘ—СОВЕТ МҮГАВИЛӘСИНИН ЛӘҒВ ЕДИЛМӘСИ ҺАГГЫНДА СОВЕТ ҺӨКУМӘТИНИН БӘЯНАТЫНА ТҮРКИЙӘ ҺӨКУМӘТИНИН ЧАВАБЫ

АНГАРА, 8 апрел (СИТА). Анадолу акентлийи хәбәр верир ки, 1925-чи ил 17 декабр тарихли Түркийә—Совет мүгавиләсинин Совет Иттифагы тәрәфиндән ләғв едилмәсинә чаваб олараг, Түркийә һөкумәти «1945-чи ил апрелин 4-дә харичи ишләр назири Һәсән Сака васитәсилә Совет Иттифагынын Түркийәдәки сәфири Виноградова верилән бәяннамә шәклиндә Совет һөкумәтинин нәзәринә чатдырмышдыр ки, Түркийә һөкумәти, чохдан бәри Түркийә илә Совет Иттифагы арасында олан сәмими достлуг вә меһрибан гоншулуг әлагәсини һәмишә сахламаг вә мөһкәмләндирмәк истәмишдир. Түркийә һөкумәти Түркийә—Совет достлуғу ишинә бөйүк хидмәт көстәрән 1925-чи ил 17 декабр тарихли мүгавиләйә чох бөйүк әһәмиййәт вердийини гейд етмәк истәйир вә Совет һөкумәтинин һәмин мүгавиләни ләғв етмәк арзусуну нәзәрә алмышдыр. Вахты гуртаран мүгавиләнин, һәр ики тәрәфин индики мәнафеинә даһа уйғун кәлән вә даһа яхшы маддәләри олан башга мүгавилә илә әвәз едилмәси һаггында Совет һөкумәтинин тәклифинә мүвафиг олараг, Түркийә һөкумәти бу мәсәләйә даир она едиләчәк тәклифләри лазымы диггәт вә хейир-хаһлыгла өйрәнмәйә һазыр олдуғуну билдирмишдир».

БАКЫ ТЕАТРЛАРЫНДА

МУСА ӘЛИЕВ,
А. С. МӘММӘДОВ.

... мәс'ул редактор 3-35-23, мәс'ул катиб 3-40-87, катиблик 3-38-61, тәблигат ше'бәси 3-56-61, партия ше'бәси 3-31-22, кәнд тәсәррүфат ше'бәси 3-40-81, сәнае ше'бәси 3-94-24, комсомол ше'бәси 3-26-23, мәктублар ше'бәси 3-61-02, мәтбәә 3-22-03, ...

«Ш Бейләмилиәл» мәтбәәси. Бакы. Ефим-Саратовец 29. Тираж 60.000

Türk-Sovyet dostluk anlaşmasının fesh edilmesi, 10 Nisan 1945

EK 22

Түркийәдә фашист фәалиййәтинә рәғбәт бәсләйирләр

ГАҺИРӘ, 5 апрел (СИТА). (Хәбәр кечикмишдир). Букүнләрдә Истамбулда 23 пантүркистин мүһакимәси гуртармышдыр. Бу мүһакимә 7 ай сүрмүшдүр. Пантүркистләрин иши үзрә чыхарылан һөкм, Түркийә әдлиййәсинин тарихиндә көрүнмәмиш мүлайимлийилә адамы һейрәтә салыр.

Мәһкәмә истинтагы вә мүттәһимләрин өз е'тирафы, онларын һөкумәт әлейһинә ишләйән кизли чәмиййәтләрә мәнсуб олдуглары вә алман сәфарәтханасы илә сых әлагә сахладыглары көстәрилмишдир. Мүттәһимләр Түркийәдә иргчилийи вә фашизми, Совет Иттифагына һүчум этмәк, совет торпагларынын бир һиссәсини Түркийәйә гатмаг фикрини тәблиғ эдир вә дөвләт чеврилиши һазырлайырмышлар. Лакин бүтүн бунлара бахмајараг әсас мүттәһим Зәки Вәлиди Тоған, кизли чәмиййәт тәшкил этдийинә көрә чәмиси 10 ил һәбс чәзасына мәһкум эдилмишдир. Доггуз мүттәһимә 11 айдан 4 илядәк мүхтәлиф мүддәтли һәбс чәзасы кәсилмишдир. Бурасы да марағлыдыр ки, мәһкәмә 24 яшы тамам олан мүттәһим Рәһа Огуз Түрканын һәбс чәзасыны һәдди-бүлуға чатмадығына көрә азалтмағы лазым билмишдир. Галан 13 пантүркистин дә пантүркист чәмиййәтләринә мәнсуб олдуглары, алман сәфарәтханасы илә әлагә сахладыглары, фәал фашист тәблиғаты апардыглары мәһкәмәдә мүәййән эдилдийинә бахмајараг онлар бәраәт газанмышлар.

Истамбул мәһкәмәсинин бу һөкмү Түркийә сияси даирәләринин тәрәггипәрвәр һиссәси вә харичи мүһаррирләр арасында һейрәт вә гәзәблә гаршыланмышдыр, чүнкү фашист часуслары олан пантүркистләрин тәхрибатчылыг фәалиййәтини чәзасыз бурахмаг, һәмин фәалиййәтә мә'нәви ярдым көстәрмәк вә рәғбәт бәсләмәк һесаб эдилир.

Түркийәнин демократик тәбәгәләри Истамбул мәһкәмәсинин бу һөкмүндән белә бир нәтичә чыхарырлар ки, сон илләрдә пантүркистләрин Түркийәдә Совет Иттифагы әлейһинә апардыглары дүшмән фәалиййәти кәләчәкдә дә давам эдәчәкдир, чүнкү һөкумәт идарәләри һәмин фәалиййәти чиркин бир фәалиййәт һесаб этмирләр.

Türkiyede Turancı'ların mahkemesi, 17 Nisan 1945

EK 23

Обращение «Армянского национального совета в Америке» к Трумэну, Сталину и Черчиллю

НЬЮ-ЙОРК, 19 июля. (ТАСС). Лидеры прогрессивного «Армянского национального совета в Америке» опубликовали в печати заявление о том, что они обратились к Трумэну, Сталину и Черчиллю с призывом вернуть армянские провинции, входящие в состав Турции, «их единственному законному представителю — Советской Армении».

Сославшись на турецкие набеги и избиение турками армянского населения в прошлые столетия, заявление дальше говорит: «К счастью, в одной части Армении, которая входила в состав России до первой мировой войны, создана независимая Армянская республика, как составная часть Советского Союза. На протяжении 25 лет своего существования Советская Армения развивалась гигантскими шагами и дала армянам безопасность, которой не существовало в прошлой армянской истории. Во время второй мировой войны армяне вновь продемонстрировали любовь к свободе и отважно сражались в армиях союзных наций и особенно в войсках Соединенных Штатов и Советского Союза.

Между тем турки проводили свою традиционную двуликую политику. Под покровом нейтралитета они помогали нацистам и восхищались первоначальными успехами Германии. Турция была готова вступить в войну открыто на стороне Германии, если бы нацисты захватили Сталинград. Тем временем Турция наметила новые способы экспроприировать и угнетать небольшое армянское население в Турции. Об'явление Турцией войны против Германии в самую последнюю минуту представляло жалкий фарс. В течение веков турки причиняли армянам страдания. В настоящее время вне пределов Советской Армении и других частей Советского Союза проживает полтора миллиона армян. Подавляющая часть этих армян желает вернуться на землю своих праотцов и принять участие в ее перестройке. Американцы армянского происхождения настоятельно просят Конференцию лидеров трех держав поставить вопрос об армянском народе в повестку дня для того, чтобы могла быть гарантирована справедливость в отношении армян, желающих вновь жить в своем историческом отечестве — Советской Армении».

Эту телеграмму подписали заместитель председателя совета Шанинян, секретарь Сариян и администратор-исполнитель Вертенес.

«Нью-Йорк таймс» 11 июля опубликовала из Лос-Анжелоса пространное письмо хорошо известного армянского писателя Сурмелина, который призывает вернуть Карс и Ардаган Советскому Союзу, так как эти города по праву принадлежат Советскому Союзу и кроме того являются важными для защиты Кавказа.

Amerikan gazetecinin Türkiye'ye karşı Sovyetlerin toprak iddiası meselesi ile ilgili Makalesi, 22 Temmuz 1945

EK 24

Бейнәлхалг мөвзуда

Совет Иттифагы, Бөјүк Британија вә Америка Бирләшмиш Штатлары рәһбәрләринин ијулун 17-дә ачылан конфрансы һамынын диггәтини өзүнә чәлб етмишдир. Гәзетләр јазыр ки, бу конфранс мүһарибә күнләриндә әсасы гојулан јахшы бир ән'әнәни давам етдирир. Теһран вә Крымдакы көрүшләр Һитлер Алманијасы үзәриндә гәләбә чалмасына көмәк етди. Индики көрүшүн хүсусијјәти бундан ибарәтдир ки, бу көрүш Авропада мүһарибәнин гуртардығы вә дүнјаны мүһарибәдән сонракы гурулушу мәсәләләринин вачиб мәсәлә кими гаршыда дурдуғу бир заманда тәшкил едилмишдир. Үч бөјүк дөвләт рәһбәрләринин мәғлубијјәтә уғрамыш Алманијанын мәркәзиндә, Һитлер Алманијасынын харабалары арасында көрүшмәсинин дә дәрин бир мә'насы вардыр.

Д. МЕЛНИКОВ.

Азәрбајчан дәмир јолунун јарадылмасы

Мәс'ул редактор ӘЛИ ВӘЛИ...

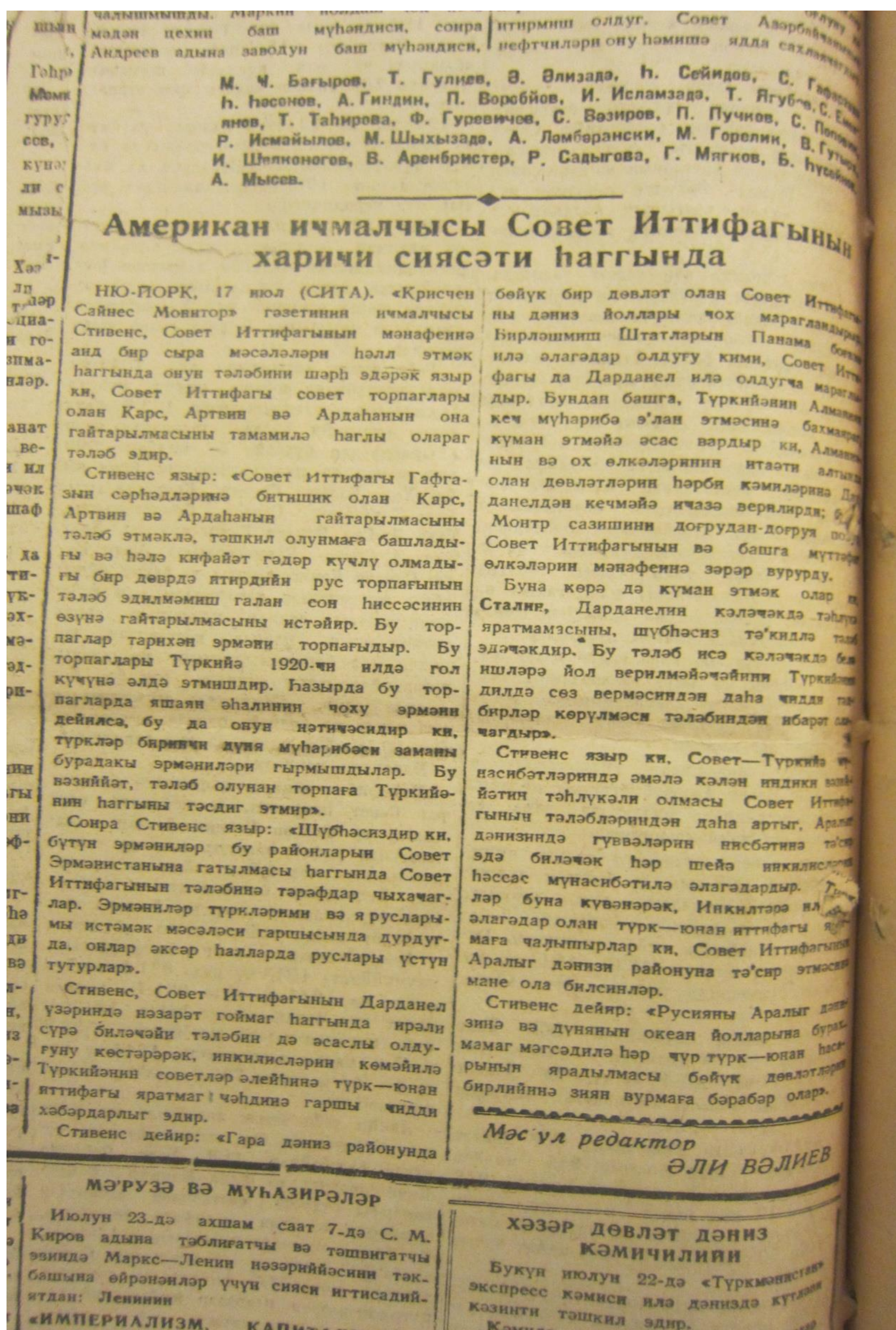
БАКЫ ТЕАТРЛАРЫНДА

КИНОЛАРДА

РЕДАКСИЈАНЫН АДРЕСИ: Бакы, Кагановић күчәси 12.

ФГ 11181

D.Melnikovun Cahit Yalçınla ilgili makalesi, 24 Temmuz 1945

мадән цехи баш мүһәндиси, сонра Андреев адына заводун баш мүһәндиси, итирмиш олдуг. Совет Азәрбајҹан нефтчиләри ону һәмишә јадда сахла

М. Ч. Бағыров, Т. Гулиев, Ә. Әлизадә, һ. Сеидов, С. Гаф
һ. һәсәнов, А. Гиндин, П. Воробјов, И. Исламзадә, Т. Јагуб
јнов, Т. Таһирова, Ф. Гуревичов, С. Вәзиров, П. Пучков, С. Поп
Р. Исмајылов, М. Шыхызадә, А. Ләмберански, М. Горелик, В. Гу
И. Шипконогов, В. Аренбристер, Р. Садыгова, Г. Мягков, Б. һүс
А. Мысов.

Американ ичмалчысы Совет Иттифагынын харичи сијасәти һаггында

НЮ-ЙОРК, 17 июл (СИТА). «Крисчен Сајнес Монитор» гәзетинин ичмалчысы Стивенс, Совет Иттифагынын мәнафеинә аид бир сыра мәсәләләри һәлл етмәк һаггында онун тәләбини шәрһ едәрәк јазыр ки, Совет Иттифагы совет торпаглары олан Карс, Артвин вә Ардаһанын она гајтарылмасыны тамамилә һаглы олараг тәләб едир.

Стивенс јазыр: «Совет Иттифагы Гафгазын сәрһәдләринә битишик олан Карс, Артвин вә Ардаһанын гајтарылмасыны тәләб етмәклә, тәшкил олунмаға башладығы вә һәлә кифајәт гәдәр күчлү олмадығы бир дөврдә итирдијин рус торпағынын тәләб едилмәмиш галан сон һиссәсинин өзүнә гајтарылмасыны истәјир. Бу торпаглар тарихән ермәни торпағыдыр. Бу торпаглары Түркијә 1920-чи илдә гол күчүнә әлдә етмишдир. Һазырда бу торпагларда јашајан әһалинин чоху ермәни дејилсә, бу да онун нәтичәсидир ки, түркләр биринчи дүнја мүһарибәси заманы бурадакы ермәниләри гырмышдылар. Бу вәзијјәт, тәләб олунан торпаға Түркијәнин һаггыны тәсдиг етмир».

Сонра Стивенс јазыр: «Шүбһәсиздир ки, бүтүн ермәниләр бу рајонларын Совет Ермәнистанына гатылмасы һаггында Совет Иттифагынын тәләбинә тәрәфдар чыхачаглар. Ермәниләр түркләрими вә ја руслары мы истәмәк мәсәләси гаршысында дурдугда, онлар әксәр һалларда руслары үстүн тутурлар».

Стивенс, Совет Иттифагынын Дарданел үзәриндә нәзарәт гојмаг һаггында ирәли сүрә биләчәји тәләбин дә әсаслы олдуғуну көстәрәрәк, инкилисләрин көмәјилә Түркијәнин советләр әлејһинә түрк—јунан иттифагы јаратмаг чәһдинә гаршы чидди хәбәрдарлыг едир.

Стивенс дејир: «Гара дәниз рајонунда бөјүк бир дөвләт олан Совет Иттифагы ны дәниз јоллары чох марагландыр Бирләшмиш Штатларын Панама боғазы илә әлагәдар олдуғу кими, Совет Иттифагы да Дарданел илә олдугча марагл дыр. Бундан башга, Түркијәнин Алманија кеч мүһарибә е'лан етмәсинә бахмајараг күман етмәјә әсас вардыр ки, Алман нын вә ох өлкәләринин итаәти алтында олан дөвләтләрин һәрби кәмиләринә Дарданелдән кечмәјә ичазә верилирди; Монтр сазишини доғрудан-доғруја Совет Иттифагынын вә башга мүттәфиг өлкәләрин мәнафеинә зәрәр вурурду.

Буна көрә дә күман етмәк олар ки, Сталин, Дарданелин кәләчәкдә тәһлүкә јаратмамасыны, шүбһәсиз тә'кидлә тәләб едәчәкдир. Бу тәләб исә кәләчәкдә бе ишләрә јол верилмәјәчәјини Түркијә дилдә сөз вермәсиндән даһа чидди тә бирләр көрүлмәси тәләбиндән ибарәт ол чагдыр».

Стивенс јазыр ки, Совет—Түркијә мүнасибәтләриндә әмәлә кәлән индики вәзијјәтин тәһлүкәли олмасы Совет Иттифагынын тәләбләриндән даһа артыг, Аралыг дәнизиндә гүввәләрин нисбәтинә тә'сир едә биләчәк һәр шејә инкилисләрин һәссас мүнасибәтилә әлагәдардыр. Түркләр буна күвәнәрәк, Инкилтәрә илә әлагәдар олан түрк—јунан иттифагы јаратмаға чалышырлар ки, Совет Иттифагынын Аралыг дәнизи рајонуна тә'сир етмәсинә мане ола билсинләр.

Стивенс дејир: «Русијаны Аралыг дәнизинә вә дүнјанын океан јолларына бурахмамаг мәгсәдилә һәр чүр түрк—јунан һәсарынын јарадылмасы бөјүк дөвләтләрин бирлијинә зијан вурмаға бәрабәр олар».

Мәс'ул редактор
ӘЛИ ВӘЛИЕВ

МӘ'РУЗӘ ВӘ МҮҺАЗИРӘЛӘР

Июлун 23-дә ахшам саат 7-дә С. М. Киров адына тәблиғатчы вә тәшвигатчы евиндә Маркс—Ленин нәзәријјәсини тәкбашына өјрәнәнләр үчүн сијаси игтисадијјатдан: Ленинин «ИМПЕРИАЛИЗМ, КАПИТА...

ХӘЗӘР ДӨВЛӘТ ДӘНИЗ КӘМИЧИЛИЈИ

Букүн июлун 22-дә «Түркмәнистан» експресс кәмиси илә дәниздә күтләви кәзинти тәшкил едир.

Ermeni Milli Komitesiˈnin Stalin, Roosevelt ve Churchillˈe mektupu, 22 Temmuz 1945

2 КОММУНИСТ

Үч дөвләтин Берлин Конфрансы
мә'лумат

(Әввәли биринчи сәһифәдә)

VIII.
Австрия һаггында

IX.
Полша һаггында

X.
Сулһ мугавиләләри бағланмасы вә Бирләшмиш Милләтләр Тәшкилатына гәбул этмәк һаггында

XI.
Гәјјумлугда олан торпаглар һаггында

XII.
Румынија, Болгарыстан вә Мачарыстанда Мүттәфигләрин Нәзарәт Комисйонларынын иш гайдасына јенидән бахылмасы һаггында

XIII.
Алман әһалисинин көчүрүлмәси ишинин гайдаја салынмасы

ПАМБЫГ КОЛЛАРЫНЫН ҮЧҮНҮ ВАХТЫНДА ВУРМАЛЫ

И. МУСТАФАЕВ
Азәрбайҹан ССР халг торпаг комиссарынын муавини.

Potsdam konferansı, 3 Ağustos 1945

EK 27

АЗӘРБАЙЧАН К(б)П МК вә БК ОРГАНЫ

№ 159 (7081) 1945-чи ил Гий. 20 гәпик.

СОВЕТ ҺӨКУМӘТИНИН ЈАПОНИЈА ҺӨКУМӘТИНӘ БӘЈАНАТЫ

Августун 8-дә ССРИ Халг Харичи Ишләр Комиссары В. М. Молотов Јапонија Сәфири ч-б Сатону гәбул етмиш вә ашағыдакы бәјанаты Јапонија һөкумәтинә етирмәк үчүн Совет һөкумәти адындан она билдирмишдир:

«Һитлер Алманијасы дармадағын эдилдикдән вә тәслим олдугдан сонра Јапонија һәлә дә мүһарибәни давам етдирән јеканә бөјүк дөвләт олараг галды.

Јапонларын данышыгсыз тәслим олмасы һаггында үч дөвләтин—Америка Бирләшмиш Штатлары, Бөјүк Британија вә Чинин бу ил 26 ијул тарихли тәләби Јапонија тәрәфиндән рәдд эдилди. Бунунла да Узаг Шәргдәки мүһарибәдә васитәчилик етмәк һаггында Јапонија һөкумәтинин Совет Иттифагына етдији тәклиф өз мә'насыны итирир.

Мүттәфигләр Јапонијанын тәслим олмагдан бојун гачырдығыны нәзәрә алараг Совет һөкумәтинә мүрачиәт эдиб јапон тәчавүзкарлығына гаршы мүһарибәјә гошулмағы вә бунунла да мүһарибәнин гуртармасы мүддәтини јахынлашдырмағы, тәләфатын сајыны азалтмағы, үмуми сүлһүн тез бәрпа олунмасына көмәк етмәји тәклиф етмишләр.

Өз мүттәфиглик борчуна сәдагәтли олан Совет һөкумәти мүттәфигләрин тәклифини гәбул етмиш вә мүттәфиг дөвләтләрин бу ил 26 ијул тарихли бәјанатына гошулмушдур.

Совет һөкумәти һесаб эдир ки, онун белә бир сијасәти сүлһү јахынлашдырмаға, халглары кәләчәк гурбанлар вә изтираблардан гуртармаға, Алманија данышыгсыз тәслим олмагдан имтина етдикдән сонра мә'руз галдығы тәһлүкә вә дағынтыдан јапон халгынын хилас олмасы үчүн она имкан вермәјә көмәк эдән јеканә васитәдир.

Бүтүн бунлара әсасән Совет һөкумәти билдирир ки, Совет Иттифагы сабаһдан, јә'ни августун 9-дан е'тибарән өзүнү Јапонија илә мүһарибә вәзијјәтиндә һесаб эдәчәкдир.

8 август 1945-чи ил».

В. М. Молотов ч-б Сатоја буну да билдирмишдир ки, ејни заманда Токиодакы Совет Сәфири Ј. А. Малик Совет һөкумәтинин һәмин бәјанатыны Јапонија һөкумәтинә верәчәкдир.

Јапонија Сәфири ч-б Сато Совет һөкумәтинин бәјанатыны Јапонија һөкумәтинин нәзәринә чатдырмағы вә'д етмишдир.

В. М. Молотовун Бөјүк Британија, Америка Бирләшмиш Штатлары вә Чин сәфирләринә бәјанаты

Sovyetlerin Japonya'ya savaş ilan etmesi, 10 Ağustos 1945

EK 28

Гәләбәләримизин тәшкилатчысы вә илһ[...]

БҮТҮН ӨЛКӘЛӘРИН ПРОЛЕТАРЛАРЫ, БИРЛӘШИН!

КОММУНИСТ

АЗӘРБАИЧАН К(б)П МК вә БК ОРГАНЫ

4 сентябр тәк 1945-чи ил № 177 7099 Гий. 20 гапик.

И. В. Сталин йолдашын халга мурачиәти

Йолдашлар!

Һәмвәтәнләрим!

Бүкүн, сентябрын 2-дә Японијанын дөвләт вә һәрби нүмајәндәләри данышыгсыз тәслим актыны имзаладылар. Дәнизләрдә вә гуруда дармадағын едилән вә Бирләшмиш Милләтләрин силаһлы гүввәләри тәрәфиндән һәр јандан араја алынан Јапонија өзүнү мәғлуб һесаб етди вә силаһыны јерә гојду.

Индики дүнја мүһарибәсинин әрәфәсиндә дүнја фашизминин вә дүнја тәчавүзкарлығынын гәрбдә—Алманијада вә шәргдә—Јапонијада олмагла ики очағы әмәлә кәлмишди. Икинчи дүнја мүһарибәсини бунлар башладылар. Бәшәријјәти вә онун мәдәнијјәтини фәлакәт гаршысында бунлар гојмушдулар. Гәрбдә дүнја тәчавүзкарлығы очағы дөрт ај бундан әввәл ләғв едилди, бунун нәтичәсиндә Алманија тәслим олмаг мәчбуријјәтиндә галды. Бундан дөрт ај сонра шәргдәки дүнја тәчавүзкарлығы очағы да ләғв едилди, бунун нәтичәсиндә Алманијанын әсас мүттәфиги олан Јапонија да тәслим актыны имзаламаға мәчбур олду.

Бу о демәкдир ки, икинчи дүнја мүһарибәсинин ахыры кәлиб чатды.

Биз инди дејә биләрик ки, бүтүн дүнјада сүлһ үчүн лазым олан шәраит артыг јарадылмышдыр.

Гејд етмәк лазымдыр ки, јапон ишғалчылары јалныз мүттәфигләримизә — Чинә, Америка Бирләшмиш Штатларына вә Бөјүк Британијаја зәрәр вурмагла галмамышлар. Онлар бизим өлкәмизә дә чидди зәрәр вурмушлар. Буна көрә Јапонија илә бизим өз һагг-һесабымыз да вардыр.

Јапонија өлкәмизә гаршы тәчавүзкарлығa һәлә 1904-чү илдә рус—јапон мүһарибәси заманы башламышды. Мә'лум олдуғу кими, 1904-чү илин февралында Јапонија илә Русија арасында данышыглар һәлә давам етдији заман, Јапонија чар һөкумәтинин зәифлијиндән истифадә едиб, мүһарибә е'лан етмәдән өлкәмизә гәфилдән вә хәјанәткарлыгла басгын етмиш вә бир нечә рус һәрб кәмисини сырадан чыхармаг, бунунла да өз донанмасы үчүн әлверишли шәраит јаратмаг мәгсәдилә Порт-Артур рајонунда рус ескадрасына һүчум етмишди. Јапонија доғрудан да Русијанын үч е'ла һәрб кәмисини сырадан чыхармыш олду. Марағлы будур ки, бундан 37 ил сонра Јапонија һәмин хәјанәткар үсулу Америка Бирләшмиш Штатларына гаршы да ејнән тәкрар едәрәк 1941-чи илдә Америка Бирләшмиш Штатларынын Пирл-Харбордакы һәрби-дәниз мәркәзинә басгын етди вә бу дөвләтин бир нечә бөјүк һәрб кәмисини сырадан чыхарды. Мә'лум олдуғу кими, о заман Јапонија илә мүһарибәдә Русија мәғлуб олду. Јапонија Ҹәнуби Сахалини Русијадан гопарыб алмаг, Курил адаларында өз јерини мөһкәмләтмәк вә беләликлә шәргдә өлкәмизин океана чыхан бүтүн јолларыны, демәли, һәмчинин Совет Камчаткасы вә Совет Чукоткасы лиманларына чыхан јоллары бағламаг үчүн чар Русијасынын мәғлубијјәтиндән истифадә етди. Ајдын иди ки, Јапонија Русијадан онун бүтүн Узаг Шәрг вилајәтләрини дә гопарыб алмаг мәгсәдини күдүрдү.

Лакин Јапонијанын өлкәмизә гаршы ишғалчылыг һәрәкәтләри бунунла битмир. 1918-чи илдә өлкәмиздә совет гурулушу јарадылдыгдан сонра Јапонија о заман Инкилтәрә, Франса вә Америка Бирләшмиш Штатларынын совет өлкәсинә гаршы дүшмәнчәсинә мүнасибәтиндән истифадә едәрәк вә онлара архаланараг јенә өлкәмизә басгын етди, Узаг Шәрги ишғал етди, дөрт ил халгымыза әзаб вә әзијјәт верди вә Совет Узаг Шәргини чапыб чапды.

Лакин бу да һәлә һамысы дејилдир. 1938-чи илдә Јапонија Владивостоку мүһасирәјә алмаг мәгсәдилә Владивосток јахынлығында Хасан көлү рајонунда өлкәмизә јенә басгын етди, бундан бир ил сонра исә Јапонија совет торпағына сохулмаг, әсас Сибир дәмир јол хәттимизи кәсмәк вә Узаг Шәрги Русијадан ајры салмаг мәгсәдилә башга бир јердә Монголустан Халг Республикасында, Халхин-Гол јахынлығында өз басгыныны тәкрар етди.

Доғрудур, Хасан вә Халхин-Гол рајонунда јапонларын һүчумлары јапонлар үчүн бөјүк рүсвајчылыгла совет гошунлары тәрәфиндән ләғв едилди. Һәмчинин 1918—22-чи илләрдә јапонларын һәрби мүдахиләси дә мүвәффәгијјәтлә ләғв едилмиш вә јапон ишғалчылары бизим Узаг Шәрг рајонларындан говулуб чыхарылмышды. Лакин, 1904-чү илдә рус—јапон мүһарибәси заманы рус гошунларынын мәғлуб олмасы халгын шүурунда ағыр хатирәләр бурахмышды. Бу мәғлубијјәт өлкәмизин үзәриндә гара бир ләкә кими галмышды. Халгымыз инанырды вә көзләјирди ки, бир күн кәләчәк, Јапонија дармадағын едиләчәк вә бу ләкә силинәчәкдир. Биз, јашлы нәслдән олан адамлар бу күнү гырх ил көзләдик. Будур, һәмин күн кәлиб чатды. Бүкүн Јапонија өзүнү мәғлуб һесаб етди вә данышыгсыз тәслим актыны имзалады.

Бу о демәкдир ки, Ҹәнуби Сахалин вә Курил адалары Совет Иттифагынын әлинә кечәчәк вә бундан сонра һәмин јерләр Совет Иттифагыны океандан ајырмаг үчүн бир васитә вә Узаг Шәргимизә јапонларын һүчуму үчүн бир мәркәз олмајачаг, әксинә, Совет Иттифагыны океанла доғрудан-доғруја бирләшдирмәк васитәси вә өлкәмизи јапон тәчавүзкарлығындан горумаг үчүн бир мәркәз олачагдыр.

Совет халгымыз галиб кәлмәк үчүн гүввә вә әмәјини әсиркәмәди. Биз ағыр илләр кечирдик. Лакин инди һәр биримиз дејә биләрик: биз галиб кәлдик. Артыг биз вәтәнимизи гәрбдә алман басгыны вә шәргдә јапон басгыны тәһлүкәсиндән хилас едилмиш һесаб едә биләрик. Бүтүн дүнја халглары үчүн чохдан бәри көзләнән әмин-аманлыг кәлиб чатды.

Әзиз һәмвәтәнләрим, сизи бөјүк гәләбә илә, мүһарибәнин мүвәффәгијјәтлә гуртармасы илә, бүтүн дүнјада сүлһүн башланмасы илә тәбрик едирәм!

Јапонија үзәриндә гәләбә чалан Совет Иттифагы, Америка Бирләшмиш Штатлары, Чин вә Бөјүк Британија силаһлы гүввәләринә еши олсун!

Вәтәнимизин шәрәфини вә адыны горујан Узаг Шәрг гошунларымыза вә Сакит океан һәрби-Дәниз Донанмамыза еши олсун!

Бөјүк халгымыза, музәффәр халга еши олсун!

Вәтәнимизин шәрәфи вә гәләбәси уғрундакы вурушмаларда һәлак олан гәһрәманларын хатирәси әбәди јашајачагдыр!

Вәтәнимиз јашасын вә чичәкләнсин!

АЛИ БАШ КОМАНДАНЫН ӘМРИ

Гызыл Ордунун гошунларына вә һәрби-Дәниз Донанмасына

1945-чи ил сентябрын 2-дә Токиода Јапонија нүмајәндәләри јапон силаһлы гүввәләринин данышыгсыз тәслим олмасы актыны имзаладылар.

Сонунчу тәчавүзкар олан јапон империализминә гаршы совет халгынын мүттәфигләримизлә бирликдә апар[...] гуртарды, Јапонија дармада[...]

Јапонија үзәриндә гәләбә чалынмасы шәрәфинә бүкүн, сентябрын 3-дә, Јапонија үзәриндә ГӘЛӘБӘ БАЈРАМЫ күнүндә, саат 21-дә Вәтәнимизин пајтахты МОСКВА, бу гәләбәни газанан Гызыл Ордунун шанлы гошунларыны, һәрби-Дәниз Донанмасынын кәмиләри вә гошун һиссәләрини үч јүз ијирми дөрт топдан ијирми дөрт јайлым атәшилә Вәтән адындан саламлајыр.

Вәтәнимизин шәрәфи вә гәләбәси уғрундакы вуруш[...]

Japonya'nın teslim olması ve Stalinin halka seslenişi, 4 Eylül 1945